

Жаҳон АДАБИЁТИ

Адабий-бадиий, ижтимоий-публицистик журнал

Жамоатчилик кенгаши:

Муҳаммад АЛИ
Наим КАРИМОВ
Иброҳим ҒАФУРОВ
Низом КОМИЛОВ
Шуҳрат СИРОЖИДДИНОВ
Муҳаммадҷон ХОЛБЕКОВ
Хуришд ДЎСТМУҲАММАД
Абдураҳим МАННОНОВ
Муҳаммадҷон ҚУРОНОВ
Муҳаббат ТЎЛАХЎЖАЕВА
Баҳодир КАРИМОВ
Муҳиддин ОМОН

МУАССИСЛАР:

РЕСПУБЛИКА МАЪНАВИЯТ
ВА МАЪРИФАТ КЕНГАШИ

ЎЗБЕКИСТОН МАТБУОТ
ВА АХБОРОТ АГЕНТЛИГИ

ЎЗБЕКИСТОН ЁЗУВЧИЛАР
УЮШМАСИ

Бош муҳаррир Шуҳрат РИЗАЕВ

Таҳрир ҳайъати:

Амир ФАЙЗУЛЛА
Назира ЖЎРАЕВА
Алимурод ТОЖИЕВ
Шаҳноза НАЗАРОВА
Дилдорхон АЛИЕВА
Алишер ОТАБОЕВ
Даврон РАЖАБОВ
Зилола ЖАЛОЛОВА

МУНДАРИЖА

НАВОИЙ САБОҚЛАРИ

- А.НАВОИЙ. Меҳнат ўтидин... (Рус ва инглиз тилларига С.Иванов,
А.Буматова тарж.)..... **3**

ДРАМА

- А.АЛИМБЕКОВ. Эрк кўёшига интилган шоира..... **8**
Л.УКРАИНКА. Ўрмон қўшиғи. (Украин тилидан С.Рауф тарж.)..... **11**

НАСР

- Т.МАНН. Лоттанинг Ваймардаги ҳаёти. Роман. (Олмон тилидан
Я.Эгамова тарж.)..... **43**
Ш. МАРИ. Савдойи. Ҳикоя. (Инглиз тилидан З. Жалолова тарж.)..... **123**
Х.МУРАКАМИ. Пинбол –1973. Роман. (Рус тилидан А.Отабоев тарж.)..... **133**

ШЕЪРИЯТ МИНТАҚАЛАРИ

- Жаҳон шоиралари ижодидан. (Рус тилидан Р.Мусурмон тарж.)..... **110**
Ц.БОГДАСАРЯН. Шеърлар. (Рус тилидан О.Суюндиқова тарж.)..... **128**
Жаҳон шоиралари ижодидан. (Рус тилидан Г. Мўминова тарж.)..... **165**

АДАБИЁТШУНОСЛИК. ФАЛСАФА.

- О.УЛВИЙ. Зулфия Озарбайжонда. (Озар тилидан С.Ўтанова тарж.)..... **168**
А. УЛУҒОВ. Арасту англатган адабиёт..... **172**

ҚИЁС ВА ТАЛҚИН

- Қ.НОСИРОВ. Қарши кўйиш керакмиди?..... **182**

САНЪАТДАГИ СИЙМОЛАР

- З.МУҲАММАДЖОНОВ. Матонат тимсоли..... **187**
Ш.АБДУРАСУЛОВ. Отто Брам: исёндан инқилобгача..... **197**

ЖАРАЁН

- Б.АБДУРАЗЗОҚОВ. Н.УМАРОВА. Саҳна ортига ўтиб... йиғлагим
келади. Сухбат..... **192**
Муқовамизда..... **201**
Қомус..... **204**
Журналнинг русча ва инглизча мухтасар мазмуни..... **206**

NAVOIY SABOQLARI

Алишер НАВОИЙ

(1441–1501)

МЕХНАТ ЎТИДИН...

*Меҳнат ўтидин ёруқтур ҳар тараф кошонамиз,
Бўлди гўё аждаҳо коми бизинг вайронамиз.*

*Тойири васл учти ашким донасидин ваҳм этиб,
Қушқа, ваҳким, рам берур толиъ йўқидин донамиз.*

*Ул чароғи ҳусн вайрон кулбани ёрутқали
Меҳр шамъин ёрутуптур ҳар куюк парвонамиз.*

*Бўлди ошиқ ақл ила ҳазл айлабон вола кўнгул,
Ўтқа тушти ўйнай-ўйнай кул била девонамиз.*

*Эл тилидин уйқу ўчмиштур кўзумдин гўйиё
Ким, эрур бахт уйқусининг боиси афсонамиз.*

*Ўлтурай бир май била деб, тиргузурсен, соқиё,
Оби ҳайвон бирла гўёким тўлар паймонамиз.*

*Муридеким, қилса иршоди фано, биллаҳ анга
Бу вужуди оразидин ўзга йўқ шукронамиз.*

*Кўйида кўнглум кўнгуллар ичра кўрдум, турфа кўр,
Турфароққим, ошнолиғ бермади бегонамиз.*

(“Ғаройиб ус-сизар”, 221-газал)

ЛУҒАТ:

Меҳнат – қийинчилик, машаққат

Ёруқ – ёруғ, ойдин

Ком – оғиз, танглай

- Тойир** – куш
Ашк – кўз ёши
Рам – чўчиш, хуркиб қочиш
Дона – бу ўринда: кушларни илинтириш учун тузоқ атрофига сепил-
диган дон
Вола – мафтун, шайдо
Оби хайвон – тириклик суви
Муршид – пир, устоз
Иршод – тўғри йўл кўрсатиш; раҳбарлик қилиш
Ораз – юз
Биллах – Худо ҳаққи, азбаройи Худо

Байтларнинг насрий баёни

Дилнавоз ЮСУПОВА шарҳи

1. Машаққат ўтидан бу хонамиз ёришиб кетган. Вайрона кулбамиз гўё аждархонинг оғзини эслатади.
2. Висол куши кўз ёшим донасидан кўрқиб учиб кетди, эвоҳким, то-
лемиз йўқлигидан куш учун кўйган донимиз ҳам кушни чўчитиб юборди.
3. Хусн чироғи вайрон кулбамизни ёритиши учун хонамиздаги пар-
воналар ўзини куйдириб, меҳр шамини янада равшанроқ ёқибди.
4. Ақл билан ҳазиллашган бу мафтун кўнгил ошиқ бўлганини бил-
май ҳам қолди, энди кул билан ўйнаб, оловда ёнган девона казимиз.
5. Менинг кўзимдан уйку ўчгани каби одамларнинг тили ҳам уйқуни
унутди, бизнинг халқ тилида афсона бўлганимиз бахтимизнинг уйқусига
сабаб бўлди.
6. Эй соқий, бир қадаҳ май билан ўлдираман деб, аксинча, жон
бағишляпсан, гўё тириклик сувини ичиб, паймонамиз тўладиганга
ўхшайди.
7. Агар пиримиз бизни фано йўлига бошласа, Худо ҳаққи, унинг
юзига термулишдан бошқа шукронамиз йўқ.
8. Унинг кўйида кўнглимни турли кўнгиллар ичида кўрдим, бу бего-
на бизга ошно бўлмади.

Ғазалнинг умумий маъно-моҳияти

Алишер Навоийнинг ошиқона мавзудаги ушбу ғазали мазмунан шарҳи ҳол йўсинида яратилган. Ғазалда ишқ йўлига кирган солиқнинг бу йўлдаги машаққатлари, аламу изтироблари баён қилинади. Матлаъдаёқ бу ҳолат юксак пардаларда тасвирланади:

*Меҳнат ўтидин ёруқтур ҳар тараф қошонамиз,
Бўлди гўё аждаҳо коми бизинг вайронамиз.*

Лирик қаҳрамонга ишқ йўлида шундай машаққатлар юзланганки, уларнинг оловидан ҳатто кулбаси ҳам ёришиб кетган. Шу ҳолатда бу вай-

рона (одатда, мумтоз адабиётда ошиқнинг ошёни вайронага қиёсланади) аждаҳонинг оғзини эслатади. Маълумки, аждаҳо оғзидан ўт пурковчи, кишини ўз домига тортувчи, ер тагида ёки вайроналардаги яширин хазиналарни кўриқлаб ётадиган махлуқдир. Бу ўринда ошиқнинг изтироблар ўтидан ёришган кулбаси оғзидан ўт пуркаб турувчи аждаҳо оғзига ўхшатиляпти, шу билан бирга бу изтиробу машаққатлар ошиқни ўз домига тортиб юборадигандек ваҳимали...

Иккинчи байтда изтироблар тасвири янада таъсирчанроқ ифодаланади:

*Тойири васл учти ашким донасидин ваҳм этиб,
Қушқа, ваҳким, рам берур толиъ йўқидин донамиз.*

Ошиқнинг бу ҳолати (аждаҳо оғзидек кулбанинг ваҳимаси, кўз ёшлари)дан висол қуши ҳам кўрқиб учиб кетди, энди васлдан умид қилиш амримаҳол, эвоҳким, аслида бу дона қушни ўзига чорлаши керак эди, лекин ошиқнинг толеи йўқлигидан ҳатто қуш ҳам чўчиб (дондан кўрқиб), учиб кетди. Шоир бу ўринда сўз ўйини воситасида кўз ёшлари донасини шаклан қуш учун кўйиладиган донга ўхшатиб, бетакрор тимсол яратишга муваффақ бўлган.

Кейинги байтда ошиқ кулбасининг ёруғлигига яна бир сабаб келтирилади:

*Ул чароғи ҳусн вайрон кулбани ёрутқали
Меҳр шамъин ёрутуптур ҳар қуюк парвонамиз.*

Маълумки, парвона мумтоз адабиётда ошиқ тимсолини ифодалаб келади. Байтда лирик қаҳрамоннинг вайрон кулбасини парвона меҳр шамъи билан чароғон қилганлиги таъкидланар экан, “Лисонут тайр”даги “Парвоналар ва шам” билан боғлиқ ҳикоят ёдга тушади. Унга кўра, бир гуруҳ парвона шамга етишмоқни мақсад қилибди. Улардан бири қанотларини куйдириб, шам ҳақидаги сўзларни қолганларига сўзлаб бермоқчи бўлди. У ҳар қанча уринмасин, эшитувчилар уни англай олмадилар. Қолганларда ҳам шу ҳолат такрорланибди. Шунда сўнги парвона ўзини шамга уриб, шуълага айланибди ва равшанроқ ёнибди... Байтда парвоналарнинг ўзларини шамъга уриб, муҳаббат оташини ёққанлари оқибатида лирик қаҳрамоннинг вайрон кулбаси янада ёришганлиги таъкидланади.

Тўртинчи байтда ҳам ўт ва куйиш билан боғлиқ талқинлар давом этади:

*Бўлди ошиқ ақл ила ҳазл айлабон вола кўнгул,
Ўтқа тушти ўйнай-ўйнай кул била девонамиз.*

Яъни, ишқни ҳазил иш, ўйин деб билган бу мафтун кўнгул ошиқ бўлганини билмай ҳам қолди, бу худди кул билан ўйнаб, охир-оқибат оловда ёнган девонанинг ҳолига ўхшайди.

Навбатдаги байтда ошиқ ишқининг эл тилида афсона бўлганлигига ишора қилинади. Бу ҳолат образли тарзда бетакрор ташбихлар воситасида баён қилинади: афсона туфайли элнинг тилидан, ишқ туфайли ошиқнинг кўзидан уйку ўчган. Ишқ дардидан бебахра эл бир дам ҳам ошиқни маломат қилишдан тўхтагани йўқ, яъни унинг тили тин олгани

йўқ. Ошиқ эса ишқ изтиробларию ҳижрон аламидан уйқусиз (зеро, “Лайли ва Мажнун”даги таъбирга кўра: “Ишқ ахлиғадурут харом уйқу”), лекин таассуфки, ошиқнинг бахти уйқуда...

Кейинги байтларда ғазалга соқий, у орқали пири муршид (устоз) образи кириб келади ва натижада, ошиқона ғазал орифона “юк олади”. Байтнинг маъносига кўра, агар пири муршид лирик қаҳрамонни фано йўлига бошласа, ошиқнинг пир юзига термулишдан бошқа шукронаси йўқ, зеро, у муршиднинг юзида илоҳий жамолни кўради. Байтдаги ботиний маънога кўра, ошиқ ишқ йўлида шундай пири муршидга эҳтиёжмандки, у ошиқни фано мақомига етакласин. Маълумки, тасаввуф фалсафасига кўра, фано – инсон ўзлиги ва бандалиги мақомини Ҳақ таоло баробарида йўқ деб билмоқ, барча майл-истак ва таманноларидан воз кечиб, бутун олам ва оламдагилар Худонинг олдида ҳеч нарса эканлигини теран англамоқ, башарий сифатлардан қутулиб, илоҳий сифатлар билан ботин оламини беэмом демакдир (Алишер Навоий қомусий луғати). Демак, ғазалнинг лирик қаҳрамони ана шу мақомга йўналтиришни устоздан ўтинади ва унинг учун кўнгил кўзгусида Аллоҳ жамолини акс этишига эришишдан ўзга шукроналик йўқлигини айтади.

Ғазал ушбу мақсадга эришганлик таъкиди билан ниҳоя топади:

*Кўйида кўнглум кўнгуллар ичра кўрдум, турфа кўр,
Турфароққим, ошнолиғ бермади бегонамиз.*

Бу кўнгил Унинг кўйида шундай турфа ҳолларга эришдики, ўзидан бегона бўлди, бошқа кўнгилларга ошнолик қилмади, Ўзидан ўзгани қабул қилмади... Байтда қўлланилган тавзий (“к” ва “ў” товушлари асосида яратилган оҳангдорлик) ғазалнинг лисоний жозибасини оширган.

Ғазал рус тилига истейодли мутаржим С.Иванов томонидан муваффақият билан ўгирилган. Таржима ҳам аслият каби 8 байт, унда ғазал жанрига хос қофияланиш тизими, аслият оҳангига яқин 14 лик туркумининг танланганлиги таржиманинг муваффақиятини таъминлаган омиллардандир. Мутаржим ғазалнинг умумий мазмунини ҳам рус китобхонига етказишга ҳаракат қилган ва маълум даражада бунга эришган.

Ғазалнинг русча таржимаси

Таржимон – Сергей ИВАНОВ

*Огнем страданий освещен наш обветшалый дом,
Как будто бы дохнул дракон в проломанный проем.*

*Для птицы возделенных встреч опасны зерна слез:
Зерном несчастий не завлечь того, кто ввысь влеком.*

*Сиянем свет красы облек убогий наш приют,
И в нем горим мы – мотылек вослед за мотыльком.*

*Как сердце, страстью смятено, осмеивало ум!
Безумное, сожглось оно, играючи с огнем.*

*Исчезли сон мой и покой от рассказней людских,
А счастье от молвы людской спит непробудным сном.*

*Меня ты, кравчий молодой, не губишь, а бодришь
Как будто ты живой водой поишь, а не вином.*

*Стократ наставнику хвала стези небытия,
Сиянию его чела хвалу мы воздаем.*

*Свое узрел я сердце вдруг среди любящих сердец,
Но ты не вышла к ним, мой друг, их ждал дурной прием.*

Ғазалнинг инглизча таржимаси

Таржимон – Аида БУМАТОВА

*Our place is bright, though, for it the flame of dolor is to blame,
Poor house of ours resembles dragon's mouth within the flame.*

*Bird of tryst has flitted seeing my tear that looks much like grain,
The bird's been frightened by the grain – unfortunate me, my shame.*

*Longing for that light of beauty to brighten up our slum,
To lighten candle of love up, our burnt moths are aflame.*

*Enchanted heart jesting reason hardly noticed falling for;
Reasonless self of ours got burnt while playing ashes game.*

*Rest forsook judgmental tongues of people and my eyes, alas,
Our happiness is fast asleep all among that restless fame.*

*Wine-bearer! Cup of wine you gave to kill, brings me back to life,
As for one with water of life death and life are all the same.*

*Once the mentor escorts us to the path of oblivion,
By God, only beholding his face – and no more is the aim.*

*Seeking beloved, have seen I my soul amongst some souls, but still
So strange, the distant soul nevert to solidarity came.*

DRAMA

Леся УКРАИНКА

(1871–1913)

ЎРМОН ҚЎШИҒИ

Уч кўринишли афсона-драма

Украин тилидан
Сирожиддин РАУФ
таржимаси

ЭРК ҚУЁШИГА ИНТИЛГАН ШОИРА

Украин адабиёти тарихидаги ёрқин юлдузлардан бири Леся Украинкадир. Ҳар бир шеърида халқига, ватанига муҳаббати бўртиб турганлиги унинг тахаллусидан ҳам кўриниб турибди. 1871 йилда туғилган гўдак Ларисага табиат шеъриятга ошно қисматни раво кўрган. Оиладаги ижобий муҳит, тинимсиз мутолаа бўлажак шоира шахсиятини тарбиялаб борди. Отаси – Петр Антонович Косач черниговлик дворянларга мансуб бўлиб, адабиётни, мусиқани, рангасвирни жуда севган инсон эди. Онаси – Ольга Петровна Драгоманова Косач ҳам ёзувчи, “Биринчи гулчамбар” альманахининг ношири, тоғаси Михаил Драгоманов даврининг таниқли ижодкори бўлиб, машҳур украин адиби Иван Франко билан ҳамфикр, қадрдон эдилар. Лариса ёшлигиданок рус, украин адабиёти классикларининг асарларини жиддий ўқиб ўрганди. XIX аср рус демократларининг асарларини дарслик ўрнида ўқиди. Аммо, Лариса халқнинг дардини куйлайдиган шоира – Леся Украинка бўлиб етишгунча кўп ҳаёт синовларига дуч келади.

Украин адабиётининг фахри – “Кимнинг қалбида ватан туйғуси бўлмаса, у ўксик, нотагондир” сатрларини битган Тарас Шевченко ижодидан озиқланган шоира тинимсиз изланишлар натижасида шеъриятини камол топтира борди.

Биринчи тўплами “Қўшиқлар қанотида” (1893) юксак истеъдодининг нишонаси бўлди. Илк китобидан руҳланган шоира 1894 йилдан жуда фаол ижодий ишга шўнғиб кетади.

Шоиранинг эрксеварлик мавзусидаги шеърлари озодлик учун курашувчиларнинг юзи бўлди. Луи Арагоннинг: “Адабиёт мамлакат учун жуда муҳимдир, моҳиятига кўра, унинг юзи дейиш мумкин”, деган сўзлари Леся Украинка ижодига жуда мос келади.

1891 йили Галицияга келган Леся Украинканинг И.Франко, М.Павлик, О.Кобилянский, А.Маковей, Н.Кобринский каби украин маданияти ва адабиётининг етук намояндалари билан танишуви унинг ижодий юксалишига бир замин вазифасини ўтади. Иккинчи томондан, асарлари бадиий жиҳатдан мукамаллик касб этишида, жанрий ранг-баранг бўлишида жаҳон адабиётининг таъсири катта бўлди. Шоира Иоганн Гёте, Фридрих Шиллер, Виктор Гюго, Ҳенрих

Ҳейне асарларини кунт билан ўрганади. Айниқса, Жорж Байрон лирикасининг руҳи Леся қалбига яқин эди. Шоирада тил ўрганишга алоҳида иқтидор, меҳр бўлган. У лотин, инглиз, немис, француз, итальян, поляк, болгар, испан, рус тилларини теран ўрганади. Тилни яхши билган шоира Ғарб адабиётидаги машҳур ижодкорлар асарларидан она тилига аслиятдан таржималар қилади. Бу шоира талантининг ривожда бир мактаб бўлса, айти пайтда, украин адабиётини таржима асарлари билан бойитишда самарали иш бўлди. Ўз навбатида халқ ижтимоий онгига таъсирини ўтказди – жаҳон адабиётидаги ҳурлик руҳини сезган илғор фикрли украин зиёлилари тафаккурининг тиниқлашишида муҳим омил бўлди. Шунинг учун ҳам шоиранинг ижоди XIX аср охири XX асрнинг бошидаги Украина ижтимоий ҳаётининг ойнаси даражасига етди. Ўша давр жамият муаммоларини таҳлил этиш учун ҳам шоира ижодига мурожаат қилинар эди. Шоиранинг ўзи юксак интеллектуал илм соҳиби, халқ дарди билан яшайдиган талантли шоира сифатида ҳам ибратдир. Унинг ватанпарварлик руҳидаги шеърлари риторикадан узоқ, теран туйғуларга ўралган эрк истаги билан жилоланган ватансевар инсоннинг қалбидан чиққан нидолар сасидек янграйди.

Леся Украинка украин болалар шеърлятига асос солган ижодкорлардан. “Алла”, “Қиш келганда”, “Гилос”, “Қушчалар нега қувноқ” шеърлари болалар шеърлятининг яхши намуналаридир. Халқ кўшиқлари таъсирида у “Болалар кўшиқлари” туркумини яратди.

Леся Украинканинг “Ўйлар ва орзулар”, “Акс садо” шеърлий тўпламлари жуда машҳур эди. “Самсон”, “Ой афсонаси”, “Ўтмиш эртаги”, “Роберт Брюс, Шотланд қироли”, “Асир”, “Қадимий эртак”, “Бир сўз”, “Миср афсонаси”, “Оппоқина Изольда”, “Улкан баҳодир ҳақида эртак” каби шеърлий достонлар ёзган Леся Украинка йирик шеърлий асарлар ёзишда ҳам иқтидори баланд эканини кўрсатди. “Фикри эркин бўлмаган шоир, шоирликни қилмасин даъво” фикри шоира поэмаларининг таянч ғояси дейиш мумкин.

Леся Украинканинг истеъдоди фақат шеърлий асарларидагина кўриниб қолмади, унинг “Денгиз узра”, “Муқаддас кеча”, “Бемаҳал”, “Адашиш”, “Дўстлик”, “Хато” насрий асарлари ва драмалари фикримиз далилидир. Леся Украинка украин драматургиясининг асосчиларидан бири, адабиётда драма мавқеини кўтарган ижодкор. “Мовийгул”, “Телба”, “Куз эртаги”, “Мағораларда”, “Кассандра”, “Тўқайзорда”, “Тошбағир хўжайин”, “Бояриня” драмалари Украина адабиётида бу жанрнинг ривожланишига катта ҳисса кўшди. Адабиётшунос Асил Рашидов ҳақли равишда: “Украин адабиёти тараққиётига катта ҳисса бўлиб кўшилган ушбу асарларнинг аксариятида турли мамлакат ва халқларнинг қадимий тарихидан ҳикоя қилувчи ёрқин манзаралар чизилади, муҳим ҳаётий муаммолар кўтариб чиқилади, миллий руҳдаги характерлар яратилади”, деб ёзганди (Леся Украинка. “Шарқ” НМАК. Т., 2010.36-бет). Драматург асар воқеасини қайси даврдан ёки миллат ҳаётидан олмасин, замон руҳи билан боғлайди, ўзининг оташин қарашларини сингдиради. Леся Украинка драматург сифатида дунё халқлари мифологиясидан, жаҳон адабиётидаги сюжетлардан, тарихий воқеалардан ўзига илҳом берган ҳар бир далилни янгиича талқин ва янги ғоявий қарашлар билан бойитган ҳолда тақдим қилади. Ҳар бир ижодкорнинг шоҳ асари бўлади. Шу маънода, Леся Украинканинг “Ўрмон кўшиғи” драмаси унинг мана шундай шоҳ асаридир. Шоира бу асарида халқ оғзаки ижоди ва афсона, мифлардан унумли фойдаланган ҳолда эзгу инсоний туйғуларни тараннум этади. Дунё занжирдек бир-бирига боғлиқлигини кўрсатади. Мавка, Лукаш ва Килина образларида инсонга хос ижобий, салбий хусусиятларни таъсирли ифода этади. Афсона-драманинг иштирокчилари – инсонлар ва афсонавий тимсолларни шоира ўз гуманистик қарашларидан келиб чиқиб мулоқотга кириштиради. Шоира кўнглида барқ урган озодлик туйғуси асар персонажи тилидан шундай берилади:

Во ажаб, қачондан буён Сув парилари
Сувда чўри бўлиб қолди? Мен озод қизман!
Худди сув каби озод!

(Сирожиддин Рауф таржимаси)

Асарда инсон ва табиат уйғунлиги, жонлантириш, қиёсий тасвирлаш та-
мойилидан келиб чиқиб, ҳар бир одамга таъриф берилгандек дарахтларнинг-да
ўзига хослиги кўрсатилади. Ўзини борлиқдан ажратмай тасаввур қиладиган
Мавка ўрмондаги дарахтларни шундай таърифлайдики, беихтиёр кўз олдин-
гизда тирик инсон жонланади:

Ажиб меҳр билан севар бир-бирин...
Мен учун дунёда қайин меҳрибон,
Опам деб атайман шунга мен уни.
Фақат у кўп маъюс: рангпар, боши хам,
Ўз дардига ўзи андармон, шундан
Унга боқиб тез-тез йиғлаб оламан.
Ольха эса ҳеч ёқмас, у – бағритош,
Ансол мени нимагадир кўрқитар.
Чунки ўзи кўрқоқ – титраб туради.
Эманлар-чи, иззатталаб!
Шумтол, заранг, оқ заранг – калондимоғ.
Ўз ҳуснига бино қўйган бодрезак...

Драмадаги “Юракка юлдуз йиқилиб тушди!”, “Жим... Юрак гапирсин...”, “Юл-
дузлар чамбари қора сочингда”, “Хазон бўлган баргдек чирқиллар...”, “Ҳақорат
қилмагин қалбинг гулини, Қўшиқдан туғилган ахир севгимиз” каби қуйма сатр-
лар муаллифнинг беқиёс маҳоратидан, таржиманинг эса муваффақиятли
чиққанидан далолатдир.

Леся Украинка ҳолатлар тасвири устаси, дейишимиз мумкин. Севилган
қиз Мавканинг ҳолати, севги туйғули унинг ичдан нурланиб тургани, ҳаётда
биринчи мартаба бундай туйғуни ҳис қилгани жуда гўзал берилган.

Мавка:

Эй тун, кошки тугай қолсайдинг тезроқ!
Ўкинма! Мен аввал билмасдим мутлоқ.
Худди сендай хушбахт, сендай чароғон
Кун ҳам борлигин, тунгинам, ишон!
Сен нега паришон турибсан, қайин?
Опажон, боқ менга, бахтдан айтайин!
Кўзёш тўкма сувга, она самбиттол,
Севгилим мен билан бўлади хушҳол!
Ўрмоним, отажон, ахир билмайман,
Тунни қисқартирай, айтинг, қандай ман?
Тун қисқа, айрилиқ узундир шу тоб...
Қисматим не экан – бахтми ё азоб?.

Мавканинг бу монологини туйғуларга лиммо-лим қалбнинг нидоси дейиш
мумкин.

Драмада шоиранинг донишмандлик ва нодонлик, эрк ва мутелик, эзгулик ва
ёвузлик ҳақидаги қарашлари қаҳрамонлари тилида зуҳур этилган. “Гўзалликнинг
минбаъд енгилмаслиги” асар маъзига руҳ сингидирилган. Асарнинг асосий ғояси
руҳ эркинлигини улуғлаш, ёвузликни ёндириш, қулликни қоралашдир. Мазкур дра-

ма жаҳон адабиётидаги мифлардан унумли фойдаланиб, гуманистик мавзуда, инсон қалби пучмоқларини теран акс эттирган асарлардан, дея оламиз. Шоиранинг ушбу драмасыни иқтидорли шоир Сирожиддин Рауф биринчи маротаба ўзбек тилига муваффақиятли равишда тўлиқ ўгириб, ўзбек китобхонларини ҳам Леся Украинканинг маънавий оламидан кенгроқ баҳраманд бўлишига ҳисса қўшди.

1913 йили оғир хасталикдан вафот этган шоира қисқа умри давомида қалбларга эрк ғурурини солиб ўтди. Инсонлар дилида озодлик, эрк оловини ёққани учун шоирани улуглаб “Прометейнинг қизи” дея аташганди. У ҳам устози Тарас Шевченко каби маънавий кўмакни жафокаш халқидан олди. Украин адабиёти тарихида шоира, наср устаси, драматург, таржимон, адабиётшунос, публицист, халқ оғзаки ижоди тадқиқотчиси (200 дан ортиқ халқ қўшиқларини ёзиб олган) сифатида ёрқин из қолдирган Леся Украинканинг номи Тарас Шевченко, Богдан Хмельницкийлар билан бир қаторда машҳур бўлди, шуҳрат қозонди.

Шоиранинг ижоди ўзбек китобхонларига ҳам яхши таниш. Унинг 100 йиллиги Ўзбекистонда кенг нишонланган. Миртемир, Уйғун, Зулфия, Шуҳрат, Жуманиёз Жабборов, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Рауф Парфи, Абдулла Шер, Носир Муҳаммад каби шоирларимиз шоира асарларидан намуналарни ўзбек тилига таржима қилишган. Айти пайтда Сирожиддин Рауф каби шеърятимизнинг кейинги авлоди вакиллари ҳам бугун Леся Украинка ижоди таржимасига дадил қўл ураётгани шоира асарларига бўлган қизиқишнинг бардавомлигидан далолатдир.

Адҳамбек АЛИМБЕКОВ
филология фанлари номзоди,
Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмаси аъзоси

Иштирокчилар:

Пролог

Тўғонларни бузувчи
Богинка (икки нафар)¹
Сув париси
Сув ажинаси.

Биринчи кўриниш

Лев амаки
Лукаш
Сув париси
Ўрмонлик
Мавка²
Перелесник³
Безгак (сўзсиз)

¹ Ғарбий славян халқларида бу афсонавий образ чўқинтирилмасдан ўлган боланинг руҳи бўлиб, дарбадар учкун кўринишида ҳам бўлади. У одамларни адаштириб, ботқоқликка бошлаб боради.

² Славян халқлари мифологиясидаги афсонавий қиз. Танасининг орқа томони йўқ, шу боис ички аъзолари кўриниб туради. Одатда Мавка аламзада мавжудот сифатида тасвирланган, у ўзининг бевақт ўлими учун ўч олиш мақсадида учраган одамни алдаб, ўзига мафтун қилади, кейин эса ўлдиради. Л.Украинканинг асарида бу образ ўрмон руҳи, ҳатто ўрмоннинг қалби сифатида намоён бўлади.

³ Бу образ украин мифологиясида одамларга дунёдан ўтган қариндошлари қиёфасида кўринувчи жин сифатида талқин этилади. Перелесник одам танасига кириб олиб, аёллар билан яқинлашиши, ҳатто фарзанд кўриши ҳам мумкин.

Богинка
Куц¹.

Иккинчи кўриниш

Лукашнинг онаси
Лукаш
Лев амаки
Дала париси
Килина
Сув париси
Чўққида ўтирувчи
Перелесник.

Учинчи кўриниш

Мавка
Ўрмонлик
Куц
Злиден²
Лукашнинг онаси
Килина
Болакай
Лукаш
Килинанинг болалари
Қисмат
Перелесник.

ПРОЛОГ

Волиндаги қадим, кўҳна, қалин, қуюқ ўрмон. Ўртада шохлари паст-га эгилган қайин ва баҳайбат кекса эман дарахти ўсган кенг яланглик. Ялангликнинг чеккалари ўт босган дўнглик ва қамишзорга туташади, бир четида эса оч яшил тусдаги ботқоқлик – бу ўрмон жилгасидан ҳосил бўлган кўлнинг қирғоқлари. Жилга чакалакзордан отилиб чиқиб, кўлга қўйилади, кейин кўлнинг нариги томонидан оқиб чиқади ва бутазорлар орасида зойиб бўлади. Кўлнинг ўзи сокин, ўртаси бақатўн ва оқ нилфия, тоза йўсин билан қопланган.

Бу ерлар сирли, ёввойи, лекин ноҳуш, қўрқинчли эмас, балки ўйчан, ёқимли гўзаллик уйғун.

Эрта баҳор. Ўрмон чеккалари ва ялангликда йўсин кўкарган, бойчечаклар очилган, уйқу ўти гуллаган. Дарахтлар ҳали яланғоч, лекин шохлари ҳализамон очилишга тайёр куртаклар билан қопланган.

Кўл устидаги туман гоҳ парда каби тортилади, гоҳ шамолда ҳилвирайди, гоҳо ёйилиб кетганда, оч ҳаворанг сув юзаси очилиб қолади.

Ўрмонда нимадир шовқин солади, жилга жилдирайди ва унинг сувлари

¹ Украинча куций – “думсиз”, белорусча куцан – “жин”, полякча кус – “думи кесилган ҳайвон” деган сўзлардан келиб чиққан, дея тахмин қилинади. Бу жин думсиз бўлиб, ботқоққа тушган одамларни ҳалок қилиш билан “шуғулланади”.

² Славян мифологиясида ёвуз жинларни шу ном билан аташган. Бу ном “злыдень” сўзидан ясалган бўлиб, унинг маъноси кўп, ёвуз одам, дангаса, бахтсиз одам, гадо деган маънони ҳам билдиради. Кўпликда ишлатилганда эса бу сўз бахтсиз қисмат маъносида келади.

билан бирга ўрмондан Тўғонларни бузувчи – ёш, оқ танли, малла сочли, кўккўз киши югуриб чиқади. Унинг ҳаракатлари шиддатли, лекин равон, кийими бўғиқ сариқдан бошлаб то оч мовийгача бўлган рангларда тусланиб, ўткир олтинранг учқунлар сачратиб ялтирайди. Оқимдан кўлга ўзини ташлаб, унинг сокин сувини тўлқинлантирганча, сув сатҳи устида айланади, туман тарқалади, сув кўк тусда товланади.

Тўғонларни бузувчи

Тоғдан водийга тушаман,
Югураман ва шошаман.
Тўшама йўлдан то инсон
Курган тўсиқ қолмас омон.
Кўпригу тўғонни бутун,
Мен қиламан кунпаякун, –
Ҳа, баҳор сувлари тошқин,
Мисли эрк каби ёш, жўшқин!

(Кўлни янада кучлироқ тўлқинлантиради, сувда ниманидир излаган каби шўнгийди ва яна сузиб чиқади.)

Богинкалар – икки нафар жуда ёш, рангпар болакайлар оппоқ кўйлақчаларда сувдан, оқ нилфиялар орасидан кўринадилар.

Биринчиси

Бунда изғиб, не излайсан?

Иккинчиси

Уйқу бермасдан бўзлайсан?

Биринчиси

Онамиз ётқизди бизни,
Ҳам авайлаб жонимизни,
Илдиз, тошга юмшоққина
Солди сувўтдан тўқима.
Нилфиялар унга ёпиб,
Кўшиқ айтди шундай топиб:
“Алла-алла, жон алла-ё,
Болаларим, тинч ухланг-о!”

Иккинчиси

Нега бунда изғияпсан?

Биринчиси

Ё кимнидир излаяпсан?

Тўғонларни бузувчи

Ҳа, гўзал сув парисини,
Қалб гавҳарим сарасини –
Бу малика шундай машҳур,
Оламда ҳеч тенги йўқдур!
Кездим барча тоғларни.
Ўрмон, водий ва боғларни –
Кўрмадим кезиб жаҳонни,
Ундан ўтар бир жононни.
Чайқатиб кўлни тўкаман,
Сув парисини топаман!
(Сурон солиб сувни лойқалатади.)

Богинкалар

Кўрқитмагин бизни вой-дод!
Кулбамизни қилма барбод.
Онамиз бизни ўстирди,
Ғорда уй-жой қилиб берди.
Биз отасиз болалармиз,
Кулбада ғариб лолалармиз...
(Унинг қўлларига ёпишиб ёлворишади.)

Кўл туби зах ва зимистон,
Биз унга тушамиз, ишон.
Сув париси ўша ерда,
Балиқчига мойил жуда.

Тўғонларни бузувчи

Ажралсин ундан бу кез!
Ва ёнимга қайтсин тез!
(Богинкалар кўлга шўнгишади.)
Нега сузиб чиқмаяпсан?

Сув париси кўл юзига сузиб чиқади, нозу карашма билан жилмайиб, кафтларини қовуштиради. Бошида иккита чамбар, бири катта, яшил, бошқаси кичик, дурдан ясалган, худди тожга ўхшайди, унинг остидан нафис ёпинчиқ тушиб турибди.

Сув париси

Бу сенмисан, азизгинам?

Тўғонларни бузувчи

(жаҳл билан)
Қаерда йўқ бўлдинг бу дам?

Сув париси

(У томонга интилади, лекин ёнидан сузиб ўтади.)

Тунлар орзу қилиб, толдим,
Кутишга етмади ҳолим!
Кўзёшимни тўкиб бетин,
Уни челаққа тўпладим.
Сўзинг эслаб, ёнди юрак,
Кўзёш билан тўлди челақ...

(Кўлларини силкийди, қучогини очади, яна унга талпинади ва тагин ёнидан сузиб ўтиб кетади.)

Сен тилла танга ташлаб кўр,
Чайқалур, тошиб тўкилур!
(Шарақлаб кулади.)

Тўғонларни бузувчи

(заҳарханда)
Сиз ботқоқда кўпдан буён
Яшаяпсизми, бадавлат шоён?

Сув париси унга яқинлашади. Тўғонларни бузувчи сувни чайқатиб, кескин юз ўгиради.

Кўл тубига тушиб такрор,
Балиқчига бокиб хумор,
Қисқичбақа, ёвуз лаққа
Ғажимасин ҳар дақиқа,
Деб кокилин тараб турдинг, –

Бари ёқди, бирга юрдинг!

Сув париси

(Унга яқинлашади, қўлларидан тутиб, кўзларига тикилади.)

Нахот шунга келди ғашинг?

(қувлик билан)

Менга ҳам, эй бевафо ёр,

Қилмишларинг бари ошкор!

(секингина кулади, Тўгонларни бузувчи безовталанади.)

Айт-чи, кимга ўралашдинг?

Маликани қилиб хароб,

Ўзгани деб бағринг кабоб!

Тегирмончи қизи гўзал,

Қиш тунлари узун азал,

Ёш жаноблар келишади,

Олтин танга беришади.

(унга бармоғи билан нўписа қилиб, кулади.)

Ҳаммасига мен кўнаман,

Сен ялқовни тушунаман,

Кечираман, нечун қайғу,

Ахир, сени севаман-ку!

(ҳазилона шавқ билан)

Мен сенга узоқ бир лаҳза садоқатли ёр бўлгум,

Фақат бир дақиқа ибратли ва вафодор бўлгум.

Хиёнатни-чи, ғарқ қилгум!

Сувда из қолмас ҳеч қанча,

Эрта тонгдан то тушгача,

Худди севгингдек сенинг,

Худди ҳасратимдек менинг!

Тўгонларни бузувчи

(унга томон қўлларини чўзиб)

Инсоф ила сулҳ тузайлик!

Бирга-бирга кел, сузайлик!

Сув париси

(Унинг қўлларидан тутиб, сувда тез айланади.)

Оҳ, соҳилда жўшаман,

Сариқ кумлар оша ман

Дур чамбарга тушаман,

Тунгача рақс тушаман!

Оҳ! Оҳ!

Оҳ уриб, сувни шалоплатиб сачратадилар. Сув қирғоққа шундай уриладики, ҳатто қиёқлар шовқин солиб, қамишзордаги қушлар гала-гала бўлиб ҳавога кўтарилдилар.

Сув ажинаси кўл ўртасидан қалқиб чиқади. У кўпни кўрган кекса чол, сувўтлари ёпишган оптоқ узун соч ва соқоллари белигача тушган. Эғнидаги кийими лойқа рангда, бошида чиганоқли тоғж. Овози бўғиқ, лекин кучли.

Сув ажинаси

Сокин сувимизни чайқатган ким у?

(Сув париси ва шериги рақсдан тўхтаб, ҳар томонга қочишади.)

Уялсанг-чи, қизим! Сув маликаси

Бегона билан рақс тушса! Жуда уят!

Сув париси

Нахотки у бегона? Танимадингми?

Ахир, бу – Тўғонларни бузувчи-ку!

Сув ажинаси

Биламан,

Гарчи насаби сув, лек кондош эмас,

Кейин жудаям қув ҳамда бетайин.

Баҳорда айкириб, ўйнаб, юлади.

Йил бўйи сув парилари ўстирган

Кўлдаги шохона чамбарларни у.

Доно қушни қўрқитади ўрмонда

Қўпорар бева самбиттол илдизини

Жажжи етимларнинг руҳлари ёққан

Шамчирокларга сув қуйиб юборар.

Ўпириб ташлайди соҳилларимни,

Кексайган чоғимда оромим бузар.

Ёзда қайда бўлар? Қайда изғийди,

Қуёш сув ичганда харислик билан

Менинг чўмичимдан очкўз калхатдек.

Қамишлар қовжираб шалпайганида,

Қуриган қирғоқда холдан тойишиб,

Сўлиган бошларин қизиган сувга

Эгиб, лилиялар жон берар экан,

Қайда бўлар у?

*У гапирётганда Тўғонларни бузувчи Сув парисига ўғринча имо қилиб,
ўрмон жилғаси бўйлаб биргаликда сузишга чақиради.*

Тўғонларни бузувчи

(яширин мазах билан)

Денгизда бўламан, унда, қария,

Уммон чақиради мени ёрдамга,

Қуёш уни куритмаслиги учун.

Денгиз шоҳи чақирдим, бориш керак,

Хизматчилик – ўзинг биласан буни.

Сув ажинаси

Э-ҳа, денгизда бўласан демак...

Менга эса эски дўстим, меҳрибон –

Куз ёмғири ёрдам бермаса агар

Буғланиб сўнг ҳалок бўлардим албат!

(Тўғонларни бузувчи билдирмасдан сувга яширинади.)

Сув париси

Нималар деяпсиз?

Буғ ҳалок бўлмас, ахир буғдан яна

Сув яралади.

Сув ажинаси

Қандай ақлли-а!

Кўл тубига туш-чи, бидирламасдан!

Сув париси

Ҳозир. У қаергадир беркинибди.
 Мен чигал қўғаларни тараб қўяй.
(Белбоғидан чизаноқли тароқ чиқариб, қирғоқдаги ўтларни тарай бошлайди.)

Сув ажинаси

Ҳай, тарай қол, ўзимга ҳам ёқади тартиб,
 Тара, тара! Мен шу ерда кутиб тураман,
 Сен ишингни тугатгунингча. Тузатиб қўй
 Оқ нилфияларни, ёйилсинлар бир текис:
 Бақатўн гиламини ҳам бутлаб, тикиб қўй,
 Уни тешиб кетибди дайди.

Сув париси

Хўп бўлади!

Сув ажинаси сув парисининг ишини кузатганича, ўзига қулай ҳолда қамишларга ястаниб олади: кўзлари аста-секин юмила бошлайди.

Тўғонларни бузувчи

(судан оҳиста бошини чиқариб, Сув парисига)

Оқ тол ортига беркин, тез.

Сув париси Сув ажинасига қарай-қарай, яширинади.

Биз сен билан сузажакмиз

Новлар томонга шошилиб,

Тезкор оқимга қўшилиб.

Йўл-йўлакай тўғонни бузиб, портлатамиз,

Тегирмончининг қизини сувга отамиз.

(Сув парисининг қўлидан туттади ва қўлни кесиб жадал сузади. Нариги қирғоққа яқинлашганда Сув париси тўхтади-да, қичқириб юборади.)

Вой, қийшиқ эманга илашиб қолдим!

Сув ажинаси уйғониб кетади, қочоқларнинг олдига кесиб чиқиб, Сув парисини тутиб олади.

Сув ажинаси

Ҳали шунақами? Сен лаънати, кўрасан ҳозир!

Сув париларини йўлдан уриш қандай бўлишин.

Онанга айтаман – Тоғ Бўронига,

У сенга яхшилаб кўрсатиб қўяр!

Тўғонларни бузувчи

(хахолаб)

Унгача мен шу ерда тўйиб, ўйнаб юраман!

Хайр, Сув париси, тўлдиравер челақларни!

(Ўзини ўрмон жилгасига отиб, кўзга кўринмай кетади.)

Сув ажинаси

(Сув парисига)

Кўл тубига туш! Уч марта ой тўлмагунча

Тевага ҳеч чиқа кўрма сувнинг қаъридан!

Сув париси

(қаришилик қилиб)

Во ажаб, қачондан буён Сув парилари

Сувда чўри бўлиб қолди? Мен озод қизман!

Худди сув каби озод!

Сув ажинаси

Лек менинг мулкимда
Сув соҳилни билмоғи шарт!
Сув тубига бор!

Сув париси

Истамайман!

Сув ажинаси

Истамайсанми?

Қани, дур чамбарни бу ёққа бер!

Сув париси

Йўк!

Уни менга денгиз шахзодаси ҳадя қилган.

Сув ажинаси

Дур чамбарни тақмайсан энди,

Қулоксизлигинг учун сени

Чўккида ўтирувчи олар.

Сув париси

(қўрқиб)

Йўк, йўк, отажон!

Энди қулоқ соламан!

Сув ажинаси

Сув тубига жўна!

Сув париси

(секин сув остига тушаётиб)

Кетяпман, кетяпман... лекин мумкинми,

Вақтичоғлиқ қилсам балиқчи билан?

Сув ажинаси

Ҳа, майли, овуна қол.

Сув париси елкасигача сувга кўмилиб, отасига қараб маъюс жилмаяди.

Қизиқсан сен! Мен ким учун қайгураяпман,

Тушунгин, у сени ҳалок этар фақат,

Ҳа, жилғанинг тиканак каби

Ўзанига элтиб сўнгра

Майиб қилар эди оппоқ танангни,

Охир сувсиз жойда ташлаб кетарди.

Сув париси

Лекин у жуда ўктам!

Сув ажинаси

Яна билганингдан қолмаяпсан.

Сув париси

Йўк, йўк! Кетяпман!

(Шўнғийди.)

Сув ажинаси

(тепага қараб)

Қуёш худди баҳордагидек қиздираяпти...

Уф, шундай димки! Бир салқинлаб олсам бўларди.

(Сувга кўмилади.)

БИРИНЧИ КЎРИНИШ

Ўша жой, баҳор авжиди, ўрмон бағрига гўё нозик яшил тўр тортилгандек, дарахт учлари яшиллик билан қопланган. Кўл лиммо-лим, соҳиллари худди тошбақа толи баргларида чамбар кийгандек ям-яшил.

Ўрмондан ялангликка Лев амаки ва унинг жияни Лукаш чиқиб келади. Лев амаки ёши анчагина ўтиб қолган, кўпни кўрган, очиқ чехрали киши. Ўрмонликларга хос узун, оқ сочлари кигиз шляпаси остидан елкаларига тўлқин-тўлқин бўлиб тушган. У оч кулранг, бўз свита (чакмонсифат узун кўйлак) кийган, оёғида чипта кавуш, кўлларида кичикроқ тўр, энли чарм белбоғига пичоқ, елкасига дарахт пўстлогидан тўқилган тўрва осиб олган. Лукаш эса навқирон, кўркам, қоши қора, кўзларида болаларга хос самимият акс этиб турган тик қад йигит. Унинг ҳам эғнида бўз кийим, майин матодан бўлган қайтарма ёқали кўйлаги оқ иплардан кашта тикиб безатилган, белида қизил белбоғ, ёқаси ва енларида қизил тўғалар бор, бироқ свита киймаган. Бошида кенг соябонли сомон шляпа, белбоғида пичоқча ва арқон билан боғланган чўмичсимон идиши. Қирғоққа яқинлашгач, Лукаш тўхтади.

Лев

Нега тўхтаб қолдинг? Ахир бу ерда
Балиқ овлолмайсан: балчиқ ва ботқоқ...

Лукаш

Мен ўзимга най ясаб олмоқчиман –
Қара, бу ердаги камиш жуда зўр экан.

Лев

Лекин сенда шундай бир қанча най бор.

Лукаш

Нечта экан? Жўка, бодрезак, яна
Самбиттолдан ясалган найлар – тамом.
Менга камиш най керак, у яхшироқ,
Оҳанг жаранглаб чиқар.

Лев

Майли, яйраб қол,
Худо шунга байрамни берган. Эрта
Биз кулба курамиз. Ахир, вақт етди
Ўрмонга чорвани ҳайдаб чиқишга.
Бақатўн оралаб майса унибди.

Лукаш

Иккимиз бунда қандай яшаймиз?
Бехосият дейишар ахир бу жойни.

Лев

Кимга қандай! Мен-чи, жиян биламан,
Қандай иш қилиш-у нима дейишни,
Гоҳида хоч, гоҳи ансол қадайман,
Бир жойга эса тупураман уч бор.
Кулба атрофига кўкнор экамиз,
Сўнг газак ўт сепамиз бўсағага –
Шунда инс-жинс бизга кўрқинчли бўлмас.
Мен борай, сен нима қилсанг, қилавер.

Икки ёққа кетишади. Лукаш кўлга қараб юради ва камишлар орасига

кириб кетади. Лев қирғоқ бўйлаб кетади ва самбиттоллар орасида зойиб бўлади.

Сув париси

(Қирғоққа сузиб келади ва қичқиради.)

Бобожон! Ўрмонлик! Фалокат! Кутқаринг!

Ўрмонлик

(Паст бўйли, соқоли ўсиқ чол. Унинг ҳаракатлари эпчил, кўриниши сипо. Эғнида пўстлоқ рангли кийим, бошига пахмоқ сувсар қалпоқ кийган.)

Нима керак сенга? Нега кичкирасан?

Сув париси

У ёкда бир йигит

Найга қамиш кесяпти!

Ўрмонлик

Вой-вой-вой!

Шуми ҳали фалокат? Бахил экансан!

Бу ерда бор-йўғи кулба қуришмоқчи,

Шунга мен индамаяпман, фақатгина

Хўл оғочларга тегишмаса бўлгани.

Сув париси

Ох, қандайин бало бўлди бу! Кулба-я?

Унда сомон том остида яшайдиган

Одамлар? Менинг уларга тоқатим йўқ!

Айниқса, сомон руҳини ёқтирмайман!

Уларни ғарқ қилиб, сувда юваман

Ўша лаънати руҳни. Сўнг қитиклаб

Оламан жонларин. Келиб кўришсин!

Ўрмонлик

Тўхта! Шошилма сен.

Лев амаки келар ўша кулбага.

У бизга ошна. Нуқул ҳазиллашиб

Кўкнору газак ўт билан қўрқитар.

Ёқтираман чолни. У бўлмаганда

Бизнинг қанча йиғин, рақсларимизга,

Ўрмоннинг улугвор сирига гувоҳ

Бу эман бўлмасди аллақачонлар.

Йўқса, немислар неча бор ўлчашиб,

Уч кишилаб ўраб, қучмоқ бўлишди

Азим танасин. Беришди қанча пул,

Одамлар ёқтирган нақшдор талерлар.

Қасамёд қилди Лев ҳаёти билан

Эманни кесишга йўл қўймайман деб.

Мен ҳам соқолимни ўртага қўйиб

Лев ва унинг яқинларига ўрмон

Хавфсиз бўлажак деб, қасам ичганман.

Сув париси

Вой-эй! Отам чўқтиради барчасин!

Ўрмонлик

Уринмасин ҳам! Мен кўмиб ташлайман

Кўлни ўтган йилги хазонлар билан!

Сув париси

Вой, фалокат, бунча кўрқинчли! Ха-ха!

(Кўлда гойиб бўлади.)

Ўрмонлик ўзича гудраниб, йиқилган дарахтга ўтириб трубка чекади. Қамишзордан найнинг нозик, янгроқ товуши келади. Куй баландлашиб, авжга чиққани сайин ўрмондаги дов-дарахтлар ўсиб, барқ ураверади. Аввал самбиттол ва қандагочда сирғалар пайдо бўлади. Қайин барглари титрай бошлайди. Кўлда оппоқ лилиялар ва нилфиялар гуллайди. Ёввойи атиргулнинг нозик гунчалари очилади. Қуриб қолаёзган, танаси тилим-тилим ёрилган кўп йиллик самбиттол ортидан Мавка чиқиб келади, у ёрқин яшил либосда, яшилтоб қора соч ўримлари ёйилган. Керилиб, кафтлари билан кўзларини ишқалайди.

Мавка

Ох, мунча узоқ ухлабман!

Ўрмонлик

Ха, қизим!

Уйқу ўти гуллаб бўлди, бир қара,
Какку қуш ҳам улғаяди ҳадемай
Сўнгра қизил кавуш кийиб олади,
Ўлчар одамларнинг умр соатин.
Иссик ўлкадан меҳмонлар келди учиб,
Ана сув устида сарғиш момикпар
Ёввойи ўрдакчалар сузиб юрибди.

Мавка

Ким мени уйғотди?

Ўрмонлик

Чамаси, баҳор.

Мавка

Баҳор ҳечам куйламаган, бунчалар
Ҳозиргидек. Ё туш кўраяпманми?
(Лукаш яна куй чалади.)

Йўк... тўхта... ҳой! Эшитяпсанми?

Баҳор куйлаб юборди!

(Лукаш куй чалганча яқинлашади.)

Ўрмонлик

Йўк, бир йигит най чалмоқда.

Мавка

Ким? Тўғонларни бузувчими?

Мен ундан кутмагандим буни.

Ўрмонлик

Йўк, бу – одам, Лев амакининг жияни,
Лукаш.

Мавка

Мен уни сира танайман.

Ўрмонлик

Рост, бу ерга у олислардан келди,
Ўрмонлардан эмас, қарағайзордан,
Бувимиз ҳамиша қишлаган жойдан.
Бева она билан қолган бир етим,

Улар Лев амаки қарамоғида...

Мавка

Уни бир кўришни истардим.

Ўрмонлик

Нега?

Мавка

Кўркам йигит бўлса керак, хойнахой!

Ўрмонлик

Йигитларга қарама, қизим,

Бу ўрмон қизлари учун яхшимас...

Мавка

Жудаям қаттиққўл бўляпсан, бобо!

Ажина Сув парисин ушлагандек

Тутиб турмоқчимисан?

Ўрмонлик

Йўқ, жигарим,

Ундай қилмасман. Сув ажинаси-ку

Ботқоқдаги барча тирик жонзотни

Ютиб юбормоққа тайёр азалдан.

Мен эркни қўллайман. Бод билан ўйна,

Майли, Перелесник билан ҳазиллаш.

Ўрмон, сув, тоғ ва ҳавонинг бор кучин

Бўйсундир ўзингга, агар хоҳласанг,

Лекин, одам юрган сўқмоққа борма!

Унда беихтиёр қайғу судралар,

Сен уни айланиб ўтгин, қизгинам!

Қадам боссанг, йўқолади ихтиёр!

Мавка

(Кулади.)

Қандай қилиб ихтиёр йўқ бўлиб қолар?

У ҳолда шамол ҳам шундай йўқолар!

Ўрмонлик яна эътироз билдирмоқчи бўлади, лекин най тутган Лукаш кириб келади. Ўрмонлик ва Мавка беркинадилар. Лукаш дарахт шарбатини олиш учун қайин танасини тилмоқчи бўлади. Мавка югуриб келиб, унинг кўлидан ушлайди.

Ҳой, тўхта! Тегма! Кесма! Ўлдирма!

Лукаш

Бу не қилиқ, эй қиз? Қароқчимидим?

Қайин шарбатидан оламан,

Холос.

Мавка

Тилма танасин! Шарбат унинг қони.

Синглимнинг қонини ичма!

Лукаш

Қайинни синглим дедингми?

Кимсан ўзинг?

Мавка

Мен ўрмон руҳи – Мавка бўламан.

Лукаш

(Мавкага ҳайратдан кўра кўпроқ қизиқиши билан қарайди.)

Мана ким экансан! Чоллардан кўп бор
Парилар ҳақида эшитган эдим,
Кўрмагандим лекин умримда.

Мавка

Истайсанми кўришни?

Лукаш

Нечун истамай? Хўш, сен-чи шундок
Қиз болага... Э, йўқ, оқбилак, нозик
Хонимларга ўхшаб кетасан, хуллас.
Кийиминг ҳам ажабтовур, бошқача...
Нега кўзларинг ҳам яшилмас сира?

(Диққат билан қарайди.)

Йўқ, яшил бўлиб қолибди... Аслида
Мовий экан кўк каби... сал қорайиб
Булутдай... Йўқ, қоп-қорага ўхшайди,
Балки кўнғир... Ғаройибсан жудаям!

Мавка

Хўш, ёқдимми мен сенга?

Лукаш

(уялиб)

Биламанми?

Мавка

(қулиб)

Ким билади бўлмаса?

Лукаш

(баттар уялиб)

Саволингни қара-ю...

Мавка

(самимий ҳайратланиб)

Хўш, нега бу ҳақда сўраб бўлмасин?
Ёввойи атиргул бошини бурар:
“Тўзалманми?” – деб, ана сўраб турар.
Шохлари тебраниб, шивирлар шумтол:
“Дунёда ягона ўзинг, бетимсол!”

Лукаш

Улар шундай суҳбат қуришар, билмагандим.
Дарахтлар гунг бўлар, деб ўйлардим фақат.

Мавка

Умуман гунг йўқдир бизнинг ўрмонда.

Лукаш

Сен шундай ўрмонда ўтирасанми?

Мавка

Сира чиқмаганман ундан нарига.

Лукаш

Кўпдан буён яшайсанми дунёда?

Мавка

Рост айтсам,

Буни ҳеч ўйламаганман...

(ўйланиб)

Азал шундай яшаб келяпман гўё...

Лукаш

Ҳозиргидек бўлганмисан аввал ҳам?

Мавка

Ҳа, худди шундай бўлганман, шекилли...

Лукаш

Аслинг кимдир?

Яқинларинг борми ҳеч?

Мавка

Албатта,

Ўрмонлик бор, мен уни “бобо” дейман,

У эса “жигарим” ё “қизим” дейди.

Лукаш

Хўш, ким ўзи у – бобонгми ё отанг?

Мавка

Мен билмайман.

Бу барибир эмасми?

Лукаш

(кулиб)

Ғалати экансиз,

сиз – ўрмондагилар!

Ким сенинг онанг, исми нимадир?

Мавка

Менга баъзан кўринар онам бўлиб

Ҳув анави кекса, қуриган оқ тол.

У мени қишда ўз бағрига олди

Ва юмшоқ похол солиб берди

Ётоғимга.

Лукаш

Сен ўша ерда яшадингми?

Қиш бўйи нималар қилдинг у жойда?

Мавка

Ухладим, фақат. Қишда не юмуш бор?

Кўл ухлайди, ўрмон, ҳатто қамишзор.

“Ухла, ухла”, – деб ғичирлар самбиттол

Ва туш кўрдим оппоқ эди ҳамма ёқ:

Кумуш гардишда ярқираб чакноқ тош,

Қордек оппоқ нурда гул ва майсалар

Ялтирар. Ва сокин осмонда шу кез,

Юлдуз ортидан учар эди юлдуз.

Қор уюмлар ошиб... Оппоқ чойшабга

Ўранди замин. Ҳа, гўёки биллур

Маржон каби борлиқ бирам товланур...

Мен ухлардим. Эркин нафас оларди кўкрак,

Сокин оқар эди ёркин хаёллар,

Оқ тушларга нафис нақшлар соларди

Орзулар, бари олтин, бари зангор,

Шундай осойишта, ёзгимас зинҳор.

Лукаш

(берилиб тинглаб)

Қандай гўзал сўзлар...

Мавка

Ёқдими сенга?

(Лукаш тасдиқлаб бошини силкийди.)

Менга сен чалган най тили ёқимли!

Яна чалгин, мен арғамчи учаман.

Мавка қайиннинг узун новдаларини ўриб, устига ўтиради ва худди беланчак тебрангандек оҳиста арғамчи уча бошлайди. Лукаш эманга суюниб, Мавкадан кўз узмай найда “Веснянка” куйини чалади. Мавка куй таъсирига чўмиб, оҳиста куйлай бошлайди:

Ёқимли куй чалинар,

Дилимга ўт қаланар,

Ўртанар оппоқ сийнам,

Юрак-бағрим тирналар.

Қўшиқ оҳангига аввал какку қуши, кейин булбул жўр бўлади. Ёввойи атиргул ёрқинроқ очилади, бодрезак гули оқаради, дўлана уялиб қизаради, ҳатто баргсиз қора тёрн ҳам гулларини ёзиб юборади. Мавка мафтун бўлиб, оҳиста арғамчи учади, гоҳ жилмаяди, гоҳ кўзларида ёш аралаши гусса кўринади. Бунни сезган Лукаш най чалишидан тўхтайдди.

Лукаш

Йиғлаяпсанми, қизгина?

Мавка

Йиғлабманми?

(Кўзларини ишқайди.)

Ростдан ҳам йиғлабман. Э, йўқ! Бу шабнам.

Қуёш ботяпти... Кўряпсанми, кўлда

Туман кўринар...

Лукаш

Ахир, ҳали эрта!

Мавка

Сен кун ботишини истамасмидинг?

(Лукаш бош силкийди.)

Нима учун?

Лукаш

Амаким уйга чорлайди.

Мавка

Истайсанми бирга бўлишимизни?

(Лукаш бош силкийди.)

Кўрдингми,

Шумтол каби жавоб бердинг.

Лукаш

(қулиб)

Ўрганишим керак бу ер шевасин –

Бутун ёз шу ерда яшаймиз, ахир.

Мавка

(шодланиб)

Ростдан-а?

Лукаш

Эртага бошпана кура бошлаймиз.

Мавка

Чайла қурарсиз?

Лукаш

Балки кулба, балки

Дехқонча уй қурармиз ҳатто.

Мавка

Сиз – бамисоли қуш:

Нуқул ташвиш чекиб, уя соласиз,

Кейин ташлаб кетмоқлик учун.

Лукаш

Йўк, биз қурамыз

Бир умрга...

Мавка

Бир умрга? Ўзинг айтдинг-ку,

Фақат ёзда яшаймиз, дея.

Лукаш

(хижолат тортиб)

Мен билмайман... Лев амаким айтдики,

Бунда менинг ерим, кулбам бўларкан,

Чунки кузда уйлантиришар мени...

Мавка

(хавотирланиб)

Кимга?

Лукаш

Билмайман. Айтмади амаким,

Балки ҳали келин топмаган.

Мавка

Нега, ўз жуфтингни ўзинг топмайсан?

Лукаш

(унга боқиб)

Балки топардим, ҳа...

Мавка

Нима?

Лукаш

Билмайман.

(Найда ҳазин бир куйни чала бошлайди, кейин най тутган қўлини осилтириб, ўйланиб қолади.)

Мавка

(бироз сукут сақлаб)

Одамлар қанча вақтга турмуш қурап?

Лукаш

(унга қараб қўяркан)

Бир умрга!

Мавка

Шундай одат каптарларда ҳам...
 Уларга ҳамиша ҳавас қилганман:
 Ажиб меҳр ила севар бир-бирин...
 Мен учун дунёда қайин меҳрибон,
 Опам деб атайман шунга мен уни.
 Фақат у кўп маъюс: рангпар, боши ҳам,
 Ўз дардига ўзи андармон, баъзан
 Унга боқиб тинсиз йиғлаб оламан.
 Қандағоч эса ҳеч ёқмас, у – бағритош,
 Ансол мени нимагадир кўрқитар.
 Чунки ўзи кўрқоқ – титраб туради.
 Эманлар-чи, иззатталаб! Атиргул
 Тёрн¹ ва дўланадек уришқоқ,
 Шумтол, заранг, оқ заранг – калондимоғ.
 Ўз хуснига бино қўйган бодрезак,
 Дунёда нима гап, қизиқмас асло.
 Бир йил аввал мен ҳам шунақа эдим,
 Ҳозир уни ҳатто эслаш нокулай...
 Яхшилаб ўйласам агар, ўрмонда
 Мен батамом ёлғизман.
(Маъюс ўйга чўмади.)

Лукаш

Самбиттол-чи?
 Уни онам деб эдинг.

Мавка

Ҳа, самбиттол!.. Қишда у жуда яхши,
 Ёзда-чи... қара, бирам кўнгли қаттиқ,
 Ғичирлайди, нукул қишни эслайди...
 Йўқ, мен бу ерда жудаям ёлғизман...

Лукаш

Фақат дарахт эмас, ахир, ўрмонда
 Бошқа турли-туман каслар ҳам бордир.
(сал заҳархандалик билан)

Бечора эмассан, бизларга аён
 Сизларнинг рақс, ҳазил, кўнгилхушликлар!

Мавка

Лекин булар – ногаҳоний гирдибод,
 Бир зумда ёпирилиб, дарров ўтади,
 Бизда сиздагидек абадий бўлмас.

Лукаш

(яқинроқ келиб)

Сен-чи, хоҳлармидинг...

Бирдан Лев амакининг баланд овозда чақиргани эшитилади.

Овоз

Эй Лукаш, хо-ой!

Ҳо-ҳо-хой! Қаердасан?

Лукаш

¹ Тёрн – олхўрисимон бута ўсимлиги.

(жавоб қилади.)

Бораяпман!

Овоз

Тезроқ кел!

Лукаш

Оббо, бунча бетоқат!

(Жавоб беради)

Бораяпман, мана, бораяпман.

(Кетмоқчи бўлади.)

Мавка

Қайтиб келасанми?

Лукаш

Билмайман.

(Қиргоқдаги чакалакзор сари юради.)

Ўрмон яланглигидан Перелесник югуриб чиқади: қизил кийим кийган, қора қошли, кўзлари чақнаган кўркам йигит, қизғини сочлари шамолга ўхшаб ҳилтирайди. У Мавкани қучоқламоқчи бўлади, лекин қиз ўзини четга олади.

Мавка

Тегма менга.

Перелесник

Нега энди?

Мавка

Бориб қарасанг-чи,

Далада майсалар қандай кўкараар.

Перелесник

Менга у майсалар нимага керак?

Мавка

Ўша ерда,

Жавдарзорда ҳозир дала париси

Ям-яшил, турфа ўт-ўланлардан

Сенга атаб тўқимокда бир чамбар...

Перелесник

Мен унутганман уни.

Мавка

Мени ҳам унут.

Перелесник

Мазах қилма! Истасанг – учажакмиз!

Мен сени элтаман яшил тоғларга –

Кўрмоқни хоҳлардинг оққарағайни!

Мавка

Энди хоҳламайман.

Перелесник

Нега энди?

Мавка

Истагим сўнди.

Перелесник

Уйдирма бари!

Айт-чи, нега?

Мавка

Хоҳишим йўқ.

Перелесник

(Мавканинг атрофида ялтоқланиб айланади.)

Кел, тоғларга учамиз! У ерда Тоғ парилари –

Кушлар каби эркин сингилларим – йиғилиб бари,

Ўтлоқ узра давра қуриб, қўшиқ айтишар,

Чақмоқ янглиғ чакнашар!

Қирқкулоқ-гул топиб бераман сенга,

Кўкдан олтин юлдуз узамиз бирга,

Тоғнинг тоза қори билан шапарак

Тўр рўмолни оппоқ рангга бўйямиз.

Биз сенга ўрмон тожини топамиз,

Илон маликани тахтдан ағдарамиз,

Тоғу тошни мудофаага берамиз.

Менинг ардоғимда бўл!

Эрта тонгда турай ман –

Сени шундай ўрайман

Қимматбаҳо кўйлакка,

Чамбарлар тўкиганча,

Даврада қўшиқ айтиб,

Қанот боғлаб учганча

Куёш кунни кузатар чоғи энг сўнгги дафъа

Зарларин дафн этган арғувон денгиз узра.

Биз кейин юлдузлар дарчасидан мўралаймиз,

Юлдузча бўзчи аёлдек бизга берар бўз –

Биз бахмал сояларни кашта қилиб тикамиз.

Кейин эса тонготар осмон фалакда сийрак

Булутлар ястанган чоғ, гўё саҳар мардонда

Кўзичоқлар бепоён ўтлоқда сув ичгандек,

Биз ҳам ором оламиз гуллик...

Мавка

(бетоқат)

Етар!

Перелесник

Мунча ғазаб билан бўлмасанг сўзни!

(Маъюслик ва бироз қувлик билан)

Демак, унутгансан сен ўтган ёзни?

Мавка

(доқайдлик билан)

Ўтган ёз аллақачон отин “чуҳ”лади,

Ёзда қўшиқ айтган қишда ухлади.

Эсга олиб бўлмайди энди!

Перелесник

(сирли, ёдига солиб)

Эманзорни-чи?

Мавка

Меваларга тиккан эдим кўзларимни.

Перелесник

Изламаганмисан менинг изларимни?

Мавка

Кулмоқ гажакларини узгандим у чок.

Перелесник

Мен учун – тўшагим бўлсин деб юмшоқ!

Мавка

Сочимга кулмоқ¹ қўшиб ўрмоқ учун.

Перелесник

Ўйлагансан, балки эркалатар деб севгилинг?

Мавка

Йўк, мени қайин меҳр-ла тебратди.

Перелесник

Барибир сен... Кимнидир... ўпгандек бўлгандирсан?

Мавка

Ха-ха-ха! Билмайман!

Эслолмаяпман!

Мен борай, бақатўн ила кокилимни безатай...

Перелесник

Эҳтиёт бўл! Совуқ шабнам ювиб кетар, эслатай!

Мавка

Шамол ўйнаб, қочади,

Куёш нурын сочади,

Куриб қолади шабнам!

(Ғойиб бўлади.)

Перелесник

Тўхтагин ёлвораман!

Сенсиз ўлиб қоламан!

Қайдасан, қайда, санам?

(Ортидан ўрмонга югуради.)

Дарахтлар орасидан унинг қизил қўйлаги бир зум лип-лип этиб ўтади, “Қайдасан, қайда, санам?” ноласи акс-садо беради. Ўрмонда алвон қуёш бота бошлайди ва тез орада нурлари сўнади. Қўл устини оппоқ туман қоплайди. Лев амаки ва Лукаш ялангликка чиқишади.

Лев

(Жаҳл билан тўнгиллади.)

Лаънати Сув ажинаси! Излари кургур!

Мен балиқ овлаб бўлиб, эндигина чукур

Кўлда оқим бўйлаб нариги қирғоқ томон

Сузмоқчи бўлаётсам, ажина ўша он

Панжаларини ботирганча сув тубига

Ушлаб қолди! Сал қолса чўктирарди мени!

Мен ҳам нодон эмасман – дарҳол соқолига

Чанг солиб, билагимга ўраб олдим-да,

Кейин белбоғимдан пичоғим олиб

Энди соқолини кесаётсам, у лаънати жин

“Лоп” этказиб, ағдарворди қайиғимни!

Мен-ку зўрға омон қолиб, чиқдим қирғоққа,

Балиқларим қочиб кетди... Ер юткур!

(Лукашга)

¹ Кулмоқ – тутдошлар оиласига мансуб кўп йиллик ўсимлик.

Тагин сен у ёқда йўқ бўлиб кетдинг –
Бақирдим, чақирдим, бўлганча бўлдим!
Хўш, қаерларда йўқолдинг, йитдинг?

Лукаш

Шу ердаман, дедим-ку,
Най ясадим, мана.

Лев

Жуда узоқ
Ясадинг-да, ўзиям, жиян!

Лукаш

(хижолат тортиб)

Йўғ-э, амаки...

Лев

(Жаҳлдан тушиб, илжаяди.)

Алдашни ўрганмасанг бўларди,
Ёшсан ҳали! Ачинсанг-чи тилингга!
Яхшиси, шох-шабба териб кел менга
Ва олов ёқ, энгил-бошим куритай!
Бу ахволда уйга қандай қайтаман?
У йўл бўйи бирдан хужум қилса-чи,
Эслаш ҳам оғир – менга тегма, тегма!
Сўнг бутун жонимни қокиб олади...

Лукаш ўрмонга жўнайди; бироздан сўнг унинг қуруқ шох-шаббаларни қарсиллатиб йиғаетгани эшитилади.

Лев

(эман остидаги йўгон илдизга бориб ўтиради ва трубкасини ёқиш учун олов чиқаришига уринади.)

Ха, ўт чиқариб бўпсан! Замбуруғ хўл...

Пилик ҳам йўқолган. Эҳ, безгак
Тутсин сени... Балки бу ерда янги
Замбуруғ ўсгандир?

(Эманни пайнаслаб, бошқа замбуруғ ахтаради.)

Туманли кўл ичидан аёлнинг оппоқ кўлагаси чиқиб келади. У одамдан кўра кўпроқ губор тасмасига ўхшайди, унинг узалган узун оппоқ кўллари, нозик бармоқлари ҳавони сидириб олаётгандек ҳаракат қилади. Аёл Левга яқинлашиб келади.

(кўрқиб)

Вой, бу қанақа арвоҳ бўлди?

Э, биламан! Яхшиям сезиб қолдим.

(Ўзини қўлга олиб, тўрвасидан қандайдир илдизлар ва гиёҳлар олади ва худди ўзини мудофаа қилаётгандек арвоҳ томонга узатади. Арвоҳ шу заҳоти чекинади, Лев худди дуо ўқигандек гапира бошлайди, арвоҳ чекингани сари тезроқ гапиради.)

Қизгина-чимчилоқ,

Чақмоқтош-қалтироқ,

Ўт босган ўз дўнглигинга, ботқоққа,

Одам юрмас, хўроз қичқирмас ёққа,

Менинг овозим етмас маконга бор.

Сен юрар йўл эмас бу зинҳор.

Оқ танни жизғанак этма,
Заъфар суякни қақшатма,
Қора қонни ичиб юрма,
Умрингдан воз кечиб юрма,
Мана сенга ёвшан гул –
Даф бўл, даф бўл, даф бўл!

Арвоҳ орқага, кўлга қараб чекинади ва туманга қўшилиб кетади. Бир қучоқ шох-шабба кўтарган Лукаш келади. Қўлидагиларни амакисининг оёғи остига қўяди, қўйинидан чақмоқтош чиқариб, олов ёқади.

Лукаш

Мана, келинг, исининг, амакижон.

Лев

Раҳмат,

Кекса амакингнинг кўнглин оляпсан.

(Оловдан трубкасини ёндириб олади.)

Бу энди бошқа гап!

(Олов ёнига, боши тагига тўрвасини қўйиб, майса устига ётиб олади, трубкасини тутатиб, оловга кўзларини қисиб қарайди.)

Лукаш

Сиз, амаки,

Менга эртак айтсангиз бўларди.

Лев

Бунни қара-я!

Худди ёш боладай... Қайси эртакни айтай?

Сеҳргар Ох ёки Трёмсин ҳақидами?

Лукаш

Мен уларни эшитганман. Сиз ҳали ҳеч ким

Эшитмаган эртакни айтинг.

Лев

(ўйлаб туриб)

Ундай бўлса, тингла:

Айтиб берай Тўлқин малика ҳақида.

(Оҳиста, оҳангдор овозда, бир маромда айта бошлайди.)

Бўлса иссиқ кулбамиз

Ҳам одамлар куюнчак,

Эртак айтар эдик биз,

Тўқирдик яна чўпчак

Саҳаргача тинимсиз...

Қоронғи ўрмонлар ортида,

Туби йўқ уммонлар ортида,

Баланд тоғ, довонлар ортида,

Ажойиб-ғаройиб ўлка бор,

Урай шоҳлик қилган бир диёр.

У ўлкада ботмас қуёш,

Ой ҳам сўниб, бўлмас одош.

Юлдузлар сайр этиб далада,

Куйлашар жўр бўлиб яллага.

Энг ёрқин юлдузнинг топилди ўғли –

Оқ Палянин юраги чўғли,

Юзи ёруғ, чехраси очик,
Уни кўрган бўлади ошиқ,
Олтин сочи шамолда ҳилпирайди,
Кўлида кумуш яроғ ярақлайди...

Лукаш

Малика ҳақида айтмоқчийдингиз...

Лев

Шошма!

Оқ Палянин ўсиб-улғайган сари,
Ўй-фараз қилишни одат билибди,
Ўзи ҳақда шундай фикр қилибди:
Омадим бор, ҳусним оби-тобида,
Фақат бахт кечикар севги бобида.
Айт-чи менга, Шафақ юзли она,
Ҳамроҳим бўлмай қай жонона?

Тенгим рицар, княз қизими,

Ё зодагоннинг юлдузими

Ёки оддий дехқон қизи у?

Ҳаёт йўлим ёритар мангу.

Балки тенгим малика бўлар,

Кучоғимга ойдаин тўлар...

(Мудрай бошлайди.)

Кейин у кўк денгиз бўйига борибди,
Соҳилда марварид маржон қолдирибди...

Лукаш

Амаки, сиз ниманидир айтмай ўтдингиз.

Лев

Нима деяпсан? Йўғ-э? Сен халал берма-да менга!

...Денгизда шамол уйғотган тўлқин югуриб қолди,

Ўша тўлқиндан отлар учиб чикди,

Лаққа чўғдек ёнарди улар,

Қизил аравага қўшилган отлар,

Ўша аравада эса...

(Уйқуга таслим бўлиб, жимиб қолади.)

Лукаш

Ким бор эди бу аравада? Маликами?

Лев

(уйқу аралаш)

А? Малика қаерда?..

Лукаш

Мана, ухлаб қолдилар...

(Бирмунча вақт оловга ўйчан қараб қолади, кейин ўрнидан туриб, гулхандан нарига кетади ва найда оҳиста, элас-элас эшитиладиган куй чалганча ялангликда у ёқ-бу ёққа юра бошлайди.)

Ўрмон қоронгилаша бошлайди, лекин бу қоронгилик қуюқ эмас, балки шаффоф, ой чиқишидан аввалги ҳолатга ўхшайди. Гулхан ёнида ёруғлик шуъласи ва эгри-бугри соялар худди гаройиб рақс ҳосил қилгандек туюлади, оловга яқин гуллар бир ёрқин товланади, бир зулмат қўйнида кўринмай қолади. Ўрмон четидан ансол ва қайинлар танаси сирли оқариб кўринади.

Баҳор шамоли ўрмон атрофини айланиб чиқаркан, чидолмай хўрсинади ва қайинларнинг эгма шохларини тебратади. Кўлдаги оқиш туман қора чакалакка ёпирилади, қамишзорлар зулмат қўйнига яширинган қиёқлар билан шивирлашади.

Ўрмон чангалзоридан Мавка югуриб чиқади, у шошилиб чопади, гўёки кимдандир қочади, сочлари ҳилтирайди, либоси тўзиган. Ялангликда тўхтаб, атрофга аланглаб, қўлини кўксига босади, кейин қайинга интилади ва яна тўхтайди.

Мавка

Раҳмат сенга, тунгинам, қорақанот,
Яширганинг учун менинг юзимни!
Сизга ҳам, эй йўллар-сўқмоқлар, раҳмат,
Қайин сари бошладингиз изимни!
Тезроқ яшир мени, жоним, опажон!
(Қайин танасини қучиб, унинг ортига яширинади.)

Лукаш

(қайинга яқинлашиб, секин)
Мавка, сенмисан?

Мавка

(янада секин)
Менман.

Лукаш

Қочдингми?

Мавка

Олмахон каби.

Лукаш

Қочиб кетдингми?

Мавка

Ҳа.

Лукаш

Хўш, кимдан, ахир?

Мавка

У худди олов.

Лукаш

Қаерда у?

Мавка

Жим! Жим бўл!
Бирдан яна учиб келса...

Сукут

Лукаш

Шундай қалтирайсанки! Мен қайиннинг
Титраб шитирлашини эшитяпман.

Мавка

(қайиндан узоқлашиб)
Ох, шўрим-а! Суянмоққа кўрқаман,
Бардош беролмам ортиқ.

Лукаш

Менга суян.
Ушлаб қолгум, ҳам қиламан ҳимоя.

Мавка унга суянади. Улар бир-бирларига суянганча туришади. Ой нури ўрмон бўйлаб сузади, ялангликка ёйилади ва қайин тагига ўрмалаб киради. Ўрмонда булбулларнинг сайраши ва баҳор тунининг барча товушлари акс садо беради. Шамол энтикиб-энтикиб хўрсинади. Оқариб товланаётган туман ичидан Сув париси чиқиб келиб, йигит билан қизни жимгина кузата бошлайди. Лукаш Мавкани бағрига тортиб тураркан, унга янада яқинроқ эгилаверади ва қутилмаганда ўтиб олади.

Мавка

(Бахтдан энтикиб қичқириб юборади.)

Юракка юлдуз йиқилиб тушди!

Сув париси

Ха-ха-ха!

(Қулганча ўзини шалолаб кўлга ташлайди.)

Лукаш

(чўчиб)

Нима у?

Мавка

Кўрқма, у Сув париси,

Иккимиз дугона, бизга тегмайди.

У ўжар – майна қилишни севади,

Кулса-кулар!.. Менга энди барибир,

Оламда неки бор, ҳамма, ҳаммаси.

Лукаш

Демак, мен ҳамми?

Мавка

Йўқ, йўқ,

Сен ўзинг оламим, азиз кўрклигим,

Бир вақтлар мен сени билгандан ортиқ,

Азиз бўлдинг, биз унашгандан бери.

Лукаш

Биз унашдикми?

Мавка

Ана, эшитяпсанми –

Бизнинг никоҳ кўнғироғини булбуллар чалар...

Лукаш

Эшитяпман... Энди улар чуғурламас,

Чаҳ-чаҳламас, фақат қайтарар:

“Бўса ол! Бўса ол! Бўса ол!”

(Уни узоқ, меҳр ва ҳаяжон билан ўпади.)

Мен сени

Ўлгунча ўпаман!

(Қўюн туради ва оқ гулбарг яланглик узра бўрондек гир айланади.)

Мавка

Менга эса ўлим йўқ...

Афсус...

Лукаш

Нималар деяпсан? Истамайман мен!

Эҳ, нега шундай дедим-а?!

Мавка

Йўқ, қандай гўзал
Учар юлдуз бўлиб ўлмоқ!

Лукаш

Бўлди, етар!

(Эркалаб)

Гапирма бу ҳақда! Истамайман мен!

Гапирма умуман!.. Йўқ, гапир!

Сўзларинг ғаройиб, лекин негадир

Тинглаш ёқимли... Нечун жимсан?

Аччиқландингми?

Мавка

Мен сени эшитяпман...

Сенинг севгингни...

(Йигитнинг юзини буриб, ой нурига қаратади ва диққат билан кўзларига тикилади.)

Лукаш

Нималар қияпсан? Ахир, кўрқаман

Сен қалбимга назар ташласанг...

Чи�олмайман бунга! Гапир, ҳазил қил,

Сўра, севаман де, кулсанг-чи...

Мавка

Овозинг тиниқ, худди жилғадай,

Шаффоф эмас лекин кўзларинг.

Лукаш

Балким, ой

Хира нур сочар.

Мавка

Балки...

(Бошини унинг кўксига эгиб, жим қолади.)

Лукаш

Сенга нима бўлди?

Мавка

Жим... Юрак гапирсин... Бирам ноаниқ

Сўзламоқда, худди бугунги тундек.

Лукаш

Нимани эшитардик? Кераги йўқ!

Мавка

Керакмас, дейсанми? Майли, азизим,

Йўқ, йўқ, севгилим! Эшитмайман, бахтим!

Кулоқ солмам, менинг соҳибкарамим!

Эркалайман сени, менинг севгилим!

Ёқадими сенга эркалаш?

Лукаш

Мен ахир севмаганман

Бирор марта ҳам. Мен ҳечам билмасдим

Эркалашлар шунча ширин бўлишин!

Мавка уни эҳтирос билан эркалайди, у ёқимли оғриқдан қичқириб юборади.

Мавка!

Жонимни суғуриб оласан!

Мавка

Суғураман, суғураман!

Ўзим шу қалб-қўшиқни олиб юраман,

Юракни эса сеҳрлайман сўз билан...

Ютоқиб ўпаман чиройли лаблардан,

Лов-лов этиб ёнсин деб,

Қизил рангга қонсин деб,

Лаблар ёввойи атиргул каби гулгун!

Мен мовий кўзларни оғушта қилгум,

Кулсин ва ўйнасин деб,

Чақнасин, қўймасин деб,

Турфа ранг учқунлар сочсин деб, инчунин.

(Кутилмаганда қўлларини силкийди.)

Бу кўзларни қандай оғушта қилсам?

Гуллар билан безанганим йўқ ҳали!

Лукаш

Сира ҳожат йўқ

Сен гулларсиз ҳам гўзалсан.

Мавка

Истайманки,

Ҳамма нарса сен учун гуллар билан безансин,

Ўрмон маликасидан-да чиройли!

(Ялангликнинг нариги томонига, қўлдан анча олисга, гуллаётган буталарга қараб югуради.)

Лукаш

Шошма!

Ўзим сени ясантираман!

(Унга қараб юради.)

Мавка

(маъюс)

Жозибасин йўқотган

Гуллар тунда... ранглар ҳам ухлаб қолган...

Лукаш

Ҳозир тиллақўнғизларни йиғиб оламан,

Улар сенинг кокилингда ярқираб турсин,

Юлдуз чамбаридек шоён нур сочиб юрсин.

(Бир нечта тиллақўнғизларни унинг сочларига қадайдди.)

Кел, бир қарай... Оҳ, мунча чиройлисан!

(Бахтдан ўзини йўқотиб, ҳаяжон билан уни қучади.)

Яна териш керак, яна! Чакноқ тош ила,

Сени ясантиражакман, мисли малика,

(Ўт устидан, буталар тагидан тиллақўнғиз излайди.)

Мавка

Мен эса бодрезакдан гуллар узаман,

У булбул қўшиғидан ҳалиям бедор.

(Оқ гулларни узиб, кийимига қадайдди.)

Сув париси

(Яна туман ичидан чиқиб келади ва қамишларга қараб шивирлайди.)

Богинкалар, келинлар тезроқ,
Тун бағрини ёритсин чироқ.

Қамишзорда иккита милтиллаган дайди олов кўринади. Кейин Богинкалар чиқишади, уларнинг қўлларида қорачироқ милтиллаб, бир ёнади, бир ўчади. Сув париси Богинкаларни ёнига чорлаб, зулмат қўйнида, буталар орасида кўришиб турган Лукашининг оқ кўлагасига ишора қилиб, шивирлайди.

Қаранглар, анави, тентираётган одам –
Сизни ташлаб кетган отангизга ўхшайди
Шўрлик онангизни хароб қилган у дайди,
Яшашга ҳаққи йўқ.

Биринчи бола

Сувга чўктир уни.

Сув париси

Иложим йўқ. Ўрмонлик тақиқлаган менга.

Иккинчи бола

Биз кичикмиз, ахир, уддасидан чикмаймиз.

Сув париси

Тутундек элас,
Кўзга кўринмас,
Етимлар тутиб чироқ,
Хас-хазондан енгилроқ, –
Қамишзорга боринг тик,
Эшитмайди Ўрмонлик;
Дуч келса ҳам,
Сезмас бу дам –
Бор эди, йўқ бўлди.
Шуъладек ўтиб кетинг
Сув устидан!
Бутадан ёниб ўтинг,
Ботқоқ бўйига етинг, –
Турган бўлса у қайда,
Ғарқ бўлар ўша жойда.
Чўқар ботқоқ тубига тайин...
Менинг ишим – бошланар кейин!
Шошилининглар!

Богинкалар

(бирин-кетин тарқалишиб)

Иккаламиз икки томон чопамиз,
Бир-биримиз сув устида топамиз.

Сув париси

(шодланиб)

Тарқалдик!

(Ботқоқ томонга чопиб келади, бармоқларидан сув отилиб чиқади, елкаси оша сув сочади.)

Ботқоқдаги ўт қоплаган дўнгликдан шайтонбачча – Қуц сакраб чиқади.

Қуц-қуц, кел, таъзим қила қол,
Майли, энди қўлимни ол!

(Хукмфармолик билан қўлини узатади, Куц унинг қўлини ўпади.)

Куц

Нечун бундай илтифот, Сув париси?

Сув париси

Сенга шуни раво кўрдим.

Нонушта тайёрладим – фақат бой берма!

(Узоқда турган Лукашни кўрсатиб)

Яна қаерда кўргансан бундай бўғирсоқни?

Куц

(қўл силтаб)

Тушмаса гар ботқоққа,

Қовуролмам мен ёққа!

Сув париси

Йигитча сеники бўлади мутлок,

Кекса онангга бўлар овунчок.

Куц дўнглик ортига сақраб тушиб, зойиб бўлади. Сув париси қамишзорда богинкаларни кузатади. Улар югуриб, бир ярақлаб, бир милтиллаб, у ёқдан-бу ёққа ўтишади.

Лукаш

(Тиллақўнғизларни излаётиб, оловларни кўриб қолади.)

Қандай тиллақўнғизлар! Учар экан!

Бунақасин кўрмагандим. Ҳам катта!

Ҳозир мен уларни тутиб оламан!

(Бир унисини, бир бунисини қува кетади, улар эса сездирмай йигитни ботқоққа бошлаб кетишади.)

Мавка

Қувма!

Севгилим, тутма уларни! Улар богинкалар!

Улар сени ҳалок этади!

Лукаш эшитмайди. Қувишга берилиб, Мавкадан олислаб кетади.

Лукаш

(бирдан қичқириб)

Ох, кутқаринг!

Ботқоқ экан бу ер!.. Домига тортиб кетяпти!

Мавка унинг қичқиригини эшитиб, югуриб келади, лекин Лукаш қирғоқдан анча узоқда ботиб қолгани учун унга ета олмайди. Мавка унга белбогининг бир учини ташлайди, белбогнинг бошқа учини эса ўзи ушлайди.

Мавка

Ушла!

Белбоғ Лукашнинг қўлига етиб бормайди.

Лукаш

Йўқ, етмаяпти! Эҳ, энди нима бўлар?

Мавка

(ботқоққа эгилиб ўсган самбиттол ёнига югуриб келади.)

Ох, самбиттол, онажоним-самбиттол, кутқар!

(Олмаҳондек эпчиллик билан самбиттолга чиқади, энг настқи шохларга тушиб, яна Лукашга белбоғ узатади. Бу сафар белбоғ етади.)

Лукаш белбогнинг учидан ушлайди. Мавка уни ўзига тортади, кейин

қўлини чўзиб, йигитга дарахтга чиқиб олишига ёрдамлашади. Сув париси алам қилганидан бўзиқ овозда инграйди ва туман ичра зойиб бўлади. Богинкалар ҳам зойиб бўладилар.

Лев

(қичқириқдан уйғониб кетиб)

А? Нима гап? Яна арвоҳларми?

Йўқол! Даф бўл!

(Атрофга аланглайди.)

Эй, Лукаш? Қайдасан?

Лукаш

(самбиттолдан овоз бериб)

Бу ердан, амаки!

Лев

У ерда нима қилиб ўтирибсан?

(Яқинлашиб, самбиттолга қарайди.)

Самбиттолга чикволибсан, яна қиз билан.

Лукаш самбиттолдан тушади. Мавка дарахтда қолади.

Лукаш

Амаки!

Мен бу ерда ботқоққа ботаёзим,

Ўпқонга тушиб қолдим, бу қиз бўлса...

(Мавкани кўрсатиб)

Мени нақ ўлимдан қутқарди.

Лев

Нега энди сен

Тунда бу ерларда санқиб юрибсан,

Гўёки, адашиб қолганга ўхшаб?

Лукаш

(Сўзини бўлиб)

Мен тиллақўнғиз тутгандим...

Лев

(Мавканинг сочидаги тиллақўнғизларга кўзи тушиб)

Э-ҳа! Шундоқ демайсанми, дарров англардим!

Энди ўзим кўриб, билиб турибман, бу кимнинг иши.

Мавка

Ахир, амакижон, уни қутқардим.

Лев

Кўринг – “амакижон”! Жиян қанақа!

Хўш, ким уни тузоққа олиб борди?

(Таъна билан бош чайқайди.)

Ўрмон жинлари! Мана, бор ҳақиқат!

Сен, Ўрмонлик, ҳали қўлга тушарсан –

Қочиб кўр шунда – эман тўнкасига

Қурум супургиси– узун соқолин қисиб қўяман, –

Кўрдингми, жўнатган

Қизларини, ўзи эса – беҳабар!

Мавка

(тезгина самбиттолдан тушиб)

Унинг ҳеч айби йўқ! Илон малика

Жазоласин мени, агар алдасам!
Менинг ҳам айбим йўқ.

Лев

Энди ишондим,
Илон номи билан бежиз қасам ичмайсиз.

Лукаш

Худо ҳақи, мени қутқариб қолди,
Агар у бўлмаса, ҳалок бўлардим!

Лев

Ҳа, қизгина, сенда жон йўқ ва лекин
Мушфиқ экан юрагинг ғоят. Кечир,
Бақирганим учун жаҳл устида.

(Лукашга)

Хўш, нега сен
Тиллақўнғиз кувиб ботқоққа бординг?
Улар дўнгликларда ўтирадимми?

Лукаш

Энг кизиғи улар учарди!

Лев

Э-ҳа! Биламан! Булар богинкалар!
Шошмай турларинг, эртага кўрамиз,
Бўри тишли кучук олиб келаман,
Қани, шунда ким аввал ангилларкин?

Богинкаларнинг овози

(шикоятмуз, худди қурбақаларнинг вақиллашидек овоз чиқариб гапиришади.)

Йўқ, бобожон, ундай қилманг!
Гуноҳкор деб бизни билманг!
Ўша ботқоқлик ёнида биз
Фақат мева-чева терганмиз.
Биз билмасдик ўша онда –
У ёқда кимлар меҳмонда,
Йўқса, сузиб чиқмасдик асло,
Ботқоқнинг тубидан шу асно...
Вой, чўкаман, бари абас!
Бўлди, йиғи, қий-чув ҳам бас!

Лев

Қарагин, бир зумда жим бўла қолди
Жодугарнинг болалари! Қўявер,
Мен топаман ким ҳақ, ким эса ноҳақ...

(Лукашга)

Уйга қайтар вақт бўлмадимми, жиян?
Қани, борайлик.

(Мавкага)

Соғ бўл, қизгина.

Мавка

Эртага ҳам келасизми? Мен сизга
Дарахт кўрсатаман кулба қуришга.

Лев

Кўриб турибман, ҳар нарсадан хабаринг бор,
Келақол, майли, мен сенга ўрганиб қолдим.
Бизга кўникишинг керак сен ҳам, албатта.
Кетдик! Хайр!

(Кетади.)

Мавка

(Левга эмас, кўпроқ Лукашга)

Мен кутаман!

Лукаш амакисидан ортда қолади, Мавканинг иккала қўлидан тугиб, уни сассиз ўпади ва амакисига етиб олиб, у билан бирга ўрмонга кириб кетади.

(Бир ўзи)

Эй тун, кошки тугай қолсайдинг тезроқ!

Ўкинма! Мен аввал билмасдим мутлоқ

Худди сендай хушбахт, сендай чароғон

Кун ҳам борлигини, тунгинам, ишон!

Сен нега, паришон турибсан, қайин?

Опажон, боқ менга, бахтдан айтайин!

Кўзёш тўкма сувга, она самбиттол,

Севгилим мен билан бўлади хушҳол!

Ўрмоним, отажон, ахир билмайман,

Тунни қисқартирай, айтинг, қандай ман?

Тун қиска, айрилиқ узундир шу тоб...

Қисматим не экан – бахтми ё азоб?

Ой қуюқ ўрмон девори ортига яширинади, сайҳонлик устига қора, бахмалдек зулмат ёпирилади. Ҳеч нима кўринмайди, фақат тақдир учқунидек гулхандан қолган чўғлар милтирайди. Мавка дарахтлар орасида кезиб юрганини унинг чамбарисидаги тиллақўнғизлар ярақлашидан англанади. Чамбар гоҳо юлдузлар буржи каби чарақлайди, гоҳо алоҳида учқунлардек ярқирайди. Кейин зулмат чамбарни ҳам ютиб юборади. Туннинг чуқур сукунати ҳукмрон ўрмонда фақат вақти-вақти билан худди тушидаги хўрсинишига ўхшаш енгил шитирлаш эшитилади.

(Давоми кейинги сонда)

Томас МАНН

(1875–1955)

ЛОТТАНИНГ ВАЙМАРДАГИ ҲАЁТИ

Роман¹

*Олмон тилидан
Янглиш ЭГАМОВА
таржимаси*

– У хоним рассомми?
– Ҳа. Китобфуруш Фроман хонадонининг дўсти, Минна Ҳерцлибнинг дугонаси.

– Зўр исм. Менга изоҳ бермаяпсиз. Ким у Ҳерцлиб?

– Кечирасиз. У Фроманнинг асранди қизи, отам “Ҳамроз диллар” романи устида ишлаётганда уларникида кўп бора бўлган.

– Ҳа, тўғри! – деди Шарлотта, – энди ёдимга тушди, мен бу исмни эшитган эканман. “Ҳамроз диллар!” Бу асар нозик кузатувлар самараси. Афсусланарли жойи шундаки, бу асар “Ёш Вертернинг изтироблари”дек китобхонларнинг оммавий, қизгин хайрихоҳлигига сабаб бўлмади. Гапингизни бўлмоқчи эмас эдим. Хўш, бу саёҳат кейин нима бўлди?

– Аввал айтганимдек, саёҳат жуда зўр, жуда қувноқ ўтди. У отамга янгидан жон бағишлади, ушбу саёҳатга чиқмоқчи бўлганида гўё буни олдиндан сезгандек Брентаноларнинг Райн бўйидаги хилват гўшасида, Франц Брентано билан дилтортар кунларни ўтказган...

– Биламан, Максининг ўғай ўғли. Кекса Петер Брентанонинг биринчи никоҳидан унга насиб қилган беш нафар боладан бири. Ҳаммасидан ха-барим бор. Максининг кўзлари қоп-қора, фавкулудда чиройли, дейишади, лекин у шўрликкина эрининг қадимий баққоллик уйида ёлғизликдан зерикаркан. Бир вақтлардаги унинг эридан кўра ўғли Франц Гёте билан яхши муносабатда экани мени қувонтиради.

– Унинг Франкфуртдаги синглиси Беттина ҳам отам билан худди шундай дўстона муносабатда, хотираларини ёзишида роса ёрдам берган. У ҳар куни раҳматли бувимдан отамнинг болалигидаги муҳим воқеаларни сўраб олиб, ёзиб борган. Кишига таскин берадигани шуки, янги авлоднинг яхши кишилари, уларнинг қарашларига янги замон ўзгаришлари таъсир қилган бўлса-да, отамга ҳурмат ва муҳаббатни мерос қилиб олишди.

¹ Давоми. Бошланиши ўтган сонларда.

Унинг ўз авлоди ҳақида фикр юритганини кўриб, Шарлотта ётсираш билан жилмайиб кўйди, аммо Август буни сезмади.

– Франкфуртга иккинчи дафъа борганида, – сўзида давом этди у, – отам Шлоссерларникида тўхтаган – ассессор Шлоссер хонимникида, эшитган бўлсангиз керак, раҳматли аммам Корнелияга уйланган Георгнинг синглиси, унинг соддадил, ажойиб ўғиллари Фриц ва Христиан Шлоссерларнинг тарбиячиси, ҳозир сизга айтсам, улар ҳақидаги фикримга қўшиласиз: ашаддий романтиклар, замоннинг бемаъниликларига бўйсунган ҳолда, гўё ҳеч қандай Уйғониш даври бўлмагандек, жон деб ўрта асрни тиклаган бўлишарди; Христиан аллақачон католик черкови бағрига қайтди, ўйлаймизки, ҳадемай Фрицни ҳам хотини билан ёнига тортса керак. Қувонарли томони шуки, отамга бўлган наслий муҳаббат ва эҳтиром бундай заиф одатлар таъсирида мутлақо сўнмаган, эҳтимол шу сабаб бўлса керак, отам ҳам уларга илтифот кўрсатади ва ана шу тақводор бандалар орасида ўзини яхши ҳис қилади.

– Руҳан мос келса, – деди Шарлотта, – одам ҳар қандай фикрни жон деб қабул қилаверади, фикр инсонийлик чегарасидан чиқмаса бўлди.

– Жуда тўғри, – жавоб берди Август эгилиб. – Менимча, у Франкфурт яқинидаги Гербермюлга, Обермайндаги Виллемерлар мулкига борганидан жуда хурсанд бўлган.

– О, тўғри! Менинг ўғилларим уни ўша ерга бориб кўришган, ниҳоят у болаларим билан танишган, уларга кўп яхши сўзлар айтган.

– Ҳа, биламан. Ўн тўртинчи сентябрда аввал ўша ёққа борган, янаги ойда Ҳайделбергдан қайтишда яна кириб ўтган. Шу орада яширин маслаҳатчи Виллемернинг асранди қизи Марианнага уйланиш маросими бўлиб ўтган.

– Худди романга ўхшайди.

– Нимасини айтасиз. Жаноб Виллемер бева эркак, иккита гўдак қизалокнинг отаси, обрўли одам, катта ер эгаси, педагог, сиёсатчи, саховатпеша инсон, бунинг устига шоир, театр ихлосманди – ўша уйланиш воқеасидан ўн ёки ундан кўпроқ йил олдин менцик Марианна исмли қизчани ўз тарбиясига олади, қизча театрда қўшиқ айтар, рақс тушарди, гўё уни сахна хавф-хатарларидан асрамоқчи бўлган. Буни ҳақиқий саховат деса бўлади. Жингалак кўнғир сочли қиз уйдаги қизчалар билан бирга соҳибжамол бўлиб вояга етади, қўшиқ айтишига гап йўқ, чакқон, даврани қойилмақом бошқаради, бир кун қарабсизки, саховатпеша педагог ошиққа айланади, ҳар ҳолда бунақаси учраб туради.

– Ҳа, бўлиб туради! Бири иккинчисини инкор қилмайди.

– Ким билади. Аммо уйдаги шарт-шароитлар кўнгилдагидек эмасди, агар отамнинг аралашуви ва тартибга солувчи таъсири бўлмаганда, Худо билади, бу иш ҳали қанчага чўзилган бўларди, октябрнинг бошида, унинг Ҳайделбергдан қайтишидан икки кун олдин асраб олган ота асранди қизига шошиб-пишиб уйланиб олди.

Шарлотта унга кўзларини катта очиб қаради, у ҳам бунга шундай қаради. Бу қизиган ва толиққан юзида қандайдир хайрон бўлган, ранжиган ифода зухур этганча шу сўзларни айтди:

– Сиз, афтидан, менга айтмоқчисизки, гўё оиладаги бу ўзгариш отангиз учун кўнгли қолишига ўхшаш бир нарса бўлган, шундайми?

– Мутлақо ундай эмас, – жавоб берди у хайрон бўлиб. – Аксинча, мана шу тартибга тушган, ойдинлашган муносабатлар шароитида отамнинг

бу ёқимли гўшадаги ҳаёти меҳмон сифатида янаям эркин бўлган. У ерда зўр айвон, соя-салқин боғ, шундоқ ёнгиналарида ўрмон, кўнгилни яйратадиган дарё ва тоғ ёнбағирлари манзараси, қувноқ дўстлар давраси – ҳамма нарса бор. Отам камдан-кам ҳолларда ўзини бундай бахтли ҳис этган эди. Бир ойдан кейин у, Майн дарёсининг суви ботиб бораётган қуёш нурида ял-ял ёниб турганда, ёш бека унинг “Миньона”си, “Ойдин кеча”, “Баядера”сини куйлаган сўлим, ёқимли кечаларни юраги орзиқиб эслаганди. Ўзи кашф қилиб, давраларга тақдим қилган ёш хотини шунақа дўстликка мушарраф бўлганини кўрган эр ҳис этган мамнуниятни тасаввур қилиш қийин эмас. Эшитганларимга қараганда, Виллемер уларга қувонч ва виқор билан қараб турган, муносабатлар олдиндан тартибга солиниб, қонунийлаштирилмаганда бундай қувончга эришиб бўлмасди. Отам ўн саккизинчи октябрь куни Виллемерлар билан бирга уларнинг уйлари тепа-сидаги минорадан туриб Лайпциг жангининг бир йиллигига бағишланган мушакбозликни томоша қилганларини айниқса энтиқиб эслайди.

– Қимматли жаноб камерал маслаҳатчи, – деди Шарлотта, – бундан жуда хурсанд бўлдим, отангиз Ваган деб унчалик куйиб-пишмайди, деган тасодифан қулоғимга чалинган айрим гапларни бу инкор қилади. Ўша тантанали бир йилликда ҳеч ким, Наполеон бир неча ойдан сўнг Эльбани ташлаб кетади ва дунёни янги фалокатларга дучор қилади, деб ўйламаган эди.

– Шунинг оқибатида, – маъқуллади Август, – шунинг оқибатида отамнинг янаги йилга тузган режалари елга созурилиш хавфи остида қолган эди. Бутун киш давомида отам нукул ўша роҳатбахш манзилларга яна бориш имконияти ҳақида ўйлади, фақат шу ҳақда гапирди. Карлсбаддан кўра Висбаден унга фойдалироқ, деб ҳамма бир овоздан таъкидлади. У анчадан бери Ваймар қишини бунчалик бардам ўтказмаган эди. Нафас йўллари шамоллаб қийналган бир ойни чиқариб ташласак, отам ўзини енгил, ёшаргандек ҳис этди, бунинг сабаби яна шундаки, унга машъум ўн учинчи йилдан бери ўқиб-ўрганиш ва ижод учун янги соҳа, яъни шарқ, айнан форс шеърятни эшиклари очилдики, отам бунга ўзига хос кенгликда борган сари чуқур кириб борди, кўп ўтмай унинг бисоти ажиб, ғаройиб оҳангдаги, шу пайтгача қаламга олмаган ҳикматлар ва қўшиқлар билан тўлди, уларнинг орасида кўплари шарқ шоири Ҳотам номидан гўё Зулайҳо исмли гўзалга мурожаат қилиб ёзилган.

– Ажойиб янгилик, жаноб камерал маслаҳатчи! Адабиётнинг мухлиси уни қувонч билан кутиб олиши, ижодий кучларнинг бақувватлиги ҳамда янгилиниб туришидан, Яратганнинг бундай марҳаматидан ҳайратга тушиши аниқ. Менинг аёл ва она сифатида аёллардаги яратувчилик қобилятидан сезиларли фарқ қиладиган эркакларга хос қудратнинг шу қадар метиндек мустаҳкамлигига, руҳий сермахсулликнинг пухталигига ҳасад билан, тўғрироғи, ҳайрат билан қарашга барча асосларим бор. Ўйлаб қарасам, кенжатоғим, ўғиллардан саккизинчиси Фрицхенни дунёга келтирганимга йигирма бир йил бўлибди.

– Отам менга тушунтирган эди, – деди Август, – илҳом олиб, таъсирланиб шу қўшиқларни ёзган майпараст шоир Ҳотамнинг номи “саховатпеша, қўли очик” маъносини англатади. Агар шундай дейишга ҳаддим сифса, қимматли хоним, сиз ҳам саховатпеша бўлгансиз.

– Қўйсангиз-чи, – деди Шарлотта, – қанча замонлар ўтиб кетди. Илтимос, давом этинг. Демак, уруш худоси Ҳотамнинг барча режаларини бузиб юбормоқчи бўлдими?

– У майдондан чиқиб кетди, – жавоб берди Август, – уни бошқа Худо энгди, шу билан бироз хавфсираб тургач, ҳамма ишлар рисоладагидай бўлди. Ўтган йил май ойининг охирида отам Висбаденга йўл олди, у ерда муолажаларни олиб бўлгунича уруш талотўплари қандай йўл билан бўлсада, ўтиб кетди, шу тахлит у ёзнинг қолган қисмини тинч сиёсий шароитда Райн бўйида ўтказди.

– Майн бўйидами?

– Райн ва Майн бўйларида. Нессау саройида вазир Штайннинг меҳмони бўлган, у билан бирга Кельн жомесини бориб кўрган, унинг қурилишида отам фаол иштирок этган. Ёзувларига қараганда, Штайн сиёсатини тарғибташвиқ қилувчи “Райн Меркурийси” газетаси мутасаддиси жаноб Герреснинг шаҳри Кобленц ва Бонн орқали қайтишдан жуда мамнун бўлган. Отамнинг уларга қўшилгани, жоме қурилишининг тугалланишидаги иштирокидан ҳам мени кўпроқ ҳайратга солди. Бутун ана шу вақт давомида уни аъло кайфият тарк этмагани ҳавонинг яхшилиги ва кўзни қувонтирадиган манзарадан деб биламан. У қайтадан Висбаденда бўлди, Майнцга борди ва ниҳоят, август ойида Франкфуртга келди, муносабатлар кўпдан кўнгилли йўлга кўйилган кишлокдаги тинчгина гўша унга яна пешвоз чиқди, беш ҳафта давомида ўзи орзу қилган, ўтган йилдагидек мўл-кўл меҳмондорчиликлар билан зийнатланган роҳат-фароғат давом этди. Август – у туғилган ой, одам ўзи дунёга келган йил фасли билан ёқимли ришталар орқали боғланиб туради чоғи, ўша ой ҳар гал қайта такрорланганида одамдаги ҳаётий импульслар ошаверади. Шу ўринда мен император Наполеоннинг таваллуд кунини ҳам август ойига тўғри келишини эсламасдан ўтолмайман, яқинда у бу кунни Германияда тантанали нишонлади, шунингдек, руҳият қаҳрамонлари бирор соҳа қаҳрамонларидан кўра афзалликларга эга эканликлари мени ҳайратга солади, тўғрироғи, қувонтиради. Ватерлоодаги қонли фожиа отамнинг меҳмондўст Гербермюлг борадиган йўлини тозалади, айна шу пайтда отам билан Эрфуртда суҳбатлашган кимса қояга михланганча очик денгизда ўтирар, отам эса, тақдир марҳамати туфайли кўнгилли лаҳзалардан тўйгунча лаззатланарди.

– Бунда олий адолат етакчилик қилади, – деди Шарлотта. – Қадрдон Гётемиз одамларга яхшилик қилиш ва қувонч бағишлашдан ўзга иш қилмаган, анави дунё фотиҳи эса, уларни чаёндек чакқан.

– Лекин барибир, – эътироз билдирди Август, бошини орқага ташларкан, – отам ҳам ҳукмдор, ҳокими мутлак, деган фикрда қолавераман.

– Ҳеч ким на сизнинг, на унинг қудратини инкор қилади. Фақат у Рим тарихига ўхшайди, унда биз яхши ва ёмон императорлар ҳақида ўқиганмиз, сизнинг отангиз, дўстим, яхши, ювош император, анави эса, аксинча, дўзахдан чиққан офатнинг ўзгинаси. Бу қисматнинг сиз оқилона таъкидлаган фарқида ўз ифодасини топган. Хўш, демак Гёте ёш келин-куёвлар мулкида беш ҳафта бўлди, кейин-чи?

– Ҳа, сентябрнинг охиригача, зоти олийларининг топшириғи билан машхур минераллар коллекциясини кўриш учун Карлсруэга кетгунича у ерда бўлди. У вақти-вақти билан Эльзасдан Карлсруэдаги қариндошлариникига бориб турадиган фон Туркхайм хоним, яъни франкфуртлик Лили Шёнеманн билан ҳам учрашишни кўнгилга туккан эди.

– Қандай қилиб, шунча йилдан сўнг собиқ қаллиғи билан учрашдимми?

– Йўк, баронесса келмаган. Эҳтимол, саломатлиги ёмонлигидан келолмагандир. Ўзаро гапу, у бемажол бўлиб қолган.

– Бечора Лили, – деди Шарлотта. – Уларнинг муносабатларига дахлдор кўп нарса амалга ошмади. Бир неча қўшиқ, холос, аммо шулар ҳам у қадар жаҳоншумул эмас.

– Худди шу касалликдан, – аввалги фикрини тўлдирди жаноб фон Гёте, – шўрлик Брион ҳам ўлиб кетди, зезенхаймлиқ Фредерика, уч йил бўлди ўлганига, отам Баденда дам олганида у ерга жуда яқин бўлган. У поччаси, пастор Маркснинг уйдан тинчгина бошпана топди ва ўша ерда ғамгин ҳаётига нуқта қўйди. Кўпинча, ўз-ўзимга савол бераман, отам яқингинасидаги қабр ҳақида ўйладимикан, зиёрат қилиш истаги унда туғилдимикан, дейману ўзидан сўрай олмайман, унда бундай фикр туғилмасе керак, чунки ўз иқрорларида ёзганидек, абадий видолашишдан олдинги кунлар ҳақида уларнинг оғриқлари зўрлигидан ҳеч қандай хотира қолмаганмиш.

– Шу аёлга раҳмим келади, – деди Шарлотта, – унда ҳаётда ўз муносиб бахтини топишга, ғайратли бир одамда фарзандларининг отасини севишга журъат, қатъият етишмади. Хотиралар билан яшаш кексаларнинг иши, бу кундузги ишлар тугаган, байрамолди кечаларида дуруст. Ёшлиқда шундан бошлаш, бу – ўлим.

– Ишонаверинг, – жавоб берди Август, – Сизнинг қатъийлик ҳақидаги фикрингиз отамники билан айнан мос келади, худди шу муносабат билан гапириб, касалликлар ва яралар, шулар жумласига гуноҳ ва аччиқ хотираларни ҳам қўшса бўлади, ёшлиқда тез битиб, тез унутилиб кетади, дейди. У жисмоний машқлар, отда юриш, қиличбозлик, чанғида учишни руҳий тетикликни тиклашнинг энг яхши воситаси деб ҳисоблайди. Лекин одамни руҳан эзадиган ҳолатларни енгиб ўтиш, гуноҳкорлик туйғуларидан халос бўлишнинг энг яхши усули ижодий истеъдод, поэтик истиғфор ҳисобланади, ундай пайтда хотиралар жонланади, умуминсонийлик даражасига етиб, бир умр қалбни кувонтирадиган асарларга айланади.

Йигит тирсақларини букиб, ўнта бармоғининг учларини бирлаштириб, сўзида давом этаркан, қўлларини ўша ҳолатда кўкрагига беихтиёр олиб бориб, олиб келарди. Лабларидаги сунъий жилмайиш манглайида пайдо бўлган қизил доғлар ва қошлари ўртасидаги ажинга мутлақо зид эди.

– Хотира қизиқ нарса-да, – давом этди у, – мен бу ҳақда кўп ўйлайман, отам сингари инсоннинг яқинлиги кўплаб лойиқ ва нолойиқ мулоҳазаларга етаклайди. Шоир ҳаёти ва ижодида хотиралар муҳим роль ўйнайди, албатта, улар шу даражада бир-бирига уйғунки, тўғриси айтганда, ижоди ҳақида худди ҳаёти ҳақида гапиргандек, ҳаёти ҳақида эса худди ижоди ҳақида гапиргандек сўз юритиш мумкин. Ижод нафақат хотира билан белгиланади ва муҳрланади, нафақат “Фауст”, “Гец” ва “Клавиго”даги Марияларда ҳамда уларнинг севгилларининг салбий тимсолларида хотира fixe idée, яъни хирахандон фикрга, масалан, итоаткорликка, азобли воз кечишга айланади ёки истиғфор айтаётган шоир хиёнаткор, ҳатто сотқин дея фош қилишига айланиб кетади, буларнинг ҳаммаси азалий, ҳал қилувчи, йўл кўрсатувчи, ҳаммаси, агар таъбир жоиз бўлса, асосий мотив, ҳаётнинг тамғаси бўлиб, қолган барча воз кечишлар, афв этишлар ва қурбонлар ўшанинг натижаси, ўшани қайта хотирлаш, холос. О, мен бу ҳақда жуда кўп ўйладим, кўркувдан юрагим ёрилаёзди – шунақа ҳолатлар борки, одамнинг юраги

ёрилади – яъни фахмладимки, улуғ шоир ҳукмдор ҳам экан, унинг тақдири, унинг ижоди, ҳаётий режалари шахсий чегарадан чиқиб, миллатнинг шаклланиши, характери ва истикболини белгилаб беради. Гарчи ўша жойда биз бўлмаган бўлсак-да, ҳеч қачон хотирамиздан ўчмайдиган, икки киши тасвир этилган картина ҳақида ўйласам, юрагимни аллақандай улуғвор бир туйғу қамраб олади – отлик уни жонидан ортиқ яхши кўрадиган қизга от устидан туриб сўнгги бор кўлини узатмоқда, қизни тарк этишни унинг ёвуз жини талаб қилмоқда, кўзлари жикқа ёш халқ қизи турибди. Бу кўз ёшларнинг, хоним, агар менинг қалбим кўрқув ва улуғворликдан ҳаприқиб кетса ҳам бу кўз ёшларнинг маъносига етолмайман.

– Менинг фикримни билмоқчи бўлсангиз, – жавоб берди Шарлотта, – андак бетоқатлик билан айтишим мумкинки, бу ёш хилқат, халқ қизи, ёруғ оламдаги энг даҳшатли нарса, яъни қувонч кўрмай сўлиб йўқ бўлиб кетиш ўрнига дунёда ўзи учун муносиб ҳаёт кашф этишга куч-қудрат топа олсагина ўша севгилисига муносиб бўлади. Дўстим, сўлиб, йўқ бўлиб кетишдан ёмон нарса йўқ. Бундан сақланолган одам Яратганга шукроналик келтирсин, агар ҳар қандай таъна-маломат гуноҳ ҳисобланмаса, тушкунликка берилиб кетган одамни айбламасдан иложимиз йўқ. Сиз воз кечиш ҳақида гапирдингиз, анави қабр ичида ётган қиз воз кечишни билмади, унинг учун воз кечиш – туганмас ғам-андух.

– Униси ҳам, буниси ҳам, – деди ёш Гёте, бармоқларини бир-бирдан ажратиб, яна қўшиб қўяркан, – иккаласи ҳам бир-бирига қўшилиб кетган, уларни ҳаётда ҳам, фаолиятда ҳам ажратиш имкони бўлмаса керак. Ўша кўз ёшларнинг моҳияти қалбимни ўртаб юборганида ҳаёлим гоҳида шунга ҳам кетиб қолади, – буни сизга тушунтириб беролмайман, – биз биладиган, содир бўлган ҳаётий воқеликка, биз билмайдиган, фақат ҳаёлимизга келадиган, мумкин бўлган нарсага, баъзан ҳақиқатга ҳурмат юзасидан ўзимиздан ва ўзгалардан сир тутадиган, қалбимизнинг тўрида сақлайдиган ғам-андухга ҳаёлим кетади. Ҳаётий воқелик билан мумкин бўлган нарса ўртасида қандай фарқ бор, бирининг бошқасидан афзаллигини ерга уришдан кўрқмасдан ким ҳам бирор сўз айта олади! Барибир мен, кўпинча, бу ерда далил билан тасдиқланадиган адолатсизлик борми, деб ўйлаб қоламан, – о, ҳа, бу ерда далиллар ҳақида гапириш мумкин, – яъни ҳаётий воқелик ҳамма жойни банд қилади, ҳамманинг диққатини ўзига жалб қилади, мумкин бўлган нарса эса, яралмаган, шу боисдан у бор-йўғи схема, “агар бундоқ бўлганда-чи” деган тахминлигича қолаверади.

– Мен, – жавоб берди Шарлотта норозилик белгиси сифатида бошини чайқаркан, – қатъийлик билан ҳаётий воқеликка маҳкам ёпишиб олиш тарафдори эдим ва шундай бўлиб қоламан, мумкин бўлган нарсани эса безовта қилмайман.

– Мен сиз билан шу ерда суҳбатлашиб ўтириш шарафига муяссар бўлган эканман, – жавоб берди камерал маслаҳатчи, – мумкин бўлган нарсага бир қур назар ташлаб олиш истаги сизда йўқлигига ишоним қийин бўлса керак. Бу истак, назаримда, мутлақо тушунарли, чунки ҳаётий воқеликнинг улуғворлиги ва амалга ошганлиги амалга ошмаган имконларга мурожаат қилишга бизни ҳаммадан кўп қизиқтиради. Ҳаётий воқелик катта нарсаларни ваъда қилади, бундай яширин имкониятлар турганда бошқача бўлиши ҳам мумкин эмас – ахир шундай бўлиши керак-да. Шундоқ ҳам бўлди, ҳар ҳолда зўр бўлди, чамаси воз кечиб ва хиёнат қилиб ҳам бирор

яхши иш қилса бўларкан. Мана ҳозир, мендек бир одам ўз-ўзидан сўрайди – шоҳона ҳаёт ҳамда ижоднинг келажак учун аҳамияти олдида ўз-ўзидан сўрайди: агар воз кечиш ғояси тантана қилмаганида, ҳижроннинг узоқ ўтмишдаги манзараси – отликнинг чўзилган қўли ва айрилиқнинг тийиб бўлмас кўз ёшлари – нигоҳимиз олдида намоён бўлмаганида, биз ҳаммамиз қай даражада бахтли бўлардик ва бундан нима келиб чиқарди? Менинг ўз-ўзимга савол беришимнинг, мана шу гаплар келиб чиқишининг сабаби шундаки, отам Карлсруэда эканлигида шундай яқингинадаги, деярли янги қабр ҳақида ўйладимикан?

– Менимча, – деди Шарлотта, – гарчи ҳаётий ҳақиқат бекиёс даражада фойдали бўлса-да, унга нисбатан мумкин бўлган нарсани ёқлайдиган бағрикенгликни кадрлаш жоиз. Тўғри, устунлик қайси тарафда: қатъийлик ёки бағрикенглик тарафидами, деган савол жавобсиз қолмоқда. Бу ерда ҳам ноҳақлик тўрига тушиб қолиш осон, негаки бағрикенглик жуда дилтортар, бироқ ҳар ҳолда қатъийлик маънавиятнинг юқори босқичи ҳисобланади. Мен нималар деяпман ўзи? Жуда ўтлаб кетмаяпманми? Умуман олганда, ҳайрон бўлиш – хотинларнинг одати, эркаклар эса, ҳамма нарса ҳақида мулоҳаза юритаверишади. Ёшингизга кўра сиз менинг ўғлим бўлишингиз мумкин эди, меҳрибон она тиришқоқ ўғлига ҳамиша мадаккор бўлади. Шунинг учун ҳам аёлларга хос камтарликка зид бўлса-да, тинмай жавра-япман. Келинг, энди мумкин бўлган нарсани қабрида тинч ётишига қўйиб берайлик-да, ҳаётий воқеликка, яъни отангизнинг Райн ва Майн соҳиллари бўйлаб қилган хушбахт саёҳатига қайтайлик. Гербермюль ҳақида яна хузур қилиб эшитишни хоҳлардим, ахир бу Гёте менинг ўғилларим билан танишган жой-да.

– Афсуски, бу учрашув ҳақида аниқ бир нарса билмайман, – жавоб берди Август, – аммо менга шуниси маълумки, у ерга қилинган ташриф, ҳаётда кўпинча бўлиб турганидек, аввалгисининг мутлақ такрори бўлди, ҳатто роҳат-фароғат янада ошди, отам у ерга биринчи марта борганида кўнгилли, тартибга тушган муносабатлар муҳитида, гўзал беканинг ва илтифотли хўжайиннинг асилзодаларга хос хуштавозеликлари боис маза қилиб дам олган эди. Майн дарёсининг сувлари ботиб бораётган қуёш нурида яна ял-ял ёнган кечаларда гўзал Марианна пианино жўрлигида отамнинг қўшиқларини куйлади. Лекин бу гал қувончлардан текинга баҳраманд бўлмади, балки ўзи ҳам уларга қувонч улашди: борган сари кўпаяётган хазинаси – Зулайҳонинг қўшиқларидан ўқиб беришини илтимос қилишларига изн берди ёки ўзи шуни хоҳлади, булар Ҳотам томонидан шарқнинг гулига бағишлаб ёзилган бўлиб, уй эгалари бу қўшиқларни муносиб баҳолашди. Ёш бека, эрим нима деяркин, деб хи-жолат бўлиб ўтирадиган аёллар хилидан эмас шекилли, фақат эшитиш билан чекланиб қолмасдан ўз ҳозиржавоблиги билан шу даражага етдики, Зулайҳо номидан эхтиросли иқрорларга жавобан мукамалликда улардан қолишмайдиган шеърлар айтди, унинг эри бу дуэтни шодиёна хайрихоҳлик билан тинглади.

– Афтидан у очиккўнгил, ҳаётий воқеликнинг ҳуқуқ ва фойдасини соғлом ақл билан тушунадиган одам, – деди Шарлотта. – Буларнинг ҳаммаси, ҳикоянгиздан менга аллақачон таниш бўлган нарсалар, хотиралар ҳақидаги гапларингизга яхшигина мисол бўлади. Хўш, кейин-чи? Шубҳасиз, беш ҳафта ҳам ниҳоясига етди, улуғ меҳмон хонадонни тарк этдимиз?

– Ҳа, ой ёғдуси ва қўшиқлар билан безанган хайрлашув кечасидан сўнг, менга айтишларича, ёш бека меҳмондўстликни йиғиштириб қўйиб тезроқ хайрлашишни талаб қила бошлаган. Лекин такрорлаш истаги яна бир марта қондирилди, отам Ҳайделбергга борган пайтда такрорий учрашув бўлган. Чунки эр-хотин кутилмаганда ўша ёққа борган ва ўша ерда, тўлин ой ёғдуси остида сўнгги хайрлашув кечаси бўлган, унда ёш аёл эри ва дўстини қувончли хайратга қўмиб шундай нафис жавоб шеърлари ўқиганки, улар баайни отамнинг қаламидан тўкилгандек деб ўйлайсиз. Тўғриси, ҳаётини воқеликка шеърятнинг ҳуқуқларини босиб кетадиган афзалликларни ёпиштиришдан олдин мулоҳаза қилиб кўришимиз керак, чоғи. Ўша пайтда отам Ҳайделбергга ва кейинроқ форс девони учун ёзган қўшиқлари – наҳотки ҳаётини воқеликнинг чўққиси, ундан ҳам юқориси бўлмаса? Қимматли хоним, улар шу қадар мафтункорки, буни сўз билан ифодалаб бўлмайди. Бунақаси ҳали яратилмаган. Бу қўшиқлар туб-тубигача отамнинг руҳида, аммо тамоман янги, кутилмаган томондан уни намоён қилган. Агар уларни сирли десам, шу заҳотиёқ, йўқ, улар болаларча содда, деб фикримни ўзгартираман. Бу – билмадим, қандай аташ керак – табиатнинг сирли сандиғи. Чексиз самонинг хислатлари билан йўғрилган мутлақо шахсий нарсаки, уларда коинот инсон қиёфасига киради, инсонларнинг “мен”и эса юлдуз кўзлари билан боқади. Ким уни тушунтириб бера олади? Ўшандаги икки мисра шеър миямга ўрнашиб қолган, мана эшитинг:

*Чўққиларни тонг нуридай
Ёндириб сен иситдинг.¹*

– Бунга нима дейсиз? – сўради у ҳалиям паст овозда. – Қандай мулоимлик, ё Худойим, қанчалар улуғворлик! – хитоб қилди у. Пастга эгилиб, пешонасини кафтига қўйди-да, бармоқлари билан жингалак сочларини хурпайтирди.

– Шубҳа йўқки, – деди Шарлотта ўзини тутиб, чунки бунинг эҳтиросли ҳаяжони аввалги ғазабноклигидан кўра кўпроқ унинг ғашини келтирган эди, – бирор кун бу шеърини тўплам дунё юзини кўрса, бутун дунё сизнинг жўшқинлигингизга шерик бўлади. Лекин менимча, бу ўйноқи, дилтортар шеърлар ҳеч қачон инсониятни ёшлиқ руҳи жўш урган романчалик ҳаяжонга сололмаса керак. Ҳа, энди нимаям деймиз. Хўш, янги учрашувлар бўлдими? Сиз сочингизни тўзғитиб юбордингиз. Хоҳласангиз тароғимни бериб турай. Чамамда ўша тўзғитган бармоқлар билан яна тўғрилаб қўйса бўлади. Нима, кейин қайта учрашувлар бўлмадими?

– Менимча йўқ, бўлмади, – жавоб берди Август. – Шу ёзда, онамнинг вафотидан сўнг, отам қаерда даволансам экан, деб анча иккиланди. Висбадендами? Теплицдами? Карлсбаддами? У шимолга, Райн бўйларига боришни жуда истарди, чамаси у ўтган гал уруш иблисини тўхтатиб қолиб, унинг истакларига йўл очган осмондан келадиган марҳаматли ишорани кутиб турарди. Шундай бўлди ҳам, фикрдош дўсти Сельтер Висбаденга борадиган бўлиб, отамни ўзига ҳамроҳликка таклиф қилди. Аммо отам бу ишорани шунчаки қабул қилмади. “Райн бўйи бўлса эди, – деди у, – Висбаден эмас, йўл Вюцбург орқали эмас, Франкфурт орқали ўтиладиган Баден-Баден бўлса эди”. Лекин отамни у ёққа олиб бориш учун йўл ал-

¹ Садриддин Салим Бухорий таржимаси.

батта Франкфуртдан ўтиши шарт эмас экан, чамамда. Хуллас, йигирманчи июль куни отам жўнаб кетди. У ўз соҳасида анча-мунча муваффақиятларга эришган санъат тарихчиси Мейерни ҳамроҳликка танлади. Кейин нима бўлди денг? Мудом марҳаматини дариф тутмаган Тангри бу гал ёвуз Коболд¹га айландими? Ваймардан чиққанларидан кейин икки соат ўтмай извош ағдарилган...

– Ё Тангрим, ўзинг асра!

– ... икковлари ҳам шундай шижоат билан танлаган йўл устига ағдарилиб тушишган, Мейернинг бурни қонаган. Майли, бунга мен куюнмайман, у ўз димоғдорлигидан топган. Гарчи бир томондан кулгили туюлса-да, аммо улўғворлик тимсоли бўлган, меъёрида ҳаракат қилиш лозимлигини илгаридан ўзлаштирган одамларнинг кийимлари ифлос бўлиб, бўйинбоғлари кийшайиб, йўл бўйидаги чуқурда типирчилаб ётиши жуда хижолатли.

– Худо сақласин! – деди яна Шарлотта.

– Ҳеч гап бўлмаган, – деди Август. – Тақдир ҳазилими бу ҳодиса, нима деб атасам экан, охири бахайр бўлди. Отамнинг ҳеч қаери шикастланмаган, Мейернинг ўз рўмолчаси ёнига отам ҳам рўмолчасини унга бериб, Ваймарга қайтариб олиб келган. Шу билан саёҳатга ҳам нуқта қўйди, нафақат бу ёзга, балки чамаси, бундай ишора уни Райн бўйларини орзу қилишдан бир умрга воз кечишга мажбур қилганга ўхшайди, бу хулосани унинг ўз сўзларига асосланиб айтаяпман.

– Қўшиқлар тўплами-чи?

– Энди унга Райн соҳилидаги жонлантирувчи таъсирнинг кераги йўк! Тўплам усиз ҳам дунёни ҳайратга солиб ўсиб етилаяпти. Унинг ёнида бўлгандан кўра яхшироққаям ўхшайди. Эҳтимол, унга шундай ҳазилни раво кўрган тоғ тангриси буни билгандир. Афтидан у маълум ишлар фақат мақсадга етиш воситаси сифатида руҳсат этилганидан сабоқ бермоқчи бўлгандир.

– Мақсадга етиш воситаси сифатида? – қайта сўради Шарлотта. – Шу жумлани эшитсам, юрагим сиқилиб кетади! Унда ҳурмат-эҳтиром ва камситиш бир-бирига шунчалик қўшилиб кетганки, уни қайси томондан тинглашни билмайсан киши.

– Барибир, – жавоб берди Август, – ҳукмдорнинг ҳаёт йўлида, яхшими у ёки золимми, бундан қатъи назар, кўп воқеа-ҳодисалар учрайдики, уларни мана шундай икки маънода тушуниш лозим бўлади.

– Тўғри, – деди Шарлотта. – Дунёда ҳамма нарсани ё ундоқ, ё бундоқ тушуниш мумкин; бу энди ҳар кимнинг нуқтаи назарига боғлиқ. Бирор қатъий восита ўзидан мақсадни келтириб чиқаришга қодир. Лекин қандай қилиб сизга ҳавас қилмай бўлади, жаноб камерал маслаҳатчи, – қўшиб қўйди у, – ахир бу шеърий хазина ҳаммадан аввал сизга очилди-ку. Бундай имтиёздан эсанкираб қоласан киши. Отангиз сизга кўп нарсаларни ишонадими?

– Инкор қилмайман, – жавоб берди у бироз жилмайиб, шунда оппоқ, майда тишлари кўриниб кетди. – Мейер ва Римерлар, ҳамма гапларини бизга ишонади, деб ўзларича ҳамма жойда мактаниб юришади, бироқ бу тасодифий ишончли одамлардан кўра ўғилга муносабат бўлакча, албатта, ўғилни табиатнинг ўзи ёрдамчи ва вакилликка белгилаб қўйган. Ўғил маълум ёшга етгач, анча-мунча ташвишлар елкасига тушади, даҳо кек-

¹ Коболд – тоғ руҳи, гўё кончиларнинг ишлашига ҳалақит берадиган пакана одам.

сайганида дуч келадиган бундай ташвишлардан уни эҳтиёт қилиш зарур бўлади: кундалик хўжалик ишлари, таъминловчилар билан шуғулланиш, хўжайин ўрнига меҳмонларни қабул қилиш, жавоб ташрифлари ва шу каби қатор тасодифий вазифалар, олайлик, дафн маросимларига бориш ва ҳоказо. Бундан ташқари, борган сари кўпаяётган минераллар ва нумизматика¹ тўпламларига тўла кабинетларимизга, барча қимматбаҳо тошлар ва гравюраларга қараш ишлари бор; тўсатдан бутун мамлакат бўйлаб отда югуриш лозим бўлиб қолади, қайси бир тош қонида қизиқарли кварц ёки тошга айланган бирор нарса топилиб қолган бўлади. Э, йўқ, бунда бир зум ҳам бўш ўтиролмайсан. Билмадим, хурматли хоним, сиз биздаги театрнинг хўжалик-таъминот ишлари бўлимидаги вазиятдан хабарингиз борми? Мени унинг таркибига кўшишмоқчи.

– Таркибига кўшишмоқчи? – сўради Шарлотта қути ўчиб.

– Худди шундай. Гап шундаки, гарчи отам бош вазир бўлса-да, кўп йиллардан бери, аниқроғи, Италиядан қайтиб келганидан кейин қарамоғидаги ташкилотлар иши билан шуғулланмайди. Гарчи бошлиқ деган мартаба ва вазифаларни ўзи учун оғир юк деб ҳисобласа-да, Йена университети ишларига озми-кўпми вақт ажратади. Ҳар ҳолда давлатнинг иккита ташкилотига охири пайтларгача бошчилик қилди: сарой театри директорлиги ҳамда фан ва санъат ишлари бўйича бошқарманинг, яъни кутубхоналар, санъат мактаблари, ботаника боғи, обсерватория ва табиатшунослик кабинетларининг бош назоратчиси вазифалари. Билиб кўйсангиз бўлади, бу муассасалар аввалданок зоти олийлари томонидан ташкил этилган ва ўзи уларни маблағ билан таъминлайди, шунинг учун отам ҳамиша улар ва умумдавлат мулки ўртасидаги фарқни эсдан чиқармайди; ҳатто улар ҳақида зоти олийларидан ўзга бирор одамга ҳисоб беришни назарий жиҳатдан инкор қилади, фақат унгагина бўйсунганини истайди. Қисқаси, кўриб турганингиздек, отамнинг бош назоратчилиги хийла эскирган руҳда амалга ошади, бу билан у янги конституцион давлатга қарши эканлигини намойиш қилади, у ҳақда – бу масалада эҳтиёткорлик билан сўзлайман – эшитишни ҳам истамайди. Биласизми, у бундан тан олмайди.

– Биладан, билганда қандоқ. У эскича тушунчалар тарафдори, ҳерцогга хизмат қилиш деганда у шахснинг шахсга хизмат қилишини тушунади, шу одат унинг табиатида томир отган.

– Тўппа-тўғри. Ҳатто шундай қилиш унга жуда ярашади. Сизга ҳаммасини очиқ-ойдин айтсам, хайрон қолсангиз керак – кўпинча мени, унинг туғма ишончли кишисини, мана шу ишларни бажараётганимда ҳамманинг назарида бўлишим безовта қилади. Ахир мен отам учун битта ишни бажариб, фақат битта йўлдан юрмайман-да, бирор қурилиш бошланса, Йенага қараб отда йўртишим, профессорларнинг истакларини билиб келишим, шу каби кўплаб топшириқларни бажаришим керак. Бундай ишлар учун мен ҳар ҳолда ёш эмасман, йигирма еттидан, хийла етук ёш. Бироқ мана шу ишларнинг руҳияти учун ёшман. Мени тушунасизми? Мана шу эскича усулдаги бош назоратчилик ишларида қатнашиб юриб кўпинча нотўғри йўлга тушиб қолишдан хавотирланаман. Янгича давлат бошқарув руҳига муҳолиф бўлиб қолишдан кўрқаман.

– Сиз жуда нозик табиатлисиз, жаноб камерал маслаҳатчи. Шундай, табиий, чин дилдан кўрсатаётган ёрдамнингиз учун сизни қоралаш кимнинг

¹ Нумизматика – қадимий танга ва нишонларни илмий ўрганиш ва йиғиш машғулоти.

ҳам ҳаёлига келади. Мана энди эса, сарой театри раҳбарияти таркибига киритилар экансиз.

– Худди шундай. Бу ишга менинг аралашувим ҳаммасидан зарур. Ушбу сиртдан қараганда қувноқ муассасада отамнинг бошига қанча кўнгилсизликлар ёғилганини тасаввур ҳам қилолмайсиз. Бу ерда актёрлар, муаллифларнинг аҳмоқона, бемаъни талаблари билан мослашишга тўғри келади, томошабинлар ҳақида-ку гапирмаса ҳам бўлади. Юқори мартабали кишиларнинг, энг ёмони, бир вақтнинг ўзида ҳам саройга, ҳам театрга дахлдор бўлганларнинг кайфиятлари ва истакларини ҳисобга олиш лозим: очигини айтиб кўяқолай, гўзал Ягеманни, фон Ҳагендорф хонимни кўзда тутаяпман, уларнинг ҳерцогга таъсири отамнинг таъсиридан устун келиши мумкин эди. Қисқаси, булар жуда мураккаб муносабатлар. Шу боисдан отам ҳам ўз навбатида – буни тан олиш керак – ҳеч қачон биронта соҳада, шу жумладан, бу соҳада ҳам етарлича сабот кўрсатмаган. Ҳар йили, аини театр мавсуми чоғида ҳафталаб бу ерда бўлмасди, саёҳатлар қилар, даволанар, театр ҳақида мутлақо куюнмасди. Театрга нисбатан унда мудом иштиёқ ва лоқайдлик, интилиш ва бепарволик алмашилиб турарди, у театр одами эмас, менга ишонинг, уни биладиган ҳар қандай одам унинг актёр халқи билан чиқишолмаслигини тушунади. Сен бу одамлардан нечоғлик юқори турмагин, уларга бас келиш, чиқишиш учун озгина бўлса-да, уларнинг зотига яқин бўлиш лозим, ҳар қанча истасанг ҳам отамдан буни талаб қилиб бўлмайди – етар, бўлди! Бу ҳақда қандай ўйласам, шундай истар-истамас гапираяпман. Мана онам – у бошқача эди, улар билан қандай муомала қилишни биларди, актёрлар орасида дўстлари, дугоналари бор эди, мен ҳам болаликдан шу муҳитга ўрганганман. Онам икковимиз отам ва труппа ўртасида кўприк вазифасини ўтардик, воситачилик қилардик, ҳисоб берардик. Бирок отам бу билан қаноатланмай ёнига ёрдамчи ўринбосар, сарой от-уловлар бошқармасининг хизматчиси, камерал маслаҳатчи Кирмсни олди; кўпроқ маълумотларга эга бўлиш учун икковлари яна бошқа одамларни ёнларига тортишди ва ниҳоят, улуғ ҳерцоглик қошидаги сарой театри интендантлиги деб номланган жамоавий бошқарма тузишди, унинг таркибига отам билан бирга Кирмс, маслаҳатчи Крузе ва граф Эдлинг киради.

– Граф Эдлинг? У молдавиялик маликага уйланмаганми?

– О, сиз кўп нарсадан хабардор кўринасиз. Аммо биласизми, отам ўша учовларининг йўлига кўп тўсиқ бўлади. Кулгиси қистайди одамнинг, уларни отамнинг обрў-эътибори қийнайди, агар бу обрў-эътибор эгаси аслида ўз аҳамиятини беҳад чуқур англашини ҳис этганларида эди, бунга кўникишган бўларди. Отам, энди мен бунақа ишларга ярамайман, кексайдим, дейди. У жон деб бундан воз кечган бўларди – эркинликка, ўз ҳаёти билан яшашга интилиш унда ҳамиша кучли бўлган, келиб-келиб энди шу истакдан воз кечолмайди. Шу тариқа мени ўша таркибга кўшиб олиш фикри туғилди. Бу фикр ҳерцогнинг ўзидан чиққан. “Августни кўшиб ол, – дея маслаҳат берган у, – шу билан ҳамма нарсадан хабардор ҳам, хотиржам ҳам бўласан, отахон”.

– Улуғ ҳерцог уни “отахон” дейдими?

– Ҳа.

– Гёте унга қандай мурожаат қилади?

– “Ҳазрати олийлари”, “Зоти олийларининг оёқларига йикилиб таъзим қиламан”, дейди. Бу мулозаматнинг зарурати йўқ. Ҳерцог кўпинча бундай

дегани учун унинг устидан кулиб ҳам кўяди. Бир нарса ёдимга тушиб қолди, биламан, ҳозирги ҳолатга унча қовушмаган, аммо сизга қизиқ туюлса керак: онам отамга “сиз” деб, отам эса онамга “сен” деб мурожаат қилишарди.

Шарлотта жим қолди.

– Ижозатингиз билан бу кулгили тафсилотни бир четга сураман-да, – деди у кейин, – негаки у таъсирли бўлса-да, ҳар ҳолда кулгили, сизни янги лавозим билан табриклайман.

– Миннатдорман. Менинг лавозимим сал қалтисроқ, – деди Август, – интендантлик таркибидаги жаноблар билан менинг ёшим ўртасида катта фарқ бор. Ахир мен улар орасида ўзимнинг обрў-эътиборим беҳад аҳамиятли эканлигини кўрсатишим керак.

– Ишончим комил, сиздаги одоб, асилзодаларга хос хушмуомалалик ўзингизни ўнглаб олишингизга кўмаклашади.

– Сиз жуда меҳрибонсиз. Вазифаларимни санайвериб, сизни безор қилиб юбордим, шекилли.

– Мен ҳузур қилиб тинглаяпман.

– Мен яна ёзишмаларни ҳам бошқараман, улар билан шуғулланишга отамнинг вақти йўқ, масалан, бизнинг йигирма жилдлик асарлар тўпланими билан рақобатлашаётган анави ярамас қайта босиш бўйича ёз-ёзлар ҳам менинг зиммамда. Бундан ташқари, отам, Франкфуртдаги бундан қолган кўчмас мулкни тугатиш чоғида тўлаш керак бўлган бождан озод бўлсак яхши иш бўларди, деб ҳисобляпти, бунинг учун у Франкфурт фуқаролигидан воз кечиб, ўша мулкдан тушадиган маблағни Ваймарга ўтказиши лозим. Жин урсин, улар отамнинг бўйнига деярли уч минг гульденни юклашлари мумкин экан, энди у, Франкфурт менга бу божни совға қилсин, деган ҳаракатда, ахир у яқинда нашр этилган хотираларида шаҳарни фахр билан тасвир этган-да. Гарчи у фуқаролигидан воз кечса-да, ҳар ҳолда бундан олдин она шахрининг ҳурматини жойига қўйиб, уни абадийлаштирмадимми? Ўз-ўзидан тушунарли, буларни таъкидлаб кўз-кўз қилиш унга тўғри келмайди, бу ишларни менга юклайди, Франкфурт билан ёзишмаларни мен олиб бораман, сабр билан, кунт билан олиб бораман, тўғри, бу машғулот менга кўпам ёқавермайди. Чунки Франкфуртдагилар менга, тўғрироғи, кимнинг номидан ёзган бўлсам, ўша одамга нима деб жавоб қайтаришади денг? Шаҳарнинг хабар қилишича, агар у бизни сийлаб бождан озод қилса, бу билан бошқа франкфуртлик фуқароларнинг ҳақларига хиёнат қилган бўлармиш. Энди бунга нима дейсиз? Ахир бу адолатга масҳаралаш эмасми? Музокараларни оғзаки олиб бормаётганимдан қувонаман, бунақа жавобни эшитиб, ҳурмат ва хотиржамликни сақлаб қолишим қийин бўларди. Ҳарқалай, ишлар олдинга силжияпти, ойнинг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ. Мен қатъий туриб, сабр-бардош билан ҳаракат қиламан ва охири ҳам нашр қилиш ҳуқуқини қўлга киритамиз, ҳам бож тўлашдан озод бўламиз, унғача мен тинчимайман. Отамнинг даромади даҳолигига мос келмайди. Даромади унчалик кам эмас, албатта. Тўла асарлар тўплами учун Котта ўн олти минг талер тўлади, бундоқ қараганда бу хийла адолатли. Аммо отамнинг мавқеи, машҳурлиги тамоман бошқача моддий асосга эга бўлиши керак эди, у шунчалик сахийлик билан таъминлаб қўйган инсоният янада сахийлик кўрсатиб, унга ғамхўрлик қилса, энг буюк одам энг бой бўларди. Англияда...

– Тежамкор аёл ва оила бекаси сифатида мен сизнинг тиришқоқлигингизни фақат маъқуллаймам, ҳурматли жаноб камерал маслаҳатчи. Шунинг эса тутишимиз жоизки, агар даҳо қилган тортиқлар билан иқтисодий рағбат ўртасидаги нисбат ҳамма жойда тенг бўлса эди, – аслида бу нарса йўқ – унинг инсониятга саҳийлик билан тортиқ қилгани ҳақидаги сизнинг чиройли сўзларингизга ҳожат қолмаган бўларди.

– Бу нисбатнинг тенг эмаслигини тан оламан. Умуман, буюк инсонлар ўзларини оддий одамлардек тутишса, бу авомга ёқмайди, авом даҳодан ҳаётини неъматларга олиёжанобларча бепарволик билан қарашни талаб қилади. Одамларнинг бунақа худбинларча лаганбардорликлари менга бемаъни туюлади. Айтиш мумкинки, мен гўдаклигимдан буюк одамлар орасида яшадим, бунақа лоқайдлик даҳоларга мутлақо муносиб эмас, деб ҳисоблайман, аксинча, юксакка интилувчи руҳ одатда юксакни кўзловчи амалий режалар билан банд бўлади. Шиллернинг мияси мудом ҳар хил молия режалари билан банд бўларди, отам ҳақида бундай деб бўлмайди, бунинг сабаби, эҳтимол бу нарсага унда эҳтиёж бўлмагандир. Лекин “Ҳерманн ва Доротея” бутун мамлакатда кенг шуҳрат қозонган пайтда у Шиллерга, мана шундай оддийгина руҳда пьеса ёзиб, барча театр сахналари бўйлаб тантанали юриш қилишни тавсия этган, муаллиф жиддий шуғулланмаса ҳам бундай асар мўмайгина даромад келтириши мумкин эди.

– Жиддий шуғулланмаслиги мумкин, дейсизми?

– Ҳа, шундай. Шиллер узоқ ўйлаб ўтирмай ўша пьесани ёзишга киришди, отам унга ёрдамчи бўлди. Бироқ ҳеч бир иш чиқмади.

– Бунинг сабаби, менимча, унга чинакамига жиддий ёндашишмаган.

– Бўлиши мумкин. Мана мен, яқинда Коттага ёзилган бир хатни кўчирдим, унда ҳозирги пайтдаги ватанпарварлик туйғусининг авж олиши билан боғлиқ вазиятдан фойдаланиш ва айнан шу ҳолат билан уйғун бўлган “Ҳерманн ва Доротея” поэмасини кенгроқ тарғиб қилиш, сотишни йўлга қўйиш ҳақида сўз боради.

– Гётенинг хатими? – Шарлотта бир зум жим қолди. – Мана, уни давр руҳидан четлашиб кетганликда айбловчиларнинг ноҳақ эканликларини исботловчи яна бир далил, – дона-дона қилиб деди у.

– Э, шу давр руҳиям бор бўлсин, – гижиниб деди Август. – Отам ундан бегона бўлиб ҳам кетмайди, унинг ёқловчиси ёки қули ҳам эмас. У ундан юқори туради, тепадан туриб унга назар ташлайди, шу боисдан вақти келганда унга манфаатпарастлик нуқтаи назаридан ҳам қараб қўя қолади. У аллақачон вақтинчалик, шахсий ва миллий мақомдан абадий ва умуминсоний мақомга кўтарилган – Клопшток, Ҳердер ва Бюргерлар унинг ортидан етиб улгурмаганларига ажабланмаса ҳам бўлади. Аслида етиб улгурмасликнинг унча зиёни йўқ, энг ёмони, ҳаммадан ўзиб кетдим, вақтидан олдин абадийликка кўтарилдим, дея ўзини ишонтириш. Ана энди романтикларимиз, неонасронийлар, ватанпарварлик руҳидаги хаёлпарастларни кўринг, улар отамдан ўзиб кетдик, руҳий оламда энг янги, унинг тиши ўтмайдиган нарсаларни намойиш қилишимиз, дея ишончлари комил. Одамлар орасида шунга ишонадиган ҳафтафаҳмлар ҳам йўқ эмас. Давр руҳидан ҳам тубанроқ нарса борми дунёда? Гўё у абадийлик ва мумтозликдан ҳам ошиб тушармиш. Аммо отам уларнинг кунини кўрсатади, бунга ишонаверинг, гарчи бу кўнгилсизликларга парво қилмаётгандек кўринса-да, имкон туғилган захотиёқ уларга кўрсатади. Шубҳасиз, у ўта оқил ва олиёжаноб, ҳар хил

адабий сафсаталарга аралашиб юрмайди. Биласизми, у одамларни бир-бирига гиж-гижлашни, ўзи лутф қилганидек, “соф виждонли кўпчиликни” йўлдан оздиришни ёқтирмайди. Одамлар уни билганларидек, у маросимларнинг гули эмас, у одобли ҳам, кўнгилчан ҳам эмас, балки фавкулодда эрксевар ва жасур. Сизга айтиб қўйишим керак: одамлар унда вазирни, сарой аъёнини кўришади, аслида у айна жасоратнинг ўзи – ахир бошқача бўлиши ҳам мумкинми? Агар унда довюраклик томир отмаганида, шунга интилиш, муҳаббат бўлмаганида, “Вертер”, “Тассо”, “Майстер” ва бошқа барча янги ва ҳали тилга олинмаган асарларни ёзишга журъат қилармиди? Мана шу талант деб аталадиган нарсанинг худди ўзи, деб унинг таъкидлаганини кўп бора эшитганман. Отамнинг яширин архивида ҳамиша энг ноёб битиклар сақланади: илгари у ерда “Фауст”нинг дастлабки саҳналари билан бирга “Ҳансвурстнинг тўйи”, “Барҳаёт жуҳуд” ётарди, ҳозирги кунда ҳам жуда кўп ғаройиб нарсалар, маълум жиҳатдан ўта дадил руҳда ёзилган асарлар, масалан, аллақандай шеърий кундалик дафтар у ерда сақланади, уни мен асраб юрибман, кундалик Италия андозасида, ишқий ахлоқ билан, таъбир жоиз бўлса, бепарда гаплар билан нафис ва дадил уйғунликда ёзилган. Мен буларнинг ҳаммасини кўз қорачиғидай асрапман, ҳаммаси кўз остимда, келгуси авлод хотиржам бўлаверсин, бу соҳада у фақат менга ишониши зарур, отамга ишониб бўлмайди. У ўз қўлёмаларига жиноят-корона енгил-елпи қарайди, улар ҳатто йўқолиб кетса ҳам парвойига келмайди, уларни тасодифнинг ихтиёрига топшириб қўйган, агар мен эҳтиёт бўлмасам, Штутгартга ягона нусханиям жўнатиб юбораверади. Бунда фақат эҳтиёт бўлиш ва тасниф қилишни билиш керак: нашр этилмаган, нашр этиш керак бўлмаган битиклар, қалтис махфий ёзувлар, сеvimли немислари ҳақидаги дилдан чиққан фикрлар, баҳс-мунозаралар матнлари, адабий рақиблари билан кескин тортишувлар, сиёсат, дин ва санъатдаги ҳар қандай бемаъниликларга қарши нутқлар...

– Сиз меҳрибон, яхши ўғилсиз, – деди Шарлотта, – сиз билан танишганимдан хурсандман, кадрли Август, бунга ўйлаганимдан ҳам ортиқ асосларим бор. Ёш йигитнинг отага бунчалик садоқати, меҳрибонлиги, иззат-ҳурматни билмайдиган авлод – сизнинг тенгдошларингиз назаридаги бундай бузилмас иттифоқ мендек онани, кекса аёлни қалбимнинг туб-губигача ҳаяжонга солади. Бунга фақат мақтов ва миннатдорликдан ўзга сўз айтилмайсан, киши...

– Мен бунга муносиб эмасман, – жавоб берди камерал маслаҳатчи. – Отам учун яна нима ҳам қилишим мумкин? Мен жўнгина ақл-идрокли ўртамиёна одамман, унга суҳбатдош бўлиш учун билимим ҳам, зеҳним ҳам етарли эмас. Аслида биз у билан жуда кам бирга бўламиз. Бутун жону дилим билан унга берилиш, унинг манфаатларини ҳимоя қилиш – мана, менинг қўлимдан келадиган ягона арзимас иш, бунинг учун мақтов эшитишдан уяламан. Ҳурматли Шиллер хоним ҳам, адабиётда у билан бир хил қарашга эга бўлганим учун хижолатга қўйиб менга жуда яхши муносабатда бўлади, гўё бу менинг хизматимдек, гўё Шиллер ва Гётега садоқат кўрсатиш мен учун ор-номус иши эмасдек, айна пайтда бошқа ёшлар янги замон таъсирини бериб кетишган.

– Бу янги замон таъсири ҳақида кўп нарса билмайман, – унинг сўзини бўлди Шарлотта, – ёшим ҳам бунинг маънисига чуқур кириб боришга

йўл бермайди, деб ўйлайман. Художўй рассомлар ва фантазмагорик¹ ёзувчилар бор деб эшитаман, бўлса бордир, мен уларни билмайман, билмаганимдан унчалик ташвиш ҳам чекмайман, чунки биламан: уларнинг ижод маҳсуллари менинг давримда яратилиб, дунёни забт этган асарлар билан тенглашолмайди. Маълум маънода буюк мумтоз асардан ўзиб кетиш мақсадида янгиларнинг унга тенглашишларига ҳожат йўқ, деб қанча гапиришса гапиришаверсин – мени тушунасиз деб ўйлайман, мен парадокслар билан гапиришга уста аёл эмасман, “ўзиб кетиш” деганда шуни назарда тутяпманки, ўша янги асарларда тасвирланган ҳозирги замоннинг ўзи уларнинг фойдасига ишлайди ва улар бевосита давримиз болаларининг, ёшларнинг қалбига етиб бориб, уларни бахтли қилади. Ахир ҳамма гап охир-оқибат бахтли бўлишга бориб тақалади-да.

– Ўша бахтни, – жавоб берди Август, – нимадан топишга ҳам бориб тақалади. Айрим одамлар уни ғурурда, ор-номусда, бурчда излайди ва топади.

– Майли, яхши. Лекин барибир, ўз тажрибамдан маълумки, бурчга ва ўзгаларга хизмат қилишга сарфланган ҳаёт одамда маълум бир бағритошликни туғдиради ва дилкашликнинг йўлини тўсади. Фон Шиллер хоним билан сизни дўстлик ва ўзаро ишонч туйғулари боғлаб туради чамаси. Шундай эмасми?

– Хайрихоҳлигидан жудаям мактанолмайман-у, аммо мен бунга шахсий фазилатларим орқали эмас, балки қарашларим билан эришдим, деб ўйлайман.

– О, буларнинг бири иккинчисини инкор қилмайди. Мен озми-кўпми талабгор бўлган оналик ҳуқуқи бошқа бировга насиб қилганини билиб, ҳатто бироз рашким ҳам келяпти. Агар мен ҳар ҳолда оналарча ҳамдардлик кўрсатиб сўрасам, мenden хафа бўлманг: сизнинг, Шиллернинг бевасидан кўра кўпроқ ўзингизга тенгдош дўстларингиз, ишонган кишиларингиз борми?

Шу сўзларни айтиб, Шарлотта унга томон эгилди. Август унга миннатдорлик ва хижолатомуз тортинчоқлик аралашиб кетган бир назар билан қаради. Бу мулоим, ғамгин нигоҳ эди.

– Бу жиҳатдан у қадар ишим юришмаяпти. Айтиб ўтганимдек, тенгдошларимнинг кўпчилиги шунақа дунёқараш ва ўй-хаёлларга берилганки, улар билан умумий тил топиб бўлмайди, агар мен ўзимни четга олишни лозим кўрмасам, бунақа ҳолат доимий тушунмовчиликларга олиб келган бўларди. Бизнинг давримизда мана бу лотин мақолини эпиграф қилиб олган бўлардим: “Ғолиблар Худога, мағлублар Катон²га ёқади”. Ростига гап, шу мақол қатъийлиги билан кўпдан бери қалбимга самимий ҳислар индиради, унда кўзи кўр қисматнинг қарорига қарама-қарши ўлароқ ақл ўз кадр-қимматини ҳимоя қилади. Ёруғ оламда бунақаси кам учрайди; одатда манфурларча хиёнат *causa victa*³, таслим муваффақиятдан сўнг келади, шу нарса ҳаммадан кўп ғашимни келтиради. Эҳ, бу одамлар! Давр бизни уларнинг пасткашликларидан нафратланишга ўргатди. Бундан уч йил олдин, ўн учинчи йилнинг ёзидан, отамни Теплицга боришга кўндирган

¹ Фантазмагория – санъат ва адабиётда ғайритабиий образлар ва тасаввурлар қоришувига асосланган услуб.

² Катон (Cato) – Марк Порций (милоддан авв. 234–149 йй.) римлик ёзувчи, воиз, давлат арбоби, Римнинг лотин тилидаги биринчи тарихи муаллифи, кўплаб нутқлари, хатлари парчаларда сақланган.

³ Мағлубиятдан сўнг (лот.).

пайтимизда мен французлар босиб олган Дрезденда бўлган эдим. Ўша ерлик одамлар Наполеон куни шарафига чироклар ёқиб, мушаклар отишди. Апрельда эса улар Пруссия ва Россия хукмдорларини чироклар билан кўча безатиб кутиб олишган, қизлар оқ кўйлақларда уларга гуллар тақдим қилишган эди. Шамол бошқа томондан эсса бўлди экан-да... Бу жуда ачинарли ҳолат. Агар ёш йигит немис князларининг сотқинлигига, ўз императорларини қийинчиликда тарк этган машҳур француз маршалларининг хоинликларига гувоҳ бўлиб турса, у қандай қилиб инсониятга ишончини сақлаб қололсин...

– Ўзгартириб бўлмайдиган нарса учун куйиниб ўтиришга ҳожат борми, дўстим, одамлар ҳатто разиллар билан ҳам одамга ўхшаб муносабатда бўлишган бир вақтда инсониятга нисбатан ишончни йўқотиш керакми? Садоқат яхши нарса, муваффақиятлардан кеккайиб кетиш номуносиб иш; лекин Бонапартга ўхшаган одам муваффақият билан қад ростлаб, ўша билан тугайди. Сиз жуда ёшсиз, она сифатида берадиган маслаҳатим шуки, сиз улуғ отангиздан ибрат олинг, у ўшанда, Райн ёки Майн дарёси бўйида Лайпциг жанги шарафига ёқилган оловларни берилиб томоша қилган ва чоҳдан чиқиб келган нарса охир-оқибат яна чоҳга қайтади, деган фикрни табиий деб ҳисоблаган.

– Бироқ у менинг чоҳдан чиқиб келган одамга қарши урушишимга қаршилиқ қилди. Қўшимча қилишга изн беринг, шу билан у менга оталарча ҳурмат кўрсатди. Чунки жанг қилишга шошилган бир гала ёшларни... э, уларни биламан, ич-ичимдан нафратланаман, бу прусс саховатпешалар иттифоқидан чиққан галварсларни, бу ғайратга тўлган эшаклару курук маҳмадоналарни уларнинг бир пулга ҳам арзимайдиган мардонаворликлари-ю, чапанича жаргонларини эшитсам, фиғоним фалакка чиқади...

– Дўстим, мен давримизнинг сиёсий баҳсларига аралашмайман. Аммо сўзларингиз мени маълум маънода хафа қилганини айтишга рухсат этинг. Эҳтимол, ҳурматли фон Шиллер хоним сизни биздек кексалар билан фикрдош, деб ҳисоблаганидан қувонишим жоиздир, аммо бу ярамас сиёсат сизни ўз тенгқурларингиз, ўз авлодингиздан ажратиб қўйгани мени даҳшатга солади, дилимни беҳад оғритади.

– Э, йўқ, – жавоб берди Август, – сиёсат ўз ҳолича ажралиб қолган нарса эмас, у қарашлари, эътиқоди, виждони сиёсат билан бир бутунликни ташкил этувчи инсонлар билан юзлаб ришталар орқали боғланган. У ҳамма нарса, ҳамма жой, маънавий, эстетик, ҳатто руҳий ва фалсафий соҳалар билан ҳам боғланган, уларга ҳам дахлдор; ўзи сезмаган ҳолда пок ҳолатида қатъий турган, энг яқин тарафдорларидан ўзга ҳеч ким ва ҳеч нарса унинг тилида гаплашмайдиган давр энг бахтли давр. Мана шундай сиёсат ҳукмрон бўлмаган даврларда – мен буни тағзаминдаги сиёсат деган бўлардим – сиёсатдан холи гўзалликни севиш, ундан баҳра олиш мумкин бўлади, аммо барибир, сиёсат билан гўзаллик кўзга кўринмас ип билан чамбарчас боғлиқ. Афсуски, мана шундай тинч, осойишта даврда яшаш бизга насиб қилмади. Бизнинг давримиз шундай ўтқир нур билан ёритилганки, у ҳар қандай нарса, ҳар қандай инсоний заифлик, ҳар қандай гўзалликда яширинган сиёсатни ташқарига ситиб чиқаришга қодир. Шахсан шуни тасдиқлашни истардимки, ҳамма дардлар, жудоликлар, аччиқ айрилиқлар мана шундан келиб чиқмоқда.

– Нима дейин, сиз мана шунақа аламларни бошдан кечиргансиз, деб ҳисоблайинми?

– Шубҳасиз, – жавоб берди ёш Гёте бироз сукутдан сўнг, туфлисининг учига тикилганча.

– Ўғил онасига кўнглини ёргандек, улар ҳақида менга гапириб беролмайсизми?

– Сизнинг очиккўнгиллигингиз, – жавоб берди у, – мендан умумий тарзда иқрорларимни билиб олишга йўл берди, энди хусусийларини ҳам қўшимча қилсам нима бўпти? Мен бир йигитни билардим, ёши мендан сал каттароқ, уни дўст деб қабул қилишни истагандим: исми Арним, Ахим фон Арним, прусс дворянларидан, келишган йигит, унинг ёруғ, олийжаноб тимсоли қалбимга эрта ўрнашиб қолди ва гарчи мен уни ахён-ахёнда, орадан анча-мунча вақт ўтиб кўрсам-да, ҳеч унутолмадим. Унга илк бора назарим тушганида мен бола эдим. Бу Гёттингенда бўлган эди, ўшанда отамга ҳамроҳ бўлиб борганимда, кечкурун кўчада ёш бир талабани учратиб қолдик ва у овозининг борича отам билан “vivat”¹ дея қичқириб саломлашди. Унинг қиёфаси бизда беҳад жўшқин, ёқимли таассурот қолдирди ва ўн икки яшар бола уни на ўнгида, на тушида унутолди.

Тўрт йил ўтгач, у Ваймарга келди, энди у шеърият подшолигига бегона эмас эди; қадимги немис романтик йўналишини кўтаринки хаёлпарастлик, дилтортар ҳазил билан уйғунлаштирган ҳолда бу орада Клеменс Брентано билан биргаликда халқ қўшиқлари тўпламини “Боланинг ғаройиб шохи” номи остида йиғиб, Ҳайделбергда нашр эттирди, замондошлар уни миннатдорлик билан хурсанд бўлиб қабул қилишди, чунки уларда халқнинг энг нодир, муқаддас туйғулари акс этган эди. Муаллиф отам ҳузурига ташриф буюрди, отам унга ва Брентаного немис шеъриятига қўшилган бундай мафтункор ҳисса учун чин дилдан ташаккур изҳор қилди, биз, ёшлар дарров тил топишиб кетдик. Жуда бахтли кезлар эди. Мен ҳеч қачон отамнинг ўғли эканимга ўшандагичалик қувонмаган эдим, негаки вазият ўша йигит билан ёшимиз тенг эмаслигини, маълумотимиз, хизматларимиздаги фарқни ювиб юборган, у менга бутун диққат-эътиборини қаратган, дўстона илтифот билан муносабатда бўлган эди. Қишки пайт эди. Ҳамма жисмоний машқларда устаси фаранг, мендек кичик дўстидан ўзиб кетган йигит, каминани ғоятда ҳайрон қолдириб, битта соҳада менинг шогирдим бўлди. У конькида учолмасди, унга буни ўргатиш учун менга изн берилди, мен унга ўз санъатимни намойиш қилган, унга ўргатган чоғимдаги энгил, тез ҳаракатлар ҳаёт менга тортиқ қилган энг бахтли лаҳзалар эди – очигини айтсам, бундан яхшисини ҳаётдан кутмайман.

Арнимни қайта учратганимга қадар яна уч йил ўтди, бу гал Ҳайделбергга учрашдик, мен у ерга ҳуқуқшуносликни ўрганишга борган эдим, қўлимда таниқли, маърифатли инсонлар, аввало, машҳур ҳомершунос олим Йоханн Ҳайнрих Фосс номига ёзилган тавсиянома ҳам бор эди, отам у билан Йенада танишиб, дўстлашган эди, унинг ўғли Ҳайнрих ўша пайтда доктор Ример ўрнида бизникида уй муаллими вазифасида ишларди. Тўғриси айтсам, кичик Фосс менга унчалик ёқмасди; баайни Худога сизингандек отамга иззат-ҳурмат кўрсатиши менга жуда зерикарли туюлар, ғашимни келтирарди. Унинг табиатини ҳам қувноқ, ҳам зерикарли деган бўлардим (бунақаси учраб туради). Мен Ҳайделбергга келган пайтимда лабининг

¹ “Салют” маъносида.

сурункали яллиғланиши туфайли маърузалар ўқишни бас қилгани ҳам уни кўз олдидан кўркам қилолмади. Унинг отаси, университет ректори, “Луиза”нинг муаллифи феъл-атворида тинч-осойишталикка ҳамда баҳс-мунозарага иштиёқ уйғунлашган эди. Чаққон, саришта турмуш ўртоғи ва уй бекасининг қаноти остида роҳат-фароғатда яшайдиган, оилапарвар инсон ижтимоий, илмий-адабий жабҳаларда нақ урушқоқ хўрознинг ўзи эди, у ҳар хил адабий тортишувларни, баҳсларни, мунозарали мақолаларни яхши кўрар, маърифатли протестантизмга, унинг назарида, антик даврга хос ёруғ фикрлиликка зид бўлган қарашларга тиш-тирноғи билан қарши турарди. Шундай қилиб, ота уйимнинг кадрдони бўлган Фосснинг хонадони менинг иккинчи ота уйим, ўзим эса унинг иккинчи ўғли бўлиб қолдим.

Ҳайделбергга келганимдан сўнг кўп ўтмай кўчада болалик давримнинг энг кадрли тимсоли, қишки қувноқ ўйинлардаги ҳамроҳимни учратиб қолганимда, мени нафақат қувончли кўрқув, балки саросима ва хижолат камраб олди. Мен бу учрашувга тайёр бўлишим керак эди, ҳар дақиқада ич-ичимдан у ҳақда ўйлардим, негаки Арнимнинг шу ерда яшашини, ўткир, хаёлчан, мавжуд сиёсатга қарши бўлган, янги романтик авлоднинг руҳини акс эттирувчи, “Зоҳидлар газетаси”ни чиқаришини билардим, кўнглимдан кечган ўй-фикрларимни шундоқ тарозуга солиб кўриб, иқроп бўлишим керакки, талабалик даврим Ҳайделбергга кечишини билганимдаёқ дарҳол Арним хаёлимдан ўтди. Мана энди дўстим рўпарамда турганида бахт ва довдирашдан қисилиб, ҳам кизариб, ҳам оқариб кетганим аниқ эди. Барча нифоқлар, икки замондош авлоднинг сиёсий курашларидан виждоним қийналди. Арним ашаддий тарафдори бўлган немис халқи ва насронийларнинг узоқ ўтмишига такводорларча берилиб сиғиниш борасида Фоссларнинг нима деб ўйлашларини билардим. Ҳар иккала гуруҳ орасида мен бемалол ҳаракат қила оладиган болаликнинг беғам-беташвиш замонлари ортга қайтмас бўлиб ўтиб кетди, бу одамнинг аввалгидан ҳам дилхушроқ, олийжаноброқ бир тарзда менга билдирган самимий муносабати мени ҳам хурсанд қилганини, ҳам саросимада қолдирганини сезиб турардим. У мени қўлтиқлаб олди-да, одатда ўзи овқатланадиган китобфуруш Циммерникига етаклади; олдинига мен яқинда Франкфуртда бувимникида бўлган вақтимда деярли ҳар куни учрашиб турган Беттина Брентано ҳақида берилиб суҳбатлашган бўлсак-да, кейин гапимиз унчалик қовушмай давом этди. Камина унинг назарида ёшларга хос бўлмаган бераҳм бўлиб туюлганимдан қаттиқ сиқилардим, афсуслар бўлсинки, кўп ўтмай унинг беихтиёр бош чайқашидан, нигоҳидан шубҳам тўғрилигини уқиб олдим.

Қўл сиқишиб хайрлашаётганимизда, болалиқдан қалбимда ардоқлаб келган меҳр-муҳаббатни сақлаб қолайлик, деган ўтинччи унга тушунтиришга уриндим. Аммо, ўша куни кечқурун, Фоссларникида у билан учрашганим ҳақида гапиришдан ўзимни тиёлмадим ва билдимки, ишлар мен ўйлаганимдан ҳам баттарроқ экан. Қария, унинг сўзлари билан айтганда, “ёшлар онгини заҳарлайдиган, ўрта асрлар тартибини жаҳолатпарастларча бўяб-бежайдиган” бу болага қарши фош қилувчи мақола ёзиб, унинг фикрича, боланинг Ҳайделбергга яшаш ва ўз фаолиятини давом эттиришдан маҳрум қилиш ниятида эканлигини айтди. Романтик адабиётчиларнинг энгилтак-ўйинқароқ, ёлғон-сохта қарашларига нисбатан унинг нафрати ер билан битта қиладиган сўзларда ўз ифодасини топди. Уларни фалсафий виждон, тарихий ҳис-туйғудан маҳрум фирибгарлар, қадимги битикларни

ҳозирги замонга яқинлаштириш баҳонасида сохталаштираётган тақводор мунофиқлар, деб атади. Отам бир вақтлар “Боланинг ғаройиб шохи” тўпламига ижобий фикр билдирган эди, деб тушунтиришга бекорга ури-нардим. Фосснинг фикрича, отамдаги лоқайд кўнгилчанликка қарамасдан, у халқ оғзаки ижодини анави немиспараст нўноқ шоирлардан кўра бошқача руҳда севармиш ва кадрлармиш. Бошқа масалаларда эса унинг эски хайрихоҳ дўсти ҳам, ҳозирги замонни қоралаш мақсадидагина ўтмишни бўяб-бежаб кўрсатаётган мунофиқлар ва неокатоликларга худди Фосс-нинг ўзидек муносабатда эмиш, уларнинг улуғ инсонга ҳурмат-эҳтиром кўрсатишлари ҳам ўз мақсадлари йўлида унинг номидан фойдаланиб қолишдек нопок ниятдан бошқа нарса эмас эмиш. Хуллас, у менга шундай шарт қўйдик, агар мен уни, ректорни, отам билан дўстлигини, унинг меҳри ва ғамхўрлигини озгина бўлса ҳам кадрласам, Арним билан алоқа қилиш ва бундан буён у билан учрашишдан узил-кесил воз кечишим керак экан.

Сизга ортиқ нима ҳам дейишим мумкин? Отамнинг азалий дўсти, каминага мусофир юртда бошпана берган мана шу обрў-эътиборли одам билан ман қилинган дўстликнинг романтик бахтидан бирини танлашим лозим эди. Мен таслим бўлдим. Арнимга, туғилишим ва шахсий қарашларим бўйича ҳозирги замон сиёсатида эгаллаб турган ўрним, у билан қайта учрашишимга йўл бермайди, деган мазмунда хат ёздим. Болаларча кўз ёшим варақни ҳўл қилди ва юрагимдан юлиб олган садоқат туйғуси ўзим ўсиб улгайган бутун бир ҳаётини даврга дахлдор эканлигини тушуниб етдим. Мен Фосснинг ўғли Хайнрихнинг оғаларча муносабатидан паноҳ топдим, унинг отамга бўлган меҳр-муҳаббати ҳар қандай таъмалардан холи эканлигини билганим тундлиги-ю, лабининг яллиғланганига кўникишимга ёрдам берди.

Шарлотта ҳикоячига ушбу озгина тазарруси учун ташаккур билдириш-ни ҳамда шубҳасиз, эркакларга хос тарзда бардош берган ушбу синовга ўзининг ҳам ҳамдардларча муносабатда эканлигига ишонтиришни ўз бурчи деб билди.

– Эркакларга хос тарзда, – такрорлади у, – сиз менга, ўз дунёнгизга, ўзгармас тамойил дунёсига тегишли ҳақиқий эркакча воқеани сўзлаб бер-дингизки, бунақа нарсаларга, биз, аёллар ҳам ҳурмат билан қараймиз, ҳам жилмайиб бош чайқаб кўяқоламиз. Қатъий қарашлар тарафдори бўлган сиз, эркакларга нисбатан бизлар табиат ва бағрикенглик фарзандларимиз, шу боисдан гоҳида сизларга эльфсифат мавжудотлар бўлиб туюламизми, деб қўрқаман. Аммо ожиз жинс жозибаторлигининг лоақал ярми сизларга ўша тамойиллардан бирпасгина дам олишларингга кўмак бермайдими? Агар бошқа жихатлардан сизларга маъқул келсак, унда қаттиққўллингиз унчалик асосли бўлмай қолади ва кўп нарсаларни назардан қочиришингиз мумкин; ҳис-туйғулар тарихидан биламизки, оилавий жанжаллар, меросий душманлик қарашлари турлича тарбия топган фарзандлар ўртасидаги бу-зилмас муҳаббат иттифоқига мутлақо тўсиқ бўлолмайди, аксинча, бунақа тўсиқлар юракларни янада жунбушга келтириб, бундай ғовларни устамон-ларча четлаб, ўз йўлларида кетишга ундайди.

– Муҳаббат билан дўстлик ўртасидаги фарқ, – деди Август, – худди мана шунда билинса керак.

– Албатта. Энди сўрашга изн беринг... Бу оналарча қизиқувчанлик. Боя менга ман қилинган дўстлик ҳақида гапирдингиз. Сиз ҳеч севганмисиз?

Камерал маслаҳатчи нигоҳини пастга олди ва яна унга қаради.

– Севаман, – деди у секингина.

Шарлотта ҳаяжон оғушида жим қолди.

– Бу жавобдан ҳам кўра сизнинг ишончингиз мени кўпроқ тўлқинлантиради, – деди у ниҳоят. – Очқиччасигами – очқиччасига! Бу саволни беришга мени нима мажбур қилганини айтиб бераман. Август, сиз менга ўз ҳаётингиз, шунчалар мақтовга лойиқ, шунчалар масъулиятли, садоқатли ўғилга хос ҳаётингиз ҳақида ҳикоя қилдингиз – шундай улуғ отангизга садоқатли кўмакдош эканлигингиз, фидойиларча унинг изидан бораётганингиз, унинг битикларини кўз қорачиғидай асраётганингиз, у ва дунё ташвишлари ўртасида ғов бўлиб оғирини енгил қилаётганингизни айтиб ўтдингиз. Мени, фидойилик нима-ю, воз кечиш нималигини, меҳр-муҳаббатга тўла ташвишлару ўз манфаатини ўйламаслик нималигини тушунмайди, деб ўйламанг. Шундай бўлса-да, сизни аралаш туйғулар билан тинглаганимни айтмасдан ўтолмайман. Мендаги туйғулар ичига қандайдир ташвиш, ҳадик, эътироз, қандайдир руҳий қаршилиқ аралашдики, улар миямизга унчалик табиий бўлмаган, Яратганнинг иродасига унчалик мос келмайдиган ўйларни индиради. Менимча, Худо бизни ҳаётдан юз ўгиришимиз, ҳарчанд улуғ ва севимли бўлмасин, бошқа нарсага уни алмаштириб юборишимиз учун яратмади, жон бағишламади. Одам ўз ҳаёти билан ҳам яшаши лозим – у фақат ўзини яхши кўриб, бошқаларни бунга восита деб қарамаслиги, шунингдек, ўз манфаатидан воз кечмасдан, ўзи ва ўзгалар ўртасидаги мажбуриятларни мустақил, оқилона тақсимлаши керак. Тўғрими? Нуқул бошқалар учун яшашнинг дилимизга ҳам, меҳрибонлигимизу ювошлигимизга ҳам фойдаси йўқ. Қисқаси, сиз айтган сўзлардан яқинда юз берадиган, ёшингизга мувофиқ келадиган, ота хонадонидан чиқиб, мустақил яшашингиз ҳақида лоақал бирор ишорани сезганимда ҳам ғоятда хурсанд бўлардим. Ўз хонадонингизга эга бўлиш вақти келди, сиз уйланишингиз зарур, Август.

– Никоҳдан ўтиш ниятим бор, – деди камерал маслаҳатчи сал эгилиб.

– Жуда яхши! – деди Шарлотта. – Демак, унда мен куёв билан суҳбатлашаётган эканман-да?

– Ҳозирча бу даражага етгани йўқ. Унаштириш ҳали эълон қилинмаган.

– Барибир жуда хурсандман – сизни қутлашга эндигина имконият берганингиз учун сиздан ранжишга ҳаққим бор. Танлаган қизингиз кимлигини билсам бўладими?

– Фон Погвиш деган қиз.

– Исми нима?

– Отгилия.

– Чиройли исм. Худди романдагидек. Мен унга Шарлотта хола бўламан.

– Хола деманг, у сизнинг қизингиз бўлиши мумкин эди, – жавоб берди Август, шу аснода унинг Шарлоттага йўналган нигоҳи нафақат жиддий, балки алланечук руҳсиз эди.

Шарлотта кўрқиб, қизариб кетди.

– Менинг қизим... Бу нима деганингиз, – ғўлдиради у, бу гапнинг яна юзага чиққанидан ва Августнинг инон-ихтиёридан ташқари юрагининг туб-тубидан чиқиб келганини аниқ билдириб турган кўз қарашидан ғалати бир кўркув гирдобиди қоларкан.

– Ҳа, шундай! – тасдиқлади Август бирданига жонланиб. – Мен ҳазиллашмаяпман, гапим рост десаям бўлади, аслида ўхшашликни эмас

– бу ақлга сиғмайди, – балки ёруғ оламда ҳар қадамда учраб турадиган қариндошликни кўзда тутаяпман. Очиғини айтганда, ҳурматли хоним, сиз шундай одамлар тоифасига кирасизки, уларнинг моҳиятига йиллар дахл қилолмайди, вақт деярли ўзгартиролмайди ёки тўғриси айтиб қўяколай, сизнинг етук қиёфангиз ортидан ёшлик чехраси мўралаб турибди. Кўринишингиз ёш қиздек, демокчи эмасман, аммо улуғлик пардасида ёшгина қизни, бир вақтлардаги ўқувчи қизни кўриш учун яна иккита кўз бўлиши шарт эмас; мен айтмоқчи бўлган нарсам: мана шу ёш қиз Оттилиянинг онаси бўлиши мумкин эди, демак, математик мантиқийликка кўра, у сизнинг қизингиз бўлиши мумкин эди. Ўхшашлик нима дегани? Хусусиятларнинг умумийлиги эмас, балки қиёфанинг яқинлиги, Юнонага ўхшамайдиган тоифаларнинг бир хиллиги, нафислик, дилбарлик, мулоқим-мафтункорлик – мана шуларни мен опа-сингилга, қизга хос белгилар деб биламан.

Шарлотта ёш Гётега ҳалигина у Шарлоттага қараган ўша жиддий ва бироз руҳсиз нигоҳ билан тикилди. Нима бу, тақлидми, юктиришнинг бир турими?

– Фон Погвиш, фон Погвиш, – беихтиёр такрорлади аёл. Шунда унинг хаёлига, ўзимни гўё шу қизнинг келиб чиқиши ва характери ҳақида мулоҳаза юритаётгандек тутсам-чи, деган ўй келди. – Бу прусс асилзодаларидан, қилич асилзодаларидан¹, шундайми? – сўради у. – Демак, бу никоҳ гўё илҳом париси ва қилич иттифоқига ўхшаркан-да. Албатта, мен прусс ҳарбийларининг руҳиятини қадрлайман. Руҳият деганда қарашлар, тарбия, ор-номус ҳисси, Ватанга муҳаббатни кўзда тутаман. Уларнинг мана шу фазилатлари туфайли биз душман жабр-зулмидан озод бўлдик. Сизнинг қаллиғингиз – агар уни шундай деб аташим мумкин бўлса – мана шу руҳда, шу муҳитда тарбия топган. Демак, уни Райн иттифоқининг тарафдори, Бонапартнинг муҳлиси деб бўлмаса керак?

– Бу масалалар тарихий воқеалар силсиласида ҳал бўлиб кетган, – дея мужмал жавоб берди Август.

– Худога шукур! – хитоб қилди хоним. – Гётенинг ҳомийлиги ва оталарча оқ фотиҳаси билан бахтли никоҳ қурасизлар-да, шундайми?

– Сўзсиз. У бизнинг никоҳимизга умид боғлаган.

– Бироқ у сизни йўкотади, бутунлай бўлмаса-да, ҳар ҳолда йўкотади. Буни қаранг, мен ҳозиргина ўз хонадонингизга эга бўлинг, деб маслаҳат берган эдим! Энди бўлса хаёлан ўзимнинг эски дўстим, меҳрибон яширин маслаҳатчининг ўрнига ўзимни қўймоқдаман, ахир сиз у уйни тарк этсангиз, у садоқатли ёрдамчиси, ишбилармон воситачисидан айрилади-да.

– Ҳеч ким бу ҳақда ўйлагани йўк, – жавоб берди Август, – сизни ишонтириб айтаманки, ҳеч нарса отамнинг зарарига ўзгармайди. У ўғлини йўкотмайди, унинг ёнида қизга эга бўлади. Аллақачон қарор қилинганки, биз иккинчи қаватдаги ҳозиргача меҳмонлар учун ажратилган, деразалари Фрауенпланга томон очиладиган қулайгина хоналарни эгаллаймиз. Оттилиянинг мулки, шубҳасиз, фақат шу билангина чегараланмайди; у уйнинг бекаси сифатида барча умумий хоналаримизга ҳам хўжайинлик қилади. Хонадонга яна аёл кишининг кўз-қулоқ бўлиши, менинг уйланишимни энг маъқул иш деб ҳисоблашимга сўнгги асос эмас.

¹ Қилич асилзодалари – аждодлари Салб юришларида иштирок этган рицарларга бориб тақалувчи асилзодалар.

– Тушунаман, фақат фикрларим нега бунақа ўзгариб турганига хайрон бўляпман. Ҳозиргина ота ҳақида қайғураётган эдим, мана энди бўлса, яна ўғилнинг ташвишини қиляпман. Ўғил ҳақидаги истакларим ҳар ҳолда амалга ошарди, иқрор бўлишим керак, шу билан бир вақтда, ҳафсалам пир бўларди, бу энди отага тегишли ташвишлар билан боғлиқ. Сизни тўғри тушундимми-йўқми, ишончим комил эмас: сиз қаллиғингизнинг сўзини олганмисиз?

– Бу вазиятда, – жавоб берди Август, – аслини олганда сўзларга эҳтиёж йўқ.

– Эҳтиёж йўқ? Сўзларга-я? Сиз, дўстгинам, беҳад тантанали тушунчани кўпликка айлантириб, унинг қадрини тушираёпсиз. Сўз, қадрли дўстим, сўзлардан тамоман фарқ қилади, у айтилиши лозим, оқилона мулоҳазалар, узоқ иккиланишлардан сўнг айтилиши жоиз. Бир умрлик ришталар билан боғланишдан олдин чуқур ўйла, деб бекорга айтилмаган. Сиз севасиз, бу ҳақда мендек онангиз тенги кекса аёлга юрагингизни очдингиз, иқрорингиз билан қалбимни тўлқинлантирддингиз, сизни ҳам шундай севишларига шубҳам йўқ. Сиздаги туғма хислатлар бунга кафил бўла олади. Бироқ мен оналарча рашк билан сиздан сўрамоқчиман – сиз ўзингизгагина хос хисларингиз учун, сиз – сиз бўлганингиз учун севимлимисиз? Ёшлигимда ўзимни кўркув оғушида бой-бадавлат қизлар, манфаатли келинлар ўрнига қўйиб кўрардим, тўғри, улар учун йигитлар орасидан ўзларига ёққанини танлаш имконияти катта эди, аммо уларга мулозамат қилувчиларни қизларнинг ўзлари қизиқтирадимми ёки бойлигим, буни билишмасди. Тасаввур қилинг, бундай қизда бирор жисмоний камчилик – кўзи ғилай, чўлоқ ёки лоқал озгина букрилик бўлса, бу шўрлик “бахтиёр” қизнинг қалбида кечадиган фожиани ўйлаб кўринг, – чин кўнгилдан ишониш истаги ва қалбни кемирувчи шубҳа ўртасидаги иккиланиш фожиаси. Ўйласам, юрагим орқага тортарди, бундай қизлар охир-оқибат беорларча хулосага келишади, яъни бойлигини ўз шахсий фазилати ҳисоблаб, ўз-ўзини: “Нима бўпти, агар у менинг пулимни севган тақдирда ҳам, ахир бу менинг пулим, менинг ўз мулким, у чўлоқлигим ўрнини тўлдиради, демак, чўлоқлигимга қарамасдан у мени севади”, дея юпатади. Ҳа, энди, узр, булар ўйлаб топилган, эски, арзимас фикрлар, булар ёшлигимдан буён кўркув ва ачиниш аралаш мени таъқиб қилиб келади, шунинг учун бугунги кунда ҳам улар ёдимга тушса, тинмай вайсаганим-вайсаган, ҳозир эслаганимнинг сабаби, сиз, қадрли Август, ҳар қандай қизни танлай олиш имконига эга бўлган бой йигит бўлиб туюласиз, бироқ ўзингиз ҳам, нега сизни танлаганларини сўраб-билиб олишга ҳақлисиз: ўзингизга хос фазилатларингиз учунми ёки бошқа қўшимча жиҳатлар учунми? Бу амазонка... бетакаллуф тавсифим учун мендан ранжиманг, қизгинани ўзингиз шундай образли таърифладингизки, беихтиёр шу сўз миямга келди; унинг тимсолини менинг шахсим билан қандайдир қизликми, сингилликми алоқалари орқали боғлаганингиз, мени тортинмасдан амазонка дейишга мажбур қилди, у ҳақда худди ўзим ҳақимда гапиргандек гапираяпман. Мени кечиринг, нималар деяётганимни ўзим ҳам тўла англаб етмаяпман, чамаси. Бугунги кун менга хийла ақлий ва руҳий оғирликлар олиб келди – бутун умрим давомида бунақа кун бўлганини эслолмайман. Бироқ гапни бошладимми, энди уни охирига етказишим керак. Қисқаси, ўша амазонка Оттилия, – сизни қандай бўлсангиз шундай севадими ёки қўшимча хислатларингиз, яъни машхур хонадонга

дахлдорлигингиз учун, бинобарин, сиздан кўра кўпроқ отангизни севадими? Бир умрга боғланишдан олдин, шу томонларни обдон текшириб билиш жуда-жуда зарур! Мен, сизга она бўлишим мумкин бўлган аёл, сизнинг фойдангиз учун шу мулоҳазаларни уқдириб кўйишни ўз бурчим ва вазифам деб биламан. Ахир мен, сизнинг талқинингизга кўра Оттилиянинг ҳам онаси бўлишим мумкин эди, агар, сиз айтаётганингиздек ёки у айтганидек, Гёте бу никоҳга катта умид боғлаётган бўлса, унда эҳтимол бу нарса, мен ёш амазонка пайтимда унинг назарига тушганим билан боғлиқдир; шу боисдан аввало, сиз ўзингиз уни сеवासизми ёки бўлмаса бу ишда фақат отангизнинг вакили ва воситачиси бўлиб қоласизми, шу жиҳатни текшириб кўриш жоиз. Сиз Арнимни яхши кўриб, унинг дўсти бўлиб қолишни хоҳлаганингиз – бу сизнинг ишингиз, Сиз тенгиларнинг иши, лекин ҳозирги масала, назаримда, биз кексаларнинг ишимиз. Мен шундан ташвишдаман. Кексалар воз кечган, улгурмаган нарсаларни тўлдириш, амалга ошириш учун ёшларга имкон берадиган никоҳнинг жозибасини бу аёл тушунмас экан, деб ўйламанг. Барибир сизни бу ишнинг беҳад жиддийлигидан огоҳлантиришим лозимки, бу ерда, таъбир жоиз бўлса, ўтмиш такрорланмоқда.

У ярим қўлқопдаги қўлини кўзларига босди.

– Йўқ, – деди у, – мени кечиринг, болагинам, қайта иқроп бўламанки, тўғриси айтсам, ўз сўзларим ва фикрларимга тўлиқ эғалик қилолмаяпман. Мен кекса аёлдан ранжиманг – фақат такрорлашим мумкин, кўша-кўша синовларни бошимга ёғдирган бу тахлит кунни умрим бино бўлиб кўрмаганман. Назаримда, эсим оғиб қоладигандек...

Охирги дақиқаларда миқ этмай қотиб ўтирган камерал маслаҳатчи бу сўзларни эшитгач, ўрнидан отилиб турди.

– Худо ҳаққи! – хитоб қилди у. – Эсим қурсин, мен сизни толиқтириб кўйдим, бу кечирилмас ҳолат! Биз отам ҳақида гаплашдик, шу билан ўзимни оқлайман, холос, бу мавзу поёнсиз бўлса-да, уни четлаб ўтиб ҳам бўлмайди... Энди кетсам бўларди – буни қаранг (у кафти билан манглайига бир урди) сал бўлмаса, сизга ташвиш келтирган ушбу ташрифимга сабаб бўлган асосий топширикни унутаёзбман. – У ўзини тутиб олди ва енгил таъзим билан деди: – Қимматли хонимга отамнинг саломини ҳамда унинг хоним билан дарҳол кўришолмагани учун афсусини етказиб кўйишдан беҳад мамнунман. Чап қўлининг бодга чалингани унинг ҳаракатланишини чеклаб қўйган. Аммо, қимматли хоним, камерал маслаҳатчи Ридель ва унинг ҳурматли оила аъзолари билан биргаликда келгуси жума куни, демак, уч кундан сўнг соат икки яримда бизникида тушлик қилсалар, отам бундан беҳад фахрланишларини билдирдилар.

Шарлотта сал гандираклаганча ўрнидан турди.

– Бош устига, – жавоб берди у, – агар қариндошларим ўша куни банд бўлишмаса.

– Кетишга рухсат этинг, – деди Август таъзим қиларкан.

Шарлотта бироз гандираклаб унга яқинлашди-да, иккала қўли билан унинг бакенбардли, жингалак сочли бошини ушлаб, манглайдан ўпди, у эгилиб тургани боис бу қийин бўлмади.

– Ўзи асрасин сизни, Гёте, – деди у. – Бўлмағур гапларни гапирган бўлсам, мени кечиринг, бугун оғир кун бўлди. Бу ерга Роза Гэзль, доктор Риммер, Шопенхауерларнинг қизи келишди, яна анави Магер, бунинг

устига Ваймар аҳли, буларнинг ҳаммаси мен учун ҳаддан ортиқ бўлди. Бора қолинг, болагинам, уч кундан кейин тушликка бораман – нега ҳам бормайин? Ахир у неча маргалаб бизникида, Немис диний жамоаси уйида қатиқ ичган. Агар бир-бирларингни севсанглар, сиз, ёшлар, майли турмуш қуринглар, кекса отанинг ҳурматини жойига қўйиб, ўзларингнинг иккинчи қаватларингда бахтли бўлинглар! Сизларни йўлдан қайтаришга ҳаққим йўқ. Худо асрасин сизни, Гёте, Худо асрасин сизни, болагинам!

ЕТТИНЧИ БОБ

Эҳ, хаёлни тутолмайсан! Ёруғ хаёлот тез хира тортади, сени мукофотлаб, ўз тухфасини шу заҳотиёқ тортиб олган қайсар иблиснинг бир имоси билан йўқ бўлиб кетади, мен чуқур уйқудан кўз очаман! Бирам ажойиб эдики! Энди-чи? Қаерда ўзингга келдинг? Йенадами? Беркадами? Теннштедтадами? Йўқ, бу Ваймардаги адёл, ипак адёл, таниш гулқоғозлар, кўнғирок боғичи... Хўш, қалай, бардам-бақувватмисан? Дабдабалар жойидами? Баракалла, қария! Сен ҳеч нарсадан чўчима, ботир қария!.. Ахир бу мўъжиза эмасми? Қандай ғаройиб шакллар! Илоҳанинг кўкси келишган овчининг кифтига бирам силлиқ ботиб турибди – унинг ияги овчининг бўйни ва уйқудан қизариб кетган ёноғига тегиб турибди, нозиккина қўлчаси йигитнинг бақувват тирсагидан маҳкам ушлаб олган, овчи ўша қўли билан қизни мана-мана қучиб оладигандек, қизнинг бурунчаси ва оғзи унинг уйқудаги ярим очиқ лабларидан нафасини тутмоқчи гўё, хув чеккада ярим аччиқланган, ярим тантана қилган ҳолатда миттигина севги илоҳи “Ўхў! Эҳтиёт бўл!” деган кичкириқ билан ёйини кўтарган, ўнг томонда чопкир овчи итлар ақлли кўзлари билан тикилиб туришибди. Бу дабдабали композициядан дилим зап ҳузур қилди-да! Лекин буни қаерда кўрган эдим? Э, ха, тушунарли, бу Дрезден галереясидаги Л.Орбетто¹нинг “Венера ва Адонис” картинаси. Эҳтиёт бўлинглар, болажонларим! Агар тўсиқдан ўтиб кетсаларинг, картинага ифлос нарсаларни теккизиб юборсаларинг ёмон бўлади. Бу ёруғ оламда қанча ифлосликлар бор, жин урсин! Чунки улар инсон меҳнати-ю, илҳоми нималигини билишмайди ва ҳамма нарсага уринаверишади. Ўзларига ҳисоб беришмайди! Бундан нима яхшилиқ кутиб бўлади? Уларга Венеция таъмирлаш академияси ҳақида, директор ва ўн иккита профессор монастирга қамалиб қандай меҳнат қилганлари ҳақида гапириб бериш керакми?.. “Венера ва Адонис”.. “Амур ва Психея” – мана, нималарни ёзиш керак эди! Шундай ишларни қилмоқчи бўлганимни кимдир менга гоҳида эслатиб қўяди, бироқ бунга қаердан вақт топишимни айтишмайди. Бунинг учун Сарик залга бориб, Дориньининг Психеясини тағин бир бора яхшилаб кузатиш ва мақсадни янгилаш керак бўлади, кейин яна четга суриб қўяверасан. Кутиш ва четга суриб қўйиш яхши, ният борган сари кенгаяверади, сенинг махфий ниятингни ҳеч ким тортиб олмайди, агар ўшандай қилганида ҳам ҳеч ким сендан ўзиб кетолмайди.

Сюжет нима дегани? Сюжетлар кўчада сочилиб ётибди. Териб олаверинглар уларни, болалар, уларни сизларга совға қилишимга ҳожат йўқ, худди Шиллерга Теллни совға қилганимдек, у Теллдан Худо йўлига зўр исёнкор пьеса яратсин, дедим. Бироқ Теллни ўзим учун ҳам, оғир-вазмин, хаётий,

¹ Алессандро Турки, тахаллуси Л.Орбетто (1582–1648) – итальян рассоми.

кинояли, эпик, оддий халқдан чиққан, ҳукмдорлар билан иши йўқ пахлавон яратиш учун асрадим, унинг ёнида муҳожир аёллар билан кўнгил очишни хуш кўрадиган беғам-беташвиш ҳукмдор бўлади... Сабр қилинлар, мен уни албатта яратаман, ҳекзаметр¹ ҳам яхшиланади, тили ҳам “Райнеке” ва “Херманн”ни кўра ўзига хос бўлади. Ўсиш, ўсиш керак! Дарахт ўсиб, томир отар экан, ёшлигича тураверади; ҳозирги босқичимизда, онгимизнинг шу даражага етганида, “Амур ва Психея”га киришсак бўлармиди: ёшлик бўасидан куч олган тетик кексалик, доно улуғворликдан энг осон, энг жозибали нарса дунёга келса керак. Унинг қанчалик мафтункор бўлиши мумкинлигини ҳеч ким билмайди. Эҳтимол стансларда² яхши чиқар?.. Э, йўқ, ишлар бунақа бошингдан ошиб ётганда ҳаммасининг уддасидан чиқолмайсан, айримлари йўқ бўлиб кетади. Гаров боғлайман, Реформация кунига бағишланган кантатанг³ ҳам ўлади! Синай тоғида момақалдирок, тонгги ҳавода ёлғизлик ифори таралмоқда, буни биламан. Чўпонларнинг жанговар хори учун “Пандора”ни⁴ қараш керак. Жондан ортиқ суюкли Суламиф⁵ йирокда... Кеча-ю кундуз унинг муҳаббатини ўйлаш – мен учун ягона ҳузур. Шунинг ўзи менга завқ бағишлайди. Бироқ энг асосийси фақат У, Исо Масих, унинг юксак таълимоти, унинг азалдан оддий халқ тушунмай келган маънавияти, танҳолиги, руҳий изтироблари, беҳад буюк азоби – шуларга қарамасдан, У таянч ва таскин берувчи. Ишончлари комил бўлаверсин, мен, эски бидъатчи, насронийликда уларнинг ҳаммасидан кўра кўпроқ нарсага ақлим етади. Аммо мусиқасини ким басталайди? Ким мени рағбатлантиради, ким тушунади, ҳали дунёга келмаган кантатамни ким мақтайди? Эҳтиёт бўлинлар, бунақа беғамлик оқибатида қизиқишим сўнади, ўшанда кўрамиз, ўша муҳим кунни нима билан нишонлар экансизлар! Бир неча йиллар – ўн йиллар бўлдиёв – у⁶ бизни ташлаб кетганига, ёнимизда бўлсайди. Ишни тезлатиш, талаб қилиш, руҳан рағбатлантириш учун у шу ерда бўлсайди! Ахир “Дмитрий”ни саҳналаштириш чоғидаги сизлар туфайли келиб чиққан аҳмоқона қийинчиликлар боис уни четга суриб қўймаган эдимми? Мен уни ниҳоясига етказмоқчи ва ҳамма немис театрлари саҳналарида намойиш қилиб, дабдабали мотам маросими ўтказмоқчи эдим. Менинг ғазаб отига минишим ва тушкунликка тушишимда сиз, бераҳмлар, бориб турган қолоқлар айбдорсизлар, у иккинчи марта, энди мангуга ўлди, чунки мен энг ўткир билимлар асосида унинг умрини узайтиришдан воз кечдим. Қандай бахтсиз эдим мен! Бошқаларнинг айби билан бахтсиз бўлгандан ҳам кўра бахтсизроқ эдим. Сени илҳом тарк этдимми? Ёки ўз қалбинг энг соф ниятингга сездирмасдан қаршилиқ қилдимми? Ташқи тўсиқларни баҳона қилдингми? Агар мен ундан олдин ўлганимда, у “Фауст”ни ёзиб тугатган бўларди. Вой, Худойим! Васиятга тегишли кўрсатмаларни тўғрилаш лозим! Аммо аччиқ алам ҳалигача босилгани йўқ, аянчли ношудлик, оғир мағлубият. Дўстининг ортида қолиб, унинг тугалланмаган асарини ниҳоясига етказишдан бош тортган одам қандай шарманда бўлди!

Соат неччи бўлди? Кечаси уйғониб кетдимми? Йўқ, дарча тирқишидан куёш нури мўраламоқда. Соат етти ёки шунга яқин бўлса керак. Ҳаммаси

¹ Ҳекзаметр – олти туроқли шеъринг услуб.

² Станс – XVIII-XIX аср шеъриятида мунгли лирик шеър тури.

³ Кантата – байрам кунларига бағишланган тантанавор шеър.

⁴ “Пандора” – Гётенинг драматик поэмаси.

⁵ Суламиф – Инжилдаги персонажлардан бири.

⁶ Шиллер кўзда тутилган.

одатдаги тартибда бормоқда, гўзал хаёлотни ҳеч қандай иблис чўчитмади, балки ўзимнинг ишларга ва кундалик ташвишларга чорловчи тонгги ирода кучим, тоби қочиб қолган муқаддас Роҳ¹ учун эгасининг столидан нон ўғирлаётган хушёр овчи итдек чуқур уйқудан уйғонди. Тўхта, мана у, қандай бўлса шундай, бу ўша, илоҳнинг ити, худди ўшанинг ўзи. Бугун “Муқаддас Роҳ байрами” асарига деҳқонларнинг ривоятларини қўшиб қўйишим керак. Қани ён дафтарчам? Столимнинг чап тортмасида. “Ёмғирсиз кўклам – деҳқонга келтирар ғам”. Ток новдаси куртак ёзмай туриб пашша ғинғилласа – шеър туғилади!.. Чўртан балиқ жигари-чи? Ахир бу ички аъзолар ёрдамида фол очишнинг қадимий усули-ку. Эҳ, одамлар, одамлар! Ҳаммаси ўша мажусийларга хос ибтидоийлик, ўта маҳсулдор ғайришуурий ҳолат, яшариш манбаи! Халқ билан бирга, унинг даврасида бўлиш, овда, қишлоқдаги байрамда ёки хув бирдагидек, Бингенда шийпондаги узун, вино, янги нон, дудланган колбаса қўйилган стол атрофида, димланаётган ёғли гўштнинг тутунида ўтиришнинг гашти бўлакча! Улар қочмоқчи бўлган, қонига ботган бўрсикни Исонинг энг катта байрамига атаб бераҳмларча бўғизлаб юборишди! Одам узоқ вақт онгли ҳолатда қололмайди. Вақти-вақти билан у онг ости ҳолатига ҳам ўтиб туриши керак, чунки онгнинг илдизи ўша ерда.

Максима². Раҳматли бу ҳақда ҳеч нарса билмасди ва билишни ҳам истамасди – ўта димоғдор, руҳ ва ақл-идрок зодағони, озодликнинг юракларни эритадиган жинниси, мана шунинг учун уни – бемаъниликни қаранглар – халқпарвар деб ҳурмат қилишар (мени эса, машхур югурдак дейишарди), у бўлса халқнинг нималигини, немиснинг моҳиятини умуман тушунмасди. Айни мана шу боис мен уни севардим, немислар билан, улар ғолибми ёки мағлубми, барибир, чиқишиб бўлмайди. Уларга ниятларнинг дардли софлигини қарама-қарши қўярди, бировга бўйин эгмаса-да, энг паст нарсани ҳам ўзига тенг қўрар, уни халоскорнинг кўли билан ўз даражасига, руҳият юксаклигига етказишни истарди, ҳа, мен ўз кантатада мадҳ этишни хоҳлайдиган нарсаларнинг кўпи унда мавжуд эди. У болаларча жиззакилиги билан ўзини абжир тadbиркор қилиб кўрсатмоқчи бўларди. Болаларча? Нима бўпти, у ҳақиқий эркак, олий даражадаги, ҳатто ярамасликкача етадиган эркак эди, негаки эркакларга хос соф руҳият, эркинлик, ирода – ярамасликнинг ўзи. Аёл зотига у бош эгарди: унинг аёллари кулгили эди. Шу билан бир вақтда, унинг ҳиссиёти шафқат билмайдиган жажд-жадал, даҳшат, даҳшат, чидаб бўлмайдиган эди! Бироқ талант – олий даражадаги мардонаворлик, ҳар қандай нодону пасткашлар тузоғига илинмасдан, яхшиликка ишончни сақлаб қолиш! Ягона тенгим ва юрагимга яқиним – унга ўхшашини энди учратмайман. Динсизлар орасида юксак дидга эга бўлиш, гўзалликни дадил ҳис этиш, барча қобилиятларнинг мағрурона мавжудлиги, сўзга чечанлик, аҳволининг қандайлигига мутлақо парво қилмаслик, мудом озодликни мадҳ этиш, хуллас, бир оғиз сўзингданок тушуниб, оқилона жавоб бериб, сени ўз-ўзингга қайтариб, кимлигингни ўзингга тушунтиради, ўзи билан қиёслаб, ўз ўрнида эслатиб қўйай, анча-мунча эзмаланиб, ўзини

¹ Муқаддас Роҳ – 1295 йилда франциялик зодагонлар Йоҳанн ва Либерия оиласида дунёга келган. Туғилганида кўрагида қизил хоч сурати бўлган. Ота-онаси дунёдан ўтгач, улардан қолган пул, мол-дунёни йўқсилларга тарқатиб, камбағалларга, беморларга ёрдам беради. Кўрагидаги қизил хочни кўрганлар буни буюклик рамзи деб ҳисоблашади. У муқаддас авлиё, умид, қайғули кунларда юпанч, ёруғлик рамзи бўлган.

² Максима – (лотинча *maxima* – *regula*) қоида, қисқа шаклда ифодаланган мантиқий ва ахлоқий тамойил.

танкидий талқин қилади: куруқ муҳокамага, ички туйғуга асосланган ақл, биламан, агар иккаласи ҳам зўр бўлса, унда ярим йўлда қолади... Биламан, охири шунга бориб тақалдики, табиий сажияси бўлмаган одам, оддий эркак даҳо бўлиши мумкин, ростдан ҳам у даҳо, мен билан бирга турибди, – гап фахрли ўринга, тенгликка, шунингдек, муҳтожликдан чиқиб, ҳар йили битта драма ярата олишга бориб тақалди. Ёқимсиз, муғомбир, иззатгалаб одам, мен уни ёқтирармидим? Ҳеч қачон. Лайлақлардек қадам ташлаши, малла сочлари, сепкиллари, осилиб турган ёноқлари, букчайган қомаги-ю, шамоллаган қайрилма бурнини ёмон кўраман. Аммо токи тирик эканман, унинг кўзларини унутмайман, тўқ кўк, мулойим, дадил боқувчи халоскор кўзлар... Исо Масих ва метафизик. Мени ишончсизлик чулғанди, билдим: у мени эзиб ишлатмоқчи эди. “Ҳорен” журналида босиш мақсадида “Майстер”¹ни қўлга киритиш учун менга муғомбирона мактуб ёзди, мен гўё қопқонни сезгандек Унгер билан хуфиёна келишиб қўйдим. Кейин у “Ҳорен” ва Котта учун “Фауст”га ёпишиб олди, негаки Италия сафаридан кейин “объектив услуб” нималигига фақат унинг фаҳми етишини, менинг ўзгариб кетганимни, лойим куриб қолганини менга уқтирмоқчи бўларди. Ғалати, аломат одам. Изимдан қолмай, вақтим йўқ, вақтим йўқ, деб мени безор қиларди. Ҳолбуки ҳамма нарсани вақт ҳал қилади.

Одамда вақт бўлиши керак. Вақт кўзга кўринмайдиган, бебаҳо бойлик, агар сен уни қадрласанг ва тиришиб банд этсанг, у жимгина бунёд этаверади, у илоҳий кучларни уйғотади... Мен кутяпман, мен вақт измидаман. У ёнимда бўлганида эди, ҳамма ишлар тез битган бўларди. Бу одам вақт измидан чиқиб кетган бўлса, “Фауст”ни ким билан муҳокама қиламан? У ҳамма иккиланишлару етишмовчиликларни, барча йўللари воситаларни биларди – ниҳоятда оқил ва сабр-тоқатли, қойилмақом ҳазилни англашга ва нопозтик жиддийликдан чиқиб кетиш йўллари дадил фаҳмлашга қурби етадиган одам, чунки Ҳелена² пайдо бўлгандан кейин у мени юпатиб, иблислар ва гротеск³дан эллинларга хос гўзалликка, фожиага ўтилганда соф ва ғалати аралаш-қуралаш воқеалар уйғунлигидан бетайин поэтик алламбало юзага келиши мумкин, дея уқтирган эди. У Ҳеленани кўрган, унинг дастлабки триметр⁴ларини эшитган, улар унда жуда катта, ёқимли таассурот қолдирган эди, бу менга руҳ бағишлайди. Мен Ҳеленани сўрамоқчи бўлганим толмас Хирондек у ҳам Ҳеленани биларди. У тингларкан, мен ҳар бир сўзга антик давр руҳини сингдиришга муваффақ бўлганимга жилмайиб қўйган эди...

*Жингалақдир гарчи сочимиз,
Кўп азоблар кўрганмиз аммо.
Ёдимизда жанг даҳшатлари,
Таслим бўлган
Вайрон Иллион.
Янграр эди жанг тўзонида
Тангриларнинг чорлаган саси.
Садо берар эди ихтилоф
Жез қалқонлар жаранги ила*

¹ “Вильгелм Майстернинг илм ўрганиш йиллари” – Гётенинг энг йирик романи.

² Ҳелена – Гётенинг “Фауст” асаридаги персонажлардан бири.

³ Гротеск – адабиётда ортиқ муболага билан беҳад бўрттириб тасвирлаш услуби ва шундай услубдаги асар.

⁴ Триметр – юнон шеърий ўлчови истилоҳи.

*Ва гулдурос жанг майдонидан
Қалъа томон яқинлашарди¹.*

Шу ерида у кулиб кўйди: “Зўр!” дея бош ирғади. Бу тасдиқдан ўтган, бундан мен хотиржамман, бу ҳақда бош қотириб ўтирмайман, буни у “зўр” деб баҳолади ва жилмайиб кўйди, мен ҳам жилмайдим ва ўқишим табассумга уланди. Йўқ, у мана шу қилиғи билан ҳам немис эмас эди, у гўзал нарсага жилмайди, бирорта немис бундай қилмайди. Улар хўмрайиб ўтиришибди, негаки маданият – бу пародия – муҳаббат ва пародия эканлигини билишмайди... Шунингдек, у хор Фебани “билимдон” деганида ҳам кулиб, бош ирғаб кўйди.

*Наҳотки сен, эй сен –
Жирканч башара
Ҳусн тимсоли –
Шу паризод ила...
Ёнма-ён турмоққа
Журъат қилурсан?
Майлига, турабер,
Ҳусн заргари –
Хунук нарсаларни
Кўрмас мутлақо.
Сояга тушмайдур
Қуёшининг кўзи.²*

Бу унга ёқди, бунда у ўзини таниди, буни ўзи ҳақида ёзилган, деган ўйга борди. Кейин менга танбеҳ беришга тушди, “гўзаллик билан ибо бир-бирига зид, ҳаётда уларнинг йўллари ҳар хил” деб бўлмайди: ахир гўзалликда ҳаё бор-ку, деди. Дедим: гўзалликка ҳаёнинг нима кераги бор? Деди: ўзи орқали ифодаланадиган маънавиятдан фарқли ўлароқ у онгимизда орзу-истакни уйғотади. Дедим: орзу-истакда ҳаё борми? Афтидан у маънавиятга интилишни ифодалагани боис уялмайди. Икковимиз ҳам кулиб юбордик. Энди бирга кулишадиган ҳеч кимим йўқ. Тўғри йўлга тушиб олди, ниятнинг амалга ошувига кўмак берадиган унсурлар мажмуини боғлаб турувчи халқани топади, деган ишонч билан мени бу ерга ташлаб кетди. Булар ҳаммасини у олдиндан кўра билган. Фауст энди фаол ҳаётга қадам кўйганини ҳам кўра билган – айтишга осон, бажариш қийин, агар Сиз, азизим, бу фикрни мен учун янгилик деб ўйласангиз... Ахир мен ўшанда, ҳали ҳамма нарса болаларча мавҳум бўлган кезде “Инжил”даги “Сўз”, “Мазмун”, “Қудрат” сўзларини “Фаолият” деб таржима қилишга Фаустни мажбур қилмадим-ку.

Хўш, хўш! Бугун нима билан машғул бўламиз?

*Дилкаш ишга белингни боғла,
Жон-дил билан ўзингни чоғла.
Соядаги ҳордиқдан кейин
Яна жўшқин ҳаётга қайтгин.
Ахир шу-ку ҳузур, муддао³*

¹ “Фауст”дан олинган. Эркин Воҳидов таржимаси.

² “Фауст”дан олинган. Эркин Воҳидов таржимаси.

³ Ваҳоб Раҳмонов таржимаси.

Жангир-жунгур. Бу “Кичик Фауст” – сеҳрли сибизга, Хомункул¹, Ўғил ва яна биттасининг ёп-ёруғ нафис сандикча ичидаги... Хўш, нима қилишимиз керак, бугунги вазифа нима? Э, жин урсин, ахир зоти олийлари учун “Изида”нинг жанжалли тарихига хулоса ёзиш керак-ку, турган-битгани бошоғрик. Чукур уйқуда ҳаммасини унутади одам! Мана энди кундузги ташвишу ғавғолар бошланаяпти, – яна фон Фойгт ҳазрати олийларининг таваллуд кунларига табрик қасидасини қоралаб қўйиш зарур – Худойим, уни тугатиб, кўчиришга бериш керак, йигирма еттинчида туғилган кун, ҳали ёзганларим кўп эмас, очиги, бир неча мисра, холос, шулардан мана буниси арзигулик: “Етиб бўлармикан табиатнинг моҳиятига?” Бу яхши, кулоққа ёмон эшитилмаяпти, бу қолган барча бемаъниликларни андавалаб юборади-да, ҳар қанча уринсанг ҳам шунинг ўзи жўяли бемаънилигича қолаверади. Жамият “поэтик истеъдод”дан оладиган ўлпонни тўлаш лозим. Э, поэтик истеъдод эмиш, Худо кўтарсин уни. Ҳамма гап шунда деб ўйлашади одамлар. Йигирма тўрт ёшда “Вертер”ни ёзгандан кейин яна қирқ тўрт йил яшаб ҳам шеъриятдан ўзиб кетолмаслик мумкинми? Менинг шеър ёзиш билангина кифояланганимга ҳали кўп вақт ҳам бўлгани йўқ! Косиб, ўз касбингни улуғла! Агар сен косиб бўлсанг. Ана энди, гап-сўз қилишмаяптики, гўё мен шеъриятга садоқатимни йўқотган эмишман, ҳаваскорлик билан шуғулланаётганмишман. Шеърият ҳаваскорлик эмас, ҳақиқатни фақат яхлитликдан қидириш керак, деб сизларга ким айтди? Аҳмоқона, ғирт аҳмоқона валдираш! Сиз товукмиялар билмайсизларки, улуғ шоир аввало улуғ, шундан кейингина шоир, у шеър ёзадими, лабида табассум қалқиган тунд нигоҳли одамга² ўхшаб жангда ғалаба қозонадими, фарқи йўқ. У ортимдан, атайлаб баланд овозда, менга эшитарли қилиб: “Бу инсон!” деди, “Бу шоир!” демади. Аҳмоқ каллалар эса “Девон” битиб улуғ бўлиш мумкин-у, аммо “Ранглар ҳақидаги таълимот”³ яратиб бўлолмайсан деб ўйлашади.

Жин урсин, бу нима? Хотирамда нималар қалқиб чиқаяпти? Э, ҳа, бу Пфаффнинг китобчаси, “Ранглар ҳақидаги таълимот”га қарши профессор ёзган “асар”. Шўрликнинг исми Пфафф эмиш. Ўзининг аҳмоқона эътирозларини менга тавозе билан тақдим этган, яна уларни уйга жўнатишдан уялмаган, немисларга хос беандиша суллоҳлик; ихтиёр менда бўлсайди, шунақа одамларни жамиятдан суриб чиқарган бўлардим. Хўш, улар сўлақлари етгунча менинг шеъриятимга тупурганларидек, нега энди тадқиқотимга ҳам тупуришмасин? Улар “Ифигения”ни кераксиз чиқиндига айлангунча Эврипидга қиёслашди, “Тассо”нинг расвосини чиқаришди, Евгениямни⁴ “мармардек совуқ” деган сафсаталари билан ифлос қилишди, Шиллер ҳам, Хердер ҳам, шулар қаторида анави вайсақи Сталь ҳам, майда газандалар ҳақида-ку, гапирмаса ҳам бўлади. Ўшалардан бирининг исми Дик. Афсуски, тагин ўша номни эслайсан ва ўша ҳақда ўйлайсан ҳам. Ўн беш йилдан кейин бирор зот уни эсламайди, ҳозир қанчалик ўлик бўлса, худди шундай унутилиб ётаверади. Мен эслаётганимнинг сабаби, унга замондошман. Бунни қаранглар-а, улар муҳокама қилишга журъат этишади! Дуч келган одам муҳокама қилади. Бунни ман қилиш даркор.

¹ Хомункул – “Фауст”даги персонаж.

² Наполеон Бонапарт назарда тутилмоқда.

³ Гётенинг асари.

⁴ Евгения – Гётенинг “Никоҳсиз туғилган қиз” пьесаси қаҳрамони.

Худди Окен¹нинг “Изида”сидаги ишдек, бунга ҳам полиция аралашуви даркор шекилли. Уларнинг вайсашларига бир кулоқ тутинг-да, кейин мендан, парламент, яширин овоз бериш, матбуот эркинлиги, Луден²нинг “Немезида”си, “Немис йигитлари”нинг варақалари, Виланд-filius³нинг “Халқ дўсти” учун курашишимни талаб қилинглари. Дахшат, дахшат! Омма муштлашиши керак, ўшанда у ҳурматга лойиқ бўлади, муҳокама қилишга у муносиб эмас. Ёзиволиб бекитиб қўйиш керак. Умуман бекитиб қўймоқ даркор. Нега мен шунча нарсани чоп эттириб, уларнинг қўлларига бериб қўйдим? Ўзинг учун, қўлингга бўлган нарсанигина севиш мумкин, қўлдан кетган, титиғи чиққан нарсага қандай қилиб қайта уриниш мумкин? Мен сизларга Евгениянинг энг ғаройиб давомини тақдим қилишим мумкин эди, шуни хоҳласам-да, сизлар яхшилиқни билмадинглар. Агар мамнун бўлишга қодир бўлсанглар, мен сизларни мамнун қилмоқчи эдим! Ҳаётнинг моҳиятини тушунмайдиган, тинмай нолишдан бошқага ярамайдиган одамлар индульгенция⁴сиз ва маълум маънодаги *bonhomie*⁵сиз, анча-мунча нуқсонларга панжа орасидан қараб, гоҳида икки карра икки беш бўлади, деса маъқуллаб турмаса, ҳамма нарса елга учишини билмайди. Инсон яратган ҳамма нарсалар, унинг ишлари, ижоди, унга мудом кўмакка келадиган муҳаббатсиз, қилинган ишларни юқори босқичга кўтарадиган беғараз иштиёқсиз нимагаям арзийди? Ҳеч нарсага. Улар ўзларини, гўё тайёр нарсани талаб қилаётгандек, талаб қилган нарсалари чўнтақларида тайёр тургандек тутишади лаънатилар, нукул асабингни эговлашади. Афтларида норозилигу бефаҳмлиқ акс этади, холос. Сен бўлсанг, уларнинг олдларида тинмай ўз ишингни қўйиб “мана бу сизга ёқадими?” деяверасан.

Мана шунақа расво хаёллар оқибатида эрталабки хуш кайфият ҳам ҳавога учди. Хўш, саломатлигинг қалай? Қўлингга нима бўлди? Пастга туширганим заҳоти шўрликкина оғришга тушади. Кечаси ўтиб кетар, деб ўйлайман, қаёқда, уйкуда ҳам илгариги шифобахш хусусият қолмабди, нима ҳам қилардик. Сонимдаги чилла яра-чи? Албатта, ҳеч тортинмай ўзини сездириб туради. На тери, на бўғимлар ҳеч вақога ярамайди. Эҳ, яна Теннштедтга, олтингугуртли сувга боргим келяпти. Авваллари Италияга интилардим, энди бўлса, қотиб қолган суяқларимни юмшатиш учун иссиқ балчикни кўмсайман: кексалик шу тахлит орзуларни ўзгартириб, бизни тоғдан пастга эндирикандан-да. Одам емирилишга маҳкум экан-да. Бирок бу емирилиш ва кексалик ғалати нарса-да, азалий эзгу интилишлар шунга элтадики, бандаси кексаликдаги аҳволига кўникади, ўша ҳолатга мослашади, худди кексалик унга мослашганидек. Қарайсан, кекса чол бўлиб, ҳар ҳолда хайрихоҳлик, шу билан бирга, илтифотсизлик билан ёшларга, чумчуқ қавмига қараб турасан. Яна ёшариб, хув илгаригидек чумчуқ боласига айланишни истайсанми? Ахир полапон ўзига хос жўшқинлик билан “Вертер”ни ёзди-ку, шубҳасиз, бу унинг ўша ёшига муносиб эди. Аммо ўшандан кейин яшаб, кексайиш – бор қизиқчилик мана шунда-да... Қахрамонлик – сабр-бардошда, ўлиб кетмасдан, яшашга интилишда, ҳа, шундай, улуғлик фақат кексаликда бўлади. Ёш йигит даҳо бўлиши мумкин, лекин улуғ бўлолмайди. Улуғлик кудратда, салмоқдорликда, кексалик

¹ Окен – XVIII асрда яшаган немис табиатшуноси.

² Ҳайнрих Луден – (1780-1847) тарих профессори.

³ Ўғил (лот.).

⁴ Индульгенция – гуноҳини кечириш ва шу ҳақда Рим папаси томонидан бериладиган ёрлик.

⁵ Беғамлик, хурсандчилик (фр.).

рухиятида. Қудрат ва рухият – бу кексалик, бу улуғлик, шу билан бирга муҳаббат ҳам! Кекса кишининг руҳан қудратли муҳаббати олдида ёшликдаги муҳаббат нима деган нарса? Кексаларга хос улуғворлик уни меҳр билан танлаб, улкан руҳий туйғу билан бошини силаб, кўкларга кўтарганда гўзал ёшлик ҳис этадиган роҳатбахш мамнунликка қиёслаганда ёшлик муҳаббати кушларнинг чуғур-чуғуридан бўлак нарса эмас. Ёшлик ўз муҳаббатини изҳор қилганида улуғвор кексалик яшнаб кетадиган алвонранг бахт олдида у ҳеч нарса. Ташаккур сенга, азалий яхшилик! Ҳамма нарса борган сари гўзалроқ, нуфузлироқ, қудратлироқ ва тантаналироқ бўлиб бормоқда. Бундан кейин ҳам шундай бўлади!

Буни мен ўзимни қайта тиклаш деб атайман. Уйқунинг қўлидан келмаган нарса фикрнинг қўлидан келади. Демак, Карлга кўнғироқ қиламиз, у қаҳва келтиради. Сал исиб, ўзингни тетиклантирмагунча бугунги кун вазифаларига фаҳминг етмайди, нимага кучинг етади-ю, нимани қилишга иштиёқ сезасан. Дастлаб мен ўрнимдан турмай, ҳамма нарсага қўл силтамоқчи эдим. Бунга Пфафф айбдор, улар менинг номимни физика тарихида кўришни истамайдилар. Бироқ оёққа туриш қўлимдан келди, Худога шукур, жонбахш ичимлик энди ўз ишини қилади... Ҳар тонгда кўнғироқ боғичини тортарканман, унинг зарҳал тилчаси бу ерга мос келмайди, деб ўйлайман. Ғаройиб дабдабали буюм, бу нарса монастирдек жимжит уйқу ўчоғи, ташвишларга тўла кўрсичқон инидан кўра кўпроқ кираверишдаги катта эшикка мос келган бўларди. Яхшиямки, мана бу хоналарни жиҳозлатиб қўйганман, жимжит, оддий, жиддий гўша. Булар қизгина учун ҳам яхши, у кўрган эди: орқадаги хоналар нафақат у ва унга тегишли одамларга, балки айрим мулоҳазаларга кўра мен учун ҳам пана жой вазифасини ўташи мумкин. Бу воқеа – қани эсла-чи, – тўқсон тўртинчи йилнинг ёзида, бизга тортиқ қилинган уйга қайта кўчиб кирган ва уни қайта қурган кезларда бўлган эди. Оптикага қўшилган ҳисса даври эди – о, mille excuses¹ илмий даражали жаноблар, – шубҳасиз, фақат хроматикага² қўшилган ҳисса, ўлчов санъатидан беҳабар одам қандай қилиб оптикага яқинлашишга журъат қилади? Қандай қилиб у Ньютонга, ёлғончи, муғомбир фирибгар, табиий рангга бўҳтон ёғдирган кимсага қарши чиқа олади? Ньютон энг тоза ранг туманликдан, энг ёруғ ранг ўзидан кўра хирароқ элементлардан ташкил топган, деган назарияни илгари сурган. Баттол аҳмоқ, қовоқбош таълимотчи, Худо берган нурни тўсувчи! Уни тинмай таъқиб қилиш керак! Мен хиралашиш воситасини англаб етган чоғимда энг тиниқ ранг ҳам қоронғиликнинг биринчи босқичи, сўнаётган нурнинг ранги эканлигини кашф қилдим, шу билан ранглар ҳақидаги таълимот калавасининг учи топилди ва унинг пойдевори қўйилди, спектр ҳам ҳатто менга ҳалақит бермади. Гўё призма қоронғилик воситаси эмасдек! Эсингдами, сен оқланган хонада шу нарсени синаб кўрган эдинг, таълимотга мувофиқ девор қандай бўлса, шундай оқлигича қолган, ҳатто ташқарида оч кулранг осмоннинг ҳам ранги мутлақо ўзгармаган эди, фақат қоронғилик ёруғлик билан тўқнашган жойдагина ранг юзага келган ва натижада дераза турфа хил ранглар билан қопланган эди? Сохта қараш фош бўлди ва мен биринчи марта: “Унинг таълимоти нотўғри!” дейишга журъат қилгандим, қувончдан бутун борлигим ларзага келган, худди хув бир гал табиат билан ҳамнафас

¹ Қайта-қайта узр сўрайман (фр.).

² Хроматика – ранглар, уларнинг пайдо бўлиши ва ўзаро бирикувини ўрганувчи фан.

ҳолда жағ ораси суягини кашф қилган пайтимдагидек қувонгандим. Улар бунга ишонишмаган эди, мана энди ранглар ҳақидаги таълимотимга ҳам ишонишмаяпти. Бахтли, азоб-уқубатли давр! Сен хафақон бўлиб, вос-вос касалига йўлиққан одамга ўхшаб қолган эдинг. Жағ суяги ва ўсимликлар метаморфозаси орқали табиат сенга бир-икки бора устахонасига назар ташлашингга рухсат бермадими? Бироқ улар сенинг бу соҳадаги истеъдодингни ҳам тан олишмади, афтларини бужмайтириб, елка қисиб, қовоқларини солиб олишди. Сен бошқаларнинг тинчлигини бузадиган одамга айландинг. Худди шундай бўлиб қоласан. Улар сенга таъзим қилишса-да, ўлгудай ёмон кўришади. Фақат ҳукмдорларгина ўзларини бошқача тутишади. Улар менинг янги изланишларимни қандай маъқуллаб, қўллаб-қувватлаганларини зинҳор унутмайман. Ҳерцог зоти олийлари ҳамишагидек мени қувватлаб, тадқиқотларим учун махсус хона ажратиб, бошқа шароитларни ҳам яратиб берди. Гот ҳерцоглари Эрнст билан Август эса, бири менга ўз физика лабораториясида ишлашга рухсат берган бўлса, иккинчиси Англиядан ажойиб мураккаб ахроматик призмалар буюртириб олиб берди. Мана, қандай жаноблар бор! Анави калтафаҳм олимлар эса, мени нодон, жохилга чиқаришди, аммо Эрфуртдаги Улуғ вакил барча тажрибаларимни илтифотли қизиқиш билан кузатиб турди, ўша пайтда унга жўнатган мақоламга ўз қўли билан тузатишлар киритди. Бунинг сабаби, ҳукмдорларда ишқибозлик кучли бўлади. Ишқибозлик – улуғлик белгиси, улуғлар ишқибоз бўлишади. Цех, ҳунармандчилик, касб-кор, аксинча, паст туради. Ишқибозлик! Эҳ, сиз, калтафаҳмлар! Ишқибозлик шайтоний кучларга, даҳоликка яқин туришини сизлар қаёқдан ҳам билардинглар, чунки у ҳар хил тахминлардан йироқ, ҳамма нарсага очиқ кўз билан қарайди, объектни қандай бўлса шундай бутун софлигича қабул қилади, жисмоний ва маънавий нарсалар ҳақидаги тасаввурни учинчи қўлдан оладиган анави тўдага ўхшамайди-а? Негаки мен шеърятдан тасвирий санъатга, улардан фан, меъморчилик, ҳайкалтарошликка ўтдим, булар сингари кейинчалик минералогия, ботаника, зоология ҳам мен учун қизиқарли бўлиб қолди – хўш, мен ишқибозманми? Майли, шундай бўла қолсин! Ўсмирлигимда Страсбург жомесини кузатиб, унинг тепасини беш бурчакли чамбар билан безатишни ўйлаган эдим. Эски чизмалар менинг ўйлаганимни тасдиқлади. Нега энди мен табиатдан ўрганмас эканман? Гўё буларнинг ҳаммаси бир нарса эмасдек, гўё табиат, у билан бир бутунликда яшайдиган, уни тушунадиган кишига бағрини очмайдигандек...

Ҳукмдорлар ва Шиллер. Гарчи у эркинликни тарғиб қилса-да, ва табиатан даҳо бўлса-да, гарчи табиатга ҳаддан ортиқ нописандлик билан қараса-да, у бошдан-оёқ зодагон эди. Ҳа, у иштирок этган, менга ишонган, ҳамишагидек ўз табиий куч-қудрати билан мени руҳлантирган эди, мен унга “Ранглар ҳақидаги таълимот”имнинг дастлабки қораламасини жўнатганимда, у бунда фанлар тарихининг рамзини, инсон тафаккури ҳақидаги романни кўрдик, менинг таълимотим ўн саккиз йилдан кейин у ўйлагандек бўлди. Эҳ, сезиш, тушуниш унинг қўлидан келарди. Чунки улуғлик, зийраклик, фикрий парвоз соҳиби эди. У мени, табиатнинг кенг қамровли тарихи – “Космос”ни ёзишга ундаган эди, уни мен яратишим керак эди, кўпдан бери мени геологияга оид изланишларим шу ишга ундаб келар эди. Бу ишни мандан ўзга ким ҳам қиларди? Бу гапларни айтаман-у, лекин ҳаммасининг уддасидан чиқолмайман-ку – менинг тириклигимни

таъмин этадиган, шу билан бир вақтда вақтимни ўғирлайдиган шарт-шароитлар қуршовида ҳамма ишни қилиб бўлмайди-да.

Вақт, вақт, вақт бер менга, она-табиат, шунда ҳаммасини уддалайман. Ёшлигимда бир одам менга: ўзингни гўё бир юз йигирма йил яшайдигандек тутасан, деган эди. Бер менга, она табиат, ўша ихтиёрингдаги вақтнинг бир қисмини менга бер, шунда мен бошқаларнинг меҳнатини, сен бажарилишини истаган, қудратим этадиган барча меҳнатни ўз бўйнимга оламан.

Мана шу хоналарга эга бўлганимга йигирма икки йил бўлди, уларда ҳеч нарса ўзгармади, қўлёмалар солинган папкалар кўпайиб кетгани боис менга жавон керак бўлиб қолганда, фақат канапени олиб чиқишди, кроватим ёнига оберкамерхер Эглоффштайн хоним совға қилган ором-курси қўйилди. Ўзгаришлару қўшимчалар шулар, холос. Аммо ўзгармай нима қолди, дейсизми? Бу ерда қанча-қанча меҳнат, бахтсизликлар, кийинчиликлар қайнаб-тошмади. Тангри бандасининг елкасига қанча юкларни ортмайди-я! Ҳарчанд тиришиб, уринмагин, нима бўлишини Худо билади. Бироқ вақт, вақт дегани ўтиб кетди-ку. Бу ҳақда ўйласанг, иситманг кўтарилди кишининг! Йигирма икки йил – бу муддатда нималар бўлмади, вақт сенга анча-мунча нарсаларни тортиқ ҳам қилди, ахир бу бутун бир умр-ку, инсон умри. Вақтни ушлаб қол! Унинг ҳар бир соати, ҳар бир дақиқасини асра! Ҳушёр бўлмасанг, у абжир калтакесак ёки бевафо сув парисидек лип этиб ўтиб кетади. Ҳар бир дақиқанинг қадрига ет! Муносиб ишларинг билан унга муқаддаслик, салмоқ, маъно бағишла! Ҳар бир ўтган кун, ҳар бир дақиқанинг ҳисоб-китобини қил! *Le temps est le seul dont l'avarice soit louable*¹. Мана мусиқани олайлик. У руҳият тиниқлигига хавф солади. Бироқ у вақтни тутиб туриш, уни узайтириш, унга ажойиб-ғаройиб моҳият ато этиш воситасидир. Ёш хоним “Худо ва баядера”ни куйлапти, буни куйлашга унга ҳожат йўқ, бу унинг ўз тарихи деса ҳам бўлади. У “Миньона”ни куйлапти, кўзларимга ёш қалқиди, мен салла ва шол рўмол билан безантирган, юксак муҳаббатимга лойиқ севгилимнинг ҳам кўзларига ёш қалқиди. У ва мен, икковимиз кўзларимизда ёш йилтиллаганча дўстлар орасида турардик. Шунда миттигина оқила қиз, қўшиқ айтган овозида шундай деди: “Мусиқада вақт бирам секин ўтадики, озгина вақт бирам кўп воқеалар ва кечинмаларни ўз ичига оладики, гўё биз берилиб тинглаётганимизда кўп, жуда кўп вақт ўтгандек туюлади! Қисқа вақт ва узок вақт нима дегани?” Унинг гапларини мақтадим ва ичимда фикрига қўшилдим. “Мусиқа ва муҳаббат, булар – лаҳза ва абадийлик... ва шунга ўхшаш бемаънилик” дедим. Кейин унга “Уйқучилар”, “Ўлим рақси”ни, ундан сўнг “Хоним, неларни шивирлайсан”ни ва ниҳоят, “Оҳ, бу зумрад тонг еллари, сенга томон элтди мени”ни ўқиб бердим.

Тўлин ой кечаси бошланди. Альберт-Виллемер қўлларини қорнига қўйганча ухлаб қолди, яхши инсон, биз унинг устидан кулдик. Айрилишганимизда соат бир эди. Шунчалик бардам эдимки, айвонда шам ёқиб, Буассарега рангли соялар билан ўтказган тажрибамни кўрсатишдан ўзимни тиёлмадим. У ўз айвонида туриб бизга кулоқ солаётганини билиб турардим. “Тўлин ой кечасида ёнма-ён бўлиш...”. Энди у келмай турса бўларди.

– Aventi!²

– Тонгингиз хайрли бўлсин, ҳазрати олийлари.

¹ Хасислик ярашадиган ягона нарса – бу вақт (фр.).

² Бу ерда “киравер” маъносида (фр.).

– Ҳм, ҳм. Хайрли тонг. Қани ўтир. Сенга ҳам хайрли тонг тилайман, Карл.

– Миннатдорман, ҳазрати олийлари. Мен учун бу унчалик муҳим эмас. Ўзингиз яхши дам олдингизми, ҳазрати олийлари?

– Бўлади, бўлади. Қизик, эски одатимга кўра сени яна Карл Штадельман деб ўйлабман, сен унинг исмини мерос қилиб олгансан-да. Ҳа, ҳа, айтмоқчи эдимки, исминг Фердинанд бўлса-ю, сени Карл деб чақиришса қизик-да.

– Мен бунга эътибор бермайман, ҳазрати олийлари. Бунга одатланиб қолганман. Бир гал мени Фриц деб ҳам чақиришган. Бир муддат Баттиста ҳам бўлганман.

– Тақдир ўйини! Мана буни қайноқ ҳаёт деса бўлади. Баттиста – нусха кўчирувчими? Лекин иккинчи исмингдан воз кечма, Карл. Уни хурмат қилсанг, ёзувинг тоза, чиройли бўлади.

– Ғоятда миннатдорман, ҳазрати олийлари. Ҳамишагидек хизматингиздаман. Эҳтимол, ҳазрати олийлари бирор нарсани тўшақда ётганча айтиб туриб ёздирарлар?

– Ҳали билмайман. Ке, аввал қаҳва ичиб олай. Олдин дераза қопқаларини оч, кўрайлик, кун бугун қандай экан. Янги кун! Мен роса ухладим шекилли-а?

– Ҳечам-да, ҳазрати олийлари. Энди етти бўлди, холос.

– Ҳар ҳолда етти бўлди-да. Бунинг сабаби, мен тўшақда андак ётиб хаёлга берилдим. Карл!

– Нима хизмат, ҳазрати олийлари?

– Офенбахдан келтирилган коржиклар захираси ҳали етарлими?

– Ҳа, ҳазрати олийлари. “Етарли” деганда нимани кўзда тутасиз, ҳазрати олийлари? Қанча муддатга етарли демоқчимисиз? Бир неча кунга ҳали етади.

– Сен ҳақсан, мен унча тушунарли қилиб айтмадим чоғи. Мен “захира” сўзига урғу берган эдим. “Бир неча кун” – бу захира эмас.

– Йўқ, албатта, ҳазрати олийлари. Тўғриси, “захира” тугай деб қолди.

– Мана, кўрдингми? Бошқача айтганда захира етарли эмас.

– Худди шундай. Ҳазрати олийлари буни ҳаммадан яхши биладилар.

– Ҳа, одам буни тугаётганда пайқаб қолади. Лекин захира тугаб, идишнинг тағи кўриниб қолса, бу ёмон, бу даражага олиб бормаслик лозим. Одам тўла захирадан олишга интилиши керак, ҳамиша ва ҳамма жойда шунга интилиш зарур.

– Тўғри айтдингиз, ҳазрати олийлари.

– Фикрларимиз мос келганидан хурсандман. Демак, Франкфуртга, Шлоссер хонимга ёзиш керак, у камини тўлдирсин. Бир қутини жўнатсин, мен учун почта хизмати бепул-ку. Хат ёзишим зарурлигини менга эслатишни унутма. Оффенбах коржикларини мен жуда ёқтираман. Нонуштада ҳузур қилиб ейдиган ягона нарсам ўша. Биласанми, янги печеньелар кекса кишиларга хуш ёқади, улар касир-кусир қилади, карсиллайдиган нарсалар қаттиқ, шу билан бирга, уваланувчан бўлади ва одатда худди ёш йигит тишлаётгандек таассурот туғдиради.

– Аммо ҳазрати олийлари, бунақа таассуротга муҳтож бўлмасангиз керак. Сиз ҳазрати олийларидан ўзга кимнинг ҳам тўла захирадан олишга қурби етади, дейишга журъат қиламан.

– Ҳа, энди, бу шунчаки гап. Оҳ, мана бу ишинг зўр бўлди, тоза ҳаво киради, тонг ҳавоси, ёқимли, мулойим, одамга қандай хуш ёқади, гўё кучиб

эркалайди. Тундан кейинги оламини ҳар гал қайтадан янгилайди. Мудом такрорлашадики, ёшлик фақат ёшликка ярашади, деб, аммо ёшлик беихтиёр кексалик ёнига ҳам яқин келади: агар севиниш қўлингдан келса, мен сеникиман, ёшлигингдагидан ҳам кўра кўпроқ сеникиман, дейди. Чунки ёшлик ёш пайтида унчалик мулоҳаза юритмайди-да, мулоҳазакорлик кексаларга хос. Кексалик ёнига фақат кексалик яқин келса, бу даҳшат. У ёлғиз ўзи, бир чеккада яшасин... Хўш, кун қандай экан? Булутли шекилли-а?

– Бироз булутли, ҳазрати олийлари. Куёш булут ичида, у-бу ерда очик осмон кўзга ташланади.

– Қулоқ сол. Ташқарига чиққин-да, барометрга қара, дераза олдидаги термометрни кузат, яхшироқ қара.

– Ҳозир, ҳазрати олийлари. Барометр 722 миллиметрни, ташқаридаги ҳарорат Рюмер шкаласи¹ бўйича ўн уч даражани кўрсатапти.

– Хўп, яхши. Энди мен тропосфера²нинг ҳолатини тасаввур қилоламан. Шамол анча нам кўринади, сезяпман, ғарб-жануб-ғарб шамолига ўхшайди, бемор қўлим бунни айтиб турипти. Булутнинг зичлиги беш-олти баробар, кўнғир тусдаги булутлар ёмғир ваъда қилапти чамаси, лекин ҳозир шамол кучайди, бунни кеча кечкурунгидек шимоли-шарқ томондан тез ҳаракатланаётган булутлар ҳам кўрсатмоқда, шамол булутларни тит-пит қилиб тарқатиб юборади. Булар узунчоқ, тўп-тўп булутлар, ҳавонинг қуйи қисмида, тушундингми? Юқори қисмида эса, кўзичоққа ўхшаш патсимон чўзилган юпка булутлар, ҳар жой-ҳар жойда кўм-кўк осмон кўзга ташланади. Ҳар холда гапим тўғрими?

– Албатта тўғри, ҳазрати олийлари. Ана патсимон булутлар, патнинг нақ ўзгинаси.

– Ўйлашимча, юқоридаги шамол шарқдан эсмоқда, агар пастки шамол ғарбийлигича қолса, уларнинг ҳаракатларига қараганда, тўп-тўп узунчоқ булутлар аста-секин тарқалади ва уларнинг ўрнини чиройли кўзичоққа ўхшаш булутлар эгаллайди. Эҳтимол, тушга бориб ҳаво очилиб кетар, кейин яна булут қошлаб олар, ким билади. Бугунги кун ноаниқ, ўзгарувчан, қарама-қарши ҳолатларга эга кун бўлади... Кўряпсанми, мен барометр кўрсатишига қараб булутларнинг турли кўринишларини аниқлашни мукамал ўрганишим керак. Илгари ҳавонинг юқори қисми билан мутлақо қизиқишмасди, энди бир олим у ҳақида бутун бир китоб ёзган ва яхшигина номенклатура яратган, мен ҳам бунни анча-мунча тўлдирдим: *ragies*, булутлар девори, деб уни мен атадим, энди биз ўзгарувчан феноменларга муносабатда бўлиш, уларнинг қайси синф ва турларга оид эканлигини аниқ айтиш имкониятига эгамиз. Негаки ер юзида инсоннинг имтиёзи – нарсаларни ўз номи билан аташ ва уларни тасниф қилишдир. Ўша нарсаларни ўз номи билан атаса, улар инсон олдида бош эгади. Ном – бу ҳокимият.

– Буларни ёзиб қўяйми, ҳазрати олийлари ёки доктор Ример ёзиб қўйганми?

– Қўйсанг-чи, сизлар жудаям синчковсизлар.

– Ҳеч нарса йўқолиб кетмаслиги лозим, ҳазрати олийлари, ҳатто катта хўжаликда ҳам. Булутлар ҳақидаги китобни мен мана бу ерда кўрган эдим. Сиз нималар ҳақида ташвиш тортмайсиз, ҳазрати олийлари, ўйласанг одамнинг юраги орқасига тортиб кетади. Ҳазрати олийларининг қизиқиш доирасини мен универсал деб атаган бўлардим.

¹ Рюмер шкаласи – ҳарорат шкаласи. Француз олими Р.А.Рюмер (1683-1757) таклиф этган.. Рюмер шкаласи бирлиги – Рюмер даражаси (°R), яъни 1°R = 1,25°С.

² Тропосфера – атмосферанинг энг қуйи қисми, баланд кўтарилган сари тропосфера пасайиб боради.

– Вой аҳмоққина! Бунақа ибораларни қаердан топасан?

– Ахир бу ҳақиқат-ку, ҳазрати олийлари. Капалак қурти нима қилаётган экан, бир кўрсам майлими, бу сутлама ҳашаротларнинг ғаройиб тури ҳалиям борми?

– Э, йўк, у ҳозир ҳеч нарса емайди, тўйгунча еди, аввал очик ҳавода, энди менинг кузатувимда, энди у ўзини-ўзи ғумбакка айлангириб тўқияпти, кўрмоқчи бўлсанг, майли кўрақол, безларидан қандай қилиб шилимшиқ ипларни чиқараётганини аниқ кўрса бўлади, ҳадемай у ғумбакка айланади, билмадим, бундаги эврилишни кўриш – қисқа, енгил ҳаёт учун курт даврида бўккунча еб, энди Психея, яъни капалакка айланишига гувоҳ бўлиш бизга насиб қиладим-йўкми.

– Ҳа, ҳазрати олийлари, булар табиат ғаройиботлари. Хўш, айтиб ёздирингиз нима бўлди?

– Ҳа, майли, бошлаймиз. Мен қирол зоти олийлари улуғ ҳерцог учун шўринг куригур газета бўйича хулоса ёзишим керак. Мана буларни йиғиштир, барака топкур, кеча мен тайёрлаб қўйган қоғоз-қаламларни олиб бер.

– Мана, марҳамат, ҳазрати олийлари. Ҳар ҳолда ҳазрати олийларига бор гапни айтишим лозим: котиб жаноблари Жон ҳам шу ерда, унинг учун бирор иш борми-йўкми, билиб беришимни сўраган эди. Аммо, мен колсам-да, хулосани менга айтиб туриб ёздирсангиз, беҳад хурсанд бўлардим. Котиб жанобларига ҳам сиз турганингиздан кейин иш истаганча топилади.

– Майли, қолақол, ҳамма нарсани ҳозирла. Жон баъзан кечикса-да, ҳамиша барвақт келади. Ишга кейинроқ киришар.

– Чексиз миннатдорман, ҳазрати олийлари.

Ёқимтойгина одам, кўриниши, феъл-атвори ҳам ёмон эмас, хизматимни чаққонгина бажаради. Хушомадгўйлиги ҳам бирон-бир манфаат юзасидан эмас – ёки гоҳи-гоҳида бўлиши мумкин, – балки самимий садоқат ва меҳр-муҳаббатга ташналикдандир. Кўнгли нозик, дилкаш ва ҳиссиётли, аёлларга кўп ўралашади. У симоб билан даволаниб юради, назаримда, чунки Теннштедтдан алламбалони орттириб келганга ўхшайди. Агар шунақа бўлса, уни бу ҳолда колдириб бўлмайди. У билан гаплашишим керак ёки буни Августга юклайми, – йўк, у бўлмайди, – сарой доктори Ребайнга айтаман. Исловотхонада у илгари қаттиқ севган, аммо буни истаганча қийнаб, жонидан тўйғазган қизни учратиб қолган-да, уни қайта учратганига қувониб... ана энди азобини тортиб юрипти. Ҳикоя учун яхшигина мавзу. Бундан жозибали шаклда беҳад ўткир, таъсирли нарса қилса бўлади. Эҳ, эркин, ақл-идрокли жамиятда яшасанг, қанча-қанча қизиқарли, дилга яқин нарсалар ёзса бўларди! Санъат ўзидаги табиий журъатга қарамасдан қанчалик эҳтиёткорлик тўрига ўралган! Эҳтимол, шундай бўлгани дурустдир, у сирли улуғворлигича, кўрқинчли ва дилга яқинлигича қолади, яланғоч ҳолда эмас, балки яхшигина пардаланган, фақат аҳён-аҳёнда даҳшатли ва ҳайратли бир тарзда фақат бир зумга ўзининг туғма дадиллигини намён қилади. Қатъийлик – муҳаббатнинг таркибий қисми, у жинслар ўртасида тенг тақсимланган: шахвоний ҳисдаги қатъийлик, номуносиблик, ҳиссизлик, шафқатсизларча бўйсундиришдаги қатъийлик. Азоб тортиш ва қатъийликка тоқат қилишдаги ҳузур ҳам шунга киради. Беш-олтита бошқа бузилишлар – агар булар бузилиш бўлса, лекин бу ахлоқий хато фикр ҳам бўлиши мумкин, – кимёвий бирикиб, бошқа бирорта элемент аралашмасдан

муҳаббатни ташкил этади. Демак, ардоқли муҳаббат бошдан-оёқ бузилишлардан таркиб топган, барча қоронғи ҳис-туйғуларнинг энг ёруғидир. Nil luce obscurius¹. Ёки Ньютон ҳақми? Майли, нима бўлганда ҳам бундан европача роман юзага келди.

Ҳамма ерда, ҳар куни муҳаббат меҳр улашганидек, ҳар ҳолда куёш нури ҳам адашиш, тартибсизлик, чалкашликлар туғдирмайди, эътиборга молик нарсани шунчалик оғир зарбалар остида қолдирмайди. Карл Августнинг кўшалок оиласи, никоҳсиз туғилган болалари! Анави Окен² ҳерцогга давлат ишлари туфайли ташланди. Агар унинг жаҳлини чиқаришса, оилавий ишларига аралашинса, у ҳам қараб туролмайди-ку! Буни ҳерцогга рўйи-рост тушунтириш, уни шунга ишонтириш лозим, энг оқилона ва фойдали иш – зудлик билан газетани ёпиш, дўқ-пўписа, ҳайфсан, ҳатто хурматли канцлер айтганларидек, бу безорини тартибга чақириш учун ҳатто судга бериш ҳам шарт эмас. Ақл билан беллашишмоқчи, гўл бандалар. Яхшиси уни тинч қўйишса бўларди. Ҳеч нарса ҳақида тасаввурлари йўқ! Анави эса, қандай ёзган бўлса, худди шундай, бемалол, уялмасдан гапириб, судга чақирув қоғози олганини ҳаммага эълон қилиб юрибди, ўткир эътирозлар билдирмоқдаки, буларни қандай рад қилишаркин, охири икки йўлдан бирини танлашга мажбур бўлишади: уни авахтага тиқиш ёки тантана билан қўйиб юбориш. Ҳар ҳолда ёзувчига худди мактаб ўқувчисидек танбех бериш ноқулай, номуносиб иш. Бундан давлатга наф йўқ, маданиятга зарар. У калласи ишлайдиган одам, хизматлари ҳам ўзига яраша; агар у давлатнинг тагига сув қуяётган бўлса, қўлидан асбобини тортиб олиш керак, шу билан иш тамом, келажакда ўзингни сипороқ тут, деб уни қўрқитишнинг ҳожати йўқ. Қани, бирор ҳабашни оппоқ бўлгунигча ювин, деб қўрқитиб кўрингчи! Кўрслик ва қайсарлик ҳукмрон бўлган жойда вазминлик ва камтарлик анқонинг уруғи. Агар Окен шу алфозда давом этмаса ҳам, кинояни ишга солади, унинг олдида сизлар батамом енгиласизлар. Сизлар ақл билан иш тутмайсизлар. Уни ярим-ёрти воситалар билан ўзини панага олишга мажбур қиласизларки, бу сизларга эмас, унга наф келтиради. У жумбоқлар ва логарифмлар ичида йўқолиб кетиб, сфинкс олдида ўзини Эдип қилиб кўрсатса, давлат муассасасига унинг найранглари таъкиб қилиш муносибми? Шуни ўйласам, уятдан ерга кириб кетай дейман.

Манави аҳмоқона даъвони айтмайсизми! Окенни кенгаш муҳокамасига қўйишмоқчи – нимага асосланиб? Давлатга хиёнат қилган, дейишмоқда. Худо ҳаққи, қани бу ерда давлатга хиёнат? Одам ҳамманинг кўзи олдида қилаётган ишни хиёнат деб бўладими? Тартиб ўрнатиш мақсадида оқил бузғунчини қоралагандан кўра ўз мияларингда тартиб ўрнатинглар! У сизларнинг даъволарингни изоҳлар билан чоп эттиради ва ўзи ёзган нарсаларнинг ҳаммасини ипидан-игнасигача исбот қилиб беришини айтади, ахир ҳақиқатни айтган одам жазоланмайди-ку. Бизнинг алғов-далғов замонимизда бу ишни ишониб топширса бўладиган суд қаерда бор? Университетлар ва суд коллегияларида худди айбланувчи сингари инқилобий руҳдаги одамлар йўқми? Ёки сизлар унинг суд залидан оқланган ва мақталган ҳолда чиқиб кетишини истайсизларми? Бирорта мустақил ҳукмдор соф ички масалаларни расво давр суди ҳукмига ҳавола қилса зўр иш бўларди-да! Йўқ, булар суд текширадиган ишлар эмас, ҳеч қачон бундай бўлмайди. Одамларни безовта қилмасдан, жимгина, полиция кўмагида ишни бити-

¹ Нурдан қоронғи нарса йўқ (лот.).

² Окен Лоренц (1779 – 1851) – немис табиатшуноси ва файласуфи.

риш лозим. Ноширга мутлақо тегинмасдан матбаачига мурожаат қилиш ва қаматиш билан кўрқитиб, газетани тақиқлаш керак. Ёмонликни унутиш лозим, ўч олиш ножоиз. Улар аниқ ўч олиш ҳақида гапиришяпти, бу каби иқдорларнинг қандай даҳшатли эканлигини ҳис этишмайди! Тартиб ўрнатамиз, деб қовун туширишни, давр ташвишларини кўпайтиришни, бу билан ёмонлик тантанасидан роҳатланишни истайсизларми? Жаҳл отига минган бирорта аҳмоқ фанга катта ҳисса қўшган истеъдодли одамни хивчин билан савалаб кетмайди, деб ким кафолат беради? Бундан бизни ва менинг жўшқин чақириғимни Худонинг ўзи асрасин!... Бу сенми, Карл?

– Мен, ҳазрати олийлари.

– “Қирол зоти олийларининг улуғ кўрсатмаларини қудратим етганча тез ва аниқ бажаришни ўз муқаддас бурчим деб биламан”...

– Агар илтимос қилишга ҳаддим сиғса, сал секинроқ айтсангиз, ҳазрати олийлари.

– Иложи борича қисқартир, акс ҳолда Жонни чақираман!

.....
– Ва ҳоказо. “Сиз қирол зоти олийларининг садоқатли кули бўлиб қоламан”. Ниҳоят, тугатдик! Белгиланган нарсаларнинг ҳаммасини айтдимми? Охиригача бўлмаса-да, кўчириб ёз. Бу ҳали тайёри эмас – жуда ҳис-ҳаяжонли, фикрлар жой-жойига тушмаган. Ўзим ҳали матнга кўз югуртириб чиқишим, у ер-бу ерини юмшатиб, тартибга солишим зарур. Ўқиб бўладиган қилиб кўчир, тушликкача тугатсанг яхши бўларди. Энди тураман. Ортиқ бирорта хатни ёздиролмайман, йўқ. Бу иш кўп вақтни олди. Эрталабга ҳали ишим бошимдан ошиб ётипти. Une meг a boire¹, кун бўйи бор-йўғи бир неча қултум ичасан, холос. Чошгоҳда менга извош керак бўлади, тушундингми? Сайсхонага буни етказ. Бугун ёғингарчилик бўлмайди. Жаноб меъмор Кудре билан паркдаги янги қурилишларни кўрмоқчиман. У тушликка келиши ҳам мумкин, жаноб Сигезар ҳам эҳтимол келар. Бугун тушликка нима бор?

– Қовурилган ғоз гўшти билан пудинг, ҳазрати олийлари.

– Ғознинг ичини каштан ёнғоғи билан тўлдиришлар, тўйимлироқ бўлади.

– Айтиб қўяман, ҳазрати олийлари.

– Эҳтимол, санъат мактаби профессорларидан бир-иккитаси ҳам келиб қолишар. Мактабнинг бир қисми Эспленададан Овчилар уйига кўчаяпти-ку. Кўчишларига кўз-қулоқ бўлиш даркор. Халатни мана бу стулга ташлаб қўй. Керак бўлиб қолсанг қўнғироқ қиламан. Боравер, Карл! Бориб айт, нонуштамни соат ўнгача беришсин, бир дақиқа ҳам кечиктиришмасин. Совуқ каклик гўшти билан бир стакан мадера келтиришсин. Сал қувват берадиган бирор нарса ичмасанг, ўзингни одамдек ҳис этмайсан. Эрталаб қаҳва ичиш бош учун фойдали, юракка мадера зарур.

– Тўғри айтасиз, ҳазрати олийлари, шеърият учун иккаласи ҳам зарур.

– Жўна, жўна, кўзимдан йўқол!

... Муқаддас сув. Совуқ, топ-тоза, ёқимлилиқда тетиклаштирувчи муқаддас қудрати билан илиқ офтоб нуридан қолишмайдиган шароб! Сувга шон-шарафлар! Оловга шон-шарафлар! Кучли, садоқатли қалбга шон-шарафлар, тўғрироғи: азалий, пок, қўл теккизилмаган, одатда юзаки ва эринибгина елга созуриладиган олий мукамалликнинг асл моҳиятини

¹ Бугун денгизни ичишим керак (фр.).

ҳис этган, ҳар куни ажиб ҳодисаларни қайта-қайта бошдан кечириш имконини берадиган софдилликка шон-шарафлар! “Сув мудом оқади! Ер бокий туради! Ҳаво, қуёш, нурунгни аяма! Олов, ёлқинланавер!” Унсурлар тантанаси “Пандора”да ҳам мавжуд, шунинг учун мен буни апофеоз деб атадим. Иккинчи Вальпургия кечасида¹ ҳамма нарса янада тантаналироқ бўлади, янада юкори кўтарилади, бу аниқ, ҳаёт – бу кўтарилиш, ҳориб-чарчаб яшаб ўтилганидан кейин иродани кўлга олиб, уни қайта бошдан кечирмоқ лозим. “Тўртгала унсурга ҳам шон-шарафлар!” Бу энди қатъий қарор: менинг мифологик-биологик балетим, табиатга бағишланган сатирик мистериям шундай тугалланади. Енгиллик, енгиллик... Санъатнинг олий ва сўнгги таъсири – жозоба туйғусидир. Хўмрайган кўтаринкилик керак эмас, мана, Шиллерни олайлик. Асарлари ялт-юлт қилгани билан фожиали ниҳояланган ахлоқ ҳосиласи бўлиб қолди! Чуқур фикрлилик жилмайиб турмоғи даркор... ора-сира сезилиб, хос одамларгагина юз очмоғи даркор, – санъатнинг сир-асрори ҳам мана шунда. Хилма-хил манзаралар – халқ учун, унинг ортидаги сир-асрорлар уни тушунадиганлар учун. Сиз демократ эдингиз, азизим, энг юксак нарсани оммага чин дилдан ва юзаки, дангал етказиш лозим, деб ҳисоблардингиз. Бироқ, омма ва маданият – булар бир-бирига қовушмайдиган тушунчалар. Маданият – бу бир-бирини жилмайишиданок тушунадиган имтиёзли кишилар жамоаси. Бу Август² табассуми санъатнинг пародияли ўйноқилигига тегишли, энг ярамас нарсани ўта расмий шаклда, энг қийинини эса, енгил ҳазил аралаш намоеън қилади...

Мана мен ювинадиган мочалка, кўпдан бери уни ишлатаман, қўлда ишланган, одам пайдо бўлишидан олдинги Фалес³ намлигини ўзида сақлаган қаттиқ, дағал буюм. Сен қайси заминда пайдо бўлдинг ва ўзингни улуғ деб ҳисобладинг, о, юмшоққина юрагини тортиб олишган ҳаётнинг ғаройиб куртаги? Эҳтимол Эгей денгизидадир? Эҳтимол Киприда⁴нинг марварид тахти жойлашган чиғаноқлар орасида сен ҳам бўлгандирсан? Кўзларим тўлқинлар таъсирида сувга тўлган, сенинг ковакларингдан сувни сиқиб чиқараман, шунда Нептуннинг уч айрили ҳассаси, сувости подшолигидаги югуриб-елишлар, сув отлари ва сув аждахоси, денгиз гўзаллари – денгиз нерейдалари⁵ ва бурғу чалаётган тритон⁶лар кўринади, улар ранг-баранг товланувчи сувни сачратиб, сув подшолиги бўйлаб Галатея⁷ извошини суриб борарди... Мочалканинг сувини гарданингда сиқиш яхши одат, сескантирувчи ёқимли оқим бутун тананг бўйлаб югуради; тананг чиниқади, нафас олишинг равонлашади. Мана бу қўл дегани оғримаганда эди, ҳув ёшлик пайтингда, шўх, ҳавойи йигит, узун, ҳўл сочларинг билан кечаси пайдо бўлиб, тунги йўловчиларни қўрқитган чоғларингдигидек дарёда беҳавотир чўмилсанг. “Ҳамма нарса Тангри марҳамати, унга хуш ёққанларга қўш

¹ Вальпургия кечаси – Европада қадимдан нишонланиб келинадиган ҳосилдорлик байрами.

² Август – қадимги римлик руҳоний, кушларнинг сайраши, парвози, яшин тушишига қараб Худонинг иродасини талқин қилган. Шундан келиб чиқиб, ўзини махсус сирларни билувчи қилиб кўрсатадиган одамларни ҳам шундай аташган.

³ Фалес (тахм. мил. авв. 624-547) – қадимги юнон файласуфи. Унинг таълимотига кўра ҳамма нарса сувдан келиб чиққан ва оқибатда яна сувга айланади.

⁴ Киприда – қадимги юнон мифологиясида Афродитанинг исмларидан бири, афсоналарга кўра у туғилганидан сўнг денгиз кўпиклари ичидан Кипр оролида чиқиб келгани учун шундай аталган.

⁵ Нерейдалар – қадимги юнон мифологиясида денгиз тинчлигини сақловчи худо Нерейнинг қизлари – денгиз парилари.

⁶ Тритон – қадимги юнон мифологиясида денгиз худоси Посейдоннинг ўғли, унинг танаси одамники, оёқ ўрнида балиқнинг думи бўлган.

⁷ Галатея – нерейда, Нерей ва Дориданинг қизи, сокин денгиз тимсоли.

қўллаб ато этилар...” Ойдин кеча узун, сен дарёдан дилдираб ва хузур қилиб чиқиб келганингда шу сатрларни илҳом оғушида кумуш бўшлиқларга қараб айтган эдинг. Устимдан сув қуйганим Галатея чехрасини кўришга кўмак берди. Тасодифий фикр, кутилмаганда ялт этган хаёл, жисмоний қувват ато этувчи, соғлом ҳис-ҳаяжон, қонга ёқимли таъсир этувчи, табиатга ва унсурларга антей¹ча муносабатда бўлувчи ғоя. Рух – ҳаётнинг ҳосиласи, ўз навбатида унда чинакамига яшайди. Улар бир-бирига аталган ва бири иккинчисидан куч олиб яшайди. Агар фикр ҳаётдаги мўл-кўлчилик туфайли ўзини қатта олса ҳеч гап эмас, ҳамма гап қувончга боғлиқ, ўз-ўзидан лаззатланиш қувончни шеърга айлантиради. Ташвиш, албатта, ҳақиқатнинг ташвишини қилиш қувонч билан тенг туриши керак. Ахир фикр ҳам ҳаёт ҳақида қайғуриш-да. Демак, ҳақиқат – қайғу ва қувончнинг фарзанди. Табиатимдаги қувноқлик онамдан ўтган... Бутун жиддийлик ўлимдан. Ўлим билан, унинг олдида бош эгиш билан боғлиқ. Ўлимдан кўрқиш – бу фикр таназзули, чунки унда ҳаёт сўнади. Барчамиз довдираб қоламиз. Шунинг учун довдирашни ҳам қадрла! У сенинг сўнгги фикринг бўлади. Тоабад сўнггими? Ҳаёт тарк этган руҳдаги қора умидсизликка олий ҳаётнинг ёруғ нури тушишига ишониш – бутун диёнат мана шунда.

Рух хок билан бирга қўшилиб тўзғиб кетмайди... Агар мана бу диндорлар бўлмаганида, диндорлик менга маъқул келган бўларди. Ҳар ҳолда ёмон эмас, сирли нарсаларга жимгина ишониб, умид боғлаш, аҳмоқлар ўз жаҳолатпарастликлари билан манмансираб, ёшларга хос дадиллик билан неодиндорлик, неоэтикод, неонасронийликни ўйлаб топмаганларида, оғзидан она сути кетмаган бефаҳмларнинг дунёқарашларига эрк бериб, бунинг янада ишончлироқ бўлиши, иккиюзламачилик ва пуч ватанпарварлик учун ўз айниган мияларини орага сукмаганларида эди... Нимаям деймиз, биз Ҳердер икковимиз ҳам димоғимиз кўтарилган, ўша пайтлар, Страсбургда, эскиликка қарши эдик, унда сен Эрвинни ва унинг соборини мадҳ этардинг, янги давр қиёфасини осон ўрганиш эвазига кескин ва характерли нарсаларни нозиклаштириб юборишни истамадинг. Ҳозирги готик риекорларга бу жуда ёқиб тушарди-да, нега сен буни яширдинг, тўла асарлар тўпламидан чиқариб ташладинг, мана энди Сульпиций, менинг оққўнгил, меҳрибон, ўйчан-мулоҳазали дўстим Буассаре² сендан воз кечишга виждони йўл қўймай, ҳам эски, ҳам янги давр билан, ёшлигинг билан сермахсул алоқадорлигингни таъминлади. Илоҳий марҳаматдан, кулиб боққан қисматингдан миннатдор бўлки, қаршингда қайғули-хатарли нарса энг назокатли, энг хушбичим қиёфада, дабдабали черковга ва халққа дахлдор ҳамма нарсаларга садоқатли кельнлик ёқимтой йигитча кўринишида пайдо бўлиб, қадимги немис меъморчилиги ва тасвирий санъатига, сен юз ўгирган кўп нарсаларга, ван Дайкка, у ва Дюрер ўртасидаги кўп кишиларга, Византия-қуйи Райн санъатига ҳам кўзингни очди. Сен кексаликка барҳам бериш учун келган ёшлигингдан зўр бериб ўзингни четга олдинг, сен ундан ўз тириклигинг ҳаққи бекиниб олдинг, ўзингни ҳимоя қилиш мақсадида барча янги, сенга халақит берувчи таассуротлардан бекинишга уриндинг, бир куни, туйкус, Ҳайдельбергга, Буассаренинг музейида, аввалги қарашларинг ва ҳис-туйғуларингдан четга тортувчи ранглар ва тимсоллар кўз олдингда намоён бўлди, – кексалик ичидаги ёшлик, ёшлик

¹ Антей – қадимги юнон мифологиясида улкан қаҳрамон. Посейдон ва Геянинг ўғли, ерга – онасига тегиб турган пайтда уни ҳеч ким енголмаган.

² Буассаре Сульпиций (1782-1854) – меъмор, Бавария ёдгорликларининг асровчиси.

кўринишидаги кексалик, – ва сен капитуляция деганлари, агар у фатҳ этиш ва эгаллаш бўлса, агар у ўзи билан озодликни тортиқ қилса, нақадар яхши бўлишини англаб етдинг, чунки у озодликдан келиб чиқади-да. Мен буни Сульпицийга айтдим. У қатъий, камтарин дўстлик туйғуси билан мени забт этиш, ўз ишига, яъни Кёльн собори қурилишини тугаллаш режасига жалб қилиш учун келганлигига – тўғри, улар ҳаммалари шунинг учун келишадди, – миннатдорлигимни изҳор қилдим. У ўз кашфиётини, қадимги немис меъморчилигини, готик инқирозга юз тутган Рим ва юнон меъморчилиги меваларидан кўра аҳамиятлироқ эканлигини тан олишим учун жиддий ҳаракат қилди.

*Бунда карикатурабоп кимса,
Зим-зиё тунда ўзи билмасдан
Шоҳ асарини яратди.*

Бу бола ўз ишини шундай оқилона ва абжирлик билан, шундай устмонлик билан қаловини келтирдикки, мен уни ва унинг ишини чин дилдан севиб қолдим. Одамнинг сеvimли иши бўлса қандай яхши! У инсонни безайди, ўз-ўзини ҳам, гарчи у беҳуда иш бўлса ҳам. Ўн биринчи йилда, у илк бора келганида, шу ерда икковимиз Қуйирайн босма нақшлари, Страсбург ва Кёльн чизмалари, “Фауст”га ишланган Корнелиус¹ расмлари билан шуғулланганимизни ҳамон қулиб хотирлайман, тунда Мейер бизни бунақа шубҳали машғулот устида кўриб қолган эди. Кириб келиб стол устига кўз ташлаган, мен унга қараб: “Буни қаранг, Мейер, қадимги давр шундоққина кўз олдимизда турипти!” дея хитоб қилган эдим. Мейер кўзларига ишонмасди. Корнелиуснинг немис қадимиятидан эҳтиром билан қабул қилган нотўғри жиҳатларни қоралаб, ўзича ғудурлаб қўйган ва мен расмларни хотиржам кўздан кечираётганимни, Блоксберни, Ауэрбах ертўласи, Фаустнинг Гретхенга ўз қалбини такдим қилишдаги ҳаракатини мақташимни, буни яхши фикр деб ҳисоблашимни кўриб, менга бақрайиб қараб қолган эди. Насроний варварлик меъморчилиги намуналарини столдан суриб ташламаганим, балки, аксинча, минораларнинг чизмаларини ажойиб, деб ҳисоблашимни, колоннаданинг улуғворлигидан ҳайратга тушганимни кўриб, Мейер довдираб, нафаси бўғзига тиқилиб қолди. Уларни қўлига олиб, айлантириб кўрди, нимадир деб ғудранди, бошини чайқади, чизмаларга, кейин менга қаради, маъқуллади, ўзини Полоний киёфасига солди – It is back'd like a camel² – фикрдоши томонидан сотқинларча ўз холига ташлаб қўйилган шўрлик. Ўз фикрдошини сотишдан ҳам кўра қулгилироқ иш борми? Уларга гап беришдан, уларнинг қўлларига тушиб қолмасликдан, уларни лақиллатиб кетишдан ҳам кўра зўр лаззат борми дунёда? Улардан баланд чоғингда оғизларини очиб туришларини кўришдан ҳам ҳузурлироқ ҳолат борми? Эҳтимол, бунда тушунмовчилик келиб чиқиши, сени гўё нотўғри йўлга тушиб қолди, деб ўйлашлари, риёкорлар сени ўзлари билан ҳаммаслак деб ҳисоблашлари ҳам мумкин. Жиннилик кизиқ нарса, уни ман қилишнинг кераги йўқ. “Хўш, католик динини қабул қилган протестантларнинг аҳволлари қалай?” деб Сульпицийдан сўрадим, “улар бунга қай йўл билан келишганини билмоқчиман”, дедим. У бунга жавобан: “Ҳердернинг ҳамда унинг “Фалсафа ва инсоният тарихи” китоби-

¹ Корнелиус Петер фон (1783-1867) – немис рассоми.

² Туянинг нақ ўзгинаси (“Ҳамлет”дан).

нинг, шунингдек, ҳозирги замон ва бутунжаҳон тарихий йўналишининг ҳам таъсири катта бўлди”, деди. Э, менинг бундан хабарим бор, бу шерикликка ўхшаган нарса, ҳа, кўп жиҳатларда аҳмоқларга шерик бўласан, фақат бу бошқача кўринишга эга бўлади, бошқа нарсани англатади. Бутунжаҳон тарихий йўналиши – “Бузилди ғарб, жануб, шимол. Тахту тожлар бўлди поймол” – менинг ҳам бунга анча-мунча ақлим етади, агар адашмасам, бу менинг ҳаётимга ҳам кириб келган, – шуниси борки, у бировга мингйилликлар руҳини ҳадя қилади, бошқани католикка айлантиради. Шубҳасиз, мингйилликлар руҳи, уни тўғри тушунадиган одам учун анъанага бориб тақалади. Анъанани билимдонлик ва тарих воситасида тутиб турмоқчи бўлишади, аҳмоқлар – мана шулар анъанага қарши-да! Уни қабул қиласанда, дарҳол унга нимадир кўшасан ёки ҳақиқий танқидчи филистер¹ сингари бутунлай рад қиласан. Аммо протестантлар (Сульпицийга шундай дедим) бўшлиқни ҳис этишади-да, унга мистикани аралаштиришади, чунки нимадир содир бўлиши керак-да, бироқ содир бўлмаса – мана шу мистика ҳисобланади. Қовоқмия халқ, удумлар қандай пайдо бўлганини билмайди. Удумларни яратиб бўлади, деб ўйлашади. Бунинг устидан куладиганлар ўшалардан ҳам риёкорроқдир. Лекин улар, сени ўзлари билан бирга риёкорлик қиляпти, деб ўйлашади. Сенинг қадимги германлар ҳақидаги “Райн ва Майн соҳиллари бўйлаб саёҳат”, яъни варварлик давридаги санъат тараққиётига бағишланган китобингни тан олишади. Кейин ватан равнақи йўлидаги ҳосил байрами кунда сомончаларни даста-даста қилиб мақтаниш учун апил-тапил сенинг ҳосилингни янчишади. Кўявер, улар озодликнинг нималигини билишармиди. Яшаш учун яшашдан воз кечиш тушунчасини англаб етмоқ лозим; бунинг учун характернинг ўзигина етарли эмас, рух зарур ва рух қудрати билан ҳаётни янгилашга ирода зарур. Ҳайвон узок яшамайди, одам ҳаётини ҳолатларни такрорлашга, яъни кексайганда яшаришга, ёшлиқда кекса бўлишга қодир, у руҳан кучга тўлиб, яшаб ўтган ҳаётини қайта такрорлаши мумкин, унга юксак янгиланиш, ёшларга хос тортинчоқлик, кучсизлик, беғаразлик – ўлимни ўзига йўлатмайдиган сеҳрли доира устидан ғалаба ато этилган...

Буларнинг ҳаммасини менга қадрдоним Сульпиций, чин дилдан, завқ-шавқ билан, мени ўзига оғдириб олиш ниятида олиб келди; у менга нималарни олиб келганини билмаган эди, агар чироқ олиб келишини кутмаганида, агар мен кўп нарсаларни бошлаб берган, немис қадимияти ҳақидаги китобдан кўра кенгроқ йўлларга бошқарган янги тўлқинларга тайёр бўлмаганида уларни олиб келолмаган бўларди. Ўн биринчи йилда у бу ерда бўлган, роппа-роса бир йилдан сўнг Шероз шоири Ҳофиз ҳақида ҳикоя қилувчи сўзбоши билан таъминланган Ҳаммер таржимаси келди – фавқулудда илҳом тухфаси, кутилмаган танишув, мингйилликлар қобиғи ичидаги метемпсихоз²нинг мистик қувончли сароби – бу менинг қовоғи солиқ қудратли дўстим, Ўрта ер денгизининг Темур³и уйғотган рух. Ёшлиқ оламига узок ўтмиш кириб келди. “Ишонч кенг, фикр тор” – патриархлар замониға маҳсулдор сафар, ундан сўнг, “севиб қолишинг ҳам мумкин...” деган ўй-хаёлда она юртингга саёҳатда Марианна пайдо бўлди. Бу воқеалар бир-бири билан қай тарзда боғлиқлигини билишининг унга кераги

¹ Филистер – фикри тор одам.

² Метемпсихоз – жоннинг кўчиб ўтиши – ўлган одамнинг жони янги туғилган бошқа одамга кўчиб ўтади, деган диний-мистик таълимот.

³ Наполеон кўзда тутилган.

йўқ, ҳаммаси бундан беш йил бурун, унинг келиши билан бошланганини ўзига айтмайман, бунинг ҳожати ҳам йўқ эди, бу унинг миясини ачитган бўларди, холос, у бор-йўғи бир қурол эди, мени ўз ишига жалб қилмоқчи эди, бўлмади, ўзи менга боғланиб қолди. Бир куни ҳатто ўз ишини яхшироқ тарғиб-ташвиқ қилиш мақсадида мендан ёзишни ўрганиш, мени кузатиш, ёзишга мендан маслаҳатлар олиш учун қишни Ваймарда ўтказишга қарор қилди. Қўй, дўстим, дедим унга, мен ёзишни мажусийларимдан ўрганганман, негаки ўзим ҳам мажусийман, эҳтимол, ҳаддан ортиқ мажусиймандир. Бундан сизларга наф йўқ, сизлар мени маъқуллайсизлар, холос, бу камлик қилади, бунинг устига мен ҳаммиша сизлар билан бўлолмайман. Яхши гап билан тузладим, бунақасидан яна кўп тухфа қилдим. Унинг кичик-кичик очеркларини мақтадим, улар зўр, маромида ёзилган, йўналиши тўғри танланган, энг муҳими шу, эҳтимол, мен шунинг ярмича ҳам ёзолмасдим, чунки менда тақводорлик тушунчаси йўқ, дедим. Кейин унга “Италия сафари”дан Палладий¹ни кўкларга кўтариб, немисларга тегишли нарсалар, иқлими ва меъморчилиги билан кўшиб лаънатлаган жойини ўқиб бердим, шўрликнинг кўзларига ёш қалқиди, бунақа кескир жойларни олиб ташлайман, деб ўзимнинг бир сўзлик йигит эканлигимни исботлаш учун унга дарҳол сўз бердим. Унинг кўнглига қараб “Девон”дан ҳам хочга – қаҳрабо хочга қарши жойларни олиб ташладим – шимоли-ғарбликларга хос жиннилик. Бу сўзларни у беҳад аччиқ ва қаҳрли деб ҳисоблади ва ўчириб ташлашимни сўради. Яхши, дедим мен, сиз илтимос қилганингиз учун уларни олиб ташлайман. Буларни ва одамларнинг кўзига кўканак бўладиган, бошқа шеърларни ҳам ўғлимга бераман. У буларни меҳр билан асрайди, майли, ёкса қилаверсин; шунда ёқиб ҳам юборилмайди. Бошқаларнинг кўзига кўканак ҳам бўлмайди... У мени ниҳоятда яхши кўради – мен унинг тақводорлик машғулотларига қизиқиш билдирганимдан қанчалар хурсанд бўлди, ўзининг фойдаси учунгина эмас, йўқ, мен учун ҳам. Ажойиб суҳбатдош – унга Некарельцга кетаётганимизда бекатдаги совуқ хонада, энг қисқа тун ҳақида, Авроранинг Ҳеспарга бўлган муҳаббат соғинчлари ҳақида ўқиб берганимда қанчалар қизиқиш билан тинглаган эди! Ажойиб инсон! У менга “Девон”нинг “Фауст”га яқинлиги борасида ниҳоятда дилга яқин, мулоҳазакор сўзларни айтган, ҳар тарафлама яхши йўлдош, ҳамфикр бўлган эдики, извошда ҳам, бекатларда ҳам ҳаётдаги баланд-пастликлар хусусида очилиб суҳбатлашган эдик. Франкфуртдан Ҳайделбергга қилган сафаримиз ёдингдами, ўшанда тунги юлдузлар ёғдуси остида, унга Оттилия ҳақида, уни қандай севганинг, унинг дардида изтироблар чекканинг ҳақида гапириб берган эдинг, ҳатто совуқдан, асабийлик, уйқусизликдан нолиб нималардир деганмидинг-ей? У қўрқиб кетган эди, бу аниқ... Некарельцдан қайтишдаги хушманзара йўл, оҳақтошли тоғларнинг тепасида тошқотиб қолган нарсалар ва аммонитлар²ни топган эдик. Обершафленц-Бухен. Ҳартхаймдаги меҳмонхона боғида тушлик қилдик. У ердаги ёш хизматчи қиз менга муҳаббатли нигоҳ билан қаради, унинг мисолида мен Сульпицийга ёшлик ва Эрос³ қай тахлит гўзалларнинг ўрнини босишаётганини намоёиш қилдим, чунки у чиройли эмас, лекин йўлдан оздириш даражасида эди ва салобатли меҳмон жаноб у ҳақда га-

¹ Палладий – қадимги Рим ва юнон афсоналарига кўра шаҳар хавфсизлигини асровчи қуролланган шохнинг ҳайкали.

² Аммонитлар – бош-оёқли қазилма моллюскалар. Улар полеозей ва мезозей даврларда яшаган.

³ Эрос – Эрот ҳам дейилади, қадимги юнон мифологиясида севги худоси; қадимги Рим мифологиясидаги Амур ва Купидоннинг ўзи.

пираётганини сезганидан боши осмонга етиб, уялиб-қизариб кетганида янада ёқимлироқ бўлиб туюлди. Буни у сезиши керак эди, суҳбатдошим ҳам албатта, мен қиз ҳақида гапираётганимни сизди, мен гап ўзи ҳақида бораётганини қиз пайқасин, деб гапирардим, холос. Суҳбатдошим бундай вазиятда ўзини рисоладагидек тутди, таажжубланмади ҳам, бефарқ ҳам бўлмади – католикларга хос маданият – кейин мен қизнинг дудоғидан бўса олганимда, хайрихоҳона қувонч билан қулиб юборди.

Қуёш нурлари остидаги малина, қайнатилган мевалар ҳиди, аниқ шундай. Нима, улар мураббо қайнатишяптими? Ахир ҳозир пайти эмас-ку. Барибир бу ҳидни сезаяпман. Жудаям ёқимли ифор, меваям қулинг ўргилсин-да, юзасини майин парда қоплаган шарбатга тўйиниб кўпчиган, баайни аёлнинг дудоғидек меҳрли бир илиқликка йўғрилган. Агар севги ҳаётдаги энг тотли туйғу бўлса, унда севгидаги энг тотли нарса бўса – севги поэзияси, ўзингни унутиш даражасидаги руҳий-маънавий муҳр, руҳий ибтидо билан жисмоний интиҳо оралиғидаги мўъжизакор илоҳий кучнинг ўртаси, пок органлар – нафас ва нутқ билан олий даражада амалга оширилладиган ширин ҳаракат – руҳий, индивидуал ҳам, бошқа ҳаракатлардан кескин фаркланади – қўлларинг орасида бироз орқага ташланган ягона суюкли бош! Киприклар остидаги ҳам жиддий, ҳам жилмайган нигоҳ сенинг нигоҳингда йўқолиб кетади ва сенинг бўсанг унга: “Сени севаман ва фақат сени дейман, Яратганнинг ягона хилқати, барча мавжудотлар ичида фақат сени дейман”, деган сўзларни айтади. Бўса – лаззат, гумона бўлиб қолиш – шахвоний ҳирс меваси. Худо буни қуртгаям ато қилган. Хўш, сен ҳам ўз вақтида “қуртлик” қилмадингми, бироқ сен бўсадан лаззат олиш билангина чекланинг, ўткинчи гўзалликка билиб туриб ўзингни унутиш даражасида вақтинча интилдинг. Ҳаёт билан санъатнинг фарқи ҳам ана шунда, чунки ҳаётнинг, инсон ҳаётининг тўкин-сочинлиги, фарзандларни дунёга келтириш – бу шеъриятнинг, дунёнинг малинали лабларидан бўса олишнинг иши эмас... Лоттанинг канарейкага лабида овқат берганида миттигина қушча нозиккина лабларга секин туртиб қўйиб, кейин тумшукчасини унинг оғзидан олиб, бошқаникига йўналтириши беҳад назокатли суклик ва ўз айбсизлиги билан ҳайратланарлидир. Зўр иш қилдинг, таланти шумтака, худди севгидек санъатнинг ҳам фаҳмига яхши етардинг, ахир сен севги билан шуғулланатуриб, ими-жимиди санъатни ҳам олдинга силжитдинг, – сен палапонгина, муҳаббатни, ҳаёт ва инсониятни санъатга бағишлаб юборишга ҳам тайёр эдинг. “Менинг жаҳли чиққан азизларим, бўлар иш бўлди, у Лайпцих ярмаркасига чиқарилди, агар қўлларингдан келса мени кечиринглар. Сизлар ва сизларнинг фарзандларингиз олдида қарздор бўлиб қоламан, бошларингга солган ўша... уни нима деб атасанглар атайверинглар, аччиқ соатлар учун қарздорман. Мени кадрланглар, илтимос қийнаманглар!”¹ Айни мана шу фаслда, палапонлик давримнинг туманли кунларида шу сатрларни ёзган эдим. Баҳорда биринчи нашр қўлимга келиб текканида бу хатни сўзма-сўз эсладим. Бу аҳмоқона битик шунча йиллардан сўнг қайтадан кўз олдимдан ўтди. Бу тасодифий ҳол эмас, шундай бўлиши керак эди. Ушбу китобча сўнги ҳалқа бўлиб, Сульпиций келганидан кейин бошланган барча бошқа ҳалқаларни яқунлайди. У ҳаётга янги маъно берувчи, қувноқ ва тантанавор байрам учун руҳни чиниқтиришдаги қайта юзага чиқувчи босқичга тегишли... Хуллас, аъло

¹ Гёте 1774 йили Кестнерларга ёзган хатдан парча.

даражада бажарилган иш, яша йигитча, ажойиб рухий ишланма, кўнгили кечинмаларига бой мотивировка. Жиннининг гул қидириб юргандаги куз манзаралари тасвири ҳам яхши. Севимли аёл дўсти учун дугоналаридан бирортасини танлаш мақсадида уларни хаёлидан ўтказди ва бирортасини ҳам дўстига лойиқ кўрмайди... Бу ҳам дилтортар. “Ҳамрози диллар”дан бўлиши ҳам мумкин. Ҳис-туйғуларнинг шундай парокандалик пайтида, инсон шахсини турмушнинг қоронғи деворларига михлаб қўйган мана шундай кўкка кўтарилган қаҳр-ғазаб занжирида шунчалик муфассал талқинни айтмайсизми. Тушунаман, ўқ нишонга теккан, буни бажарган одам анойи эмас. Қанчалик осонлигини, буни ўйлаб топган ва амалга оширган одамгина билади. Санъатнинг ўзидек осон, бахтли, “Вертер” эпистоляр композиция туйғайли дарҳол дилга жо бўлади, янги-янги нарсаларни кўз олдингизда тизиб ташлайди, – унда лирик оламнинг бутун бир тизими ўз аксини топган. Талант – бу ишни қийинлаштириш ва уни қайтадан ўзи учун осонлаштира олиш қобилиятидир. “Девон” билан ҳам иш шундай кечди, ҳамма нарса ҳамиша шундай кечгани ажойиб. “Девон” билан “Фауст”, бу ҳам энди майли. Аммо “Девон” билан “Вертер” бир-бирига жуда яқин, аниқроғи, турли босқичларда, кучайтирилган, кўркамлаштирилган тақрорланиш. Ҳамиша, умрбод шундай бўлиб қолсин. Тавба-тазаррунинг нафи абадиятга етсин! Бўса илгариги қўшиқларда ҳам, кейингиларида ҳам кўп тилга олинади. Фортепиано олдида ўтирган Лоттанинг, ўшангача унчалик диққатни торتماган лаблари гўё мусиқанинг майин оҳанглари ютмоқчи бўлгандек ташналик билан очилади – худди шу ҳолат Марианнада бўлмадимиз ёки тўғрироғи, Марианна “Миньона”ни куйлаганида янги Лоттага айланмадимиз, сабр-бардошли Альберт шу ерда мудраб ўтирмадимиз? Буниси энди худди байрам маросими, тантанали маросим, қадимги удумларга тақлид, байрамона хизмат, шунчаки ўйлаб топилган ўйин, аввалгисидан кўра камроқ жонлилик, бироқ ўз навбатида кучлироқ илҳом мавжуд... ҳа, майли, илҳомлантирувчи давр ўтди, бундай тимсолни энди ортиқ кўрмайман. Кўришни хоҳлаган эдим, аммо бундай қилмаслигим кераклиги олдиндан белгилаб қўйилган, яъни узоқ муддатга қайта янгиланиш ман этилган эди. Уйда ўтираман! Мудом ёш маҳбуба бўса учун яна қайтиб келади, – (тўғри, энди у кексайган кўринишда, қаердадир яшаяпти, деб ўйлаш дилни хира қилади, “Девон” билан бирга “Вертер” ҳам шундай яшашда давом этапти, деган фикр ҳам ноҳуш).

Бироқ “Девон” ҳар қандай ғайритабиийликдан холи ҳолда улуғликка яхшироқ етишди, юксак чўққиларни кўзлади. Ўша пайтда бу хомкалла “Вертер”га қанақа телба-тескари мотивларни киритганини ўйласам, иситмам чиқиб кетади. Жамиятга қарши исён, асилзодаликка қарши нафрат, ўзини ҳақоратланган ҳис этиш – хўш, шунга аралашининг керакмиди? Жинни, сиёсий ишларга аралашини ҳамма нарсанинг нархини туширади. Наполеон: “Нега бундай қилдингиз?” деб тўғри танбеҳ берган эди. Бунга эътибор бермаганлари ва буни китобнинг бошқа изтиробли оҳанглирига тегишли деб ҳисоблаганлари, бунинг бевосита таъсир қилиши ҳисобга олинмагани, бу фақат сенинг омадинг. Аҳмоқ, эси йўқ гўдак, боз устига ғоят субъектив эдинг. Ахир юкори табақа билан муносабатларим яхши эди-ку – автобиографик асаримнинг тўртинчи қисмида адабиётдаги шу пайтгача мавжуд бўлган тартибларга ҳилоф иш қилган бўлсам-да, Гец туйғайли олий доираларда жуда яхши қабул қилинганимни албатта қистириб

ўтаман... Халатим қани? Карлга қўнғироқ қилай, сочимни тўғрилаб қўйсин. The readiness is all!¹ Бирорта меҳмон келиб қолиши мумкин. Юмшоққина фланель² қандай ёқимли, мазза қилиб қўлингни орқангга чалиштириб юрасан. Брентаноларнинг Райн бўйидаги гумбазсимон галереясида ва Виллемерларнинг айвонида эрталаблар шундай қилиб у ёқ-бу ёққа юрган эдим. Гарчи ўшанда бирор чуқур ўйга толмаган бўлсам-да, мени чалғитмаслик учун ҳеч ким менга сўз қотишга журъат қилмас эди. Кексайганда улуғ бўлганинг яхши, иззат-ҳурмат муҳим нарса. Ҳа, бу суюкли халатча менга қаерларда ҳамроҳ бўлмади, бу энди ўз “мен”ингни химоя қилиш, уни бегоналар назаридан қўриқлаш учун ундаги одатни сафарларга ҳам бирга олиб чиқишда. Шунингдек, кумуш қадахимни ҳам қаерга борсам, олиб бораман, бундан ташқари, намунали ва кўзни қамаштирувчи бегона юртлар мендан ва менинг одатларимдан зўр чиқмасин, дея ўзим ичиб юрадиган винони ҳам ёнимда олиб юраман.

– Ке, мени чиройли қилиб қўй, Фигаро, Баттиста, отинг нимаям эди-а! Сочимни тараб қўй, тукларни ўзим олиб ташладим, ахир сен лаб устини қириш керак бўлса бурунни юқорига кўтарасан-да, бунақа мужикларга хос одатни жиним суймайди. Бир талабанинг қилиғини эшитганмисан? У тенгдошларига бир мансабдор кишининг бурнидан тортаман, деб мақтанади, у ўша жаноб олдига саргарош қиёфасида бориб, гўё мўйлабини текислаб қўймоқчи бўлгандек ҳамманинг кўзи олдида бурнидан маҳкам ушлайди-да, бошини у ёқдан-бу ёққа силкитаверади. Бу иш фош бўлади, қаттиқ асабийлашган қариянинг миясига қон қуйилади, мақтанчоқ талаба эса унинг ўғли билан бўлган дуэлдан сўнг бир умрга ногирон бўлиб қолади!

– Эшитмабман, ҳазрати олийлари. Бироқ гап бирор одамнинг бурнидан ушлашдаги мақсадда, ҳазрати олийлари, амин бўлсинларки...

– Хўп, яхши, мен соқолимни ўзим олишни ёқтираман. Бир кечада унчалик ўсиб ҳам кетмайди. Сен сочим билан шуғуллан, уларга упа сепсанг дейман, мана бу ерга, мана бу ерни эса бироз жингалак қилиб қўй, соч манглай ва чаккалардан йиғиштирилган бўлса, бежирим туради, ўшанда фрегат³ хужумга тайёр бўлади. Чунки соч билан мия ўртасида ўзига хос алоқа мавжуд, таралмаган мия нимагаям ярайди. Биласанми, илгариги замонларда сочни ўриб, қилдан тўқилган ҳамён билан юришар, бу жуда ярашарди; бу ҳақда сен ҳеч нарса билмайсан, сен сочни кесиб юрадиган даврда дунёга келгансан, мен эса, узоқдан келганман, жуда кўп йўлларни босиб ўтдим, сочимни узун, қисқа қилиб ўриб ҳам юрдим, ёпишиб, осилиб турадиган гажаклар ҳам қилиб юрдим – тўғри, ўзингга-ўзинг даврлар оша ҳеч бир ўзгармасдан кезиб юрадиган барҳаёт жухудга ўхшаб туюласан, фақат – одам буни сезмайди ҳам – урф-одатлар ва либослар ўзгаради, холос.

– Ўша пайтлардаги гул солиб тикилган кийимлар, сочни ўриб ёки гажак қилиб қўйишлар ҳазрати олийларига ғоятда ярашган бўлса керак-а?

– Тўғрисини айтсам: у бир гўзал, одоб доирасидан чиқмайдиган даврлар эди, ўша муҳитдаги телба-тескарилик ҳам ҳозиргига нисбатан кўпроқ қадрланарди. Агар озод қилмаса, озодликда нима маъно бор, айт-чи? У кезларда инсон ҳуқуқи бўлмаган экан, деб ўйламасликларинг керак. Хўжайинлар ва хизматкорлар бор эди, ҳа, аммо булар Тангри иродаси билан дунёга келган, ҳар бири ўз обрў-эътиборига эга бўлган табақалар,

¹ Тайёр бўлиб туриш – ҳамма нарса дегани (инг.).

² Фланель – ипдан ёки жундан тўқилган мато.

³ Фрегат – уч мачтали елканли соқчи ҳарбий кема.

хўжайин ўзи мансуб бўлмаган тоифадагиларни – Худо яратган хизматкорларни ҳурмат қиларди. Негаки ўша пайтларда, каттами-кичикми, ҳар бир одам бандасига насиб этган нарсани татиб кўриши керак, деган тушунча кенг тарқалган эди.

– Билмадим энди, ҳазрати олийлари, охир-оқибат биз, кичиклар, кўпроқ аччиқ нарсаларни татиб кўришга мажбур бўлдик. Биз Худо берган улўғлар табақасига кўпам суянавермаслигимиз лозим.

– Сен ҳақсан, Карл. Бу хусусда сен билан қандай баҳслашай? Сен мени, яъни хўжайинингни тароқ ва киздирилган қискич остида тутиб турибсан, сенга эътироз билдирганим заҳотиёқ сочимни юлиб олишинг ёки мени куйдиришинг мумкин, шунинг учун ақлим борида тилимни тишлайман.

– Сочларингиз бирам майин, ҳазрати олийлари.

– Сийрак, демокчисан, шундайми?

– Йўғ-э, фақат манглайингиз устидагина энди сийраклаша бошлаган. Ҳар бир тола сочингиз ўзича майин, худди ипакдек, эркакларда бунақаси кам учрайди.

– Нимаям деймиз, Тангри мени қандай ёғочдан йўнган бўлса, шундай мавжудман.

Лоқайд, нохуш ҳолатда айтилдими бу сўзлар? Ўз табиий хусусиятларим ҳақида ўйламасдан гапирдимми? *Parrucchiere*¹ хамиша тилёғламалик қилишади, бу йигит ўзи шуғулланаётган касб-корнинг ҳадисини олган. Менинг шуҳратимга ҳавас қилганини кўрсатмоқчи бўлади. Шуҳрат ҳам турли хил шакл ва мазмунга эга эканлигини, у ҳам асослиликни, жиддий, ўйлаб ўз-ўзини тафтиш қилишни, ўз умргузаронлиги билан кеккайишни, жисмоний-маънавий туриш-турмушининг баланд-пастига беҳад қизиқувчанликни талаб қилишини, табиатнинг узундан-узун чалкаш йўллари ва қоронғи тажрибаҳоналарида, дунёни ҳайратга солган сендек одам дунёга келганини у тушуниб етмайди-да. Демак, бизнинг жисмоний хусусиятларимиз ҳақидаги унинг тилёғламалик билан айтган сўзлари гоҳида дилингни юзаки, ёқимли қитиклашдек эмас, балки мушкул ва омадли сир-асрорларни англаб етишга чорловчи овоздек таъсир этади. Табиат мени қандай дарахтдан ясаган бўлса, ўшаман. Тамом-вассалом. Қандоқ бўлсам, шундайман, ва таъбир жоиз бўлса, ҳеч қачон ўлмайдигандай дунё учун яшайман. Ҳа, ҳақиқатда, ҳам шундай. Демак, буларнинг бари такрор содир бўладиган кундалик уринишларми? Бу айнан менинг қатъий тамойилимга мос эмас. Агар у ўз олдида даҳонинг такомили қандай шаклланганини дидактик намоён этишни мақсад қилиб қўйган бўлса, (гарчи илмий бўлса-да, бу ҳам мақтаниш) унда уни даҳони юзага келтирган ҳаётнинг дилда ардоқланган кучлари, ана шу такомил материалининг ўзи банд қилади. Олимлар тафаккур ҳақида фикр юритишади-ку, нега энди ижодкор ижодий кучлар ҳақида фикр юритмасин, айниқса, у ижодий жараёнга, ижодкор феноменига беҳад мағрур, манманларча жойлашиб олган бўлса? Майиндан майин соч! Мана, қўлларимни юмшоқ халатим устига қўйиб ўтирибман, улар майин сочларимга мутлақо ўхшамайди, улўғвор-нозик зодагон қўллари эмас, балки темирчи ва қассоблардан мерос бўлиб ўтган, хунарманднинг бақувват, сертомир қўллари. Йиллар давомида имкони бўлган имконсизликда, бахтли тасодифларда нозиклик ва бақувватлик, назокат ва қўполлик, ақлсизлик ва мулоҳазакорлик билан

¹ Сартарошлар (италь.).

бирга қоришиб, ниҳоят истеъдод, феномен бўлиб етишиш учун қандай бўлмоқ керак эди? “Бир гала яхшилар ва ёмонлар/ Дунёга қувонч ва ғамни тортиқ қилар/ Махлуқлар ва ярим худолар ҳам/ Буни дарҳол бунёд этолмайди”. Ахир мен буни ёзган пайтимда бирга қўшиб юбормаган эдимми, бирини бошқаси деб ўйламаган эдимми, қувончда ҳам алам, “ярим худода ҳам махлуқ” бўлишини билмас эдимми? Яхшилик ва ёмонлик – табиат бу ҳақда нима билади – кексалик ва саломатлик ҳақида ҳам у кўп нарса билмаса-да, оғриқдан қувонч ва соғайишни вужудга келтиради-ку? Табиат! Аввало сен менга ўзлигимни англашни ўргатдинг ва мен машаққат ила ўзимда сени топдим. Сен менга бу ҳақда маълум қилдинг: агар насл узок яшаса, одатда, у йўқолиб кетмай туриб, шундай бир шахс дунёга келадики, у барча аждодларининг хислатларини ўзлаштиради, шу пайтгача узилиб қолган ва кам эътибор қилинган истеъдод нишонларини бирлаштириб, тўлиқ намоён қилади. Зўр фикр, одамларнинг яхшироқ англаб етишлари учун жон қуйдириб, намуна қилиб айтилган – ўзининг мушкул турмушидан атайлаб ажратиб олинган табиат ҳақидаги фан. Кеккайишми? Ўзида табиатнинг мақсадини, тугалланиб, яқун топган апофеозни, сўнгги олий ҳосилани кўрган одам кеккаяди-да ахир, бу даражага етгунча у озмунча меҳнат қилдими! Ахир қандай қилиб инсон наслининг туғилиб ўсиши, асрлар давомида қоннинг бир-бирига қўшилиб, чатишиб кетиши, бошқа шаҳардан келган шогирднинг, одатга кўра, устанинг қизига уйланиши, граф хизматкори ёки тикувчи қизининг танобчи ёки хизматчига турмушга чиқиши – қандай қилиб бундай қонлар алмашинуви Яратганнинг инояти билан муваффақиятли яқун топди? Четдан тўплаган рухий куч-қудрат билан ҳатто энг хавфли майлларни ҳам енга олганим, шаклини ўзгартириш, фазилатларини ошириш, яхшилик ва улуғлик томон буришга тиришганим мени шу даражага олиб келганини дунё англаб етади. Мен – ҳаётдаги зўрма-зўракиликлардан яралган мувозанат – санъат асари, табиатнинг аниқ ўлчанган бахтли тасодифи, олчоқлар орасидаги рақс, қийинчиликларга ва эркаликларга интилиш, амал-тақал ва тахмин, бунинг ёнида яна даҳолик ҳам бўлиши мумкин, даҳолик ҳамиша амал-тақал ва тахминдир. Одамлар нари борса асарларимни қадрлашади, ҳаётим ҳеч кимга керак эмас. Сизларга насиҳатим: “Бировга тақлид қил, такрорла, бироқ белингни синдирма!”

Сенинг эр-хотинлик муносабатлари олдидаги кўркувинг, ўз наслингни аждодларга ўхшаб давом эттиришинг бемаъни, ҳатто номумкин эканлигини, қилар ишни қилиб қўйганингдан кейин қонларни бошқатдан ча-тиштиришга интилишинг қанчалик беҳудалигини ҳис этишингдан бирор маъни чиқадими? Менинг ўғлим – енгилтак зарурият ҳосиласи, тўзғиган тўшакдаги беадабона алоқалар меваси, – у мақсаддан ташқари нарса, у эпилог, мен буни билмайманми? Табиат ундан юз ўгирди – мен қўлимдан келганча унда табиатни қайта уйғотишга уринаман, уни “амазонка”га уйлантираман, чунки ўша қиз мен ҳамиша ўзимни четга олиб юрганлар наслидан, қани, сўнгги аккордлар жаранглаб, уларнинг садолари остида табиат эснаб, ҳайрон бўлиб уйига жўнаб кетишга улгурмасидан олдин прусс қонини олиб келиб қўшайлик-чи. Гап нимадалигини биламан. Бироқ билиш – бошқа, ҳис этиш – бошқа нарса. Quand teme¹, ҳатто совуқ билимга ҳам парво қилмай ҳиссиёт ўз ҳукмини ўтказаверади. Уйда Лили хўжайинлик қилиб ва қария у билан мулойим ҳазиллаша бошласа, қандай ажойиб,

¹ Ҳеч нарсага қарамасдан (фр.).

маъкул иш бўларди, кейин набиралар дунёга келади, жингалак сочли набиралар, набира-шарпалар, юракдаги бўшлиқдан пайдо бўлган куртаклар – уларни сен севишга мажбурлигиндан ишонч ва умидсиз севасан...

Синглим Корнелияда на умид-ишонч, на муҳаббат бор эди, аёл киёфасидаги менинг иккинчи “мен”им, аёл бўлиш учун туғилмаган эди. Ахир унинг эридан жирканиши сенинг никоҳдан қўркишингга ўхшамасмиди? Тушуниб бўлмайдиган, ёруғ оламга фавкуллода бегона, ўзи ҳам, ўзгалар ҳам англаб етолмайдиган қаҳри қаттиқ аббатиса¹, нотабийй, дуойи бад қилинган туғиш жараёнида бўлари бўлган хилқат – сенинг туғишган синглинг шунақа эди, – қолган тўрттаси ичида ўз бошига ташвиш ортириб гўдакликдан сен билан ёнма-ён улғайган ягона жигаринг. Қолганлари қани, чиройликкина қизалоқ, бу дунёга сиғмаган менинг укам, ювош, қайсар болагина қани? Қачонлардан бери улар йўқ, дунёга келиб улгурмай, эсимда бор, кўпам йиғлаб йўқланмай бу дунёдан кетишди. Деярли хотирадан ўчган, деярли унутилган болалик хаёллари...

*Сен-ку кетдинг, қисмат экан яшаб қолдим мен,
Кетдинг, аммо кўп нарсани йўқотмадинг сен².*

Мен сизларнинг ўринларингга, сизларнинг ҳисобларингга яшаяпман, ҳаёт юкини беш киши учун кўтараяпман. Мендаги худбинлик, ҳаётга ташналик шунчалар кучли эканки, ҳаёт сизларга атаган насибани ҳам совуққонларча ўзим эгалладим. Биз онгли равишда содир қиладиган гуноҳлардан ҳам кўра чуқурроқ, янада махфийроқ гуноҳлар ҳам мавжуд экан. Ёки уларнинг кучи кўзга кўринарли битта ҳаётни дунёга келтиришга етдими, қолганлари ўлиб кетавердим, чунки отам онамга уйланганида ёши ундан икки баравар катта эди-да? Дунёга даҳони тухфа қилиш учун танланган, Худо ярлакаган жуфтлик. Бахтсиз жуфтлик! Табиатан қувноқ онагинам умрининг энг яхши йилларини мункиллаган золимни парвариш қилишга бағишлади. Корнелия уни ёмон кўрарди, эҳтимол, ўзини дунёга келтиргани учундир. Ахир эзма, қўлидан бир иш келмайдиган телбанамо вайсақи, калтафаҳм расмиятчи, ҳар қандай яхши ҳаракат у ўрнатган тартибни бузишидан кўрқадиган, ваҳима касалига йўлиққан нухса нафратдан бошқа нимагаям лойиқ бўлсин? Сен ундан кўп белгиларни юқтиргансан: бўй-бастинг, феъл-атворингдаги айрим белгилар, коллекцияга қизиқишинг, сертакаллуфлигинг, расмиятчилигинг – фақат сен буни бироз ўзгартиргансан, холос. Кексайганинг сайин бу шарпасимон қария сенда намоён бўла бошлайди, сен буни англаб етасан, қатъий садоқат билан, онгли равишда ҳурмати янги жойига қўясан, прототипинг бўлган отангни тан оласан. Қалбим, қалбим, мен сенга инонаман ва инонишни хоҳлайман. Қалбинг ҳаётни бўяб кўрсатиб, сени чалғитиб турмаса яшаб бўлмай қоларди, – бироқ унинг ости музлаб ётибди. Муздек ҳақиқат сени улуғ ва манфур қиладди, дунёни мулойим, хуш ёкувчи қалб алдовлари билан ўзингга бўйсундиришинг мумкин. Отам жоҳил, обрў-эътибор қули, ота-онасининг кексайганда топган фарзанди эди, унинг укаси ҳам нақ жиннининг ўзи, отамга ўхшаб ақлдан озиб дунёдан ўтган эди. “Бобом гўзалларнинг шайдоси эди!” – о, ҳа, қувноқ табиатли, пўрим Текстор, онамнинг отаси, ишратпараст, лўндасини айтганда, хиёнат устида дарғазаб

¹ Аббатиса – католик аёллар монастирининг бошлиғи.

² Рус тилидан Муҳаммад Али таржимаси.

эрлар томонидан қўлга тушган хотинбоз, шу билан бирга, башоратчилик қобилиятига эга бўлган ажойиб хаёл бандаси эди. Фаройиб қоришма! Афтидан ука-сингилларим менинг қиёфамда қадди-басти келишган, ёқимли шамойилга эга бўлишлари учун уларнинг ҳаммасини ўлдиришим керак эди, гарчи менда дабдабанинг юки тарзида бир чимдим жиннилик сақланиб қолган бўлса-да, агар мен тартиб сақлаш кўникмасини, ўз-ўзига ғамхўрлик қилиш санъатини, химоя воситаларининг бутун бир тизимини мерос қилиб олмаганимда ҳолим нима кечар эди? Жинниликни, томи кетган даҳолик ва ярим даҳоликни қанчалик ёмон кўраман, пафос, ғалати имо-ишоралар, баландпарвозликдан нафратланаман, улардан ўзимни четга оламан, буни сўз билан ифодалаб беролмайман. Жасорат – энг яхши, ягона, қиёси йўқ хислат, бироқ сокин одоб-ахлоқ доирасидаги, ҳазил-мутойибага йўғрилган бир қанча расм-русумлар қобиғида бўлмоғи жоиз, мен шундай бўлишини истайман ва шундайман. Бу ерда бир йигит бўларди, исми фон Зонненберг эдими-ей, улар уни Кимбрар деб чақирарди, гарчи аслида кўнгилчан бўлса-да, хийла тийиқсиз, ахлоқан бебош эди. Унинг бор ижод маҳсули маҳшар куни ҳақидаги шеъри бўлиб, у ақлга сиғмайдиган битик, беандиша, бориб турган даҳшат, ғазабни кўзгайдиган даражадаги ярамас талқин. Худди “Шўрлик Ҳайнрих”ни ўқиганимиздагидек кўнглим айниб кетди. Охири даҳо ўзини деразадан ташлаб юборди. Бурда-бурда бўлиб чириб кет!

Яхши, у мени эскича русумда бўлса-да, орастагина қилиб қўйди. Борди-ю, меҳмон келса, мен икки томонни ҳам хотиржам қиладиган, унча аҳамиятли бўлмаган воқеаларни босиқ овозда гапираман, даҳога эмас, балки мулойимгина оддий одамлар ярим тортиниб, ярим қизиқувчанлик билан ёнига яқинлашадиган сирли шарпага ўхшашга ҳаракат қиламан. Улар менинг сохта қиёфам, манглайим, машҳур кўзларим ҳақида тўйгунча гап сотишди, суратларда кўринишимга кўра кўзларим, бошимнинг тузилиши, оғзим, жанубликларга хос буғдойранг чехрамни онамнинг онаси, Тексторга турмушга чиққан марҳума Линхэймер бувимдан шундоққина ўзлаштирган эмишман. Биздаги физиогномик қобиқнинг аҳамияти нечоғлик? Буларнинг ҳаммаси юз йил бурун мавжуд эди ва соғлом, бақувват, қорачадан келган, ғайратчан аёл табиатини ифода этар эди. Бу белгилар кейин онамда, бутунлай бошқа феъл-атвордаги аёлда кўрингандек бўлди-ю, менда, қандай бўлсам, шундай қобиқда тўлиқ ўз ифодасини топди – илгари мутлақо бўлмаган, зарурият ҳам туғилмаган руҳий қиёфага эга бўлди. Менинг жисмоний “мен”им руҳий “мен”имни қай даражада ифода этади? Агар бу кўзлар Гётеники бўлмаганида мен шундай кўзларга эга бўлармидим? Ҳар ҳолда мен Ландхэймерларга суянаман. Чунки улардаги энг муносиб, энг яхши жиҳатлар менга ўтган. Уларнинг дастлабки яшаш жойлари – уларни шу жой номи билан аташган – Рим чегара тўсиқларига яқин жойдаги тор водийда жойлашган, у ерда қадимдан антик ва варварларнинг қонлари чапишиб келганлигини ўйласам, қалбимни ёқимли ҳислар чулғайди. Сенинг келиб чиқишинг, сенинг тийнатиңг, кўзларинг, немисларга бегоналигинг шундан, немисларга хос тубанликка нисбатан кузатувчанлигинг, бу жин ургур халққа минглаб томирлардан озиқ олаётган нафратинг шундан, ўша туфайли ва ўшанга қасдма-қасд яшаяпсан, сен ана шу халқнинг маънавий тараққиёти учун сафарбар қилингансан, шу халқни деб мана шу оғир меҳнатни қиляпсан, балки беихтиёр ўз қобиғингга ўралиб яшаяпсан, шу нарса сени дуч келган пайтда нотўғри талқин қилиш мақсадида тан олишларига мажбур қилган эди, – аслида мен ҳаммаларингнинг томоқларингга

тиқилган тош эканлигимни наҳотки билмасам? Улар билан қандай чиқишса бўлади? Шундай пайтлар бўладики, улар билан муроса қилишни мен юракдан истайман! Бу қўлимдан келиши керак, – гоҳида қўлимдан келган ҳам – уларнинг уруғлари, саксонлар, лютерлардан кўп нарса сенинг қонингда ҳам бор, сен бундан беҳад ғурурланиб ҳам кўясан, аммо аклингнинг мақсад-муддаосидан келиб чиқиб, буни беғараз киноя ва жозибаторликка сингдиrolмайсан. Улар сенинг ҳақиқий немислигинга ё ишонишади ёки буни суиистеъмол қилади, деб ўйлашади, сенинг шон-шуҳратинг улар учун нафрат ва ғазабнинг ўзи. Халқ билан қарама-қаршиликдаги, лекин ҳар ҳолда олға етакловчи ночор ҳаёт. Шундай бўлиши керак, чамаси, менга раҳм қилмай кўяқолишсин! Аммо ҳақиқатни ёмон кўришлари – бу тўғри эмас. Ҳақиқатнинг жозибасини пайқамаганлари – ачинарли ҳол, уларнинг жирканч, қалбаки нарсаларни, ҳар қандай бебошликларни қадрлашлари – даҳшат, халқ ичидаги энг тубанлар билан муомалада бўлиб, уларнинг кирдикорларини хаспўшлайдиган, миллий ўзига хосликни шунчаки бир кўполлик деб тушунтирадиган шаллақиларга ишониб, таъзим қилишлари, иззат-обрўларидан охиригача айрилиб бўлган бўлишса-да, ўзларини улуғ мартабали қилиб кўрсатишга уринишлари, чет элликлар кимда Германияни кўраётган ва қадрлаётган бўлсалар, уларга алам билан кўз олайтиришлари – ифлосликнинг ўзгинаси. Ундайлар билан мутлақо чиқишолмайман! Улар мени ёмон кўришадими, мен ҳам уларни ёмон кўраман, мана – орамиз очик. Мен ўз немислик хусусиятимни ўзим биламан, улар тўмтоқ фаҳм-фаросатлари билан ўзларини қандай немис деб аташаётган бўлса, ўшандайича йўқолишсин! Улар ўзларини Германия деб хаёл қилишади. Аслида Германия – бу мен, у йўқ бўлиб кетса ҳам менда яшайверади. Сизлар менинг ишларимни йўқ қилишга қанчалик уринманглар, мен барибир сизларни дейман. Афсуски, мен фожиали тўқнашувлар учун эмас, муроса учун яратилганман. Ахир менинг бутун фаолиятим – муроса, зиддиятларни бартараф қилишдан, тасдиқлаш, тан олиш, барча инсонларнинг онгига яхши ғояларни сингдириш, бағрикенглик, фикрлар уйғунлигига интилишдан иборат эмасми? Ҳамма кучлар бирлашгандагина дунёни тутиб туради, уларнинг ҳар бири ўзича муҳим, ҳар бири тараққиётга дахлдор, ҳар қандай майл ўзини ўзи поёнига етказди. Шахс ва жамият, романтика ва чидамлик, онглилик ва соддалик – унисини ҳам, бунисини ҳам одам бирдек ўзига ўзлаштира, ҳаммасига эга бўлса, ҳар қандай тамойилдаги пала партишликни четлаштириб, уни охирига етказса, бошқа жиҳатларни ҳам... Гуманизм, универсал, энг юксак, энг ҳавасни келтирадиган намуна сифатида ўз-ўзинга пародия, киноя тарзидаги жаҳоний ҳукмронлик, биронинг бошқага ўйламасдан қилган хиёнатини – у фожианинг олдини олади. Маҳорат тантана қилмаган жойни, яъни чексиз ҳукмронлик ва маҳоратдан ташкил топган немис сифатидаги менинг моҳиятим эгалламаган жойни фожа эгаллаб олади, чунки немис миллати – бу озодлик, маърифат, ҳар томонлама билимдонлик ва муҳаббат дегани. Уларнинг бу нарсани тушуниб етмасликлари вазиятни ўзгартирмайди. Фожа мен билан мана шу халқ ўртасидами? Ҳа-а, жанжаллашсак нима бўпти, анави ёқда, тепада, енгил, жозибали ўйинда тўлиқ битимга эга бўламан, булутли шимолнинг сеҳрли қофияланувчи қалбини даҳони дунёга келтириш учун барҳаёт триметрик кўм-кўклик билан қовуштираман. “Шундай дейман, қандай гўзал ифода бу! Юрак тубидан эшилиб чиққан сўз бу!”

– Менга гапираяпсизми, ҳазрати олийлари?

– Нима? Йўқ. Мен бирор нарса дедимми? Ҳар ҳолда бу сенга қаратилмаган. Мен ўз-ўзим билан гаплашган бўлсам керак. Нима ҳам деймиз, кексалик, одам ўз-ўзи билан минғирлай бошларкан.

– Бу кексалик эмас, ҳазрати олийлари, балки жонли фикрлаш. Ёшлигингизда ҳам шунақа ўз-ўзингиз билан гаплашган пайтларингиз бўлгандир-а?

– Яна сен ҳақсан. Ҳатто ҳозир, ёшим ўтгандагидан кўра кўпроқ гаплашардим. Ўз-ўзи билан гаплашиш жинниликка ўхшайди. Ёшлиқ ўзи жинни давр, унга ярашади, аммо кексаликка тўғри келмайди. Мен тўрт тарафга чопардим, томирларимда қон гупирарди, нималарнидир айта бошлардим ва шеър дунёга келарди.

– Ҳа, ҳазрати олийлари, доҳиёна илҳомланиш деб шуни айтишса керак-да.

– Эҳтимол, шундайдир. Буни ҳис этмаган одамлар шундай деса керак. Кейинчалик ният ва характер бундай кўтаринки кечинмаларни ўзгартиради, улар таъсирида пайдо бўлган нарсалар, шубҳасиз, биз учун қимматли. Менга рухсат берасанми, йўқми? Тезроқ тугатсанг бўларди. Аслида, ўз ишингни муҳим ҳисоблаганинг яхши, лекин ҳаётга тайёрланиш унинг ўзига нисбатан зид бўлмаслиги керак.

– Тўғри, ҳазрати олийлари. Бироқ иш охирига етказилиши лозим-да. Ахир одам қўли остида ким ўтирганини англаб етиши жоиз-ку. Мана кўзгу, қаранг.

– Яхши. Яхши. Қани, рўмолчамга одеколон пуркаб қўй-чи! Оҳ, оҳ, қандай мазза. Чинданам ҳузур қиласан киши, упа сепилган ясама сочлар давридан бери, бутун умр шу ифорни яхши кўраман. Император Наполеондан ҳам шу хид анқиб турарди, ишонамизки, Муқаддас Ҳелена оролида ҳам шундай бўлса керак. Ҳаётдаги майда-чуйда қувончлар ва эзгуликларни сен билишинг зарур, бу нарсалар ҳаётнинг ўзи ҳам, қаҳрамонликлар ҳам барҳам топганида жуда муҳим бўлиб қолади. Шундай одам-а. Шундай одам-а! Бу саркаш инсонни улар бепоён денгиз кенгликларига михлаб қўйишди, дунё сал нафас ростлаб олсин, одамлар бу ерда хотиржам ўз юмушлари билан машғул бўлишсин, дейишди-да... Ахир тўғри-да, энди урушлар ва қаҳрамонлик эпопеялари даври эмас, “қирол қочиб кетди, халқ тантана қилмоқда”, энди фойда кўриш даври, пул ва алоқалар, савдо-сотик ҳамда фаровонлик даври келди. Ахир қандай қилиб ишонмаслик, орзу қилмаслик мумкин, тинчлик ва фаровонликни таъминлаш учун табиатнинг ўзи инсофга келиб, ҳар қандай телбанамо, асабий изтироблардан мутлақо юз ўгирди. Кўнгилга беҳад таскин берувчи фикр, бунга ҳеч қаршилигим йўқ. Бундай унсурнинг ичида нималар содир бўлаётганини тасаввур қилиб кўр: унинг кучлари сув кенгликлари оралиғидаги сукунатда бўғиб ташланган, тўсиб, кўмиб ташланган Этна¹нинг кратерида ҳамма нарса биқирлаб, қайнаб, тўлқинланиб ётибди, олов тиллари чиқишга йўл тополмайди, – шуни ёдингда тутки, лава бузғунчи бўлса-да, ўғит бўлиб ҳам хизмат қилади – сени синамоқчи бўлгандек юрагинг анчагина зирқирайди, гарчи бундай вазиятда бунга ўрин бўлмаса-да, юрагингда ачиниш ҳиссини сезасан. Унда ўзи одатланган одеколонни бўлиши лозим, у шуни истайди. Мен ишхонамга кетяпман, Карл, жаноб Жонга айтиб қўй, бир кўриниш берсин.

¹ Этна (юнонча “аланга”) – Сицилия оролининг шимоли-шарқий қисмидаги сўнмаган вулқон. Баландлиги 3340 м.

Хелена, Муқаддас Хелена!¹ У ўша ерда ўтирибди, орол шундай аталади, мен уни излаб юрибман, менинг ягона истагим, “қанча гўзал, жозибали бўлса, кишини шунча зориқтиради”, у номини Прометей азоблари чўққиси билан бўлишади, қиз ва маҳбуба, у ҳаётга, замонга эмас, фақат менга тегишли, бу бақувват тимсолга мени боғлаб турган ягона нарса – ижод қилишга бўлган иштиёқдир, – ҳаёт ва қисматларнинг бунақа чатишиб кетиши запаралати иш-да.

Ана менинг иш столим, тун бўйи дам олиб, эрталаб хушига келган одамни янги ишларга ундамоқда. Қўлланмалар, манбалар, илмий дунёни забт этишнинг барча воситалари ижодий мақсадлар учун муҳайё. Ўйин учун ярайдиган, сенинг ижод маҳсулларингни бойитиб, тағзаминини мустаҳкамлайдиган ҳар қандай билим бениҳоя қизиқ бўлади. Кераксиз нарса олдида ақлинг ҳам қулфланиб қолади. Шубҳасиз, керакли нарса олдида ақлинг янада ошади, ёшинг катта бўлган сари шох-бутоқларинг узаяверади, агар шу ҳолат давом этаверса, ҳадемай кераксиз нарсанинг ўзи қолмайди. Мана булар ўсимликлардаги касалликлар ва тур бузилишига оид материаллар, уларни бугун, тушдан кейин, агар вақт ажратолсам, кечқурун ўқишим керак. Маданий ўсимликлардаги бегона ўсимта ва замбуруғлар ҳаёт завқи учун беҳад муҳим. Патологик ҳолат, чамаси, меъёрни ғоят аниқ қилиб белгилаб беради, гоҳида сенга, касаллик тирик организмнинг қоронғи жойларигача кириб боришга кўмаклашадигандек туюлади... Қара, мана бу ерда сени дунёнинг танқидий ёндошиб, мазза қилиб ўқийдиган нарсалари кутиб турибди: Байрон – зўр истеъдод эгасининг “Корсар” ва “Лара”си, булар четга суриб қўйилмайди, Гризнинг Калдерондан қилган таржималари ҳам, Рюкштюлнинг “Немис тили” китоби ҳам кўп масалаларни жонлантиради, Эрнести²нинг “*Technologia ritorica*” асарини ҳам ўқишда давом этаман, албатта. Бунақа асарлар фикрни ойдинлаштиради ва қизиқишни оширади. Бу китобларни ҳерцог кутубхонасига аллақачон топшириш керак эди. Топширишим лозим бўлган муддат ўтиб кетган. Лекин уларнинг бирортасини ҳам қайтармайман, “Девон” устида ишларканман, қуролсиз қолишни истамайман, қалам билан белгилар қўяман, ҳеч ким мени қораламайди.

Carmen panegyricum in laudem Muhammeds³ – жин урсин, таваллуд кунига бағишланган қасида! Бошланиши:

*Хушбўй ҳидли тоғлар ҳавоси
Дарахтзор қаърининг чўққисини қоплаган.*

Хийла зўрма-зўраки қиёслаш – “қаърининг чўққиси” – ҳа, энди буни кечиришса керак, ахир манзара дадил, илҳомбахш чикди-ку, қаър ютади, майли, ўша қиёсни ютиб юборақолсин! “Чўққилар қоронғулик оғушида”, бу ҳам ёмон эмас.

Таянч ва хомаки ашё. Йўқ, буни хомаки деб бўлмади, бу ҳам нимагадир мўлжалланган, ўзича нимагадир ярайди, кимдир келиб, бунинг қип-қизил мойини бир шишачага сиқиб олиб, пуф сассиқ деб ташлаб юборишга мўлжалланмаган, ҳар ҳолда. Кўнглинг тусаганича фойдаланадиган мана

¹ Гёте шуурида “Фауст” персонажларидан бири Елена образи ва Наполеон 1815 йили банди қилинган Муқаддас Хелена ороли ҳақидаги ўй-фикрлар қоришиб кетмоқда.

² Эрнести Йоҳанн Август (1707-1781) – немис ёзувчиси, мумтоз филология ва теология профессори.

³ Муҳаммад шаънига айтилган ҳамду сано (пот.).

шу бесаранжомлик орасида ўзингни Худога тенг тутишдек сурбетлик ҳисси қаердан келади? Бутун борлиқни қамраб оладиган, табиатда акс этадиган нурданми, ахир? Сен дўстларинг ёки ўзинг дуч келадиган ҳамма нарсага худди ёзадиган қоғозингдек қарайдиган одамсан-ку? Бу нима, сурбетлик ёки манманликми? Йўқ, бу сенга юкланган ва Худо томонидан инъом этилган ҳаёт тарзи, сенга юкланган хизмат. Мана олинглар, мени афв этинглар ва ҳузур қилиб ўқинглар, булар фақат завқ-шавқ учун...

Варингнинг “Шерозга саёҳат”и, жуда фойдали китоб, Августининг “Шарқ ҳақида мемуарлар”и менга кўп нарса берди; Клапрот¹нинг “Осиё журнали”, “Шарқдаги қазилмалар” – ишқибозлар жамияти томонидан қайта ишланган, саботли ишқибозлар учун кони фойда нарсалар. Шайх Жаллолиддин Румийнинг маснавийсини яна варақлаб кўришим керак. “Араблар осмонида чакнаган юлдузлар”ни ҳам, шарҳ учун Инжил ва шарқ адабиёти рўйхати жуда қўл келади. Мана бу араб сарфу наҳви. Мана шу жимжимадор ёзувни яна машқ қилишим даркор, бу алоқа учун муҳим. Алоқа, пурмаъно сўз, руҳий ҳолатимиз ҳақида кўп нарса айтади, предмет ва соҳа ичига кириб боришни англатади, бусиз сен ҳеч нарса қилолмайсан, ишингга бутун вужудинг билан берилсанг, у сени сидқидилдан ўзлаштирилган дунёнинг сир-асрорларидан шу даражада воқиф қиладики, унинг тилида бемалол гапира бошлайсан ва ўзлаштирилган нарсани ҳеч ким ижодий илҳом билан эришилганидан фарқ қилолмайди. Ғаройиб захматкаш! Кичкина шеърӣ тўплам ва ҳикматлар учун шу даражада кўп озуқа – саёҳат хотиралари, удумлар ҳақидаги суратлар керак бўлар экан-да, деб одамлар ҳайрон бўлса, ажаб эмас. Буни улар улуғ истеъдод самараси деб ўйламасликлари ҳам мумкин. Ёшлигимда, “Вертер” эндигина шуҳрат қозонган кезлар эди, Бретшнайдер деган бир кўрс нусха менинг бошимни эгиб қўйишга жазм қилди. У ўзича гўё мен ҳақимдаги ҳақиқатларни ёки ўзи ўйлаган нарсаларни юзимга айтди: “Бурнингни кўтарма, оғайни, у қадар кўп иш қилиб қўйганинг йўқ, атрофингда китобчанг туфайли кўтарилган шов-шувларга кўпам ишонма! Ё ўзингни даҳо деб ўйлаяпсанми? Сени биламан-ку. Сен кўпинча тескари фикрлайсан, бирор фикрни айтишдан олдин узок мулоҳаза юритиш лозимлигини аслида биласан, ақлинг ҳам етарли. Фақат шуниси борки, ўзинг фаросатли деб ҳисоблаган одамларнинг фикрига тез қўшилсан, улар билан баҳслашмайсан, ўзингнинг бўш эканлигингни кўрсатиб қўйишдан кўрқасан. Сен шунақасан. Бунинг устига субутсиз одамсан, ишингда маълум бир тартиб йўқ, ўзингни гоҳ у ёққа, гоҳ бу ёққа урасан, сендан бемалол Ҳернхутер² ёки эркин фикрловчи чиқиши мумкин, негаки сен таъсирга жуда тез берилувчансан. Ғуруринг меъридан ошибтошиб кетган, ўзингдан бошқа ҳаммани ожиз кимсалар деб ҳисоблайсан, аслида ўзинг ожизларнинг ожизисан, шу даражадаки, ўзинг тан олган бир нечтагина одамлар ҳақида ҳам мулоҳаза юритишга қодир эмассан, балки бошқаларнинг фикридан келиб чиқасан. Ниҳоят, энди буни сенга айтишга жазм қилдим. Истеъдод уруғлари сенда бор, поэтик истеъдод, бунга шубҳа йўқ, бу шундай тақдирда юзага чиқадики, агар сен материални узок вақт олиб юриб, миянгда пишитсанг, ёзмоқчи бўлган ишинг учун ҳаммасини тўпласанг, ўшанда бирор дуруст нарса дунёга келиши мумкин. Бирор нарса сенга ёқиб қолса, у дилингга ёки мияннга ўрнашиб олади, шу лаҳзадан бошлаб ишингнинг лойини қора бошлайсан, бутун фикру-зикринг мана

¹ Клапрот Юлиус Ҳайнрих (1783-1835) – немис шарқшуноси, саёҳатчи.

² Ҳернхутер – шу номдаги мазҳаб аъзоси.

шу нуқтага йўналтирилади. Сендаги бор-йўқ қудрат мана шунда, ортиқ ҳеч нарса йўқ. Машҳурман, дея кеккайиб, бошингни қотириб юрма!”

Бу жиннининг гаплари худди ҳозир айтилгандек қулоқларим остида жаранглайди. Қанақа тутуриқсиз ҳақиқатпарвар, илмли масхарабоз, зинҳор ғазабнок эмас, ўзиям ўз танкидий қарашларининг ўткирлигидан азоб чеккандир. Эшак, бориб турган эшак, хафақон-зийрак эшак, ахир у ҳақ эмасмиди? Уч баробар ҳақ эди, ёки майли, икки баробар бўлақолсин, у нималарни юзимга солган бўлса, ҳаммаси тўғри: қўнимсизлик, мустақил эмаслик, қўнгилчанлик, туғилган ғояни узоқ вақт мияда олиб юриб, обдон пишитиб, кейин ундан фойдалана биладиган ақл-тамиз ҳақидаги гаплари-чи? Ахир сен бу билан шуғулланмасингдан олдин вақт шарққа тегишли нарсаларга қўнглингни султ кеткизиб, қизиқтириб қўймаганида қўл остингда бутун мана шу илмий ашёлар бўлармиди? Ҳофизни ўзинг кашф қилдингми? Сен учун уни Ҳаммер кашф қилди, қойилмақом таржима қилди. Руслар юриш қилаётган йили уни ўқиркансан, бу кенг расм бўлган китобдан беҳад ҳайратландинг, унга мафтун бўлдинг, негаки сен шундай вазиятда ўқийсанки, токи ўқиш сени ўзига мойил қилсин, ижодий куч бағишласин, шайдо қилсин, ўзингда ҳам шундай нарсани яратиш истагини уйғотсин, кечинмаларни маҳсулдор қилсин, мана энди худди форсдек ёзабошладинг ва қўнгилларни ром этадиган тадбирлар ҳамда маскарад учун зарур бўладиган ҳамма нарсани ғайрат-матонат билан тўпладинг. Мустақил бўлиш, бунинг нималигини билгим келяпти. “У ғалати одам эди, шу боис у ҳар қандай жиннига йўл бермасди”. Ўшанда йигирма ёшда эдим, ҳамма мухлисларимни йўлда қолдириб кетгандим. Қизиққон истеъдодларнинг ўзларини кўрсатишга уринишлари устидан қулардим. Неғалигини билардим. Чунки ғалатилик – бу алланечук ёқимсиз ҳолат, жиннилик, самарасиз моҳирлик, бемаъни димоғдорлик, қариқизларга хос каттаоғизлик, бориб турган майнавозчилик, мен ундан ниҳоятда нафратланаман, негаки сермаҳсулликни, бир йўла назокату мардонаворликни, ижодий куч бағишлайдиган, шахсий, кенг таърифга муносибликни хоҳлайман. Мен бекорга ўша эътиборли аёлга ўхшамайман. Мен – эркак қиёфасидаги, қорачадан келган Линдхаймер хонимнинг ўзиман, куртаги ва уруғи – идрок қилинган дунёни ҳамма нарса орқали, айниқса мен орқали бойитадиган андрогин¹ санъат асариман. Немислар мана шундай деб ҳисоблашлари жоиз, фақат шунда мен уларнинг сурати ва тимсолиман. Борликни қабул қиларкан, ва уни муқофотларкан, ҳар қандай самарадор ҳайратга қалбни кенг очиш, ақл ва меҳр-муҳаббат орқали, руҳнинг воситачилиги орқали обрў-эътибор топиш, – руҳ, бу воситачилиқдир, – мана улар қандай бўлишлари керак, уларнинг вазифалари мана шунда, улуг миллат сифатида ўзини кўрсатиб, кўкларга кўтариб... аҳмоқларча гердайишда эмас, аҳмоқлик орқасида дунёни бошқаришда эмас. Шўринг қурғур халқ, унинг қилмишлари яхшиликка олиб бормайди, чунки у ўз-ўзини тушунолмайдди, ҳар қандай ўз-ўзини тушунолмаслик нафақат кулгига сабаб бўлади, балки бутун дунёнинг нафратига ҳам йўлиқади, очиқдан-очиқ хавф-хатар олиб келади. Нимаям деймиз, қисматнинг ўзи уларни жазолайди, негаки рисоладагидек бўлишни истамаганлари боис улар ўзларини ўзлари фош қилиб қўйишди, қисмат уларни худди яҳудийлардек ер юзига сочиб юборади, – қилмиш-қидирмиш, чунки энг яхшиларини улар сургун қилишди,

¹ Андрогиния – бир жинс эгасида бошқа жинс белгиларининг мавжуд бўлиши.

фақат сургунда, парокандаликда улар ўзларидаги энг яхши фазилатларни миллат манфаати учун ривожлантириб, жамиятнинг гулига айланишади... Кимдир томоқ қириб, эшикни тақиллатаяпти. Бу хирқирок.

– Тортинманг, Худо ҳаққи! Кираверинг.

– Камина кулингизман, хайрли тонг, ҳазрати олийлари.

– Ҳа, Жон, бу сизмисиз, хуш кўрдик, яқинроқ келинг. Бугун барвактроқ турибсиз-да.

– Ҳа, ҳазрати олийлари, сиз ҳамиша барвақт туриб ишга уннайсиз.

– Ўзимни айтмаяпман, сизни назарда тутдим. Сиз бугун эртароқ турибсиз, дедим.

– Э, шундайми, узр, гап мен ҳақимда эканлигини ўйлаб ҳам кўрмабман.

– Кўйсангиз-чи, камтарлик ҳам эви билан-да. Ахир ўғлимнинг сафдоши, етук лотиншунос, ҳуқуқшунос ва моҳир хаттот ҳақида гапиришсак, у бунга лойиқ эмасми?

– Беҳад миннатдорман. Агар шундай бўлса, унда мен бу қадар хурматли оғиздан эшитадиган илк сўз киноя бўлиши камина учун кутилмаган ҳол бўлди. Бу гапингизни бугун ишга вақтида келибман, деб тушунишим мумкин, холос. Кўксимдаги дардим ва узоқ давом этган йўтал хуружи туфайли тўшақда узоқроқ қолиб кетган кезларимда жаноб яширин маслаҳатчининг инсонийлигига ишонсам бўлади, деган ўйга бораман. Бундан ташқари, менинг ўз вақтида ҳозир бўлишимга қарамасдан, Карлни кўпроқ афзал кўриш ҳолларини ҳам эслатиб ўтишни жоиз деб биламан.

– Ҳай, ҳай, манави одамни қаранглар, эргалабданоқ бекорга кайфиятни бузишнинг нима кераги бор? Мени сўзда аямасликда айблайди-да, дарҳол ишда аяшимдан хафа бўлади. Тўшақда ётган ҳолатимда Карлга озроқ айтиб туриб ёздирдим, чунки у ёнимда эди. Хизматга тегишли айрим ёзувлар эди, сизни анча-мунча яхшироқ ишлар кутмоқда. Ахир кўнглимда ёмон ўй йўқ эди-да, сизни мутлақо хафа қилмоқчи эмасдим. Қандай қилиб мен сизнинг азоб чекаётганингизни эътибордан четда қолдиришим, бу билан ҳисоблашмаслигим мумкин? Ахир биз насронийлармиз. Мана, бўйингиз қандай ўсиб қолибди, олдингизда турсам, сизга пастдан қарайман. Китоблар орасида, чангда кўп ўтирасиз, ёш ўпка чангга тўлиб қолади, умуман олганда, бу ёшлиқдаги касаллик, ёш ўтган сайин уни одам энгиб юборади. Мен ҳам йигирма ёшимда қон тупураддим, ҳозир эса, кўриб турганингиздек, кексайган оёқларимда маҳкам турибман. Бундан ташқари, қўлларимни орқамда чалиштириб, кифтларимни ортга кераман, кўкрак олдинга чиқади, – мана бундай, қаранг, сиз бўлсангиз, кифтларигизни олдинга ташлайсиз, натижада кўкрак қисилади, сиз беҳад бўшангиз – буни сизга азбаройи насронийларга хос соф инсонийликдан айтаяпман. Фақат чанг билан нафас олавермасдан, Жон, имкон топган заҳотиёқ ташқарига, ўтлоқлар, ўрмонларга, очиқ осмон остига чиқиб айланинг, отда юринг, мен ана шундай қилиб дарддан қутулдим. Одам очиқ ҳаво билан тирик, ерни ялангоёқ босиш керак, токи ернинг шираси ва қуввати товонга сингсин, ҳув тепада қушлар парвоз қилиб юрсин. Цивилизация ва маънавий ҳаёт – яхши, улуғ нарсалар деб фараз қиламиз. Аммо Антей¹ инъом этган устунликсиз, буни шундай деб атаган бўлардим, у нарсалар одам учун ҳалокатли, касаллик чақирувчидир, одам бўлса, улар билан фахрланиб, гўё қадрли, хатто фойдали нарсадек, уларга ёпишиб олади. Негаки касал-

¹ Антей – юнон мифологиясида Гея ва Посейдоннинг баҳайбат ўғли. Антей оёғи заминга текканда ердан бемисл қувват олган.

ликда ҳам фойдали томонлар бор, у озод бўлиш воситаси, у туфайли насронийликда кўп гуноҳлар кечирилади, агар касал одам иззатталаб, овқат танлайдиган, ширинликларни, винони яхши кўрадиган бўлса, хўжайинлар билан ҳисоблашмай яшаса, ишни ўз вақтида бажармаса, бундай вазиятда унга панд-насихат ўқиб, насронийна оғзингни чарчатиб ўтиришдан олдин анча ўйланишга тўғри келади. Унинг касал ўпкаси яна тамакидан озор чекканини ҳам ҳисобга оламиз, аксига олиб тамаки тутуни хонасидан чиқиб бутун уйга ёйилади ва уни кўтаролмайдиганларни қийнайди. Мен ҳидни кўтаролмайдиганларни кўзда тутаяпман, сизни эмас, биламанки, сизлар менга бардош берасизлар, сизларни яхши кўраман, сизларга бирон зарда қилсам, кўнгилларингга оласизлар.

– Жуда афсусдаман, жаноб махфий маслаҳатчи! Гапимга ишонинг, дилим оғриб кетди! Трубкадан чиққан тутун, ҳар қанча эҳтиёт чораларини кўрсам-да, барибир тирқишлардан чиқишини эшитиш мен учун даҳшат. Жаноб махфий маслаҳатчининг тахминларга асосланган муносабати...

– Тахминларга асосланган муносабат? Тахминларга асосланган муносабат – бу заифлик. Сиз гапни мендаги заифликларга бураяпсиз, ҳолбуки гап сиздаги заифликлар ҳақида бормоқда.

– Ҳа, албатта, ҳазрати олийлари, фақат мендаги заифликлар ҳақида. Буларнинг бирортасини ҳам инкор қилмайман, уларни хаспўшлашни хаёлимга ҳам келтирмайман. Бир нарсада менга ишонишингизни ўтиниб сўрайман: агар мен заифликларимни енгишга куч тополмасам, бу шубҳасиз, касаллигимни баҳона қилишга уринишим эмас. Агар ҳазрати олийлари устимдан кулсалар ҳам, мен бу гапни жиддий айтаяпман. Менинг заифликларим, айтишим мумкинки, кечириб бўлмайдиган иллат, борди-ю, мен гоҳида уларга жуда берилиб кетсам, унда жисмоний бемажолликларим эмас, балки дилхираликлар, руҳий изтироблар бунга сабаб бўлиши мумкин. Одамларни фавқулудда зўр биладиган валинеъматимга таяниб эслатиб ўтсам, кўполлик бўлиб кўринмас деб ўйлайман: агар ёш бир йигит руҳий тушқунликларни бошдан кечираётган бўлса, агар унинг бутун ўй-фикрлари янги, ғоят улуғвор муҳит таъсири остида, – сал бўлмаса босими остида деб юбораёздим – остин-устин бўлиб кетса, у мен ўзимни топишим керакми ёки йўқотишим, деган савол билан ўз-ўзини тинимсиз қийнаса, ишни режа бўйича, бекам-кўст бажаришига зиён етиши мумкин.

– Буни қаранг-а, болагинам, ичингизда кечаётган жиддий ўзгаришларни менга бугунгача сездирмаган экансиз-да. Улар нималардан иборат, гапни қаёққа бурмоқчисиз, сезиб турибман чамаси. Очиғини айтишга руҳсат беринг, дўстим. Юксак сиёсий парвоз ҳақида, сизларнинг ёшликдаги қизгин сиёсий иштиёқларинг ҳақида ҳеч нарса билмасдим. Сизларнинг крепостной дехқонларга қарши ўша дағал тухматлардан иборат беҳад қатъий тартибни ёқловчи пасквил¹ни чиқарганликларинг ҳақида мени ҳеч ким хабардор қилмаган, акс ҳолда чиройли хуснихатингиз ва унча-мунча билимингизга қарамасдан, сизни ўз оиламга қабул қилмаган бўлардим. Бунинг учун юқори ва олий доирадаги энг обрўли инсонлардан кўп бора хайрат, ҳатто танбеҳ сўзларини эшитишимга тўғри келди. Агар тўғри тушунган бўлсам – бунга ўғлим ҳам бир неча марта ишора қилган эди – сиз бундай адашишлар тўридан қутулишга қарор қилгансиз ва бузуқ майлларга барҳам бериб, азалдан мавжуд бўлган ҳукукий давлат тартибларига риоя

¹ Пасквил – ҳақоратнома, ҳақорат ва тухматдан иборат асар.

қилмоқчисиз. Бироқ мен, сиз фахрланишингиз керак бўлган бундай ети-лиш ва ойдинлашиш жараёнини бирор таъсир ёки четдан келган тазйикқа эмас, балки ўзингизга, ўзингиздаги соғлом ақл ва қалбга боғлаш лозим, деб ҳисоблайман. Шунингдек, бу нарса мутлақо руҳий ғалаён ва номуносиб ахлоқнинг самараси бўлиши мумкин, деб ҳам ўйлайман, чунки очигини айтсак, бу соғайиш жисмга ҳам, қалбга ҳам шифобахшлик ато этувчи жараёндир. Жисм ва қалб бир-бири билан шу қадар чамбарчас боғлиқ ва чатишиб кетганки, бири иккинчисига фойдали ёки ҳалокатли таъсир кўрсатмасдан қолмайди. Сизларнинг инқилобий тантиқлигу тартибни бу-зишларингизнинг, табиат қўйнида қувноқ ва соғлом ҳаётни татиб кўрмай туриб, тамаддун ва маънавий ҳаётни Антейга қиёслаб бўлмайди, деган фи-крим билан мутлақо алоқаси йўқ деб ўйлайсизми? Сизнинг касаллигингиз, бемажоллигингиз руҳий инжиқликнинг ўзи эмасми? Буларнинг ҳаммаси бир нарса. Танангизни чиниқтиринг ва шамоллатинг, уни вино ва аччиқ тутун билан қийнаманг, ўшанда миянгиздан тўғри, хайрли фикрлар жой ола бошлайди ва ниҳоят, аянчли руҳий қарама-қаршилиқлардан, дунёни қайта қуриш учун ғайритабиий интилишлардан халос бўласиз. Афзаллик-ларингиз боғини парвариш қилинг, ўзингизни ҳамиша бирдек фойдали инсон сифатида намоён қилишга тиришинг, натижада кўрасиз, танангиз бардам-бақувват тортиб, хушчақчақликнинг мустаҳкам манбаига айланади. Агар риоя қилишни истасангиз, менинг сизга маслаҳатим мана шу.

– О, ҳазрати олийлари, наҳотки мен унга риоя қилмасам! Қандай қилиб шундай самимий маслаҳатни, шундай оқилона меҳрибонликни ҳис-ҳаяжонга тўла миннатдорлик билан қабул қилмай! Шунингдек, қатъий ишонаманки, бу ерда эшитишга муваффақ бўлганим таскин берувчи ваъдалар тўлиқ амалга ошади ва ўзини оқлайди. Бироқ айни ҳозирги пайтда, бу хонадоннинг шав-катли муҳитида фикрларим ҳамда қарашларимнинг эврилиши азобли ва қийин кечаётган, бир идеал дунёсидан бошқасига ўтаётган паллада аниқки, руҳий ҳолатим беҳад чалкаш. Қарашлардан воз кечиш азобидан холи эмас, шу боисдан эҳтимол қандайдир илтифот талаб қилишга муҳтождир. Нималар деяпман мен – талаб эмиш! Қанақа талабга ҳаққим бор? Бироқ бир чим-димгина илтифотга ҳаққим бўлса керак, деб ўйлайман. Ахир ўша эврилиш туфайли ғоятда муҳим, аммо етилмаган, ўсмирларга хос умид ва ишонч уйғонди, у кўп укубатларни тортган одамни мавжуд ҳаёт билан азобли зид-диятларга йўлиқтирган бўлса-да, айни вақтда унинг кўнглига тасалли берди, уни улуғлаб юксак ҳақиқатлар қаторига ноил қилди. Миллатни инқилоб йўли билан тозартириш, ҳақиқат ва озодликка томон интилишдан мамнун инсониятга ҳаёлий ишончдан, қисқаси, ақл-идроқ қўли остидаги заминий бахт ва тинчлик подшолигига ишончдан воз кечиш, доимий кучларнинг адолатсиз ва кўр-кўрона сиқувчи тарихий жараённинг у ёки бу палласига оғган ҳолда ўзгариб туради, деган қатъий, шу билан бирга, соғлом ҳақиқат ичига кириб бориш, – бу осон эмас, бунда ҳис-туйғулар оғир ва хавфли ички зиддиятларга дуч келади. Борди-ю мана шундай тор шарт-шароитларда, ўсиш давридаги қийинчиликларда ёш йигит шишадан паноҳ изласа ёки толиққан миясига ёқимли тамаки тутуни билан дам берса, улуғ инсонларнинг самимий илтифотига кўз тикишга ҳаққи йўқми ахир, унинг бошидан кечаётган руҳий тушқунликларга улар ҳам дахлдор-ку?

– Оҳ, оҳ, бу нотикликни кўринг! Сизда жўшқин, тилёғлама адвокат ўлди, аммо эҳтимол ҳали ўлмагандир ҳам. Сиз ўз изтиробларингизни

бошқалар учун қизиқарли қилишга муваффақ бўлдингиз, бинобарин, сиз нафақат нотик, балки шоир ҳамсиз, гарчи бу сўз сиёсий эҳтиросларга унча боғланмаса-да; сиёсатдонлар ва ватанпарварлардан яхши шоир чикмайди, озодлик – бу шеърият мавзуси эмас. Аммо агар сизни адабиётчи ва сиёсий арбоб қиладиган туғма нотиклик санъатингизни қўллаётган бўлсангиз, бу билан мени ноқулай аҳволга солиб, гўё мен билан алоқа сиздаги имкониятга бўлган ишончни йўққа чиқарган ва очикдан-очик умидсизликка йўлиқтирган, деган хулосага олиб келишингиз мумкин, – менга қаранг, бу яхши ҳолат эмас. Фикримча, мен сизга фақат яхшилик тилайман, сизга маслаҳат берарканман, бунда инсоният манфаатидан кўра кўпроқ сизнинг бахт-саодатингиз учун қуюнишимга ҳеч ким шубҳа қилмаса керак. Нима, шу боисдан мен Тимон¹манми? Мени нотўғри тушунманг! Эҳтимол, ўн тўққизинчи асримиз нафақат ўтмишнинг давоми, балки янги эранинг бошланиши ҳам бўлиши мумкинки, унда биз нигоҳимизни энг тоза моҳият томон интиляётган инсоният қиёфасига қаратиб ҳузур қиламиз. Тўғри, бу ерда тагин, ўрта маданият – ўртамиёна деб ўтирмаймиз – тантана қилади, деган бир муаммо кўндаланг бўляпти; унинг ўзига хос белгиларидан бири шуки, кўпчилик одамлар, ўзларига дахлдор бўлмаса-да, давлат ишларига бурунларини тиқишади. Пастда – ёшларнинг давлат ҳаётидаги энг муҳим нуқталарга таъсир ўтказишга кўр-кўрона интилишлари, юқоридан эса, кўнгилибўшлик ёки ҳаддан ортиқ мурасасозлик туфайлими, ўшаларга ён босишга интилиш, булар ҳамманинг ва ҳар бир кишининг талабларига кенг йўл очувчи ортиқча мурасасозлик қандай қийинчилик ва хавф-хатарларга олиб келишига мени ишонтиради, шу тарика охири қайси истакни амалга оширишнинг билмай қоласан. Хуллас, бир кун тушуниб етасанки, ортиқча илтифот, бўшлик ва мулоимлик яхшилик келтирмайди, чунки бу номувофик, шу билан бирга, чиркин дунёни тартиб ва итоатгўйликда ушлаб туриш талаб қилинади. Қонунга қатъий риоя қилишни талаб қилиш зарур. Ахир ҳозирги пайтда жинойтчиларнинг ўз қилмишларига ўзлари жавоб беришлари масаласида ҳаддан ортиқ бағрикенглик ва келишувчанликка йўл қўймайпмизми, тиббий текширувлар ва хулосалар жинойтчини жазодан халос қилиш мақсадини кўзда тутмайптими? Оммавий ожизликка қарши курашиш учун одамда ирода кучи бўлиши керак, шундан келиб чиқиб, яқинда менга таништиришган Штригельман деган ёш физикнинг қарашларини маъқуллайман, мана шундай ҳолатларда у ҳамиша қатъий фикрда туради, яқинда боласини ўлдирган бир аёл устидан суд ҳукм чиқаришга иккиланган чоғда у, аёл шубҳасиз ўз қилмиши учун ўзи жавоб бериши керак, деган кескин фикрни билдирди.

– Ҳазрати олийларининг мақтовларига сазовор бўлган Штригельманга ҳавасим келади! Ўшандай бўлишни орзу қиламан, буни мен биламан, ундаги мустаҳкам ирода даражасига кўтарилиб, бундан лаззатланаман! Ҳа, ҳа, лаззатланаман! Эҳ, руҳий эврилишлардаги қийинчиликлар ҳақида гапирганимда валинеъматимга охиригача кўнглимни очмадим. Сизга худди отамдек, истиғфорни қабул қилувчи руҳонийдек дилимни очмоқчиман. Менинг қарашларимдаги эврилиш, менинг қонунга, ҳақ-ҳуқуқларга, давлат тартибига янгича муносабатим нафақат энди алвидо дейишга мажбур бўлганим болаликдаги орзу-ўйларим билан хайрлашиш азоби ва ташвишига боғлиқ, балки бошқа бир нарса – буни айтиш ҳам

¹ Филиутлик Тимон (мил.авв. 320–230 йй.) – юнон шубҳапарастлик файласуфи, “Силлалар” номи сатирик поэмалар тўплами муаллифи.

осон эмас – хозиргача аллақандай номаълум, дилга ҳаяжон солиб, бошни айланттирувчи шуҳратпарастликка ҳам боғлиқки, унинг сиқуви остида мен ичишга, чекишга ружу қўйдим, бу билан бир томондан ўша туйғуларни бостиришни, иккинчи томондан уларнинг таъсирида шуҳратпарастлигим туғдирган янги орзуларга ғарқ бўлишини истадим.

– Ҳм, шуҳратпарастлик денг? Қанақа шуҳратпарастлик экан?

– Бу нарса мухолиф руҳдан фарқли ўлароқ давлат тартиби ва ҳокимият билан ички бирдамликка боғлиқ бўлган манфаатлар ҳақидаги фикрга бориб тақалади. Мухолиф руҳ – жабр-жафо, ҳокимият билан бирдамлик эса, бу – кўнгилда унга хизмат қилиш, унинг завқ-шавқига шерик бўлиш дегани. Менда юз бераётган етилиш жараёни эски орзуларни ўзгартириб, мени мана шундай янги орзуларга етаклади. Бинобарин, ҳокимият билан бирдамлик унга руҳий хизмат қилишни англатар экан, менинг ёш вужудим назарияни амалиётга татбиқ қилишга бор кучи билан интилишини ҳазрати олийлари асосли деб топадилар, деган фикрдаман, шу нарса мени хайрли имкониятдан, яъни кутилмаган мана шу суҳбатдан фойдаланиб, ҳазрати олийларидан бир нарсани илтимос қилишга ундайди.

– Қанақа илтимос экан?

– Ҳозирги мавқеим ва сизнинг ўғлингиз билан танишишимга туртки берган машғулотлар мен учун қай даражада аҳамиятли эканлигини ва бутун дунё учун қимматли бўлган ушбу хонадондаги икки йиллик ҳаётим каминанага қанчалар наф келтирганини бениҳоя қадрлашимни таъкидлаб ўтиш ортиқча бўлса керак. Бошқа томондан, ўзимни тенги йўқ деб ҳисоблашим ҳам бемаънилик бўлади, ахир мен ҳазрати олийларининг ёрдамчилари ва котиблари, яъни жаноб камерал маслаҳатчи, жаноб доктор Ример, жаноб кутубхоначи-котиб Кройтер ва ҳатто хизматкор Карл қаторидаги одамманку. Бундан ташқари, кейинги пайтларда кўп бора ҳазрати олийларининг норозиликларига сабаб бўлаётганимни ҳам жуда яхши тушуниб етаяпман. Бунга айнан менинг дардчил аҳволим сабаб бўляпти, шу боисдан ҳазрати олийлари мени бу ерда қолишга у қадар ҳам мажбурламасалар керак, деб ўйлайман, бунда бўйимнинг дарозлиги, кўзойнак тақишим ва чўтир ба-шарам ҳам кам роль ўйнамайди.

– Хўш, хўш, бу билан нима демоқчисиз?

– Менинг фикрим ва қизғин истагим – ҳазрати олийлари хизматидан давлат хизматиға, яъни тозаланган дунёқарашимға ўзимни янада маҳсулдор намоён қилишға имкон яратадиган соҳаға ўтишдир. Дрезденда, гарчи камбағал бўлсалар-да, хийла ҳурматли ота-онамнинг дўстлари ва валинеъ-матлари, жаноб капитан Ферлорен яшайди, прусс цензураси маҳкамасидаги айрим обрўли одамлар билан унинг алоқаси яхши. Агар ҳазрати олийларидан илтимос қилишға ҳаддим сиғса, жаноб Ферлорен номиға мендаги сиёсий ва маънавий эврилишларға хайрихоҳлик билан урғу берадиган тавсиянома ёзиб берсалар, бу билан жаноб Ферлорен агар мумкин бўлса, маълум муддатға мени ўз хизматиға олса, кейин ўз номидан мени тегишли жойларға тавсия қилса, шу тариқа қизғин, эзгу орзуим – давлат цензураси соҳасида ўз йўлимни топиб олишим амалға ошса, – шу пайтгача ҳам яхшилигини аямаган жаноб яширин маслаҳатчидан бир умрга миннатдор бўлардим.

– Майли, Жон, бу иш бўлади. Дрезденға хат қилиб бериш мен учун қийин эмас, фақат бир вақтлар қилган гуноҳларингизға қарамасдан сиз

учун қулай қарор қабул қилишга қонун ҳимоясида турган одамларда мойиллик туғдиролсам хурсанд бўлардим. Сиздаги руҳий эврилиш билан боғлиқ бўлган шуҳратпарастликка келсак, бу очиғи, менга унчалик ёқмайди. Сиздаги кўп жиҳатлар менга ёқмаслигига кўникиб ҳам қолдим, ҳар ҳолда бундан хурсанд бўлишингиз мумкин, негаки бу сизга бундан кейин ҳам нафим тегиши учун тайёр туришимга кўмаклашади. Ёзиб бераман – кўрамиз, бу қандай чиқади, – агар қобилятли ёш йигитга ўз хатоларини тушуниб етиш, уларни ҳалол меҳнат билан бартараф қилиш имконияти берилса, беҳад хурсанд бўламан ва бу инсоний уриниш амалга ошиб, бундан буён ҳам шундай эврилишларга сабаб бўлишини тилашдан бошқа йўлим қолмайди. Шундай қилсак, тўғри бўладими?

– Жуда зўр, ҳазрати олийлари! Бирор нарса дейишдан...

– Энди сизнинг ишларингиздан ортиб, меникига ўтиш вақти келмадими, нима дейсиз?

– О, ҳазрати олийлари, буни кечириб бўлмайди...

– Мен бу ерда “Девон”имни варақлаб ўтирибман, у кейинги кунларда бир қанча дилбар сатрлар билан бойиди. Айримларини силлиқлаб, тасниф қилдим, шеърлар шунақа кўпайиб кетдики, уларни китобларга бўлиб чиқдим, мана қаранг: “Масалнома”, “Зулайхнома”, “Соқийнома”... Аёллар тақвимига бирор нарса беришимни сўрашяпти. Сирасини айтганда, бу менга маъқул эмас. Мен аллақачон юмалоқ қилиб гумбазга айлантирилган тошни синдириш ишқибози эмасман ва ҳаммага алоҳида мақтаниб юрмайман. Улар тарқоқ ҳолда ўз аҳамиятини сақлаб қолишлари ҳам гумон. Бунда бутун моҳият тарқоқликда эмас, бир бутунликда, бу айланувчи гумбаз планетарий; хабари бўлмаган китобхонга бу нарсаларни изоҳларсиз, таълимий шарҳларсиз тақдим этмоқчи эмасман, ўқувчини шарққа хос сўз қўллаш, руҳият, удумлар билан ошно қилиш мақсадида ҳозир шуғулланаяпман, бу билан шеърларни ўқиганда уларнинг чинакам лаззат олишларига имкон яратмоқчиман. Бироқ иккинчи томондан, ёнига йўлаб бўлмайдиган одам ролини ўйнамоқчи эмасман, орзуим, кичкинагина янгиликларим ва ҳиссиётли шеърчаларим билан китобхон олдида ишонтира оладиган киёфада, омманинг қизиқувчанлиги билан уйғунликда намоён бўлишдир. Сизнингча, нимани тақвimgа берсам бўлади?

– Эҳтимол, мана буни берарсиз, ҳазрати олийлари: “Фозиллардан ўзга ҳеч ким билмасин!” Жуда сирли эшитилади.

– Йўқ, буни бермаймиз. Бу менга маъқул эмас. Халқнинг қулоғига гўё аллақандай шивирлашдек туюлади. Китобда турса бўлади, аммо тақвimgа кетмайди. Мен Ҳофизнинг фикрига қўшиламан, у халққа одатдаги, енгил, маза қилиб эшитадиган қўшиқларни тақдим қилиш тарафдори, бу нарса вақти-вақти билан оғир, кийин, мураккабларини ҳам манзур қилиб туриш ҳуқуқини беради. Санъатда ҳам келишувчанликсиз ишлаб бўлмайди. Ахир бу аёллар тақвими. “Аёлларга бўлгин мушфиқ, меҳрибон!” Шу тўғри келган бўларди, аммо давомида эгри қовурға ҳақида сўз боради:

*Эгри қовурғадан аёлни бино
Айламиш, ани рост этмасдан Худо.
Уни эгмоқ бўлсанг, синадур осон,
Агар тегинмасанг, бўлар эгрироқ.¹*

¹ Шеъринг парчалар немис тилидан Садриддин Салим Бухорий таржимасида олинди.

Бунинг устига, бу келишувчанликка зид, уни фақат китобга қистириб қўйса бўлади.

*Шакар томар қамиш қалам
Тилларидан ҳар замон.*

Мана бу яхшироқ. Тагин бир-иккита қувноқ, нафис, рубобийларидан оламиз, мана буни, масалан: “Қамаштирдинг кўзни самовий хилқат”. Мана бу шоҳнинг тожига тош бўлиб қадалиш насиб этган камсуқумгина томчи ҳақидаги сатрларни олармиз, эҳтимол ёки манави бултурги:

*Ҳудуди йўқ беҳишт аро,
Боқийлик бор, гўзаллик бор,*

деган Тангрининг икки муқаддас фикри. Бунга нима дейсиз?

– Жуда яхши, ҳазрати олийлари. Менимча мана бу мисра янаям зўрроқ:

*Шоирим, сен ишқ баҳосин,
Бера оласан тўла.*

Манави сатрлар ҳам жуда чиройли: “Сенинг кучли эҳтиросинг, Ёш дилга завқ бахш этар”.

– Ҳм, йўқ. Бу аёл овози. Менинг фикримча, хонимларга эркакнинг, шоирнинг овози кўпроқ ёқади, шунинг учун ундан олдинги байтда тўхтаимиз:

*Унутилган кулни кўриб,
“Мен куйдирган” дер санам.*

– Зўр, рости гап, мен ўз таклифимнинг маъқул келишини истагандим, майли энди. Сизнинг фикрингиз билан чекланаман. Ҳазрати олийларига фақат бир нарсани эслатиб қўймоқчиман: “Қуёш, юнонлар Ҳелиоси”¹ мисраси озгина тахрирга муҳтож, назаримда, унинг кейинги мисра билан қофияланиши унчалик ўхшамаган.

– Ҳа, энди, мулла билганини ўқийди-да. Ҳозирча шундай туратурсин, кейин кўрармиз. Столга ўтиринг, “Шеърят ва ҳақиқат”дан айтиб тураман, ёзасиз.

– Хизматингизга тайёрман, ҳазрати олийлари.

– Дўстгинам. Тагин бир ўрнингиздан туринг, сюртугингизнинг орқа этагини босиб ўтирдингиз. Бир соатдан кейин у хунукдан-хунук бўлиб, ғижимланиб қолади, ҳаммасига мен ва менинг хизматим сабабчи бўлади. Иккала этагиниям стулдан пастга бемалол осилтириб қўйинг, илтимос.

– Мехрибонлигингиз учун беҳад миннатдорман, ҳазрати олийлари.

– Хўш, бошлаймизми ёки тўғрироғи давом этамизми, чунки бошлаш қийинроқ:

“Ўша кезларда... оғзи катта одамлар билан муносабатим... жуда яхши эди. Гарчи “Вертер”да икки турли тоифалар ўртасидаги ихтилофлар тасвирланган бўлса-да...”

.....

¹ Ҳелиос – қадимги юнон мифологиясида Қуёш тангриси.

Унинг кетгани яхши бўлди, нонушта келтирилиши ишимизга нуқта қўйди. Шу болани ҳеч жиним суймади-суймади-да, Тангрим ўзинг кечир, у қандай фикр билдирмасин, ҳаммаси бир хил, тоқатимни тоқ қилади. Эски қарашларига нисбатан янгилари янада ёқимсизроқ. Агар Хуттен¹нинг Прикхаймерга мактуби, зодагонларимизнинг софдил қарашлари ва Франкфуртдаги ҳаёт тарзи қоғозга туширилганда эди, бу одам билан ивирсиб ўтирмаган бўлардим. Каклик гўштидан бир бўлак еб, у дилимда қолдирган ёқимсиз туйғуни ҳайдаш учун хуштаъм винодан бир қултум ичамиз! Тўғриси, Дрезденга тавсиянома ёзиб беришни нега унга ваъда бердим? Бундан афсусдаман. Гап шундаки, ёқимли хат шакли мени йўлдан оздирди – шаклга, чиройли бирикмаларга берилиш хавфли, бу нарса бизни кўпинча сўзнинг амалий таъсирини хаёлдан соқит қилишга мажбур қилади ва беихтиёр худди шундай фикрлаётган одам номидан гапираётганга ўхшайсан гўё. Нима қилишим керак эди, унинг ёқимсиз шуҳратпарастлигини маъқуллашим керакмиди? Шусиз ҳам ундан ҳуқуқий тартибнинг фидойиси, қонунчилик заҳматкаши чиқади. Бир вақтлар худди ўзидек озодлик ҳақида орзу қиладиган ёшларнинг тинкасини қуритади. Юзхотир қилишга, гарчи бу ташвишлар бир чақага арзимаса-да, уни мақташга тўғри келади. Аслини олганда, нега мен матбуотнинг эркинлигига қаршиман? Чунки у ўртамеъналикни келтириб чиқаради. Чегаралаб турувчи қонун фойдали, негаки жиловви бўш қўйилган муҳолиф томоннинг қарашлари сийқа бўлади. Чегаралаш эса, мулоҳазакорликка ундайди, бу жуда катта устунликдир. Ким мутлақо ҳақ бўлса, ўша кўпол ва тўғрисиўз бўлади. Баҳслашувчи томон ҳеч қачон тамоман ҳақ бўлмайди – шунинг учун ҳам у баҳслашувчи томон. У нимагадир шама қилиб гапиради. Французлар бунга уста, немислар бўлса, қимматли фикрларини очиқ-ойдин билдиришнинг уддасидан чиқолмасалар, кўнгиллари жойига тушмайди. Бу ахволда шама қилиб гапириш билан узоққа бориб бўлмайди. Маданият даркор, маданият! Мажбурлаш онгни чархлайди, бор гап шу, анави Жон деганлари эса, бориб турган товукмия. У ҳуқуматга тарафдорми ёки қаршими, бунинг унга фарқи йўқ, ўзининг тўмтоқ миясидаги эврилишни катта воқеа деб ҳисоблаганига ўлайми...

У билан қилган суҳбатимиз азобли, дилни хира қиладиган суҳбат бўлди, фақат мен буни кейин англаб етдим. Ҳарпия²га ўхшаган мурдорлиги билан нонуштамнинг ҳам белига тепди. У мен ҳақимда қандай фикрда? Мени қандай фикрда, деб ўйлайди? Афтидан, иккаламиз бир хил фикрдамиз, деб ўйласа керак? Вой эшак, вой эшак! Бироқ нега мен ундан бунчалик ранжияпман? Нима, у менда кўпроқ аламга, лоақал чуқур ҳамдардликка ёки ўз-ўзини сўроққа тутишга ўхшаган ранжиш туйғусини уйғотдими? Йўқ, бу туйғу унга тегишли эмас, бу кечинмаларда барча ташвиш ва иккиланишлар мужассам, улар, шубҳасиз, менинг асаримга тегишли, чунки асар – реаллашган виждон... Эришилган ютуқдан қувониш – мана, у нима! Гўзал, улуғ ютуқ – мана, у нима! (У мен ҳақимда нима деб ўйлайди?) Фауст фаол ҳаётга, давлат ҳаётига, инсониятга хизмат қилиш ҳаётига киритилмоғи лозим. Унга озодлик келтирувчи улуғ интилиш юксак сиёсий шакл олмоғи лозим, анави улуғ хириллоқ буни фаҳмлади-да, менга айтди, аммо ҳеч

¹ Хуттен, Филипп фон (1505-1546) – немис фольклори қаҳрамонига айланган рицарь ва саёҳатчи-тадқиқотчи.

² Ҳарпия – (сўзма-сўз маъноси: ўғри) - қадимги юнон мифологиясида қанотли аёл махлуқ, гирдоб маъбудаси.

қандай янги фикр қўшмади. Албатта, одатдагидек, унга гапириш осон эди, “сиёсат” сўзини эшитса, худди нордон мева егандек афти бужмайиб кетмасди... Менга Мефистофель нега керак? У Фаустни буюк ишлар, шон-шуҳрат тимсоли қилиб тасвирлашимда, камчиликларини ёпишимда қўл келади... Бу жўшқин, ҳамма нарсадан ҳафсаласи пир бўлган инсон, гарчи инсоният ҳақидаги илмни унга иблис ўргатаётган бўлса-да, метафизик муҳокамадан идеал-амалий фаолиятга юз буриши мумкин ва зарур эди. У ўз тор кулбасига тикилиб, файласуфларча коинотни забт этган, кейин анави қизча билан ошиқ-маъшуклик алоқалари қилган пайтда ким эди, мен ким эдим? Болаларча бемаънилик ва майда гениал ўйлардан асар ва қахрамон объектив дунёни жонли идрок қилувчи мардонавор рухга айланди. Олимпнинг кулбасидан император саройидаги алхимёгар кабинетигача... Чегаралашни ёмон кўрадиган, энг олий нуқталарга, номумкинликка интилувчи – абадий изловчи бу ерда ҳам мана шундай бўлмоғи керак, муаммо шуки, дунёни жонли идрок қилишни ҳамда мардонавор етукликни аввало тийиқсизлик билан қандай бирлаштириш мумкин? Сиёсий идеализм, инсониятни бахтли қилиш режалари – демак, у етишиб бўлмайдиган нарсага интилувчи қашшоққа айланадими? Бу жуда соз фикр. Унда зодагонларга хос реализм ўз мужассамини топган, немисларга хос бўлган нарсани немисларнинг ўзи билан жазолашдан ҳам ортиқроқ немисларга хослик бўлиши мумкин эмас. Демак, ер юзида энг яхши, кўнгилдагидек олий тартиб ўрнатиш учун ҳокимият билан иттифоқ тузиш зарур. Яъни у заволга юз тутаётгани, император ва сарой аъёнлари унинг сафсаталарини эшита-вериб зерикишдан сиқилиб кетаётганлари важдан дадил вайсақилиги билан вазиятни юмшатиши учун иблис аралашмоғи жоиз – бу иш ҳал қилинган. Сиёсий хаёлпараст *maitre de plaisir, physician de la cour*га ва ғаройиб мушакбозга айланади. Карнавал мени мамнун қилади. Турфа хил маънодор, бўлар-бўлмас лукмаларни айтувчи мифологик тимсолларнинг намоёишини ташкил қилса бўлади, бунақаси ҳаётда, масалан, зоти олийларининг таваллуд кунларида саройда ўтказиладиган маскарадда ёки қиролнинг Ваймарга ташрифи чоғида бўлса, жуда қимматга тушарди. Бундай томошаларнинг бари аччиқ-сатирик кулгидан иборат бўлади. Лекин бошида ҳаммаси жиддий бўлиши керак, аввал у инсонлар бахти учун ҳукмронлик қилишни истайди, бунга ишонч товушини топмоқ ва товуш мана шу қалбдан чиқмоғи лозим. Менда у қаерда ифодаланган? “Муқаддас сўз гўзал ишларга чорлайди. Инсон ўз эҳтиёжини жуда яхши билади. Маслаҳатларга жиддий кулоқ тутаяди”. Ёмон эмас. Яратганнинг ўзи, ижобий ибтидо, ижодий барака прологда иблисга шу сўзлар билан жавоб қайтариши мумкин эди, мен уни маъқуллаган бўлардим, негаки ижобий ибтидо бор жойда мен ҳам борман, мен муҳолифатга тарафдор бўлишдек бахтсизликдан йироқман. Мефистофель император саройида етакчилик қилади, демоқчи эмасман. Иблиснинг юқори мартабали меҳмонлар қабул қилинадиган зал остонасидан ўтишини Фауст хоҳламайди. Сўз билан ҳам, ҳаракат билан ҳам зоти олийлари олдида майнавозчилик ва қизиқчилик қилишни ман қилади. Сеҳргарлик ва иблисона дахмазалар унинг йўлидан олиб ташланиши зарур – бу ерда ҳам, худди Хелена хузуридагидек. Чунки Хеленага ҳам, Персефона ҳамма ишлар оддий, инсонларга хос тарзда содир бўлганда ва куёв унинг муҳаббатини ўз эҳтироси кучи билан

¹ Гап сотувчи, лўттибоз дуохон (фр.).

козонгандагина ерга тушишга рухсат беради. Эътиборга лойиқ тафсилот. Лекин ким ҳам ундан талаб қилишга журъат этади, борди-ю бу иш қўлидан келса ҳам... Шунга қарамай, у ерда тағин бир шартли жиҳат борки, ҳамма нарса ўшанга бориб тақалади, тўхтаб қолган ёшу қарини янгидан ҳаракатга келтириш имконияти фақат ўшанга боғлиқ бўлади – бемалоллик ва тўйиб ҳазил-ҳузил қилиш имконияти. Нажот фақат ўйин ва фантастик операда; ушбу юришни шундай тугатса бўлади, деб ўйлайман: Сиз-чи, азизим, тилингизда мудом “поэтикага алоқаси йўқ жиддийлик” сўзлари айланар экан, ўйинга қарши, олий енгилтакликка қарши нима ҳам дея оласиз? Тарбия борасидаги хатларингизда эҳтимол эстетик ўйинни насихатомуз берилиб мақтагансиз. Гарчи бу осон бўлса-да, қийинлик мана шу осонликда. Осон иш ҳам меҳнатталаб бўлган жойда энг қийин иш ҳам осон бўлади. Агар шундай ҳолат менинг ижодимда юз кўрсатмаган бўлса, демак, ундай ҳолат умуман мавжуд эмас. Классик Вальпургия кечаси... (хаёлан сиёсий саҳнадан ортга чекинаман, гарчи ўзимни ундан жон деб четлаштираётганимни сезсам-да, барибир, ичдан ҳис этдимки, бошидаёқ уни бўшатиб юборишга қарор қилсам, ўзимга яхшироқ бўларди, – буни ҳозиргина хирқироқ эшак билан суҳбатда пайқадим – бундан жаҳлим чикди, сабаби шуки, аллақачон ёзилган шеърларимни кўзим қиймади)... Классик Вальпургия кечаси – бу қувончли, умидбахш нарсалар ҳақида ўйлашга мажбур қиладиган қандай бекиёс ҳазил бўлади, – ахир у саройдаги маскараддан афзал бўлиб чиқиши керак-да – ғоялар, ҳаёт сир-асрорлари билан тўлиб-тошган, инсон тимсолининг Овидий¹га хос ўйчан ҳазилга мойил талқини билан йўғрилган ўйин, – ҳар қандай тантанаворликдан холи, енгил ва қувноқ Менипп² сатираси, – менда Лукиан³ борми? Ҳа, унинг қаердалигини биламан, шуниям бир қараб чиқишим даркор, Ҳомункулнинг ҳеч кутмаганда, тушимда қандай топилиб қолганини ўйласам, вужудим ларзага келади. Ким ҳам ўйлабди дейсиз, унинг гўзаллар гўзали билан чамбарчас ҳаётий алоқага киришувини, ҳиссий ва энг олий инсоний гўзаллик ҳодисаларини маккорона-илмий Нептун⁴-Фалес⁵га хос далиллар билан асослаш учун аскотишини! “Мудом ривожланишда бўлган табиатнинг олий маҳсули – бу гўзал инсон”. Ҳа, Винкельман⁶ гўзаллик ва ҳиссий гуманизм нима эканлигини биларди. Гўзалликнинг биологик келиб чиқишини унинг мавжудлигига қўшиб юборишдек жасурлик; Монада⁷даги муҳаббат қудрати энтелихия⁸га олиб чиқади ва дастлаб уммон тубидаги шилимшиқ органик томчи бўлган нарса беҳисоб вақт оралиғида хайратомуз ҳаётий эврилишлар даврини ортда қолдириб, мана шундай асил-ёқимтой тимсолга айланади, деган тасаввур – булар уни хурсанд қилган бўларди. Драмадаги энг ўтқир маънавий жиҳат – далиллар билан асослаш. Сиз буни

¹ Овидий (милоддан аввалги 43- мил. кейинги 18 йиллар) – Рим шоири.

² Менипп – қадимги юнон сатирик ёзувчиси (мил.олдинги 3-аср), “Менипп сатираси” жанри унинг номи билан боғлиқ.

³ Лукиан (тахминан 120-190) – қадимги юнон сатирик ёзувчиси. Жуда кўп асарлари Менипп сатираси услубида ёзилган. “Менипп ёки ерости подшолигига саёҳат” асари мавжуд.

⁴ Нептун – қадимги Рим мифологиясида денгиз худоси, қадимги юнон мифологиясидаги Посейдоннинг ўзи.

⁵ Фалес (тахм. мил. авв. 624-547) – қадимги юнон файласуфи, антик фалсафа ва фаннинг илк намояндаси.

⁶ Винкельман Йоханн Иоахим (1717-1780) – немис археологи ва санъат тарихчиси.

⁷ Монада-Лейбниц (1646-1716) фалсафасига кўра бўлинмас бирламчи руҳий элементлар дунёнинг асосини ташкил этади.

⁸ Энтелихия – Аристотель фалсафасидаги ягона мақсад сари интилишнинг ҳаракатлантирувчи куч эканлиги, имкониятнинг ҳақиқатга айланишининг фаол асоси эканлиги ҳақидаги қараш.

ёқтирмас эдингиз, азизим, уни паст бир нарса сифатида қабул қилардингиз, ундан нафратланишни дадиллик деб ҳисоблардингиз. Шунга қарамасдан, кўраяпсизки, далиллар билан асослаш журъати бор, буни ҳечам майда-кашлик дея инкор қилиб бўлмайди. Бирор марта драматик персонажнинг сахнада пайдо бўлиши шу даражада тайёрланганми? Ўз-ўзидан равшанки, у гўзалликнинг нақ ўзгинаси, бунда алоҳида тайёргарликлар зарур ва ўринли. Яна бир нарсани эслатиб қўяй: буларнинг ҳаммасини бирданига фаҳмлаб бўлмайди, улар секин-аста, йўлакай тахмин билан тушунилади. Бу ерда ҳамма нарса мифологик юморга, травести¹га тақалиши лозим, бундаги теран фикрли натурфалсафий мазмун енгил шаклга зид, худди шунингдек, Хеленанинг кўриниши тасвирланган фожиадан ўзлаштирилган жиддий улуғворлик диққатни ўзига тортадиган юзаки кўринишга сатирик руҳда зиддир. Пародия... У ҳақда фикр юритишни роса яхши кўраман. “Ҳаётнинг эзгу йўлларида кўп фикрлайсан, кўп орзу қиласан”. Санъатга ҳамнафас ўй-фикрлардан энг ардоқлиси, энг ёқимлиси мана шу. Эъзозли вайронкорлик, табассум билан хайрлашув... Ҳазил ва ҳақоратга айланган огоҳлантирувчи тақлид. Суюкли, муқаддас, қадимий улуғвор тимсол, у шундай бир босқичда такрорланиб, шундай мазмун билан йўғрилганки, булар унга пародиялик мухрини босади ва энг сўнгги маҳсулга айлантириб, уни Эврипид комедиясидан кейинги кулгили-ўйлаб топилган тимсолларга яқинлаштиради... Таажжубланарли ҳолат, ёлғиз, мавҳум, совуқ, ёрдўстларсиз, сен жоҳил халқ орасида, бутун масъулиятни ўз бўйинингга олиб, бутун дунё маданиятини гуллаб яшнаган ишончли даврдан тортиб тажрибада синалган инқироз давригача шахсан ўзингизда бирлаштирмоғинг жоиз.

Винкельман... “Тўғриси айтганда, гўзал одамнинг гўзаллиги бир сониялик ходиса”. Фаройиб фикр. Биз бир сониялик гўзалликни мавҳум бир тарзда тасаввур қиламиз, сония таънадан кўра кўпроқ ҳайрат уйғотган жойда ўзининг дилгир мукамаллиги билан намоён бўлади, – сониянинг барҳаётлиги, бу сўзларни марҳум дўстим беҳад илоҳийлаштирган эди. Қадрлигим, дардчил зийрак хаёлпараст, севувчи қалб, ҳиссиётлилик ошиғи! Сенинг сирингни мен биламанми? Сенинг бутун илмингга хос бўлган даҳога илҳом берувчи сирни, сени Хеллада билан боғлаб турувчи, бугунги кунда деярли унутилиб кетган иштиёқни биламанми? Ахир сенинг ҳикматнамо сўзинг етуклик-ўсмирлик даврига, ёшлик гўзаллиги мраммарда муҳрланиши мумкин бўлган сонияга тааллуқли бўлиши мумкин... Гўзаллик менинг тасаввуримда ёш аёл қиёфасида жонланди... Нафақат бу қиёфада, мен сенинг тентирашларингни тушунишга қодирман, ўтган йили ёзда Гайсбергдаги майхонада кўрган малла сочли ёш хизматкор кизни ёқимли бир туйғу билан эслайман, ўшанда католикларга хос қобиллиги билан Бу-ассаре ҳам ёнимда эди. “Бошқалар учун куйлашга ҳозирсан. Соқий учун сукутга моҳирсан!”

Бутун умрим давомида маънавий ва ҳиссий дунёларда қувонч ва даҳшат ичида ўй-фикрларим интилган нарса, бу – васваса, сен тоқат қилган, амалда бошдан кечирган васваса, – бу Яратганнинг иродаси билан бандасига юборилган ширин, аммо даҳшатли даҳлдорлик; бу гуноҳ, биз унга йўл қўювчи сифатида ҳам, қурбони сифатида ҳам гуноҳкор, гуноҳсиз гуноҳкорлармиз, чунки васвасага қарши туриш, бу энди ортиқ васвасага тушилмайди, дегани эмас, – бу ҳеч ким дош беролмайдиган синов, чунки у ўта ширин, сен уни

¹ Травести – театрда эркаклар родини аёллар, аёллар родини эркаклар ижро этиш ҳоллари.

бошдан кечирдинг, унга дош беришингга ҳожат йўқ. Бизга ширин васвасани юбориш, унга чидашга бизни мажбур қилиш, уни гуноҳларнинг намунаси сифатида биздан келтириб чиқариш Худога ёқади, негаки бири иккинчисини тақозо қилади. Ҳаётда содир қилиш қўлимдан келмайдиган жиноят ҳақида ҳечам эшитмаганман... Жиноят содир қилмагач, заминий судьядан кутулишинг мумкин, тепадагидан қочиб кутулолмайсан, негаки қалбан ҳар қалай уни содир қилгансан... Ўз жинси орқали васвасага тушишни ўз-ўзи билан васвасага тушганлиги учун қасос белгиси, масхараловчи жазо сифатида қабул қилиш мақсадга мувофиқ. Наргиснинг ўз аксига маҳлиё бўлиши бу бардавом васваса ҳисобланади. Ўч ҳамиша васваса билан, бартараф қилиб бўлмайдиган синов билан боғлиқ – Браҳма¹нинг иродаси бу. Ҳайрат, ҳаёл шунга кетган пайтдаги даҳшат шундан. Маҳсулдор титроқ шундан, бу ҳолат менда барвақт режалаштирилган, ҳамиша орқага сурилган, яна орқага суриладиган, мен васвасани олқишлайдиган, уни даҳшат ичида кўкларга кўтарадиган Браҳманинг завжаси, парилар илоҳаси ҳақида шеър битишга илҳомлантиради. Мен уни асрайман ва ҳамиша орқага сураман, мен унга ичимда ўн йиллаб шаклланиш, етилиш имконини бераманки, бу муваффақият гарови бўлади. Бу режани бирданига рўёбга чиқаролмайман, уни роса етилгунча бир умр ардоқлаб олиб юраман – майли, ёшликда пайдо бўлган ният бир кун келиб кексаликдаги ижод маҳсулининг сирларини ўзида мужассам этган, покланган, вақт синовидан ўтган, пўлат симлардан қуйилган Дамашқ қиличи янглиғ ниҳоятда ихчам ҳолда рўёбга чиқсин – мен буни шундай тасаввур қиламан.

(Охири келгуси сонда)

¹ Браҳма – қадимги Ҳиндистондаги учта олий тангридан бири, яратувчи тангри.

ЖАҲОН ШОИРАЛАРИ ИЖОДИДАН

Рус тилидан
Руслам МУСУРМОН
таржимаси

САПФО

Қадимги Юнонистон
(Милоддан олдинги 630–572)

Эрамиздан аввалги VII асрнинг иккинчи ярмида Лесбос¹ оролида туғилган. Лесбосдаги асилзода қизларнинг шеърини, мусиқа ва ашула мактабига раҳбарлик қилган. Ривоятларга қараганда, Сапфо бахтсиз муҳаббат туфайли Левкад қоясидан ўзини денгизга ташлаб, бевақт вафот этган эмиш. Бироқ бу гаплар ҳақиқатдан йироқ. Шеърларида ака-укалари, қизи ҳақида маълумотлар учрайди. Сапфонинг турмушга чиққан, Клеида исмли қизи бўлган. Шоира узоқ умр кўрган. Муҳаббат, кучли дард, азобли эҳтирос Сапфо шеъринидаги бош мавзу ҳисобланади. Афлотун Сапфони бетакрор истеъдоди учун “ўнинчи муза” деб таърифлаган.

АФРОДИТА²

*Афродита, тахтинг камалак соҳир,
Зевс қизи, макру жодуда моҳир,
Дилимни гам билан ўртама, ахир,
Илтижо қиламан, илоҳа!*

*Оҳу фарёдимни тинглаб самодан,
Елдек уч, қанотинг нурдан, тиллодан,
Дардимга раҳм айлаб, ариши аълодан
Менинг ёнимга туш, илоҳа!*

*Самовий араванг сийму зар, гавҳар,
Барқ уриб учасан фалакда сарвар,
Кўкда қанот қоқар бир гала каптар
Аравангни тортиб, илоҳа!*

* Манбалар: Античная лирика. –М.: Художественная литература. 1968; Лирика древной Эллады и Рима. Ленинград. Детская литература. 1990.; Поэзия древней Греции и древнего Рима. –М.: Эксмо. 2009 г. Поэты Чили. –М.: Художественная литература. 1972. Поэзия Венесуэлы. –М.: Художественная литература. 1988. Поэзия Финляндия. –М.: Прогресс. 1980. Поэзия современности Румынии. –М.: Художественная литература. 1979. Цветаева М. Стихотворения. –М.: Правда. 1991. Ахматова А. Сочинения в 2 томах. –М.: Художественная литература. 1987.

¹ Лесбос – Грециядаги орол.

² Афродита – юнон афсонасида дастлаб ҳосилдорлик, кейинроқ севги ва гўзаллик маъбудаси (барча изоҳлар таҳририятники).

Шундай парвоз қилиб келдинг бошимга,
Жилмайдинг раҳм айлаб кўзда ёшимга,
“Йиғламагин, Сапфо, келдим қошингга,
Не дардинг бор?” – деддинг, илоҳа!

Сўрадинг: “Оҳ, нега йиғлайсан юм-юм?
Айт, кимнинг ишиқиди ўртанарсан жим?
Айтгин, юрагингга азоб берган ким?
Кимни тиз чўктирай пойингга?”

Сендан қочган – сенга итдек эргашиар,
Тухфанг олмаган – тухфам ол дея шошиар,
Сени севмаган – сенга зор бўлиб яшиар,
Истаса ҳам, истамаса ҳам!”

Илоҳа, яна кел, ҳумойинг билан
Бетимсол илоҳий чиройинг билан
Қиличинг, камонинг, ўқ-ёйинг билан
Мени ўзинг қўлла, илоҳа!

* * *

* * *

Ўрмак
тегиб кетди жонга,
онажон!
Ўрмак тўқиш учун
қолмади ҳолим.
Гўзал Киприда¹нинг
сеҳру жодуси
олди ихтиёрим,
битди мажолом.

Бокиралик, бокиралик
мендан қочиб
қайга кетдинг?
Сендан кечиб,
ёнингга ҳеч
қайтмайдиган жойга кетдим.

* * *

Тоздан тушган жилга олма дарахтининг
Пойига бош уриб куйлар девона:
Лаззатланиб титраб кетар барглари,
Кўзлари юмулиб кетар мастона.

* * *

Кимнинг ҳусни гўзал бўлса –
Фақат кўзни қувнатар.
Кимнинг хулқи гўзал бўлса –
Жону дилни қувнатар.

¹ Киприда – Афродитанинг лақаби.

АЛКЕЙ'ГА ЖАВОБ

*Агарда ниятинг бўлмаса ёмон,
Дилингни яширмай этардинг изҳор.
Уялмай яхши сўз айтардинг равон,
Дилинг бўлар эди тилингда ошкор.*

* * *

*Ой ёнида хира тортар юлдузлар –
Парда билан тўсар нурли юзини:
Фақат у фалакда яшнасин порлаб,
Шарафлаймиз фақат унинг ўзини.*

ПРАКСИЛЛА

(Милоддан олдинги V аср)

Байрамона қўшиқлари билан машҳур бўлган. Жўр бўлиб айтиладиган жўшқин халқ мадҳиялари ҳам битган. Уларнинг аксарияти ҳажвий қўшиқлар бўлиб, узум узиш байрамларида куйланган. Бизгача унинг асарларидан айрим парчаларгина етиб келган.

* * *

*Дўстим, ҳар тош остида
ниҳон ётиши мумкин чаён,
Тегсанг, чақар. Пана жойда
макр бирла заҳар пинҳон.*

* * *

*Бир замонлар айтган эди
эсла Адмет² ҳикматини:
“Яхшини чин кўнгилдан сев,
сақла доим ҳурматини.
Пасткашдан қоч, пасткаш одам
асло билмас иззатини,
Шукур қилмас, тез унутар
яхшиларнинг хизматини”.*

* * *

*Май ичсанг, мен билан, ўзим билан ич,
Кувонсанг мен билан бирга ўйнаб-кул.
Мен билан гул тергин, фақат мени қуч,
Бирга девона бўл, бирга доно бўл.*

¹ Алкей – Қадимги юнон шоири ва мусиқачиси (мил. авв. 621– 560 й.й).

² Адмет – афсоналарга кўра қадимги Фиссалия шаҳри шоҳи.

* * *

*Мангу мерос қолдирдим, деди
Одамзотга нозу неъматни:
Биринчиси – қуёшнинг нури,
Иккинчиси – юлдуз билан ой,
Учинчиси – қирмизи олма,
Ширин қовун билан нашивоти.*

Габриэла МИСТРАЛЬ

Чили
(1889–1957)

Ҳақиқий исми – Люсила Алькаяга Годой. 1889 йилда Чилида ўқитувчи оила-сида туғилган. Қишлоқ мактабида ўқитувчилик қилган, сўнгера пойтахтдаги қизлар лицейининг директори бўлган. “Пушаймон”, “Латофат”, “Ўрмон кесувчи-лар”, “Босқон” китоблари билан шуҳрат қозонган. Шеъриятдаги улкан ютуқлари учун 1949 йилда адабиёт соҳасида халқаро Нобель мукофоти, шунингдек, 1961 йилда Чилининг Миллий мукофотига сазовор бўлган.

БЕШИК

*Уста, эрка шаҳзодам учун
Ясаб бергин менга бир бешик.
Тезроқ бешик келтир уйимга,
Мен шошилиб очаман эшик.*

*Уста, бола бўлгансан сен ҳам,
Онанг айтган сенга ҳам қўшиқ.
Уста, онанг алласин эслаб,
Ясаб бергин менга бир бешик.*

*Қарагайнинг бутоқларин кес,
Сийнам каби бўлса ҳам юмшоқ.
Бешикка беласам боламни,
Баданига ботмасин у шох.*

*Ўғил берсин сенга ҳам, уста,
Бешигига осиб қўй ошиқ.
Аллалаб ухлатай ўғлимни,
Ясаб бергин менга бир бешик.*

МАККАЖЎХОРИЗОР МАДҲИЯСИ

I

*Шамолда куйлайди маккажўхори,
Яшил умид билан гуркирар мағрур.
Ўттиз кунда бўйи етиб, навниҳол
Қоматига боқиб шовуллар масрур.*

*Қирлардан қиялаб чопар тепага,
Шафақни кўтариб турар навжувон.
Қиқирлаб табассум сочар шамолга,
Беармон ўйнайди – кенглик бепоён.*

II

*Шамолда тўлганар маккажўхори:
Иссиқда ҳосили пишиб етилди,
Қуёшда мўйлови саргайиб куйди,
Енги, ёқалари чуркаб йиртилди.*

*Шамолда таралар нолаю зори,
Эгнида қовжираб саргайган тўни:
Шамолда ўртанар маккажўхори,
Эгнида эскириб йиртилган тўни.*

Маккажўхорининг бўлиқ сўтаси
Қизалоққа ўхшар, ўхшар гўдакка:
Меҳрибон онадек макка пояси
Икки ой тебратар ўраб йўргакка.

Чақалоққа ўхшар макка сўтаси,
Баданида сариқ туклар бор майин.
Макканинг барглари онадек гамхўр,
Болага шудринг – сут берар атайин.

Қават-қават қалин қобиқ ичига
Боладек беркиниб олар ажойиб:
Қобиқдан мўралаб боқар оламга,
Оғзи қулоғида кулар тиржайиб.

Қизалоққа ўхшар макка сўтаси,
Она қучоғида эрка боладек:
Уни тебратади макка пояси
Боласин кўксига босган онадек...

Ширингина ухлар омборга кириб,
Файзга тўлар халқнинг уйи, омбори:
Тушлар кўриб ухлар, туш кўриб ухлар
Чақалоқдек бизнинг маккажўхори.

Марина ЦВЕТАЕВА

Россия
(1892–1941)

Марина Цветаева жаҳонга машҳур рус шоираси. 1922–1939 йилларда ўз юртидан йироқда – хоризда яшаган. Шўро ҳокимиятининг зулму тазйиқини, мураккаб давр азобларини бошдан кечирган. Ҳаётда шу қадар қийналганки, энди яшаш учун мутлақо шароит йўқ, дея руҳан эзилиб, ўз жонига қасд қилишга мажбур бўлган.

“Сеҳрли фонус”, “Саҳифалар”, “Блокка бағишланган шеърлар”, “Ҳижрон”, “Ҳунар”, “Россиядан сўнг” каби шеъррий тўпламлари, “Султон-Қиз”, “Азамат”, “Торкўчалар”, “Ғам достони”, “Интиқо достони”, “Ҳаво достони” номли достонлари нашр этилган. “Менинг Пушкиним”, “Пушкин ва Пугачёв” номли йирик насрий асарлари адабиётшунослар эътиборини қозонган.

РУҲ ВА НОМ

Токи ўйин-кулги, балда авж мақом,
Руҳ ҳаловат билмас, руҳ юммагай кўз.
Бироқ Худо берган менга ўзга ном:
Отимда денгиз бор, зотимда денгиз¹.

У билан вальс тушдим, руҳда шавқ-туйғу,
Унинг нафасини унутмам ҳаргиз.
Менга Худо берган ўзгача орзу:
Орзумда денгиз бор, туйғумда денгиз!

Кўшиқ айтиб давра чорлар дилрабо,
Кўшиқ айтиб яшнар бамисли юлдуз.
Бироқ менга ўзга руҳ берди Худо:
Руҳимда денгиз бор, руҳимда денгиз!

¹ “Марина” лотинча сўз бўлиб, денгизга оид деган маънони билдиради. Шоира бу шеърда ўз исмини назарда тутган.

* * *

Манглайдан ўпмоқ бу – гамни аритмоқ.
Манглайингдан ўпаман.

Кўзлардан ўпмоқ бу – ширин ухлатмоқ.
Кўзларингдан ўпаман.

Лаблардан ўпмоқ бу – сувга қондирмоқ.
Лабларингдан ўпаман.

Манглайдан ўпмоқ бу – ёдни аритмоқ.
Манглайингдан ўпаман.

* * *

Кўзларингга боқсам – айрилиқ! Кўзларинг қоп-қора – айрилиқ!
Бўйларингга боқсам – айрилиқ! Бўйларинг сарв, қара, – айрилиқ!
Юрак-бағрим яра – айрилиқ!
Ялтирайди пичоқдек ханданг, бунча шодсан, бунчалар хандон!
Менга ўхшамайсан – айрилиқ! Менга ўхшамайсан – айрилиқ!

Эрта вафот этган оналар, етим бўлиб қолган болалар –
Айрилиқ, айрилиқ, айрилиқ!
Сен менинг онамсан – айрилиқ! Сен менинг онамсан – айрилиқ!
Тузатасан онамга ўхшаб ҳарир рўмолингни – айрилиқ!
Бўсагада сезаман қақшаб совуқ шамолингни – айрилиқ!
Ухлаган Серёжа бошида бўзлаган Аннасан – айрилиқ!

Онасан – айрилиқ! Боласан – айрилиқ!

Тақиллатиб эшикни ногоҳ, ҳеч кимсани этмасдан огоҳ
Уйимизга кириб келасан, ола кўзинг ёниб келасан – айрилиқ!
Айрилиқ, айрилиқ, айрилиқ!
Лўли аёл каби – айрилиқ! Молдован қиз каби – айрилиқ!
Дард – айрилиқ! Гирдоб – айрилиқ! Безгак каби селоб – айрилиқ!
Қонимизга кириб келасан! Жонимизга кириб келаман!

Оҳ, ўртайсан – оҳ ингратасан. Ёндирасан – оҳ, яралайсан.
Йиртилади юрак – айрилиқ! Пора-пора ипак – айрилиқ!
Бўзбўрибек даҳшат – айрилиқ! Сен қўрқинчсан ваҳшат – айрилиқ!
На бобони, на набирани аяйсан, бешафқат – айрилиқ!
Бойқушдек шум, меров – айрилиқ! Дашт биядек асов – айрилиқ!
Айрилиқ, айрилиқ, айрилиқ!

Разин зоти каби – елкадор, қаттол, малла, қиргинчи қонхўр –
Кўрмадимми сени – айрилиқ? Билмадимми сени – айрилиқ?
– Қонхўр, ағдарасан ичакни! – Қонхўр, чавақлайсан юракни...

Маринадир исминг – айрилиқ!

Анна АХМАТОВА

(1899–1966)

Ҳақиқий исми шарифи Анна Горенко. Дунёга доврўғи кетган рус шоираси. “Оқшом”, “Тасбеҳлар”, “Оққушлар галаси”, “Зулфи турм”, “Вақт суръати” номли ва бошқа шеърий тўпламлари чоп қилинган. “Қаҳрамонсиз достон” достони, Александр Пушкин, Александр Блок ва рассом Амадео Модельяни ҳақидаги мақолалар муаллифи. Қадимги Шарқ, Хитой, Миср, Италия шеърятидан таржималар қилган. Иккинчи жаҳон уруши йиллари бир муддат Тошкентда яшаган.

КАККУ

*Какку каби тутқундирман
Мен бу соат ичинда,
Ўрмондаги қушлар озод,
Мен итоат ичинда.*

*Тоблашади, сайрагайман:
Кук-ку, кук-ку, кук-ку, кук-ку...
Амрин бажсо айлагайман:
Кук-ку, кук-ку, кук-ку, кук-ку...*

*Бошга тушган бу қисматдан
Бўлдим адо мен бенаво,
Бу кунимни душманга ҳам
Кўрмагайман асло раво.*

* * *

*Кулмай қўйдим, дилда йўқ қувонч,
Бу аёзда қовушмайди лаб,
Камаяди яна бир ишонч,
Кўпаяди битта ашула.
Энди аччиқ кулги, беомон
Ҳақоратга лойиқ бу қўшиқ,
Менга азоб беради ёмон
Юрагимда сир сақлаган ишқ.*

* * *

*Ўқ отасан зимдан пинҳона
Юрагимни олиб нишонга,
Согинчимни – қушимни яна
Қувмоқ учун тун-зимистонга.*

*Титрамайди қўлинг, азизим.
Менинг сабрим тугар ниҳоят.
Дилдан учур согинчим – қушим,
Шохга қўниб куйлайди баёт.*

*Эшитилар унга бу хониш,
Очар деразанинг кўзини.
Дейди: “Жуда таниш бу товуш,
Тушунмадим аммо сўзини” –
Сўнг юмади кўзини.*

Эйла КИВИККАХО

Финландия
(1921–2004)

Эйла Кивиккахо Карелиянинг Сортавала шаҳрида таваллуд топган. Унинг шеърларида ёрқин қатъийлик ва кучли юмор руҳи устувор. Шоира новатор шоира сифатида танилган. Таржимон сифатида дунё ўсмирлар ва болалар адабиётидан кўплаб асарларни фин тилига ўзгирган.

ТАШХИС

Юрагинг кулбасин могор босган, нам, Кулба деворларин чиритар ҳижрон,
ёғоч деворлари чирик, бенаво. висолсиз тонг отса нурсиз бўлур кун.
Остона ҳатласа тақиллаб пошнам, Кулба қадамларни қўмсаган ёмон –
эшик очса қўлим – дардига даво. юрак айрилиқдан зада бўлган, хун.

Кулба, ёр қадами билан шовқин қил,
ўчоқни ёқ, қишги кўз ёшни қурит.
болор-ёғочларинг барг ёзсин яшил,
юракдан ҳажру гам могорин арит.

АЁЛ

Мен дарахт бўлганимда эди Афсуски, мен дарахт эмасман,
илдизларимни сузуриб, деразамнинг ёнида
чошиб борар эдим сени кутиб ўтирибман
сенинг деразангнинг ёнига. ёлғиз.

Нина КАССИАН

Руминия
(1924–2014)

Таниқли румин адібаси ва композитори. Галац шаҳрида туғилган. “Бизнинг руҳимиз”, “Бир минг тўққиз юз ўн еттинчи йил, тирикмисан?”, “Ёшлик”, “Йилларнинг ёши”, “Денгиз билан шамол суҳбати”, “Кун ора байрамлар”, “Арфа сабоғи”, “Хун” ва бошқа китоблар муаллифи.

ИНСОН

Ватан учун урушда у бир қўлидан айрилди-ю,
ўйлаб туриб қўрқиб кетди:
“Энди бундан буён ишласам,
қўлимдан келгани – яримта меҳнат,
ийққанним-терганим яримта бўлар,

*меҳнатим-насибам яримта бўлар,
мен роял чалсам ҳам,
музиқа чалсам ҳам,
чолғуга жўр бўлсам ҳам
биттагина қўл билан
ярмини чаламан, холос,
занглаган қўҳна эшикни
бир қўлим билан очаман,
биттагина қўлим билан
ёримнинг сарв қоматининг
ярмини қучаман, холос,
аттанг, энди баъзи ишни
бажармоқ қўлимдан келмас –
масалан, халқ байрамида
мендек одам бир қўл билан
асло чапак чала олмас... ”*

*Шу соатдан эътиборан
икки ҳисса меҳнат қилди,
бошқаларга қараганда
икки карра кўп тер тўкди,
шундан сўнг
йўқолган қўли ўрнидан
қанот ўсиб чиқди.*

Ида ГРАМКО

Венесуэла
(1925–1994)

Шоира, адиба, драматург. Венесуэла шеъриятининг улкан намояндаларидан бири. 1943–1946 йилларда мамлакатнинг йирик газетаси бош муҳаррири бўлган. Венесуэла Марказий университетининг фалсафа факультетида таҳсил олгандан сўнг шу ерда талабаларга дарс бера бошлаган. Фалсафий ва муҳаббат мавзuidaги шеърлари билан машхур.

СЎЗСИЗ ИСТИОРА

*Сўзсиз истиора –
сукунат.
Бироқ унинг ичидан
бизга интиқ интилар,
минг турли ниждолар,
турфа товушлар.
Ахир, дунёдаги ҳар нарсанинг
ўз олами бор,
ўзлигини ошкор этишни истар улар ҳам,*

тинҳон сирларини айтгиси келар,
бизга ҳамроз бўлгиси келар,
яшагиси келар бизники бўлиб.
Ахир, нарсаларнинг сукути жонсиз эмас,
Сукутнинг ҳам жони бор.
Биз эса чор-атрофга елиб-югурамиз,
ҳовлиқиб шошамиз,
айюҳаннос солиб, беҳуда тентираймиз
нарсаларнинг
оддий, кучли, жонли
тилини билмай...
Аммо
беихтиёр ақлимиз билан эмас,
жонимиз ва руҳимиз билан
лабларнинг ҳаракатини,
дунёнинг лаблари қимирлаб гапирган ҳолатини
ҳис этамиз
ҳар лаҳза...
Тингланг эй, зўр шоирлар, кучли шоирлар,
Сўз афсунгарлари, шеър султонлари,
Жимжит, сўзсиз, сирли жаранглаётган
Бу сокин, бу ички нидони тингланг!
Фаввора тубида,
кўзгунинг қаърида яшаётган куйчини
умрингизда бир бора ҳам
кўрмаган бўлсангиз, наҳот?
Сиз
устунларни,
пештоқларни,
аркларни
нафас олмай авжга чиқиб
куйлаш учун доим тайёрсиз,
бироқ атиги бир марта бўлса ҳам
уларнинг тилсимли тилу забонини
тушундингизми?
Ҳар қайси гул,
ҳар бир майсанинг
борлигида яшайди шоир...
Шеър ёзади улар ҳам сўзсиз,
ижод қилар улар ҳам сўзсиз
оддийгина ҳаракат,
ногаҳоний титроқ,
илкис тебраниш билан,
сўз билан айтиб бўлмайдиган
истиора орқали
интилади юрагимизга
энг қадимий қўшиқ, абадий нидо –
сукунат.

АЧЧИҚ КЎЗ ЁШЛАР

(парча)

Олис юртлар,
сирли ороллар томон
узоқ йўлга отланган поездлар, кемалар
хайрлашув лаҳзаларида
фарёд қилиб гудок чалаётганин тинглайман.
Жуда сезгир қулоқ янглиг менинг руҳим
қадамларинг товушларидан
хайрлашув оҳангини илғайди дарҳол
иккимизнинг орамизга ҳижрон тушган бўшлиқда.
Бандаргоҳда соғинчни, бекатда азобни ҳис этаман
агар ёнимда йўқ бўлсанг.
Туманот одамлар орасидан,
бадқовоқ эркаклар, қизиққон аёллар ичидан
сени излаб
чақираман номингни айтиб,
уларнинг оқ кўйлаклари,
видолашаётгандек
силкитаётган оқ дастрўмоллари –
оппоқ матолар
яхлит бўлиб улкан кафанга ўхшар.
Барча вокзалларда, бандаргоҳларда
одамлар бир-бирларин ўпар ютоқиб,
гўёки уларни
кутиб турган каби ҳалокат...
Мана, поезд қўзгалди, вагонлар жилди,
вагон деразасида кўринар юзинг
мотам портрети ромидаги сураддек...
Атрофда бетартиб изгир оломон,
тушунарсиз гала-говур,
сўқир тўполон.
Оҳ, менинг кўзимга вагонлар,
лапанглаётган тобутлардек кўринар нечун?
Ҳайқираман, бўғилиб қолган товушим –
сени яна бир лаҳзагина бўлса ҳам
ёнимда ушлаб қолиши учун
интилишим беҳуда...
Атиргуллар тутган қўлларим эса
мени пайқамаган нигоҳларингни
ўзига жалб қилмоқ учун титрайди.
Сен эса
ҳайкал каби қотгансан жонсиз,
бегона фарёдларга,
атиргуллар тутган
бегона қўлларнинг титрогига

маъносиз боқиб,
ташлаб кетаяпсан
бекатларни, бандаргоҳларни.
Мен эса туманот одамлар орасида
олисларга термулиб қоламан,
тутунларнинг қабри узра қора тошдек,
тўлқинларнинг қабри узра оппоқ тошдек.

Ана БЛАНДИАНА

Руминия
(1942 йилда туғилган)

Шоира Тимишоара шахрида туғилган. Университетда таҳсил олганидан сўнг “Вьяца студенцяскэ” (“Талабалар ҳаёти”) ва “Амфитеатру” газеталари таҳририясида ишлаган. “Биринчи шахс кўплик сони”, “Жароҳат доғи”, “Учинчи тилсим”, “Эллик шеър”, “Октябрь, ноябрь, декабрь”, “Шеърлар” номли китоблари нашр этилган.

ЁМҒИР АФСУНИ

Ёмғирни севаман,
жсалани севаман ақлсиз, беҳуш,
Девона жсала билан сокингина ёмғир,
Тортинчоқ қиздек ёмғир билан
шўх-шаддод аёлдек жсала,
Сел ёмғир, сим-сим ёмғир, майда-майда томчи ёмғир,
Ёмғирни севаман,
жсалани севаман ақлсиз, беҳуш.

Одамнинг бўйини кўмадиган ўтлоқдек шаффоф майсаларида
Одамнинг бошидан ошадиган ўтлоқдек нуқра гумайларида
Айланиб-айланиб ўйнагим келар,
Юмалаб-юмалаб ўйнагим келар,
Бармоқларим билан узиб-узиб олсам
ёмғирларнинг олмос мунчоқларини,
Тишларим билан тишлаб-тишлаб олсам
ёмғирларнинг бугдой бошоқларини,
Менинг ҳаяжоним кўриб, эркаклар боши айлансин,
Менинг жунунимни кўриб, йигитлар маст бўлиб қолсин.

“Мен энг гўзал аёлман”, – деб айтишим
жсуда хунук эканлигин биламан,
Бу аҳмоқлик, балки бу ёлгон,
Бироқ ёмғир ёгаётган пайтда,
фақат ёмғир ёгаётган пайтда
Ўзни изҳор этишимга изн бер,

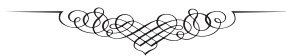
Сеҳрли сўз айтишимга рухсат бер:
“Мен энг гўзал аёлман”.

Мен энг гўзал аёлман,
чунки ёмғир ёгмоқда, ёмғир,
Юзларимга урилар томчи, сочларимга тақилар маржон,
Мен энг гўзал аёлман, ёноқларим ювади ёмғир,
Бўйларимга урилар шамол,
кўйлагим ҳилтираб ёпар тиззамни.

Мен энг гўзал аёлман,
чунки сен нақадар олислардасан,
мен эса кутаман сени интизор,
Мен энг гўзал аёлман,
сабр ила кутаман сени вафодор,
Мен энг гўзал аёлман,
чунки сен биласан вафодорлигим.
Ёмғирда муҳаббат таралар хушбўй.

Барчани сеҳрлар ёмғир ифори,
Ёмғир ёгаётган пайт севги муқаррар,
Севиб қолар ахир ёмғирда ҳамма,
мен эса кутаман сени интизор.

Сен биласан, ахир –
Ёмғирни севаман,
жалани севаман ақлсиз, беҳуш,
Девона жала билан сокингина ёмғир,
Тортинчоқ қиздек ёмғир билан
шўх-шаддод аёлдек жала...

Шер Муҳаммад МАРИ

(Покистон ёзувчиси)

САВДОЙИ

(Ҳикоя)

*Инглиз тилидан
Зилола ЖАЛОЛОВА
таржимаси*

Шарқ адабиётида бетақрор асарлари билан чуқур из қолдирган адиб Шер Муҳаммад Мари 1918 йилда Покистон ҳудудидаги Коҳлу шаҳрида туғилган. Адиб Покистондаги сиёсий жараёнларда фаол ташаббус кўрсатган сиёсий арбоб сифатида ҳам оммага яхши таниш. Шер бабу, Шер Мари тахаллуси ила қалам тебратган. У Она тилидан ташқари Покистоннинг беш тилини ва инглиз тилини пухта ўзлаштирган ҳамда бу тилларда бирдай ижод қилган. Усмирлар ҳаётига оид сермазмун ҳикоялари билан ҳам китобхонлар ўртасида ҳурматга сазовор бўлган Шер Муҳаммад Мари 1993 йил 11 майда Ҳиндистоннинг Янги Деҳли шаҳрида вафот этди.

Тунги осмон тимқора, оламнинг нурафшонлигидан хануз дарак йўқ, фалакни тўлдириб порлаган юлдузлар изтиробли юракнинг кўз ёшларига ўхшайди. Кхудо Бух қамоқхона тор бўлмасининг бир бурчагида ўтирибди. Ўзининг гўзал ва беғубор болалиги, ёшликдаги дўстларини эслайди. Кичикроқ, инсонни янчиб ташловчи бу бўлмада маҳбус учун қора чироқдан бошқа биронта ҳам дўст йўқ. Қора чироқнинг хира нурлари бўлма ичидаги тош деворлардан ўрмалаб липилларкан, тепага ўрлаётган тамаки тутунининг ингичка изи ғира-шира кўринади. Қора чизиқлар ҳар бир янги келган маҳбусга қамоқхонанинг ғамгин ҳамда оғир шароитидан ҳикоя қилади. Аммо Кхудо Бух буларга эътибор бермай, ёшлиги ҳақидаги ширин хаёлларга бериларди. Ўрнидан туриб, қафаснинг темир панжараларини кучоқлаганча ўйга толади. Узоқдаги булутларга термулиб, бой берилган кунларини ахтаради. Бироқ вақт ўтиши билан бу фикрлари ҳақиқий эмас, ҳавойи бўлиб чиқар, яна темир панжаралар билан даҳанаки жангга киришарди. Йигит фалокатга юз тутиб, нечук болалик кунлари бунчалар тез ўтиб кетганидан саросимада эди. Тенгқурлари ила бирга ўйнаган ўйинлари

ҳавода ғойиб бўлди-қолди, энди уларнинг лаблари узра ингичка мурти сабза ура бошлаган.

Кхудо Бух ўн тўққиз ёшда эди. Узоқдаги туманлар ичидан ниманидир излар, агар орзулар маконида бўлганида эди, калаванинг учини топиб, ўтган ишларни фикр тарозисига солиб ўтирмасди. Бу борада шубҳаланмасди ҳам. Уни фақат бир нарса безовта қиларди. Олдинлари Саддо билан болаликнинг беғубор ўйинларини ўйнардди. Лекин ҳозир ўша дамлар қайтганда бу ишни қайта қилмасди.

Кхудо Бух бошқа нарсани ҳам эсларди. Саддонинг қизиқ феъл-атвори бор эди. Кхудо Бухнинг ёнидан ўтаётганида хаамиша сийнасини рўмолининг чети билан ёпар, барибир рўмол тагидан эндигина бўртиб чиққан иккита олмадек сийнаси билиниб турарди.

Энди қиз ёлғиз сайр қилади ёки болалар билан ўйнайди ва қамоқхонага қайтади. Йигит шу онда Саддо уйига келиб, бирга ўйнайлик, деб айтгани ҳамда қизнинг таклифини рад этганини афсус билан эслади. Шу пайт йигит ўзини сирли бир куч чулғаб олаётганини ҳис этди. Кхудо Бух оёқларини маҳкам кучоқлади. Юраги ларзага тушиб, қафасдаги қушдай типирчилади.

Бир куни чўмилгани дарё бўйига борганида, Саддо ҳам сочиғини ювгани келган экан. Ўшанда қиз юриб келган сўқмоқ кўзига худди порлаб ёнаётган алангага ўхшаб кетганди. У ҳаяжондан қалтирар ва юраги тез-тез урарди. Сочига ёғ сураётганида Саддо унга: “Кийимларингизни ювиб берай”, деди илтимос оҳангида. Қизнинг овози йигитнинг бутун вужудини оташга солиб, сал бўлмаса, ўзини йўқотиб қўяёзди. Уни чақмоқ ургандай бўлди. Кхудо Бух кийимларини бериш ё бермасликни билмай қолди. Охири кийимларини кичик тош устига қўйди. Қиз бошини кўтариб, кийимларга назар солди ва қизариб кетди. “Нега кўзларига қаролмаяпман? Ахир бирга ўйнардик-ку”, деган ўй кечди кўнглидан. Кхудо Бух унга титроқ овозда: “Саддо, нега ойдин кечаларда ўйнагани уйимга келмайсан? Кундузи-чи, нега кўринмайсан? Учрашганимизда нуқул кўзларингни ерга тикияпсан. Нега?”, деди.

Ҳатто шугина саволни бериш Кхудо Бух учун жуда қийин туюлди. Юзида реза-реза терлар пайдо бўлиб, икки томчиси ерга думалади. Йигит Саддога қараганида, унинг ҳам ҳаяжондан титраётганини пайқади. Кхудо Бухнинг саёҳатчи поезди шу нуқтага етганида, икки томчи ёш темир панжараларга томди.

– Махбус, соат ўн бир бўлди. Нега эшик тагида турибсиз? Боринг, ухланг! Кхудо Бух шу зайлда анча пайтгача ўзига ўзи гапириб турди. Кўзлари туманлар ортидан алланималарни излашга киришди. Кўз ўнгида ўтмиши кино тасмасидек гавдаланди. Кўринмас қанотларда саёҳат қила-қила, Саддо ва унинг онт ичган онларига етиб келди. У аниқ эслади, қишнинг изғиринли тунида, юлдузлар ва булутлар гувоҳлиги остида қиз умрбод уники бўлишини айтиб, онт ичди. Қиз қасамини бир зум ҳам унутмади. Шарм-ҳаёсиз, оқибатсиз жамиятда, кундузи куёш нурида, совуқ қишнинг тунлари ёки сутдай тўлин ойли кечаларда ҳам сўзида собит эди. Тақдир эса Саддонинг устидан кулди. Унга сурбет бойни рўбарў қилди. Ва ниҳоят, у жуда қўрққан кун етиб келди, махбубаси катта бой, қишлоқ ҳокими Муҳаммад Алига унаштирилди. Қиз учун нақд беш минг рупия берди. Бироқ бой қизнинг чиройли қоматинигина сотиб олганди, холос. Қиз

аллақачон юрагини, қалбини унинг севгиси оташида ёнган севгилисига топшириб бўлганди.

Кхудо Бух Муҳаммад Алининг ёнига бориб: “Сиз хўжайинимсиз, қишлоқдаги энг бадавлат одамсиз.... Мен ҳам сизга шунча хизмат қилдим, қанча тер тўқдим, аммо ҳамиша содиқ қолдим. Бизга ўз ота-онамиздексиз. Шундай экан, Саддони сотиб олманг, ўтиниб сўрайман. Биз аллақачон юракларимиз, қалбимиз, ҳаётимизни ҳам бир-биримиз билан алмашиб бўлганмиз. Жуфт юрагимизни айирмасликка, бедор қалбларимизни оёқости қилмасликка сўз беринг”, деди.

Аммо соҳиб шундай жавоб берди: “Навқирон йигит, эсингни еганмисан? Сен ночор ва камбағалсан. Саддодек қизга мос эмассан. Жайрон кўзлар, оппоқ қўллар, майин сочлар эгаси бўлмиш соҳибжамол қиз ҳашаматли ҳамда данғиллама ҳовлида яшашга муносиб. Шунингдек, унга барча хоҳиш-истакларини амалга ошира оладиган куёв керак. Менга ортиқча гапларни гапириб, бошимни қотирма.

У нозанин сендай бир камбағални бошига урадими? Унга нақд беш минг рупия тўлаганман”.

Муҳаммад Али бу сўзларни кула-кула айтди. Бу суҳбатдан кейин Кхудо Бух ўзини кимсасиз зулматга тушиб кетгандек ҳис этди, гўёки ер унинг оёқлари тагидан сирғалаётгандай туюлди. Уйига қайтиб келди ва ичкарига кириб, ўзини гиламга отди. Кекса, оғзида тишлари қолмаган онасига: “Саддоникига боринг, уни мендан тортиб олмоқчилар”, – деди кўзлари жиққа ёшга тўлиб.

Тақдирнинг аччиқ синовига қарамай, у сипо ва хотиржам эди, аммо юраги оловдек ёнарди. Ортиқ ўйлашга тоқати қолмади. Бир қарорга келгандай бўлди... Сўнг режаларини ўйлашга ҳам ҳоли етмай, ғужанак бўлиб ухлашга ҳаракат қилди. Ярим тунгача ажриққа ағанагандай беҳаловат ётди. Кейин кўққисдан уйғониб кетди. Тўшпончасини олиб, кўчага отилди, лекин қаерга кетаётганини билмасди. Оёқлари уни тўғри Саддоникига олиб борди. Қизнинг ҳовлисини кесиб ўтди-да, кўз очиб-юмгунча ётоғи олдида пайдо бўлди. Саддо рўмолини бошига ўраб, ухлаб ётарди. У бир текис нафас оларди. Бироқ Кхудо Бухнинг оғир нафаси ҳамда қадам товушларини эшитиб уйқуси ўчди. Сапчиб турди-да, ўзини эшикка отди. Кхудо Бухни танигандан сўнг кўрқуви босилди. Икки беҳаловат юрак бир-бири билан учрашди. Улар бир-бирларининг оғушига отилди, бир жисм, бир жонга айланди, гўё икки вужудда битта юрак ураётгандай. Севинч ва висол суруридан ошиқларнинг кўзларидан ёмғир мисоли ёш томчиларди. Саддо йиғидан тўхташга уринди. Бироқ уддасидан чиқолмади. Аянчли синиқ овозда: “Оҳ, азизим!”, деди ва хўнграб йиғлаб юборди. Яна бир оғиз жуфтлаб, тутилди: “Оҳ, азизим Кхудо Бух!.. аз...” – ўзининг овозидан чўчиб кетди. Кўз ёшлари жилғадек оқа кетди. Қиз “Бу даллол одамлар чиркин анъаналарга бўйсуниб, бизга шуни раво кўрди... Азизим, улар бизни пулнинг кучи билан айиришди. Лекин ҳаётимиз, юрагимиз ва орзуларимиз уларнинг бойлигидан устун! Муҳаммад Али ҳеч қачон қалбимга пулнинг кучи билан эгалик қилолмайди”, деди.

Кхудо Бух унинг сўзларини эшитиб, орқасига қайрилди. Ҳеч нарса демасдан, қизнинг пешонасидан ўпди-да, ташқарига отилди. Уйига келиб, онаси тўқиган юпка ёпинчиққа ўранди. Онасининг ажин босган юзига

боқиб, ўтмишнинг машаққатли оғриғини кўргандай бўлди. Онаси унга: “Ох, ўғлим! Аблах бойнинг манфур тизими юзларимни ажинга, сочларимни оққа бўяди”, деяётгандай эди.

Кхудо Бух бунга жавобан: “Худди шу жоҳил, қалбсиз одамлар Саддони йиғлашга ва мендан айиришга жазм этди”, деди. Онасининг қонсиз юзидаги ажинлари ҳамда Саддонинг кўз ёшлари учун ўч олмоққа отланди. Тўппончасини ўқлаб, Муҳаммад Алининг эшиги олдига келди. Эшикни тақиллатди, бир қанча вақт ўтиб, бой кўринди. Кхудо Бух ҳеч нима демасдан тўппончасини унинг пешонасига тиради. “Қарс” этган овоз янгради, сўнг Муҳаммад Али унсиз ерга йиқилди. Йиқилаётиб оғзидан биргина “Кх...” деган товуш чиқди, холос. Кейин у охират дунёсига равона бўлди.

У эса кулги аралаш: “Мен ўч олдим! Онамнинг ажин босган юзи ва Саддоннинг кўз-ёшлари учун ўч олдим! Камбағал болаларимизнинг йиртиқ-ямоғи учун ўч олдим!”, дея қичқирарди. Ўқ овозидан уйғонган қўшни аёллар ва болалар югуриб келишди. Қўшни қария: “Ох, Кхудо! Нега бундай жиноят қилдинг?”, деб сўради. “Жиноят?” – ҳайратланиб жавоб қайтарди йигит. – “Мен ҳеч қандай жиноят қилмадим. Агар жиноят қандай бўлишини билишни истасангиз, онамнинг олдига бориб, юзидаги ажинларга назар солинг. Севгимнинг шашқатор кўз ёшларига боқинг. Аёлларнинг молдай сотилишини томоша қилинг, мулкдорларнинг қилмишларини кўринг”.

Одамлар йигитнинг сўзларини эшитиб, уни эсидан оған, деб ўйлашди. Жамоат судида унинг қўлига кишан солинди. Жирғанинг аъзолари, кўр ва кар тизимнинг вакиллари айбланувчига: “Сиз Муҳаммад Алини ўлдирдингизми?”, деб сўрашди. “Ҳа, – деб айбини тан олди йигит. – Мен уни ўлдирдим, лекин бир бурда суяк учун эмас. Онамнинг ажин босган юзи ҳаққи ўч олдим! Уни Саддо учун, унинг ёруғ келажаги учун ўлдирдим! Унутилмаган хотиралар учун ўлдирдим. Ҳаммангиз учун қасос олдим!”

Судья ўзининг сўнги қарорни эълон қилди: Кхудо Бухга ўн минг рупия қон пули, шунингдек, ўн тўрт йил қамоқ жазоси белгиланди. Бугун шомда ўн тўрт йилнинг ярим тунни ўтганди, холос. Шунни ўйлаб Кхудо Бух сесканиб тушди.

Ширин ва дардли ўйлар оғушида темир панжараларга суяниб, ухлашга ҳаракат қилди. У бамисоли ярадор шерга ўхшарди. Аъзойи бадани зирқираб оғрирди. Иложсиз, дўсти – қорачироққа назар солди. Чироқ ҳам чиқаётган тутундан ўч оларди. Лекин...

Ниҳоят, соҳир тонг ташриф буюриб, хўрозлар кундузги ёғдуни ша-рафлаётган пайтда қамоқхона ҳаёти бошланди. Маҳбуслар чўмилиб, бўлмаларидан ибодат қилгани чиқишди. Бошқа маҳбуслар энди Кхудо Бухни ёндош бўлмадаги қўшни, деб билишарди. Бух ногоҳ суғориш иш-лари бўйича акция эгаси Нур Муҳаммадни кўриб қолди. Маҳбуслар унинг олдига бориб, қайси айби учун бу ерга тушганини сўрашди. Нур Муҳаммад бўлган воқеани сўзлаб берди: “Бир куни кундузи, еримга сув очгани ариқ казиётгандим, бирдан Кхудо Бухнинг даласидаги катта дарахтда нимадир осилиб турганига кўзим тушди. Ўша ёққа югурдим. Бориб қарасам, бир одам осилиб турибди. Тезда пичоғим билан арқонни кесиб, ўша одамни пастга туширдим. Аёл киши экан, синчиклаб қарасам, қишлоғимиздаги Саддонинг ўзи. Ўлган бўлса ҳам, лабларида ним табассум ўйнардди. Та-рам-тарам сочлари майсадек майин, катта очилган кўзлари узокдаги бир нарсага қадалган эди. Юрагига кулоқ тутдим, исмини айтиб чақирдим, кимирлатдим, йўқ, жавоб бермади. Бошидан рўмолини ечиб, танасига ёп-дим. Кейин уйга йўл олдим. Саддонинг ота-онасига бор ҳақиқатни айтдим, уларнинг фарёди кўкка етди. Шундай қилиб, қизнинг ўлимида айбланиб, қамоққа олиндим”.

Бу гапларни эшитган Кхудо Бух ўрнидан ирғиб турди, айюҳаннос солиб, қамоқхона деворига ўзини урди. Темир эшикни бузиб, чиқиб кетишга ин-тиларди. Бошқа маҳбуслар йигитни зўрға ушлаб қолишди. Йигит уларнинг чангалидан чиқишга ҳаракат қилиб: “Мени кўйиб юборинглар! Ҳаётим, умидим, ёруғ дунёдаги топганим Саддо ўлган ерга бораман! Инсонлар со-тилмайдиган, уятсиз ва иймонсиз бойларнинг ҳукми ўтмайдиган юртларга бораман, кўйиб юборинглар!” – деб наъра тортарди у.

Охири қамоқхона қоровули келиб, Кхудо Бухнинг қўлларини боғлаб кўйди. Уни савдойилиқда айблаб, бир нечта дори ёзиб берди. Шундай қилиб, гаранг, гунг ва кўр тизим ошиқни ақлдан оздирди.

Ўшандан буён бу ернинг одамлари Саддо онт ичиб, ўзини осган Кхудо Бух даласидаги катта дарахтни зиёрат қилишади.

SHE'RIYAT MINTAQALARI

Цовинар БАГДАСАРЯН

(1948 йилда туғилган)

*Рус тилидан
Ойгул СУЮНДИҚОВА
таржимаси*

Замоновий арман шоираси. Рус тилида ижод қилади. 1948 йилда Шушин тумани (Арцах) Бердадзор қишлоғида туғилган. 1975 йилда Степанакерт тиббиёт билим юрти, 1984 йилда эса Степанакерт педагогика институтини тугаллаган.

Арцах, Арманистон, Россия Ёзувчилар уюшмаси аъзоси, “Арцах хотин-қизлари” жамоатчилик ташкилоти раиси. Рус тилида “Куз”, “Она”, “Қалбларда қалб оҳанги”, арман тилида “Кўнгил куйлари”, “Кафтдаги юрак”, “Қувончдан туғилган дард” китоблари нашр этилган.

* * *

*Сўқмоқларга ўт қўймайман ҳеч,
Совурмайман изларимни ҳам.
Қолдиражак сўзим эрта – кеч
Ёдлаб суйсин набирам, болам.*

*Эзгуликлар, умид тугёни
Яшар қалбга, шу азиз дамга,
Қолдираман изларим мени
Кўриб кўзи кулган одамга.*

* * *

*Кўнгил қўйиб ой нурига биз
Қаришладик тонгги зиёни.
Ҳали билмай ишқ не, қандай ҳис
Унутардик бутун дунёни.*

*Кўкка боқиб жимгина, узоқ
Тўлқинланиб, гоҳида тиниб.
Лабимизга кўчарди титроқ,
Пичирладик: Севаман!.. – ёниб.*

*Ой нурига тизилар сатрим,
Уйғонаман тонгларда ёлғиз.
Юлдуз санаб тугайди сабрим –
Ёнимда йўқ ул ёрқин юлдуз!*

* Манба: Ц.Багдасарян. Боль рожденная от счастья. Армения. 2008.

* * *

Мени изламангиз –
тонгни кутамаман...
 Изламангиз –
уфқни жим кузатаман...
 Изламанг – юлдузлар
очганда чирой
 Нур билан сийласа
мени майин ой...

* * *

Юртим ўхшамайди ҳеч кимникига –
 Малоҳатли тоғлар сулуви...
 Юртим ўхшамайди ҳеч кимникига –
 Салобатли, мағрур, гулувли...

Юртим ўхшамайди ҳеч кимникига –
 Қуёши бетакрор, юлдузлар ёрқин.
 Юртим ўхшамайди ҳеч кимникига –
 Ҳаволари тиниқ, шамоли эркин.

* * *

Йиллар учар...
 Турналар каби...
 Бироқ гамга тортмас ҳеч қачон –
 Сезар қалбим, йиллар бўйсунмас –
 Йиллар бўйсунмайди – ҳукмрон.

Сен ҳам ярим асрдан ўтдинг,
 Ортга назар соласан бир қур...
 Ё иккинчи баҳорни кутдинг,
 Қайта бошдан ёна бошлар нур.

Гурилласин, майли, бу йўллар,
 Қўшиб борар ёшга ёшимиз.
 Омон бўлсак донишманд йиллар,
 Асрларни яшар бошимиз...

* * *

Меҳрингиздан қуёш тутинг бир чимдим,
 Онангизга оташ тутинг бир чимдим.
 Севинг уни – бугун, шунда, ҳаётда –
 Эртаклардан чиқиб келган фаришта.

Севинг уни – ҳар кун, ҳар бир лаҳзада,
 Севинг уни – умр отли лаҳжада.
 Севинг уни – дариг тутманг тун ё тонг,
 Меҳрли сўзингиз – қолмасин армон

* * *

*Хира тортар камалак ранги
Кириб келса кузинг бесўроқ.
Юрагингда ажиб ҳаловат,
Сокинлашиб борасан, бироқ.*

*Унутмайсан борар йўлларни
Юлдуз томон, булутлар томон.
Уйқу бермас сенга ой нури,
Уйғотади уфқлар алвон.*

* * *

*Оловланар куз япроқлари,
Урилади шамол, урилар чақмоқ.
Оловланар куз япроқлари,
Бу тақдирдан бўлади қочмоқ.*

*Яшаиш истар қишида, баҳорда,
Ярқираб ёз фаслида кўркам.
Бедорланиб ҳар бир наҳорда
Яратсам дер бетакрор олам.*

ШЕЪРЛАРИМ

1

*Ҳозир тилга кирар шеърларим,
Кўзларини очади тиниқ.
Оғриқларим симирар жим-жим,
Ҳар сатрида қонларим ёниқ!*

2

*Кундаликка ўхшар шеърларим,
Кузатиб боради ҳар бир қадамим.
Ҳар неки дардларим бағрига босган
Сирли гўшаларга бир-бир қададим.*

*Яшираман уни болаларимдан,
Яқинларимдан ҳам – баланддир меҳрим.
Ҳеч кимни азобга қўйгиси келмас
Ҳасратларим очиб юборган шеърим.*

3

*Шеърларим уммонга ўхшайди,
Қирғоғи кўринмас, ҳавоси намхуш.
Шеърларим карвонга ўхшайди,
Улар ҳамон йўлда, хаёли сархуш.*

*Мингйилликлар уйқусин ёриб,
Тоғли вулқон каби очаверар кўз.
Бу ёруғ оламда, чексиз оламда
Улар қайнаб чиқар – таъриф йўқ, йўқ сўз...*

Шеърларим ўхшайди юлдузга,
 Порлайди, ёндирар қалбни, гоҳида
 Музлатиб юборар... сизмайди сўзга...

4

Қандай тугилади аслида шеърлар,
 Ёнаётган юрак ёлқинлари тўқ.
 Оғриқлари, алам, ҳасратларимда
 Мен тирикман, лекин ёнимда у йўқ...

Нималарни тугдиради шеър?
 Шаршара овози, барглар оҳанги,
 Юлдузли кўк, тўлқинлар ранги?

Эҳтимол, бу жуда оддий ҳол –
 Кўксимга сизмайди, сизмайди сўзлар.
 Уларни қулфлаб бўлмайди, ахир
 Оғир, оғир тортиб боради ҳислар...

* * *

Бағринга ол, денгиз,
 Мени ёр, чақмоқ!
 Чиқиб кетолмайди
 Қалбдан бу ишқ, боқ...

Бу юрак бекадар,
 Йўқ, ҳаттоки оҳ.
 Тўхтаб қолишидан
 Қўрқаман ногоҳ.

* * *

Тун... Сукунат...
 Қуёшда товланмас шабнамлар.
 Дераза ортида қоп-қора зулмат,
 Юлдузлар мудрайди кўкда бу дамлар.

Тун кетади, кириб келади оқ тонг...
 Ярқираб кетади қуёшда шабнам.
 Бу тун энди қайтиб келмас ҳеч қачон!
 Шеърим яшаб ўтди у билан, болам!

* * *

Сезаман, сезаман тоғлар нафасин,
 Илгайман кўз қирин қатъий ва вазмин.
 Улар безаб турар кенг оламимни,
 Қарагим келмайди ортга, инчунун,

*Шу тоғлар сингари мағрур, қадди тик,
Кўча юрагимга нур малоҳати.
Қумуш сочларидан сочларимга дур,
Кўксимда товланса тоғлар шухрати.*

*Тоғлар этагида мудраган ўрмон
Бағрига яшириб қўйдим соғинчим...
Шу тоғларга сингиб кетгунга қадар
Ҳис этгим келади нафасини жим...*

* * *

*Тушларимга кирди настарин,
Қўлларимга тутишиди гуллар...
Мен кун бўйи жилмайиб, мамнун
Юрдим – қани, бу – бўлмаса туш,
Ҳиди уйни айласа сархуш...
Юлдуз инъом этгандинг менга,
Сеҳрлаган эди жилоси,
Изимдадир ҳамон сояси.*

*Тухфа айла, гул тухфа айла,
Настариннинг оқидан сайла.
Оҳ, настарин...
Соя сингари
Келмоқдасан ортдан изма-из.
Ташқарида эса яна куз...
Тушларимга кирасан нечун?*

* * *

*Куз... олиб кет, ўзинг билан ол,
Баргсиз қарагайнинг қайгуларини.
Қишида куйлай олмайсан ял-ял
Ёнган кузнинг туйгуларини...*

*Сенинг билан оҳангдошман, бил,
Тилла кузман – ҳеч билмас ўлим.
Кўйлагимнинг қатига енгил
Ғамларимни яшираман жим...*

* * *

*Қузги оқшом...
Ёмғирдан сўнг сукунат, ором.
Қотиб қолган дарахтлар ухлар,
Титрамайди шамолда барглар.
Олисларга кетди қуёш ё
Уни шафақ беркитди гўё..*

* * *

*Вақт оқмоқда...
Ранглари кўчаркан оламнинг
Ёнингдан сизади билдирмай.
Фақат
Эртакларда тўхтаб қолар Вақт...*

Харуки МУРАКАМИ

(1949 йили туғилган)

ПИНБОЛ-1973

Роман¹

*Рус тилидан
Алишер ОТАБОЕВ
таржимаси*

11

Қизлар мени пайшанба куни тонгда уйғотишди. Одатдагидан ўн беш дақиқа эрта турғазилган бўлса-да, ранжимадим. Иссиқ сувда сокол олиб, қахва ичгач, босмахона бўёғи қўлни булғайдиган янги газетани очиб, эринмай синчиклаб ўқишга тушдим.

- Сендан бир илтимосимиз бор, – деди эгизаклардан бири.
- Якшанбада машина топиб келолмайсанми? – деди наригиси.
- Уриниб кўраман, – дедим тушунмайроқ. – Қаёққа бормоқчисизлар ўзи?
- Сув омборига.
- Сув омборига?
- Икковиям бош ирғади.
- Сув омборида нима бўларкан?
- Дафн маросими.
- Кимнинг дафн маросими?
- Тақсимлагич қопқанинг.
- Э, ҳа... – шундай деб газетани яна қўлга олдим.

Аксига олиб якшанба куни эрталабдан ёмғир томчилай бошлади. Аслида, тақсимлагични дафн этиш учун қандай об-ҳаво мос келишини тасаввур қилолмасдим. Эгизаклар ёмғир борасида ғиринг демади, мен ҳам индамадим.

Шанба куни кечқурун ишхонадаги шеригимнинг хаворанг “фольксваген”ини қарзга олдим. “Қиз топдингми?” – деб сўради у. Ғўлдираганча бир нималар деб жавоб бердим. Шеригим ўғлини ўтказадиган “фольксваген”нинг орқа ўриндиғи худди отишмадан кейин конга белангандек сутли шоколадга булғанганди. Рок мусиқали кассеталар бўлмагани учун бир ярим соатлик йўлни жимжитликда босиб ўтдик. Ёмғир дам зўрайиб, дам сусаяр, сўнг яна авжига чиқиб, кўп ўтмай тина бошлар,

¹ Охири. Бошланиши аввалги сонда.

бу худди эсноққа ўхшарди. Фақат асфальт узра жилаётган ғилдираклар товуши йўл бўйи бирдек эшитилиб турди.

Эгизаклардан бири олдинда, наригиси халтага солинган тақсимлагич ва термосни кучиб ортда ўтирарди. Икковиям дафн маросимларидаги таомилга кўра жиддий ҳамда маънос қиёфада эдилар. Менинг ҳам кайфиятим тушди. Ҳатто ярим йўлда қовурилган жўхори егани тўхтаганимиздаям чехрамиз ёришмади. Қайғули сукутимизни жўхори донларининг оғзимизда чапиллаши бузарди, холос. Паққос туширилган жўхорининг учта сўтасини қолдириб, машинада олға жилдик.

Итлар санқиб юрган жойдан ўта бошладик. Кўппаклар океанариумдаги сарик думли балиқлар галасидек ёмғирда у ёқдан-бу ёққа кезинди. Қайта-қайта сигнал чалишимга тўғри келди. Итларнинг афтида ёмғиргаям, машинагаям заррача қизиқиш аломати билинмади. Сигнал чалганимда улар менга ўқрайиб, дарров ўзини четга оларди. Лекин ёмғирга чап бериш қаёқда. Уларнинг бари қуймучигача шалаббо бўлиб ивиб кетган – айримлари Бальзакнинг китобидаги сувсарни, бошқалари ўйга чўмган буддавий роҳибни эслатарди.

Эгизаклардан бири лабимга тамаки қистириб олов тутди. Кейин кафтини сонимнинг ички тарафига қўйди-да, эркалаб эмас, ниманидир тасдиқлаб сийпалаётгандек тепадан пастга бироз силаб турди.

Ёмғир сира тинай демасди. Октябрь ёмғири ўзи шунақа. Ҳамма ёқни шалаббо қилмагунча ёғаверади. Тупроқни сиқсанг, сув чиқади. Дарахтлару йўллар, далалару машиналар, уйлару итлар – бари ёмғирга бўккан. Дунёни босган муздай сувдан қутулиб бўлмайди.

Адир ошиб ўрмон оралаб кетдик – ўрмондан чиқаверишда сув омбори кўринди. Ёғин сабаб атрофда ҳеч зоғ йўқ эди. Сув юзасининг қўз илғаган ерига ёмғир қуймоқда. Бунақа пайтда сув омбори мен тасаввур қилгандан ҳам рутубатлироқ кўринаркан. Машинани қирғоқ яқинида тўхтатдик-да, ташқарига чиқиб ўтирмай, термосдаги қаҳвадан ичиб, йўлда харид қилинган пирожнийларни едик. Қаҳвали, кремли ҳамда заранг шарбати қўшилган уч хил пирожний олгандик. Ҳеч ким ўпкаламаслиги учун егуликни уч бўлакка тенг бўлдик.

Ёмғир ҳамон қуяётганди. Бунинг устига товушсиз қуярди. Худди қалин гиламга сочилаётган газета қийқимларидек. Клод Лелюш шунақа ёмғирни фильмларида кўрсатишни яхши кўради.

Пирожнийларни еб бўлиб, икки стакандан қаҳва ичдик-да, гўё келишиб олгандек тиззаларимизни баравар шапатилаб ушоқни қоқдик. Ҳеч ким бир сўз демасди.

– Қани, кетдикми? – деди ниҳоят эгизаклардан бири.

Наригиси бош сермади.

Тамакини ўчирдим.

Ёмғирпўшларни олмай, қирғоққа тақалиб, худди кўприк бўйлаб давом этмоқчидек сувдаги қозикоёққача чўзилган йўл бетига чиқдик. Сув омбори тўсилган дарёдан ҳосил бўлганди. Дарё сатҳи ғалати буралиб тоғ этагига-ча етгандек туюлар, сув тусида аллақандай мудҳиш теранлик сезиларди. Бутун сув омбори ёмғирдан жимирлайди.

Эгизаклардан бири қоғоз халтадан тақсимлагич қопқани олиб менга узатди. Ёмғир остида қопқа ҳар доимгидан ҳам хунук кўринаркан.

– Бирорта дуо ўқи.

- Дуо? – дедим ажабланиб.
- Дафн маросими-ку ахир! Дуо ўқиш керак.
- Негадир ёдимдан кўтарилибди. Ҳеч бир дуо эсимда йўқ.
- Билганингни ўқийвер!
- Қип-қизил расмиятчилик!

Бошимдан то тирноғимнинг учигача ёмғирда ивисам-да вазиятга мос сўзларни кидириб серрайиб туравердим. Қизлар безовталаниб дам менга, дам тақсимлагичга тикилишди.

– Фалсафанинг вазифаси, – гапимни Кантнинг сўзлари билан бошладим, – янглиш фикрлар келтириб чиқарган хомхаёлларни даф қилишдан иборат... Тақсимлагич қопқа! Омбор тубида тинч ёт...

– Ташла!

– ?

– Қопқани ташла!

Кулочкашлаб қопқани бор куч билан қирқ беш даража қиялатиб улоқтирдим. У ёмғирда чиройли гардиш ясаб, сувга тушди. Сув сиртида ҳосил бўлган доиралар секингина оёғимизга тегди.

– Зўр дуо экан!

– Ўзинг ўйлаб топдингми?

– Бўлмасам-чи, – дедим мен.

Ҳалиги итлардек ивиб қирғоқ лабида турганча омборни томоша қилдик.

– Бу ер чуқурми ўзи? – деб сўради эгизаклардан бири.

– Роса чуқур, – дедим.

– Балиқ борми? – наригисиям савол берди.

– Сув мўл жойда балиқ бўлади.

Узоқдан бинойидек ҳайкалга ўхшаб кўриндик, чамамда.

12

Кейинги ҳафта пайшанба куни куз бўйи биринчи марта свитер кийдим. Кулранг шотланд юнгидан тўқилган одмигина свитер – пинжи бироз кенгайгану, лекин шу алпозда қайтага қулайроқ туради. Соқолимни ҳар доимгидан ҳам тозароқ қиртишлаб, қалин пахталик шим билан курум босган ҳарбийча пойабзалимни топиб кийиб олдим. Пойабзал “Оёқ тагига ёт!” деган буйруққа бўйсунган иккита ювош кучукчани эслатарди. Қизлар хонани титиб, тамаки, ўт чакқич, ҳамён ҳамда йўл чиптамини топиб, барини кўлимга тутқазди. Идорага кириб боргач, столга ўтирдим-да, котиба келтирган қаҳвадан ҳўплаб олтига қалам чархладим. Хонани тошқалам ва свитернинг ҳиди тутиб кетди.

Танаффусда тушликка чиққанимда иккита абиссин мушуги билан яна ўйнадим. Ойналар орасидаги бир сантиметрли тирқишга жимжилоғимни тикиб турдим, улар эса кимўзарга ирғиб бармоғимни тишлади.

Шу куни ҳайвонот дўконидаги сотувчи аёл ушлаб кўришим учун кўлимга мушук тутқазди. Териси худди асл кашмир юнгидан тўқилгандек майин жонивор муздек бурунчасини лабимга суйкади.

– Қўлга тез ўрганади, – деди сотувчи.

Раҳмат айтиб мушукни қутисига қўйиб юбордим-да, менга сира кераги йўқ мушук озуқасидан бир боғлам сотиб олдим. Сотувчи аёл уни яхшилаб

ўраб берди. Қўлимда озуқа билан дўкондан чиқаётганимда ҳар иккала мушук худди орзуга кўз тиккандек ортимдан термилиб қолди.

Идорада котиба свитеримга илашган юнгни қокди.

– Мушуклар билан ўйнадим, – дедим уялмай.

– Ёнбошиям йиртилибди.

– Биламан. Ўтган йилдан қолган. Инкассаторнинг машинасига ташланганимда ойнага илинган.

– Еч, – деди котиба гапимга зиғирчаям эътибор бермай.

Свитерни ечганимдан сўнг у курсининг четига чўнкайиб ўтирганча узун оёқларини чалиштириб кийимимни қора ип билан ямай кетди. Мен эса столга қайтиб куннинг иккинчи ярми учун қалам чархладим-да, ишга киришдим. Ким нима деса десину, камина ишдан сира нолимайман. Вақтида бажараман. Меъёридан оширмасам-да, имкон қадар ҳалол ишлайман. Освенцимда бу фазилатларнинг қадрланиши тайин эди. Аслида, муаммо ҳам шунда: менга тўғри келадиган вазифалар ўтмишда қолди. Такдирга тан бермай илож қанча. Освенцимни ҳам, икки ўринли торпедочи самолётларни ҳам ортга қайтариб бўлмайди. Миниубка кийганлару, Жан ва Диннинг тингловчилари ҳам йўқ энди. Ҳатто боғичли чулки кийган қизни охирги марта қачон кўрганимни эслолмайман.

Соат мили учни кўрсатди. Котиба ҳар доимгидек қайноқ кўкчой билан учта ширинлик келтирди. Свитерни ҳам боплаб ямабди.

– Сен билан бир масалада маслаҳатлашса бўладими?

– Бемалол, – дедим ширинликдан тотиниб.

– Ноябрьга тааллуқли гап, – деди у. – Балки Хоккайдога борармиз?

Ноябрда ҳар доим бутун фирмаимиз билан таътилга чиқиб, уювлашиб бирор ёққа жўнардик.

– Борсак бораверамиз-да.

– Демак, келишдик. У ерларда айик йўқми, ишқилиб?

– Айик? Ҳа, йўқ, айиклар аллақачон уйкуда.

Котиба енгил тортиб бош ирғади.

– Бугун кечки овқатни бирга емаймизми? Шу атрофда мазали қисқичбақа пиширишади.

– Майли, – дедим мен.

Ресторангача таксида беш дақиқа юриларкан. Столга ўтирдик ва қора кийган официант кокос баргидан тўқилган гиламчадан товуш чиқармай юриб келди-да, ҳажми сузиш тахтасидек иккита менюни олдимизга қўйди. Овқатгача икки стакан пиво буюрдик.

– Бу ернинг қисқичбақалари жуда мазали. Уларни тириклайин пиширишади.

Инграниб, пиво хўпладим.

Котиба бир муддат нозик бармоқлари билан бўйнидаги занжирли юлдузсимон тошни ўйнади.

– Гапинг бўлса, овқат келмай туриб айта қол, – таклиф қилдим, бекор луқма ташладим, деб ўйлаб, тилимни тишладим. Ўзи нукул қовун тушираман.

У сезилар-сезилмас жилмайди. Чорак сантиметрли ушбу кулимсирашни юздан сидириб ташлаш мушкуллигидан лабида нимтабассум пайдо бўлди. Ресторан бўм-бўш – гўё шу тобда қисқичбақаларнинг мўйлови тебранса товуш чиқадигандек.

– Ишингни яхши кўрасанми? – сўради у.

– Билмасам... Ҳарқалай, норозилик ҳисси йўқ.

– Менда ҳам йўқ-да, – у пиво хўплади. – Маош катта, сендек баъмани йигитлар – ҳамкасб, таътилга вақтида чиқаман...

Индамадим. Анчадан бери бировнинг гапига жиддий қулоқ солмовдим.

– Лекин ҳали йигирма ёшдаман ахир, – давом этди у. – Шу алпозда юравериш ниятим йўқ...

Стул тузашгунча гап бўлинди.

– Айни гуллаган давринг, – дедим унга. – Ҳадемай кимгадир кўнгили кўйиб, турмушга чиқасан... Ҳаётинг изга тушади.

– Изга тушмайди, – котиба пичоқ ва санчқи билан қисқичбақани чаққон тозалаб, паст овозда гапирди. – Ҳеч кимга керагим йўқ менинг. Ўлгунимча шу кўйи суварак тутиб, свитер ямаб юравераман.

Хўрсиндим. Дабдурустандан бир неча йилга қаригандай эдим.

– Э-э кўйсанг-чи... Хушрўйлигингни қара! Оёқларинг узун, юзинг ҳам чаккмас... Қисқичбақа тозалашниям дўндираман. Сенинг ишинг зўр бўлади ҳали.

У индамай қисқичбақа еяверди. Мен ҳам унга тақлид қилдим. Негадир сув омбори тубидаги тақсимлагич қопқа ёдимга тушди.

– Йигирма ёшлигингда сен ўзинг нима қилгансан?

– Қаттиқ севиб қолганман.

Олтмиш тўққизинчи йил эди. Бизнинг йилимиз...

– Кейин ўша қизга нима бўлди?

– Видолашдик.

– У билан вақтинг хуш ўтармиди?

– Узоқдан қараганда, – дедим бир луқмани ютаётиб, – ҳар нима чиройли кўринади.

Овқатни еб бўлганимизда ресторан аста-секин тўла бошлади. Пичоғу санчқилар жаранглаб, курсилар ғичирлади. Қаҳва буюрдим, у эса қаҳва билан лимонли суфле хоҳлади.

– Ҳозир-чи? – деб сўради у. – Ёлғизмасмисан?

Бироз ўйлаб, эгизаклар ҳақида гапирмасликка аҳд қилдим.

– Ҳеч кимим йўқ.

– Ёлғизликдан қийналмайсанми?

– Кўникиб кетганман. Ҳамма гап чиниқишда.

– Тушунмадим.

Тамаки чекдим-да, тутунини унинг бошидан ярим метр юқорини мўлжаллаб пуфладим.

– Биласанми, мен аломат юлдуз остида туғилганман. Нимани истасам, шунга эришаман. Аммо эришганим заҳоти бошқа бир нимани оёқости қиламан. Энди тушундингми?

– Оз-моз...

– Ҳеч ким ишонмайди-ю, лекин ростданам шунақа. Буни пайқаганимга уч йиллар бўлди. Энди ҳеч нимани истамасликка интиламан деб аҳд қилдим ўшанда.

У бош чайқаб қўйди.

– Нима, сен бир умр шу аҳволда яшамокчимисан?

– Ким билсин... Ҳеч кимга халал бермасликнинг яна қандай йўли бор?

– Агар ростдан ҳам шунақа ўйласанг, – деди у. – Пойабзалнинг қутисида яшаганинг маъкул.

- Топиб айтилган гап!
Бекатгача бирга пиёда бордик. Свитер кийиб юриш маза экан.
– Майли, – деди котиба. – Бу ёғигаям бир амаллаб яшарман.
– Фойдам тегмади, узр.
– Гаплашиб енгил тортдим...
Биз бир платформадан ҳар хил томонга қараб кетишимиз керак эди.
– Ростдан ҳам ёлғизликдан қийналмаяпсанми? – кетар чоғи у сўнгги бор сўради.
Тузуқроқ жавоб топуғунимча поезд келиб қолди.

13

Баъзан кўнгилни нимадир ўртаган кунлар ҳам учрайди. Дуч келган арзимас сабаб ҳам таъсир қилади. Пуштиранг ғунча, йўқолган кепка, болаликда ёққан свитер, Жин Питнининг эски пластинкаси... Бугун қўйишга жой топилмайдиган одмигина матоҳлар рўйхати бу. Икки-уч кун кўнгилни хижил қилади-ю, кейин бари яна келган жойига қайтади.

...Зимистон. Қалбимизда қазилган қудуқлар. Қудуқлар узра қанот қоққан қушлар.

Кузги якшанбаларнинг бирида менинг кўнглимни пинбол ўртади. Эгизаклар билан саккизинчи чуқурча ёнида, чимда туриб куёш ботишини томоша қилардик. Саккизинчи чуқурча беш зарбага мўлжалланган, тўсиқлару бурумларсиз “узоқ” чуқурча эди. Мактаб даҳлизига ўхшаш чимли йўлаккина унга етиб борганди. Еттинчи чуқурча ёнида кўшни талаба флейта чалишни машқ қилар, юракни эзувчи мусиқа садоси остида офтобнинг тенг ярми тепаликлар ортига беркинганди. Нега айнан шу лаҳза кўнглимга пинбол автомати ғулғула солди, билмайман.

Бу ҳам етмагандек пинбол образи миямда ҳар лаҳзада урчий бошлади. Кўзимни юмсам, тиқирлаб отилган шарчанинг товуши қулоғимга чалиниб, ҳисоб таблосида сафга тизилган рақамларнинг шарақлаши эшитиларди.

Каламуш иккимиз “Жейз-бар” да пиво ичиб юрган етмишинчи йилларда мен ҳали пинбол ишқибози эмасдим. Жейнинг барида ўша пайтлар кам учрайдиган уч флипперли “Ракета” деган автомат бўларди. Юқори ва пастки қисмларга бўлинган ўйин майдонининг ҳар икки томонига биттадан флиппер ўрнатилганди. Ҳали ярим ўтказгичли қурилмалар пинбол оламига кириб келмаган тинч замонлар модели эди бу. Ўйинга муккасидан кетган Каламушнинг шахсий рекорди 92500 очкога етган, шу муносабат билан мен ҳатто эсдалик учун сурат ҳам олувдим. Димоғи чоғ Каламуш пинболга тирсагини тираб тиржайиб турибди, таблосида “92500” рақами ҳосил бўлган автомат ҳам унга жавобан илжаймоқда. Чўнтакка сиғадиган “Кодак” им билан олинган ягона дилгир сурат шу. Фотога қараб, Каламушни Иккинчи жаҳон урушидаги чаптаст учувчининг ўзгинаси дейсиз. Автомат эса паррагини қўл билан айлантирадиган, учувчиси ҳавога кўтарилгач, шамолга қарши қопқани ўзи беркитадиган эски қирувчи самолётни эслатади. “92500” рақами Каламушни пинбол автомати билан иноқлаштириб, манзарага аллақандай махфийлик бахш этган.

Ҳафтада бир марта пинбол фирмасидан пулни йиғиб олиш ва қурилмани созлашга жавобгар ходим келарди. Чўпдай озғин, ўлғудай камгап ўттиз

ёшли киши эди. У барга киргач, Жейни назаригаям илмай, дарҳол автоматнинг тагидаги аллақандай эшикчани калити билан очарди-да, қалин каноп сумкага майда пулни тўқарди. Кейин ўша ердан бир танга олиб, тирқишга ташларди ва пружинанинг аҳволини икки-уч бор кўздан кечириб, эътиборсизлик билан шарчани ўйинга ташларди. Уни лаппакка теккизгач, оҳанраболарнинг созлигини текширар, сўнгра бутун йўлни босиб ўтиб, шарчани барча тешик, нишон ҳамда қопқонлардан ўтказарди... Охир-оқибат совринли лампочкани ёқиб, енгил тортиб шарчани чиқиш дарчаси томон юмалатарди. Шундан кейин Жейга муаммо йўқ дегандек бош ирғитарди-ю, кўздан ғойиб бўларди. У яримта тамаки чекиладиган вақтда шу ишларни бажаришга улгурарди.

Мен тамакининг кулини қоқишни, Каламуш эса пивосини унутар – биз ходимнинг ҳайратомуз маҳоратига махлиё бўлиб ўтираверардик.

– Буни қара-я! – дерди Каламуш. – Бунақа чаптастик билан ҳеч қийналмай бир юз эллик минг очко жамғариш мумкин. Ҳатто икки юз минг йиғиш ҳеч гапмас!

– Нега ҳайратланасан, у ахир мутахассис-ку! – деб Каламушни юпатмоқчи бўлардим. Аммо ошнамнинг моҳир ўйинчиларга хос ғурури топталганича қоларди.

– У билан таққослаганда мен бир мишиқидекман! – Каламуш шундай дерди-ю, оғзига толқон солиб оларди. Унинг таблодаги олти катакни ҳам тўлдириш ҳақидаги тийиқсиз хомхаёли сира тарқай демасди.

– Иши-да, – дердим яна, – фақат бошида қизик. Эрталабдан кечгача тақорланаверса, ҳар кимнинг ҳам бадига уради.

– Й-ў-ў-қ! – эътироз билдирди Каламуш. – Менинг бадимга урмайди!

14

“Жейз-бар” анчадан бери бунчалик гавжум бўлмовди. Жей келганларнинг кўпчилигини танимасди – аммо мижоз мижоз-да. Майдаланаётган яхнинг қисирлаб, стаканларга тиқирлаб солиниши, кулги садоси, муסיқий автоматда варанглаётган “Жексон Файв”, комикс қахрамонларининг оғзидан чиққан булутчалардек шифтга ўрлаётган оқ тутун, – бу оқшом барга ёз нашидаси қайтганди гўё.

Аммо Каламушга буларнинг бари қандайдир ўринсиз туюлди, раста ёнида сўппайиб ўтирганча у уч-тўрт бора ўқишга уринди, аммо бир бетдан ошолмагач, китобни четга суриб қўйди. Энди у – агар иложи бўлса – пивонинг охирги култумини сипқориб, уйга қайтишни-ю, ухлашни истарди, холос. Агар ухлай олса, албатта...

Бу ҳафта омад Каламушдан мутлақо юз ўғирди. Узук-юлуқ тушлар, пиво, тамаки, ҳатто об-ҳавою айниётганди. Ёмғир суви тоғ ёнбағрини ювиб, дарё бўйлаб денгизга қўшилиб, уни тўқ кулрангга бўйяди. Ёқимсиз манзара. Бошга гўё бир ўрам эски газета тиқиб қўйишгандек. Тушунарсиз ва қисқа тушлар. Худди тиш дўхтирга навбат кутиб мудраюпсан-у, даҳлиз ҳаддан зиёд қиздирилгандек. Кимдир эшикни очса, дарров уйғониб кетасан. Ва кўзинг циферблатга тушади.

Ҳафта ўртасида бутун ўй-хаёлларини секин-аста музлатиш учун Каламуш виски сипқорди. Шуурининг ҳар пучмоғини ҳатто оқ айикниям

кўтарадиган қалин ях қатлами билан тўсиб, келаси ҳафтагача омон қолиш илинжида шу алпозда уйқуга кетди. Аммо уйғонганида ҳаммаси илгаригидек эди. Фақат боши симиллаб оғрирди.

Каламушнинг бефарқ нигоҳи қаршисида пиводан бўшаган олтига шиша. Шишаларнинг орасидан Жейнинг бели кўринади.

– Истеъфо учун қулай фурсат, – деб ўйлайди Каламуш. – Ўн саккиз ёшимда бу ерда илк бор пиво ичувдим. Ўшандан бери минглаб шиша, газакли ликопу мусиқа автоматининг пластинкалари сарф бўлди. Буларнинг бари қайиқчага урилаётган тўлқинлардек – келади-ю, кетади. Пивохўрликни тугатиш вақти келмадимикан? Тўғри, ўттиз, қирқ ёшимдаям пиво ичаман. Лекин барибир, – деб ўйлайди Каламуш, – барибир бу ерда пиво ичиш – бошқа масала... Йигирма беш ёш истеъфога чиқиш учун чакки муддат эмас. Фаросатли ва дидли одам бу ёшда университетни битириб, кредитга масъул бирор лавозимни эгаллагани банкка жойлашади.

У бўш шишалар сафига яна бирини тиркаб, пивоси чайқалиб тўкилай деб турган стаканни бир кўтаришда яримлатади. Кейин беихтиёр кафтининг орқаси билан лабини артиб, намиққан қўлини шимига артади.

– Кел, ўйлаб кўрайлик, – дейди у ўзига-ўзи, – шошмасдан ўйлайлик. Йигирма беш ёш... Хиёл ўйласа ҳам бўладиган ёш бу. Ўн икки яшар иккита бола – нима, сенинг баҳоинг шуми? Йўқ, бир ўзингга бу камлик қилади... Ёки бодрингли банкадаги чумоли уясига тенгми сенинг баҳоинг? Э, қўйсанг-чи... Уймалаштирган қиёсларинг бир пулга қиммат. Қаердадир хато қилгансан – ўтириб ўйла. Эсла... Уқдингми?

Каламуш ўйлашдан чарчаб, пивонинг колганини сипқоради-да, қўл кўтариб, яна битта буюради.

– Бугун маст бўласан, – дейди Жей унга. Лекин барибир ёнига саккизинчи шишани кўяди.

Бош оғрий бошлайди. Худди тўлқин тепадан пастга тебратаётгандек. Кўзнинг ичида ланжлик бор. Қайт қилиб ташла, – дейди ичингдаги овоз. – Яхшилаб қайт қилиб ол, кейин ўйлайверасан. Ҳозироқ ўрнингдан туриб, ҳожатхонага бор... Йўқ, ҳеч иложи йўқ. У ёққача етолмайман... Каламуш барибир гавдасини амаллаб кўтаради-да, ҳожатхонага етиб, эшикни очади ва ойнага қараб кўзини бўяётган ёш жувонни у ердан кувиб чиқариб унитазга энгашади.

Охирги марта қачон қусувдим? Ҳатто қандай қусишниям эсимдан чиқарибман. Шимни ечайми, йўқми?... Ҳазилни бас қил! Индамай қусиш керак! Ошқозонингнинг суви чиккунча қусавер!

Ошқозон сувини чиқаргач, Каламуш унитазга ўтириб чекади. Кейин юз-қўлини совунлаб ювиб, хўл бармоқлари билан сочини текислайди. Ҳалиям анча қарахт, лекин бурни ва ияги бинойидай кўриняпти. Одмироқ мактабнинг ўрта синфига дарс берадиган бирор жувонга шу ахволдаям ёкса керак.

Каламуш ҳожатхонадан чиқиб, кўзи чала бўялган жувон ўтирган столга яқин боради-да, ундан узр сўрайди, сўнг пештахта олдига қайтиб, ярим стакан пиво ва Жей узатган бир култум муздек сувни ичади. Бошини икки-уч бор силкиб, тамаки тутатгандан кейингина унинг мия фаолияти жойига кела бошлайди.

– Етар, бас, – дейди у овоз чиқариб, – тун узоқ давом этади. Ўйлагани вақт бор.

Етмишинчи йилнинг кузида пинбол сеҳрига ростакмига ошна бўлдим. Ўша йилнинг тенг ярми зимистон хандакдагидек ўтди. Ойдалада менинг жуссамга мос хандакча қазилди-ю, камина қулоқларини маҳкам беркитиб унинг ичида ўтирдим. Мени ҳеч нима қизиқтирмасди. Аммо қош қорайгач, уйғониб пальтомни киярдим-да, ўйин марказига йўл олардим.

Узоқ қидириб топган автоматим “Жейз-бар”даги уч флипперли “Ракета”нинг нусхаси эди. Танга ташлаб, “Старт” тугмасини босганимда, у тарақ-туруқ қилиб, ўнта нишонини кўтарарди-да, соврин чироғини ўчириб, таблодаги олти катакни нолга тўлатиб илк шарчани стартга қўярди. Роппароса бир ойдан сўнг, ёмғирли изғирин қиш оқшомида азростат қутисидан улоқтирилган сўнгги қумли халтага ўхшаш охирги олтинчи рақамни очгунимча сон-саноксиз чойчақанинг баҳридан ўтдим.

Флиппер тугмасидан титраётган қўлларимни бир амаллаб уздим-да, деворга суяниб, яхдек пиво банкасини очиб “105220” рақамига узоқ термилиб турдим.

Бу бизнинг – мен ва пинбол автоматининг асал ойимиз эди. Университетда деярли кўриниш бермай, ҳар ерда ишлаб топган пулимнинг кўпини пинболга тикардим. Эгаллаш, ошириш, ушлаб туриш, тўхтатмасдан уриш каби усулларнинг барини кунт билан ўргандим. Ўйнаётганимда ортимда доим томошабинлар уймалашар, лаб бўёғини қалин қилиб суркаб олган аллақандай ўқувчи қизлар нукул юмшоқ сийналарини тирсагимга теккизарди.

Юз минг очкодан ошганимда қиш забтига олди. Яхлаб кетган ўйинхона ҳувиллаб қолди; мен эса пахмоқ пальтога бурканиб, қулоғимгача шарф ўраб, пинбол машинаси билан кучоқлашавердим. Баъзан ҳожатхона ойнасида аксимга кўзим тушарди: юзим чўзилиб, ёноқларим ичига ботиб, терим куруқшаб кетган... Уч қўл ўйнагач совукдан дилдираб, пиво симирганча деворга суяниб тин олардим. Сўнгги қултумдан доим қўрғошиннинг таъми келарди. Кейин тамаки қолдиғини оёғим остига ташлаб, чўнтагимдаги хот-догни ямлардим.

Уч флипперлигим зўр матоҳ эди-да. Иккимиз бир-биримизни яхши тушунардик. Ҳар сафар “старт”ни босганимда у ҳузур қилиб тариллаб, олтинчи катакка нолни чиқарарди-да, менга жилмаярди. Камина эса пружинани миллиметригача ўлчаб чўзиб, кумушранг ялтироқ шарчани итқитардим. Шарча ўйин майдони бўйлаб ғизиллаб айланганда кўнглимда чексиз эркинлик ҳисси уйғонарди – одатда сифатли наша чекканда шунақа бўлади.

Миямда бир-бирига сира алоқаси йўқ ҳар турли ўйлар ғужғон ўйнар, ўйин майдончасига қопланган шиша юзасида турфа инсонларнинг қиёфаси намоён бўларди. Шиша худди сеҳрли чирокдек орзуларимни акс эттирарди – ёритқичлар ва соврин чироғи билан бирга орзуларим ҳам жилваланарди.

– Сенда айб йўқ, – дейди ўйин машинаси бош чайқаб. Сен интилдинг, кўлингдан келганини қилдинг.

– Қани энди шундай бўлганда, дейман мен. Чап флиппер, енгил зарба, тўққизинчи нишон. Мен ҳеч нима қилолмадим. Қўл қовуштириб ўтирдим. Агар қаттиқ тиришганимда удалардим.

Инсоннинг имкониятлари жуда чеклаган, дейди у.

Балки шундайдир, дейман. Лекин ҳали нажот бор, мен маҳкам турибман... Ортга қайтиш, шарча отилди, тузоқ қайта ташланди, тутилди,

олтинчи нишон... совринли ўйин. “121150”. Энди тамом, дейди машина. Ҳаммаси тамом.

Февралда ўша машина ғойиб бўлди. Ўйин марказини бузиб, бир ой ўтгач, унинг ўрнига эртаю-кеч ишлайдиган кулчахона очишди. Пардалардаги нақш официантларнинг иш кийимига ҳам туширилган, улар ликопда ташиётган суви қочган кулчалар ҳам шундай безатилганди. Велосипедда келган катта синф қизлари, тунги навбатчиликдан қайтган ҳайдовчилар, бар хизматчилари ҳамда кийими мавсумга мос келмайдиган хиппилар – бари юзида бир хил маъносифода билан ўша ерда қаҳва ичишарди. Бир финжон бемаза қаҳва ва долчинли кулча буюргач, официант қиздан ўйин маркази ҳақида суриштирдим.

– Ўйин маркази?

– Яқин-яқингача шу ерда эди...

– Билмадим, – официант уйқусираб бош чайқади. Бизнинг шахримиз мана шунақа – бир ой аввал нима бўлганиниям ҳеч ким эслолмайди.

Юрагим эзилиб, шаҳар айлангани кетдим. Уч флипперли “Ракета” энди қаерда турибди, ҳеч ким билмасди.

Шу тақлид пинболни ташладим. Вақти келганда одам пинбол ўйнашни йиғиштираркан, тамом-вассалом.

16

Уч-тўрт кундан буён ёғадиган ёмғир жумада кунботар маҳал тўсатдан тинди. Дераза ортидан кўринган шаҳар ёмғир сувига бўкиб шишиб кетди. Ботаётган куёш булут парчаларини ажиб рангларга буркаб, улардан қайтган нур шу жилвани хонага туширди.

Каламуш майканинг устидан камзул кийиб кўчага чиқди. Узоқ-узоқларга чўзилган қора асфальт бетини қоплаган беҳисоб кўлмакларнинг суви қилт этмасди. Шаҳардан ёмғирдан кейинги ғира-ширанинг ҳиди келарди. Дарё ёқасидаги қарағайлар ивиб, яшил игнабарглари учидан сув томарди. Кўнғир тусга кирган ёмғир суви энди дарёнинг бетон туби бўйлаб пастга, денгизга ошиқарди.

Ғира-шира ўрнига шаҳарни намчил зулмат қоплаб, шу ондаёқ туман тушди.

Каламуш деразаси очик эшикдан тирсагини чиқариб, машинада шаҳар бўйлаб секин айланди. Ғарбга қараб кетган нишаб йўл оқ туманда кўздан йўқолди. Денгиз бўйига етгач, Каламуш машинани тўлқинқайтаргич ёнида тўхтатиб, ўриндиқнинг суянчиғини ортга туширди-да, тамаки тутатди. Қирғоқдаги қум, бетон устунлар, қарағайзор – бари ёмғирда ивиб қорайиб кетганди. Аёлнинг дераза пардасидан илиқ сарғиш ёғду тушиб турибди. Соат саккизу ўнни кўрсатяпти. Одамлар кечки овқатни еб, иссиқ хоналарига кириб кетадиган пайт.

Каламуш кўлларини бошининг орқасига тираб, кўзини юмди-да, аёлнинг хонадонини тасаввурида тиклашга уринди. У ўша уйга икки мартагина киргани боис хотираси унчалик мустаҳкам эмасди. Эшикдан тўғри емакхонага қадам қўясан... тўқ сариқ дастурхон, гултуваклар, тўртта курси, апельсин шарбатига тўла халтача, столда газета ва зангламайдиган чойнак турибди... Бари саранжом-сарипшта. Ҳеч ерга гард юкмаган. Кейин-чи... Кейин иккита

чоғроқ хона келади – ўртадаги тўсиқ бир замонлар бузилгани боис битта катта хона ҳосил бўлган. У ерда юзасига ойна ёпилган узунчоқ ёзув столи, унинг устида эса сополдан ясалган учта пиво кружкаси. Бир қути ҳар хил қалам, ручка ҳамда чизғичга тўла... Наригисида оддий сиёҳ ўчирғичлар, эски квиванциялар, қоғозбостирғич, елимли тасма, турфа рангли қискичлар... Қалам чархлагичу маркалар ҳам бор.

Столнинг ёнида алмисоқдан қолган чизма тахтаси билан узун тутқичли лампа. Лампанинг қалпоғи қанақа эди? Яшил рангли, шекилли... Нарироқда деворга каравот тиралган. Рангланмаган ёғочдан ясалган кичкинагина каравот, Шимолий Европада бунақа матоҳлар кўп. Икки кишилашиб ётсанг, истироҳат боғида кирага олинган сайр қайиғидек ғирчиллайди.

Туман дақиқа сайин куюқлашар, денгиз қирғоғи оқиш-сутранг зулмат қаърида сузарди. Баъзи-баъзида йўлда туманга қарши чироқларнинг сарғиш шуъласи кўринар ва секингина қиялаб ўтиб кетарди. Деразадан севалаган ёмғир машинанинг ичидаги ҳамма нарсани – курсиларни, олд ойнани, камзул ва чўнтакдаги тамакини ивитганди... Бандаргоҳдаги куруқ юк ташувчи кемаларнинг сиреналари чинкириб садо берди – подадан орқада қолган бузоқлар шунақа бўкиради. Дам қисқа, дам узун гудоклар гаммалар ҳосил қилиб, зулматни ёриб ўтарди-да, тоғ томонга сочиларди.

– Чап девор томонда нима бор эди? – Каламуш эслашда давом этади. У ёққа китоб жавони, кичкина стереоқурилма ва пластинкалар қўйилган... Кейин кийим жавони келади. Бен Шаннинг иккита репродукцияси. Китоб жавонида ҳеч бир қизиқ нарса йўқ. Асосан, бинокорлик ҳақидаги китоблар. Саёҳат ҳақидагилари ҳам бор – йўл кўрсаткичлар, хариталар, йўлдаги қайдлар. Уч-тўртта бестселлер, Моцартнинг таржимаи ҳоли, нота билан ҳар хил луғатлар... Гардишига фалончи тақдирланади деб ёзилган французча луғат. Пластинкалар – кўпи Бах, Гайдн ва Моцартники. Қолаверса, қизлик давридан қолган уч-тўрт пластинка – Пэт Бун, Бобби Дарин, “Плэттерз”...

Каламуш каловланиб қолди. Яна нимадир бўлиши керак. Бу жуда муҳим. Бусиз хонанинг тасаввурдаги шамойили хиралашиб, аслидагидан узоқлашади. Нима эди-я? Шошма, ҳозир эслайман... Э, ҳа, қандил. Қанақа қандил эди? Гиламнинг ранги-чи? Мутлако унутибди...

Ҳозир кўча эшигини очиб, дарахтзор оралаб ўтиб, эшигини тақиллатса-ю, қандил ва гиламнинг ранги ҳақида барини сўраб билса-чи? Ё худо, қандай нодонлик... Каламуш яна орқага суяниб, денгизга қарайди. Денгиз тепасини оқ туман қоплаган, тумандан бошқаси кўринмади. Туманнинг ичида эса юрак дукиллашига ҳамоҳанг тарзда маёкнинг сарғиш шуъласи ёниб ўчади.

Шифт ва полсиз қолган аёлнинг хонаси бир муддат зулмат қаърида муаллақ қотди. Тасаввурдаги хона аста-секин майда чизгиларини йўқотиб, охири ҳеч нимасиз қолди.

Каламуш машина шифтига термилиб, кўзларини секин юмди. Кейин худди тугмани босиб ўчиргандек, бошидаги бутун ёруғликни ўчирди-да, юраги билан бу янги зулмат қаърига кўмилди.

Уч флипперли “Ракета”. У аллақаерлардан мени чакираверарди. Ҳар куни тўхтовсиз чакирарди...

Уюлиб қолган ишни апил-тапил бир ёқли қилдим. Тушликка чиқиб, абиссин мушуклари билан ўйнамадим. Ҳеч ким билан гаплашгим келмади. Котиба баъзи-баъзида ҳолимдан хабар олгани кирарди-да, ҳайратдан бош чайқаб, қайтиб кетарди. Соат иккида кунлик ишни тамомлаб, қораламаларни котибанинг столига ташладим-да, кўчага учиб чиқдим. Кейин Токиодаги ўйин марказлари бўйлаб югурганча, уч флипперли “Ракета”ни ахтардим. Уринишларим зое кетди. Бирор кимса бундай автоматни кўрмаганмиш.

– Балки сизга “Ер ости ҳукмдори” маъқул тушар? Тўрт флипперли янги модель, яқиндагина келган, – деб сўради ўйин марказларидан бирининг хўжайини.

– Тўғри келмайди...

У хиёл ранжигандек бўлди.

– “Чапақай бейсболчи” ҳам бор. Уч флипперли. Ҳар даврада совринли шарча улашади.

– Кечирасиз, – дедим. – Менга фақат “Ракета” керак.

Марказ хўжайини саховат кўрсатиб, пинбол ишқибози бўлган бир танишининг телефон рақамини берди.

– Агар уям ёрдам беролмаса, демак, сизга ҳеч ким ёрдам бермайди. Одам эмас, ўзи юрар маълумотнома у. Бу соҳада кўпни кўрган.

– Раҳмат, – дедим мен.

– Арзимамайди, арзимамайди. Қидириб топишингизга тилакдошман.

Сокин бир қаҳвахонага кириб, телефонда ўша рақамни тердим. Бешта гудокдан сўнг паст овозли бир эркак жавоб қайтарди. Гўшақдан соат еттилик телеянгиликлар ва гўдак товуши ҳам элас-элас эшитилиб турарди.

– Сиздан бир пинбол автомати ҳақида сўрамоқчи эдим, – дедим ўзимни таништиргач.

Нариги томонда бироз жим туришди.

– Айнан қайси автомат ҳақида? – деди ўша киши ниҳоят. Телевизорнинг товуши пасайди.

– Уч флипперли “Ракета” деган тури.

– Ҳм, – деди суҳбатдошим маънодор қилиб.

– Тахтасида фазовий кема ва юлдузларнинг расми бор...

– Биламан, – деди у гапимни бўлиб. Кейин томоқ қирди. Яқиндагина аспирантурани битирган ёш ўқитувчилар одатда шунақа гапиради. – Олтмиш саккизинчи йилнинг модели, “Гилберт ва ўғиллари”, Чикаго. Омадсиз машина деб ном чиқарган.

– Омадсиз машина?

– Учрашиб, бафуржа гаплашсак-чи? – деди у.

Эртаси куни кечкурун учрашишга келишдик.

Бир-биримизга ташриф қоғози улашгач, официантни чақириб, қаҳва буюрдик. Янги танишим ростдан ҳам ўқитувчи эканини айтиб, мени ҳайрон қолдирди. Ёши ўттиздан ошиб, сочлари тўкила бошлаган, офтобда тобланган бақувват киши экан.

– Испан тилидан дарс бераман, – деди у. – Бу сахрога сув куйгандек гап.

Қойил қолиб, бош ирғадим.

– Фирмаларингда испанчадан ҳам ўгирасизларми?

– Мен инглизчадан, шеригим французчадан ўгирамиз. Шунинг ўзи етиб ортади.

– Аттанг, – деб қўйди у. Қўлларини кўксига қовуштириб ўтирар, юзида

таассуф аломати сезилмасди. Бармоқлари билан бўйинбоғининг тугунини тортиб қўйди.

– Испанияда бўлганмисиз? – деб сўради у.

– Афсуски, йўқ, – жавоб бердим.

Қаҳва келтиришгач, Испания ҳақидаги гап поёнига етди. Индамай қаҳва ича бошладик.

– “Гилберт ва ўғиллари” фирмаси, – қўққисдан яна тилга кирди у, – пинбол автоматлари бозорига нисбатан кечроқ кирган. Иккинчи жаҳон урушидан Кореядаги урушгача бу фирма, асосан, бомбардимончи самолётлар учун жанговар қурилмалар ишлаб чиқарган. Кореяда тинчлик сулҳи тузилгач, янги бизнестга ўтишади. Ўйин автоматлари, мусиқий, бодрок чиқарадиган савдо автоматлари... Хуллас, тинч замоннинг маҳсулотларини ясай бошлашади. Илк пинбол автомати эллик иккинчи йил ясалган. Мустаҳкам ва арзон, яхшигина машина. Лекин унда ўйнаш унчалик қизиқмас. “Бунақа пинбол автоматлари Совет армиясидаги аёллар бўлинмаларига тарқатилган сийнабандларни эслатади”, деб ёзувди “Биллборд” журнали. Бироқ ўша машинанинг бозори чаккон эди. Уни Мексикага экспорт қилиб, кейин бутун Лотин Америкасига тарқатишган. У ерларда техник хизмат яхши йўлга қўйилмагани боис, мураккаб қурилмалардан кўра мустаҳкам ҳамда ишончли машиналарни маъқул кўришади.

Сухбатдошим сувдан ҳўплаб жимиб қолди. Унга экран, проектор ва кўрсаткич таёқча етишмаётгандек эди гўё.

– Америка, демакки, дунё пинбол бизнесини тўртта компания назорат қилишидан хабарингиз бўлса керак. Булар “Готтлиб”, “Бэлли”, “Чикаго Койн” ва “Вильямс”. Катта тўртлик. Ва мана шу ҳукмрон тўртлик сафига “Гилберт” суқилиб киради-ю, қирпичок бошланади. Оқибатда беш йил ўтар-ўтмас, эллик еттинчи йили “Гилберт” пинболдан кетишга мажбур бўлади.

– Пинболдан кетишга?

У бош ирғаб қаҳвасини бамайлихотир ичиб тугатди-да, дастрўмоли билан лабини уч-тўрт марта артди.

– Ҳа, улар чекинишга мажбур бўлишди. Лекин компания аллақачон Лотин Америкасида керагича пул ишлаб олганди. Яралардан қон тирқирамай жанг майдонидан чиқишга қарор қилишди. Пинбол машиналарини яшаш осон эмас, ҳарқалай, бу ахир бутун бошли ноу-хау-ку. Малакали мутахассислар керак, уларни бошқариш, режалаштириш жоиз... Бутун мамлакатни қамраб олган тармоқ, етказиб берувчи ва оморга жойловчи агентлар даркор... Беш соат ичида исталган манзилга учиб бориб, ҳар қандай бузук қурилмани тузата оладиган усталар керак. Афсуски, буларнинг бари-ни удалашга янги иш бошлаган “Гилберт” дагиларнинг курби етмади. Улар кўз ёшини ичга ютиб, кейинги етти йилда савдо автоматлари ҳамда “крайслер”лар учун ойнатозалагич ишлаб чиқаришди. Лекин пинболдан бутунлай воз кечишгани йўқ.

У шу ерда гапини тўхтатди-да, костюмининг чўнтагидан тамаки чиқариб, учини столга чертганча, ўт чакқични чиқиллатди.

– Пинболдан бутунлай воз кечишга ғурурлари йўл қўймади. Махфий устахонада янги ихтиролар устида ишлаб, лойихалаштириш жамоасига ими-жимиди “Катта тўртлик”нинг ишдан бўшаган мутахассисларини ёллашди. Лойихага улкан маблағ ажратиб, фақат бир мақсадни кўзлашди:

“тўртлик” да ясалган ҳеч қайси пинбол автоматидан қолишмайдиган машина яратиш. Эллик тўққизинчи йилдан бошлаб яна беш йил муддат белгиланди. Фирманинг ўзи ҳам вақтни бекор ўтказмади: Ванкувердан Вайкиккача бенуқсон тармоқ яратилиб, у бошқа маҳсулотлар билан синовдан ўтказилди. Беш йилликнинг охирида ҳаммаси тайёр бўлди. Худди режалаштирилгандек, янги сериянинг илк пинбол автомати олтиш тўртинчи йили тайёрланиб, “Катта тўлқин” деб номланди.

У чарм портфелидан газета парчалари учун мўлжалланган альбомни чиқарди-да, мос саҳифасини очиб менга узатди. Ўша бетга “Катта тўлқин”нинг журналдан чиққан фотосуратлари ёпиштирилганди: умумий кўриниши, ўйин майдони, бошқарув тахтаси, йўриқномали лавҳача.

– Жуда ноёб бу машинада бир қанча янги ғоялар ўз аксини топган эди. Мисол учун махсус мослаш имконияти. Ўйинчи қурилманинг маълум хусусиятларини ўз маҳоратига мослаб ўзгартира оларди. Хуллас, улкан муваффақият учун ташланган қадам эди бу. Бугун бунақа нарсалар ҳеч кимни ҳайратга солмайди, лекин ўша замон учун улкан янгилик яратилганди. Устига-устак пинбол автомати виждонан ясалганди. Биринчидан, у мустаҳкам эди. “Катта тўртлик” автоматлари, одатда, уч йил фойдаланишга мўлжалланар, бунинг яроқлилик муддати эса беш йилга етарди. Иккинчидан, таваккал ўйинда очко йиғиш имконияти жуда нозик услубда ишлаб чиқилган эдики, шунақа ўйин қурилманинг ўзагини ташкил этарди. Кейинчалик фирма сериясини янги автоматлар билан давом эттирди. “Шарқий экспресс”, “Транс-Америка”, “Капеллан”... уларнинг ҳар бири пинбол давраларида юқори баҳоланди. Сериянинг сўнгги модели “Ракета” ўзидан аввал ясалган тўрт автоматдан мутлақо фарқ қилди. Доимо янгиликка интилиш ғоясига терс ўлароқ, бу машина жуда жўн бўлиб, барча хусусиятлари “тўртлик” автоматларида аллақачон синовдан ўтганди. Кўриниши ҳам ғашга тегадиган даражада ёркин бўлиб, фирма ўз кучига ҳаддан зиёд ишонаётгандек таассурот уйғотди...

Сухбатдошим ҳар бир майда тафсилотни эринмай баён қилар, мен баъзан бош ирғаб қаҳвадан ҳузурланиб ўтирардим. Қаҳва тугагач, сув ичдим. Ундан кейин тамаки чекдим.

– “Ракета” ҳайратомуз машина эди. Кўринишидан эътиборга арзирли ҳеч бир хусусиятга эга бўлмаса-да, амалда синаб кўрилганда мутлақо ўзгача таассурот уйғонарди. Флипперу нишонлар худди бурунгидек, лекин барибир кўз илғамас нимадир уни бошқа русумдаги пинбол автоматларидан ажратиб турар, ўша “нимадир” одамларга худди афюндай таъсир қиларди. Буни тушунтиришнинг иложи йўқ!.. “Ракета”ни омадсиз дейишга эса икки-та сабабим бор. Биринчидан, одамлар унинг бутун жозибасини охиригача тушуниб етишмади. Илғай бошлашганда эса кеч бўлганди. Иккинчидан, фирма касодга учради. Улар ишга ҳаддан ташқари ҳалоллик билан ёндашарди. Фирмани комига тортган йирик корпорация бошқармаси эса пинбол саноатига эҳтиёж сезмади. Хуллас, вақтида бир минг беш юз нусхадан ортиқ ишлаб чиқарилган “Ракета” бугунга келиб камёб матоҳга, деярли анқонинг уруғига айланди. Америкалик ишқибозлар орасида унинг бозор нархи салкам икки минг доллар, лекин бозоргача етиб бориши даргумон.

– Нега?

– Чунки ҳеч ким ундан ажрашни хоҳламайди, у исталган одамни ўзига ипсиз боғлаб олади. Ғаройиб машина!

Сухбатдошим гапдан тўхтаб, одати бўйича соатига қараб қўйди-да, тамаки тутатди. Яна қаҳва буюрдим.

– Японияга ўша автоматлардан қанча келтирилган?

– Суриштириб билдим. Учта.

– Оз экан.

У бош ирғади.

– Гап шундаки, “Гилберт” фирмасининг Японияда маҳсулотларни тарқатувчи муқим тармоғи йўқ эди. Олтмиш тўққизинчи йили бир савдо агентлиги тажриба тариқасида ўша учта пинбол автоматини сотиб олган. Яна олмоқчи бўлишганида “Гилберт ва ўғиллари” аллақачон ёпилганди.

– Ўша машиналарнинг қаердалиги сизга маълумми?

У қаҳва финжонидаги шакарни кўзгаб, қулоғини қашиди.

– Бири Синдзюкудаги чоғроқ ўйин марказига келиб тушган. Икки йил мукаддам ўша марказ бузилди. Автомат қаердалигини билмайман.

– Менинг кадрдоним...

– Яна бири Сибуядаги ўйин марказига ўрнатилиб, ўтган йили баҳорда ёнғинда қолди. Ҳамма нарса суғурталангани боис ҳеч ким зарар кўрмади – дунёда битта “Ракета” камайди, холос. Омадсиз машина экан, нима ҳам дердик...

– Худди Мальта лочинидек, – гап қўшдим мен.

У бош ирғади.

– Учтинчиси қаёққа юборилгани ҳақида ҳеч нима билмайман.

Унга “Жейз-бар”нинг манзили билан телефон рақамини бердим.

– Тўғри, ҳозир у барда эмас. Ўтган йили ёзда ҳисобдан чиқаришган.

Сухбатдошим бу маълумотни эринмай ён дафтарига ёзиб қўйди.

– Синдзюкуга ўрнатилган машина ҳақида билмоқчи эдим, – дедим унга.

– У ҳозир қаерда бўлиши мумкин?

– Эҳтимоллар талайгина. Металлар чиқиндихонасидан топилиши ҳақиқатга яқинроқ. Пинбол автоматлари тез алмаштирилади-ку. Одатий автомат уч йилда ишдан чиқади, эскисини таъмирлашдан кўра, янгисини ўрнатиш арзонга тушади. Бунинг устига расм-русум деган гаплар бор. Эскирган нарсаларни чиқариб ташлашади... Иккинчи эҳтимол: ишлатилган бўлсаям кимдир сотиб олган. Барлар баъзан шунақа пинбол автоматларини ҳам олади: русумдан чиққан модель бўлсаям ҳали ишлайди. То бузилгунча пиёниста ё ёш-яланг эрмак қилади. Ва ниҳоят, ҳақиқатдан узоқ учинчи эҳтимол: бирор пинбол ишқибози олиб кетган. Лекин қайтараман, ўша автоматнинг металлар чиқиндихонасида бўлиши эҳтимоли саксон фоизга яқин.

Маъюс тортиб, бармоқларим орасига ёқилмаган тамакини қистирганча ўйга толдим.

– Учинчи эҳтимолга қайтсак – шу бўйича изланиб кўрмайсизми?

– Уриниб кўрса бўлади-ю, лекин бу анча чигал масала. Пинбол ишқибозлари оламида ўзаро алоқа деярли шаклланмаган. Иштирокчилар рўйхатию ахборотномалар ҳақида-ку оғиз очмай кўя қолай... Майли, бир кидириб кўрайлик-чи. “Ракета”га ўзим ҳам оз-моз қизиқаман.

– Бошим кўкка етарди.

У суянчиғи кенг курсига ястаниб, тамаки чекди.

– Айтмоқчи, “Ракета”даги энг яхши натижангиз неча очко?

– Бир юз олтмиш беш минг, – деб жавоб бердим.

– Яхши, – деди у юз ифодаси сира ўзгармай, – чиндан ҳам яхши натижа.

Ва яна қулоғини қашиди.

Кейинги ҳафта мен учун хотиржам ва сокин ўтди. Пинбол шовқини қулоқларим остида ҳамон элас-элас эшитилса-да, энди қишки офтобда ғўнғиллаётган арилар галасини эслатмасди. Куз кундан-кунга бағрини яланғочлаб, гольф майдони атрофидаги аралаш ўрмон қуриган хазонларни ерга шитирлатиб тўқарди. Шаҳар четидаги тепаликларда уларни гулханда ёқиш учун тўплашар – уйимнинг деразасидан қараб сеҳрли сиртмоқлардай ҳар ёқ-ҳар ёқдан осмонга илашган шу гулханларни кузатардим.

Эгизак қизлар кун сайин камгап ва мулойим бўлиб борарди. Биз сайр қилар, қаҳва ичиб пластинка эшитар, адёл тагида ачомлашиб ухлардик... Яқшанбада бир соат пиёда юриб, эманзорли ботаника боғигача етиб бориб, ўша ерда исмалоқ билан қўзиқорин кўшилган сэндвич едик. Қора қуйруқ қушлар шох-шаббаларда жарангдор товушда чуғурлашди.

Ҳаво совигач икковигаям спорт кўйлаги харид қилиб, эски свитерларимни бердим. Энди уларни Икки юз саккиз ва Икки юз тўққиз деб эмас, Ёқасиз оч сариқ свитер ва Жигарранг жакет деб чақирса бўларди. Эгизаклар бунга эътироз билдирмади. Уларга пайпоқ ва янги кроссовкалар ҳам ҳада қилдим-да, ўзимни шарти кетиб, парти қолган пулдордай ҳис этдим.

Октябрь ёмғири ажойиб эди. Игнадек ингичка, пахтадек майин ёғин оқими гольф майдонининг сўлий бошлаган чимини суғорар ва қўлмақ ҳосил қилмай заминга сингиб кетар, ундан сўнг дарахтзордан ивиган тўшагу хазон ҳиди анқирди. Бу ерга мўралаган офтоб кунботарда хазонга хол-хол безак чизар, сўқмоқ бўйлаб қушлар шошиб учиб ўтарди.

Идорада бир хил кунларнинг кети узилмас, шошилинич дамлар ортда қолди; энди магнитофонимга қўйилган Бикс Бейдербек, Вуди Харман, Банни Бериганларнинг жаз садоларида тамаки тутатиб, ҳар соатда виски ҳўплаб, печенъедан газак қилганча шошилмай ишлардим.

Котибамиз парвозлар муддатини синчиклаб ўрганиб, чипта ва меҳмонхона брон қилди-да, иккита свитеримни ямаб, камзулимнинг тугмасини алмаштирди. У энди соч турмагини ўзгартириб, лабини пушти рангга бўяб, сийнасига ёпишган юпқа свитер кийиб, куз ҳавосига сингиб кетганди гўё.

Ажойиб ҳафта эди бу: энди ҳеч нима ўзгармайдигандек туюларди.

Жейга хайрлашиш осон кечмади. Сабаби аниқмасу, лекин Каламуш роса қийналди. Уч кун ана айтаман, мана айтаман деб, сира ботинолмади. Гап бошламоқчи бўлади-ю, томоғи қуруқшаб пивога қўл чўзади. Қатъиятсизлигидан азобланиб ичаверади. Титраб-қақшасаям олдинга қадам ташлолмайди.

Соат миллиари ўн иккига етди. Каламуш видолашувни яна ортга суриб, курсидан жилди-да, ҳатто кўнгли хиёл енгил тортиб, Жейга ҳар доимгидек хайрли тун тилаб кўчага чиқди. Тунги шамол муздеккина эди. Уйига кириб боргач у каравотга ўтириб телевизорга бақрайди. Пиво банкасини очиб, тамаки тутатди. Ғарбнинг алмисоқдан қолган киноси, Роберт Тэйлор... Реклама... Об-ҳаво маълумоти... Реклама... Кўрсатувлар тугаб, экранда вижирлаган оқ доғ қолгач, Каламуш телевизорни ўчириб, душда ювинди-да, янги пиво банкасини очиб, яна тамаки тутатди.

Бу шаҳардан қаёққа кетишнIAM билмасди. Кетадиган жойнинг ўзи йўқдай туюларди.

Умр бўйи илк бора юрагининг туб-тубидан ваҳима ўрмалаб чиқди. Қоп-қора, эти ялтироқ, на кўзи, на раҳми бор чувалчангларга ўхшарди у. Каламуш ўзини ер остига судрамоқчи бўлаётган чувалчангларнинг шилимшиғини бутун вужудида ҳис этиб, яна пиво очди.

Шу уч кунда хонани пиво банкаси-ю, тамаки қолдиғи босиб кетди. Таниш аёлни эслаб, унинг илиқ баданини қўмсаб, ёнида мангуга қолгиси келди. Йўқ, – деди Каламуш ўзига ўзи, – ортга йўл йўқ. Ахир ришталарни узиб, тўрт девор орасига беркинган ўзинг эмасми?..

У маёққа назар солди. Кун ёришиб, уммон бўзара бошлаганди. Тонгги офтоб худди дастурхондаги ушокни сидиргандек, зулматни ҳайдаганда у тўшакка чўзилиб беором ухлаб қолди.

Каламушга шаҳардан кетиш ниятидан ўзини ҳеч нима қайтаролмайдигандек туюларди. Барини обдон ўйлаб бир тўхтамга келишга анча вақт сарфлади. Ҳеч нимани кўздан қочиргани йўқ. Гугурт чақиб ортда қолган кўприкларни ёққанда кўнглидаги хижиллик ҳам таркагандай бўлди. Балки шаҳарда унинг кўланкаси қолар, аммо соя билан кимнинг иши бор? Бунинг устига шаҳар ўзгараётган бўлса – кўп ўтмай соясиям қолмайди. Ва бари бир маромда давом этаверади.

Фақат Жей масаласи...

Нега Жейнинг борлиги кўнглини бунчалик хижил қилаётганини Каламуш тушуна олмасди. “Мен кетаяпман”, “Яхши қол”, – деса масала халқу. Энг муҳими, улар бир-бирини тузук-қуруқ билмайди. Икки нотаниш одам тасодифан танишади, кейин хайрлашади – бунинг нимаси ғалати? Лекин унинг юраги симиллайверди. У шифтга термилиб каравотда ётганча бармоғини тугиб ҳавони уч-тўрт марта муштлади.

Душанбада тун ярмидан оққанда Каламуш “Жейз-бар”га киришдаги тунука пардани кўтарди. Доимгидек чироқларнинг ярми ўчирилган, ҳеч иш йўқлиги боис Жей столларнинг бирида тамаки чекиб ўтирарди. Каламушга кўзи тушгач, у хиёл жилмайиб бош ирғади. Нимқоронғида Жей қартайиб қолгандек туюларди. Юзи ва иягини тук босиб, кўзлари киртайиб, юбка лаблари қуруқшаб ёрилиб кетибди. Бўйинининг томири кўришиб, бармоқлари никотиндан сарғайган.

– Чарчадингми? – сўради ундан Каламуш.

– Оз-моз, – деди Жей ва хиёл сукутдан сўнг, – шунақа кунлар ҳам бўлади, – деб қўшиб қўйди.

Каламуш бош ирғади-да, курсини тортиб, Жейнинг қаршисига ўтирди.

– Қўшиқда айтади-ку... “Душанбанинг ёмғири чарчатади барчани”.

– Ҳа, шунақа, – Жей тамаки қистирилган бармоқларига термилиб қолди.

– Уйингга бориб яхшилаб ухлаб олсанг бўларди.

– Қаёқда, – Жей худди пашшани ҳайдаётгандек аста бош чайқади. – Уйга-ку етиб оларман, лекин ухлаш муаммо...

Каламуш соатига қараб қўйди. Ўн иккидан йигирмата ўтибди. Ертўладаги нимқоронғида тиқ этган товуш эшитилмайди – гўё вақт ўлгандек. “Жейз-бар”нинг туширилган пардалари ортида уни шунча йил ром этган шуъладан асар ҳам қолмаганди. Ҳамма нарсанинг ранги униқиб, дами чиқиб кетгандек гўё.

– Менга кола келтир, – деди Жей, – ўзинг эса пиводан ол.

Каламуш ўрнидан қўзғалиб, музлаткичдан бир шиша пиво, бир шиша кола билан стаканларни олди.

– Мусиқани ёқмайсанми?

– Бугун тинчгина ўтира қолайлик, – таклиф қилди Каламуш.

– Мотамдагидек...

У кулиб юборди. Кейин икковиям индамай кола билан пивони ичаверишди. Бир маҳал Каламуш столга қўйган қўл соати ғалати дириллаган товуш чиқарди. Ўн икки-ю ўттиз беш – бор-йўғи шунча вақт ўтибди-ю, қачондан бери ўтиришгандек-а! Жей қимир этмас, Каламуш унинг шиша кулдондаги тамакиси филттригача куйиб битишини кузатиб ўтирарди.

– Нега бунчалик чарчадинг? – деб сўради Каламуш.

– Нима десам экан... – деди Жей бир нимани эсламоқчидек оёқ чалиштириб. – Айтарли сабабиям йўқ...

Каламуш стаканни бўшатмай, столга қўйди.

– Ҳаммаям ланж тортади, шундайми, Жей?

– Тўғри...

– Бўшашиш ҳам ҳар хил бўлади, – Каламуш кафтининг орти билан лабини артди. – Лекин одамларнинг ланж бўлиши ҳам бир-бирига ўхшайди. Икки-уч хил алпозда шалвирашади, холос.

– Ким билсин...

Кўпикдан айрилган пиво қолдиғи кўлмакдай стакан тубига чўкди. Каламуш чўнтагидан эзгиланган қутичани чиқарди-да, охириги тамакини лабига қистирди.

– Лекин, ўйлаб кўрилса, нима фарқи бор? Қандай хоҳлашса, шундай шалвирайверишсин. Тўғрими?

Жей колали стаканни қийшайтириб индамай эшитиб ўтирарди.

– Ҳаммаям ўзгаради. Аммо ўзгаришдан нима маъно борлигини сира тушунмайман, – Каламуш лабини тишлаб, столга тикилганча ўйланиб қолди. – Ҳар қандай ўзгариш, ҳар қандай ривож охир-оқибат таназзулга олиб келади, менимча. Ё, гапим нотўғрими?

– Тўғри, шекилли...

– Шунинг учун бўшлиқ томон шодон одимлаётганларга меҳрим ҳам, хайрихоҳлигим ҳам йўқ. Жумладан, манави шаҳардагиларгаям.

Жей сукут сақларди. Каламуш ҳам жимиб қолди. У столдан гугурт чўпини олиб, чақилмаган томонини ёқди-да, яна тамаки тутатди.

– Муаммо шундаки, сен ўзинг ҳам ўзгармоқчисан, тўғрими? – деб сўради Жей.

– Тўғри.

Юракни сиқувчи сукунат тўққиз-ўн сонияга чўзилди. Ниҳоят, Жей яна сўз қотди:

– Умуман олганда, одамлар тепса-тебранмас қилиб яратилган. Уларнинг қанчалик оғирқарвонлигини тасаввур ҳам қилолмайсан.

Каламуш шишада қолган пивони стаканга қуйди-да, бир кўтаришда сипқорди.

– Мен гангиб қолдим, – деди у.

Жей бош ирғади.

– Сира бир тўхтамага келолмайман.

– Кўриниб турибди, – деб жилмайди Жей суҳбатдан чарчагандек.

Каламуш ўрнидан жилиб, тамакидан бўшаган қути ва ўт чаққични чўнтагига солди. Соат тунги бирни кўрсатарди.

– Хайрли тун, – деди у.

– Хайрли тун, – деди Жей ҳам. – Ҳа, айтмоқчи, шундай накл бор: секинроқ юриб, кўпроқ сув ичинглар.

Каламуш Жейга жилмайди-да, эшикни очиб, зинадан кўтарилди. Ҳувиллаган кўчани фонуслар чароғон қилиб ёритиб турарди. У йўл ёқасидаги тўсикқа чўкди-да, осмонга тикилди. “Қониб ичиш учун қанча сув кетаркан?” – ўйга толди у.

20

Испан тили ўқитувчиси ноябрдаги таътилимиз арафасида, чоршанба куни кўнғироқ қилди. Тушлик пайти, шеригим банкка кетган, мен эса ошхонада котиба тайёрлаган спагеттини еяётувдим. Бир-икки дақиқага кўпроқ пиширилиб, райхон ўрнига майдаланган қизилўт сепилган бўлса-да, таом мазали эди. Спагетти тайёрлаш усуллари ҳақидаги суҳбат айни қизиган маҳал телефон жириглади. Котиба гўшакни кўтариб, бир-икки оғиз гапирди-да, елка қисиб уни менга узатди.

– “Ракета” масаласида телефон қилаётувдим, – деган овоз эшитилди нариги томондан. – У топилди.

– Қаерда экан?

– Телефонда айтадиган гап эмас, – жавоб қайтарди у. Иккимиз ҳам бироз жимиб қолдик.

– Бу нима деганингиз?

– Телефонда тушунтириш қийин демоқчиман.

– “Бир марта кўрган яхши” деган маънода айтаяпсизми?

– Йўқ, – ғўлдиради ўқитувчи. – Кўргандаям тушунтириш қийин.

Бу гапга жавобан нима деяримни билмай, унинг оғзини пойладим.

– Жўн ишни мураккаблаштириб ғашингизга тегиш ниятим йўқ. Сиз билан яна учрашмоқчиман, холос.

– Тушунарли.

– Бугун бешда вақтингиз борми?

– Бор, – дедим мен, – шу баҳона бирга пинбол ўйнасак-чи?

– Албатта ўйнаймиз, – рози бўлди у. Хайрлашгач, гўшакни илиб яна спагеттига тутиндим.

– Қаёққа бормоқчисан?

– Пинбол ўйнагани. Қаергалигини ҳали билмайман.

– Пинбол ўйнагани?

– Ҳа-да. Шарчани кўйворасан-у...

– Ўйиндан хабарим бор... Лекин нега айнан пинбол?

– Тўғриси-да... Ёруғ оламда фалсафамиз изоҳлай олмайдиган кўп нарсалар бор.

Котиба кафтини лунжига тираб ўйланиб қолди.

– Пинболни яхши ўйнайсанми?

– Бир замонлар яхши ўйнардим. Мен мақтана оладиган ягона жабҳа эди.

– Мен эса ҳеч нима билан мақтана олмайман.

– Демак, бой берадиган нарсанг ҳам йўқ.

У яна ўйлаб қолди. Спагеттини еб тугатдим-да, музлаткичдан занжабилли пивони олдим.

– Вақти келиб йўқоладиган нарса аҳамиятсиз, аслида. Йўқотиш шукуҳи – сохта туйғу.

– Буни ким айтган?

– Кимлиги эсимда йўғ-у, лекин рост гап.

– Нима, бу дунёда йўқолмайдиган нарсалар ҳам борми?

– Мен борлигига ишонаман. Сен ҳам ишонганинг маъкул.

– Уришиб кўраман.

– Балки ҳаддан зиёд некбиндирман, лекин аҳмоқ эмасман.

– Биладан...

– Мақтанмоқчи эмасману, аҳмоқ бўлгандан кўра некбин бўлган яхши.

У бош ирғади.

– Демак, бугун кечқурун пинбол ўйнагани бораркансан-да?

– Шундай.

– Қўлларингни кўтар-чи.

Қўлларимни шифтга чўздим. Котиба свитеримнинг қўлтиғига диққат билан разм солди.

– Ҳаммаси жойида, бориб ўйнайвер.

Испан тили ўқитувчиси билан ўтган сафарги қаҳвахонада учрашиб дарров такси тўхтатдик. “Мэйдзи-дори” бўйлаб тўғрига ҳайданг”, – деди у таксичига ва машина кўзгалгач, тамаки чиқариб менга улашди. Эғнига кулранг костюм кийиб, бўйнига уч ҳошияли ҳаворанг бўйинбоғ таққанди. Кўкиш кўйлагининг ранги бўйинбоғдан бироз тўқроқ. Мен эса кўк жинси ва кулранг свитерда эдим. Оёғимда курум босган ҳарбийча пойабзал. Профессорнинг хонасига чақирилган иккичи талабага ўхшардим.

Васэда кўчасини кесиб ўтганимизда таксичи “Юраверайми?”, – деб сўради. “Мэдзиро-дорига”, – жавоб берди ўқитувчи ва такси ўша кўчага бурилди.

– Шунчалик узоқ экан-да, – гап кўшдим.

– Ҳа, анча йўл бор, – у яна битта тамаки чиқарди. Дераза ортида ғизиллаб ўтаётган савдо расталаридан иборат манзарага термилдим.

– Топгунимча роса терлаб-пишдим, – деди у, – аввал ишкибозлар рўйхатини тафтиш қилдим. Рўйхатда фақат Токиодан эмас, бутун мамлакатдан йигирматача киши бор. Ҳар бири билан боғлансам ҳам бирор натижа чиқмади. Ҳеч ким биз билгандан ортиғини билмас экан. Кейин эски автоматлар билан шуғулланувчи тадбиркорни излаб топдим. Уни ахтаришдан ҳам кўра қўлидан ўтган ўйин автоматлари рўйхатини ундириш қийин кечди. Узундан-узоқ рўйхат экан!

Унинг тамаки тутатишини томоша қилиб бош ирғадим.

– Етмиш биринчи йилнинг феввалида йўқолган, деб аниқ вақтни айтганим ёрдам берди. Қидириш осонлашиб, охири топдим. “Гилберт ва ўғиллари”, “Ракета”, серия рақами 165029. Етмиш биринчи йилнинг учинчи феввалида чиқитга чиқарилган.

– Чиқитга чиқарилган?

– Металлар чиқиндихонасига ташланган. Жеймс Бонд ўйнаган “Голдфингер” ёдингиздами? Мажакланади-ю, дошқозонда эритилади. Ёки уммон тубига ташланади.

– Аммо сиз айтувдингизки...

– Давомини эшитинг. Тушунарли, дедим-да, ўша тадбиркорга раҳмат айтиб, уйга қайтдим. Лекин кўнглим сира тинчимас, ички бир овоз бу иш

бошқача хотима топган дерди. Эртасига унинг олдига яна бориб, металл чиқиндилар қайта ишланадиган жойнинг манзилени аниқладим-да, ўша ёққа йўл олдим. Эски матоҳларни нима қилишларини ярим соат кузатгач, уларнинг идорасига кириб, ташриф қоғозимни узатдим. Билмаган одамларга университет ўқитувчисининг ташриф қоғози, одатда, кучли таъсир қилади.

Бошида шошмай гапираётган суҳбатдошим энди оғзи тинмай бирдирлай кетдики, ўлай агар ғашим келди.

Уларга шу мавзуда китоб ёзаяпман, металл чиқиндиларни қайта ишлаш жараёнини ўрганишим керак дедим. Бажону дил ёрдам беришга рози бўлишди-ю, етмиш биринчи йилнинг февралида қўлларига келиб тушган пинбол машинаси ҳақида билишмаскан. Икки ярим йил аввал келган матоҳни ким ҳам эслаб қоларди... У ердагиларнинг иши эски-тускини уйиб, мажақлаш, холос. Шунда бир савол бердим. Агар каминага бирор нарса – масалан, эски кир машинаси ёки велосипед рамасими, маъқул тушса, пулини тўлаб олиб кетсам бўладими, деб сўрадим. Бемалол, дейишди улар. Авваллари ҳам харидорлар келганми, яна суриштирдим.

Кузги нимқоронғилик қуюқлашиб, йўлни зулмат босаётганда шаҳар теграсига яқинлашдик.

– Батафсил маълумотни иккинчи қаватдаги котибдан оласиз, дейишди. Эринмай тепага кўтарилиб, етмиш биринчи йили сизлардан пинбол автоматини олиб кетишмаганми, дея сўроқладим. Олиб кетишган, – деди котиб ва бир телефон рақамини берди. Билишимча, пинбол автомати келиб тушганда у доим шу рақамга кўнғироқ қилиб, оз-моз пул ишларкан. Ўша одам ҳаммаси бўлиб нечта автомат сотиб олган, десам, аниғини билмайман, баъзан кўздан кечириб олади, баъзида қуруқ қўл билан қайтиб кетади. Тахминан бўлсаям сонини айтинг, деб оёқ тирадим, элликтадан кам эмаслигини маълум қилди.

– Элликтадан?! – ҳайратланиб ҳайқириб юбордим.

– Худди шундай, – деди ўқитувчи. – Ҳозир ўша кишиникига бораяпмиз.

21

Атрофни буткул зулмат қоплади. Лекин бу бир тусли эмас, қуюқ ранглар қоришмасидан ҳосил бўлган ола-була қоронғилик эди.

Машина ойнасига юзимни тираб, ундан кўз узмай тикилдим. Ўткир тигда тилинган ясси, шаффоф нимарса кесими – бунда узоқ-яқин ўртасида масофа ўзгарган. Улкан тун қушининг қанотлари – улар кўз олдимда ёйилиб, нариёғини кўрсатмасди.

Дала-ю, ўрмонлар ўта бошлади. Беҳисоб хашаротлар товуши иморатлар яқинлашганда пасайиб, узоқлашгач, ер ости шовқинидек қулоқни қоматга келтирар, қояга ўхшаш булутлар пастга энган, ер юзида хашаротлардан бўлак жамики мавжудот бошини елкаси ичига тортиб жимиб қолгандек эди.

Ўқитувчи иккимиз галма-гал тамаки тутатиб, бу ёғига индамай кетавердик. Таксичи ҳам машина чироғи ёритган йўлдан кўз узмай чекаётганди. Тиззамни беихтиёр бармоқ билан чертиб ўтирардим. Ахён-ахён эшикни шартта очиб, уловдан сақраб тушиб жуфтакни ростлагим келиб кетарди.

Тақсимлагич қопқа, кумдон, сув омбори, гольф майдони, ямалган свитер,

мана энди пинбол... Буларнинг бари мени қаёққа етаклайди? Қўлда чалкаш қарталар дастаси, бошда узук-юлуқ хаёллар. Роса уйга қайтгим келди. Ҳозирок, дархол қайтсаму, ваннага тушиб, пиво ичсам, кейин тамаки ва Кантни олиб иссиқ тўшакка чўзилсам.

Зулмат кўйнида шитоб билан қаёққа кетаяпман? Элликта пинбол автомат – буни кара-я! Барини туш кўраяпман! Тушимга кираяпти, холос!

Уч флипперли “Ракета” эса мени чорлагани чорлаган...

Испан тили ўқитувчиси машинани йўлдан беш юз метрлар наридаги бўш ётган ерда тўхтатди. Майин майса босган бу сайхонликда оёқ тўпикчача ўтга ботарди. Машинадан тушиб қаддимни ростладим-да, чукур нафас олдим. Қаёқдандир товукxonанинг хиди келар, милтиллаган чироқ кўзга кўринмайди, фақат йўл ёқасидаги фонус нуригина ён-атрофни илғаш имконини берарди. Атрофимизда сон-саноксиз ҳашаротлар чириллар, улар ҳозир ўрмалаб шимимизнинг ичига кириб кетадигандек эди.

Зулматга кўникиш учун бир муддат жимгина турдик.

– Бу ер ҳам Токиоми? – деб сўрадим мен.

– Албатта... Лекин ўхшамайди-а?

– Дунёнинг нариги чеккасига ўхшаркан.

Ўқитувчи жиддий киёфада индамай бош ирғади. Майса ва товук гўнгининг хиди димоғимизга урилиб тамаки чекдик. Унинг тутуни худди сигнал гулханлариникидек пастлаб бурқсиди.

– У ерни сим тўр билан ўрашган, – деди у гўё машқдаги мергандек кўлини зулматга бигиз қилиб кўрсатиб. Дикқат билан разм солиб, мен ҳам тўрга ўхшаш бир нимани пайқагандек бўлдим.

– Тўр ёқалаб уч юз кадамча юрсангиз, омборнинг рўпарасидан чиқасиз.

– Омбор дейсизми?

У менга қарамай бош ирғади.

– Ҳа, каттагина омборхона, дарров пайқайсиз. Авваллари паррандалар фермасининг музлаткичи бўлган. Ҳозир ишлатилмайди, ферма касодга учраган.

– Лекин барибир товук хиди келаркан, – дедим.

– Товук хиди?.. Э, бу хид ерга сингиб колган. Ёғинли кунларда бундан ҳам баттар сасийди. Гоҳида товук қанотининг париллагани ҳам эшитилади.

Симли тўр қаёқкача чўзилганини кўз илғамасди. Ҳаммаёқ зим-зиё. Бунақа зимистонда чирилдоқлар ҳам чириллашга қийналади.

– Омбор эшиги очиқ. Хўжайини сиз учун уни атай очиб қўйибди.

Қидираётган пинбол автоматингизни ичкаридан топасиз.

– Ўзингиз у ёққа кирганмисиз?

– Фақат бир марта... Бир мартагина рухсат беришган...

У тишларининг орасида тамаки билан бош ирғаганида қизғиш шуъла қоронғида милтиллади.

– Кирганда ўнг қўлда чироқ тугмаси бор. Зинада эҳтиёт бўлинг.

– Бирга бормайсизми?

– Ёлғиз кетаверинг. Келишув шунақа бўлган.

– Келишув?

У тамакини оёқ тагига ташлаб, яхшилаб эзғилади.

– Ҳа. У ерга ҳамманиям киритаверишмайди. Қайтиб чиқаётганда чироқни ўчиришни унутманг.

Ҳаво аста-секин совиб, заминдан кўтарилаётган зах атрофга ёйилди.

- Хўжайини билан учрашганмисиз?
 – Бўлмасам-чи, – деди у хиёл сукутдан сўнг.
 – Ўзи қанақа одам экан?
 Ўқитувчи елка қисиб, дастрўмолини чиқарди-да, бурнини қоқди.
 – Эл қатори одам, ҳеч бир аломат хислати йўқ... Ҳарқалай, четдан қараганда шундай.
 – Элликта пинбол автоматини нима қиларкан?
 – Ким билсин, дунёда ҳар хил одамлар бор...
 Жавобидан қоникмасам-да, ҳамроҳимга миннатдорчилик билдириб, паррандачилик фермасининг симли тўри ёқалаб ёлғиз йўлга тушдим. Ўша одамда барибир бир гап бор, дедим ичимда. Элликта пинбол автоматини тўплаш винодан бўшаган шишаларнинг элликта қоғозини йиғиш эмас...
 Қоронғида омборхона чўнқайиб ўтирган ҳайвонни эслатарди. Қалин майса орасидан чиқиб турган тўқ кулранг деворида биттаям деразаси йўқ рутубатли бино. Икки табақали темир эшик тепасига қалин қилиб оқ бўёқ суркашибди. Ферманинг номини ўчиришган чоғи.
 Бинога етишимга ўн қадамлар қолганда тўхтаб, унга разм солдим. Қанча уринмай миямга жўяли фикр келмасди. Муздек эшикни очганимда деярли овоз чикмади, кўз ўнгимда эса мутлақо ўзгача зулмат намоён бўлди.

22

Деворни пайпаслаб чироқ тугмасини топдим. Шифтдаги чироқлар чирсиллаб, липиллаб ёнганда бутун омборхона оқ ёғдуга бурканди. Юзтача чироқ бор эди ўзиям. Омбор аслида анча кенг бўлсаям, ёруғлиқ уни тўла қамраб олганди. Ҳатто кўзим қамашиб кетди. Кўзимни очганимда зулмат чекиниб, сукут билан совуқ қолганди.

Ичкаридан қараганда омбор чиндан-да улкан музлаткични эслатар, аслидаям бинони шу мақсадда қуришган-ов. Оқ рангга бўялган шифт ва деразасиз деворларнинг ҳар ер-ҳар ерида сарик, қора, қолаверса, тусини илганмайдиган доғлар кўзга чалинар, деворнинг жуда қалин эканини бир қарашдаёқ пайқаш қийин эмасди. Ўзингни гўё кўрғошинли кутига тушиб қолгандек сезасан. Бу ердан сира қайтиб чиқолмайдигандай ичимга ғулгула тушиб, эшикка қараб-қараб қўяман.

Қаршимдаги манзарага энг мақбул қиёс филлар қабристонини эди. Фақат оёқлари майишган филларнинг оқ суяклари ўрнига бетон полнинг у бошидан-бу бошигача қатор қилиб пинбол автоматлари терилганди. Зинанинг юқори поғонасида турганча хонани кузатардим. Беихтиёр оғзимни беркитдим, кейин қўлимни яна чўнтакка тикдим.

Қатор-қатор пинбол автоматлари – етмиш саккизта экан. Атайлаб бир неча бор санаб чиқдим. Ҳа, роппа-роса етмиш саккизта. Саккиз қаторга тизилиб, омборнинг рўпарамдаги деворига тақалиб турибди. Худди полга бўр билан чизилган тўр бўйлаб терилгандек – автоматлар чизикдан бир сантиметр ҳам ташқарига чиқмаган. Елимга ёпишган пашшадек қилт этмай туришибди. Ҳаракатдан асар йўқ. Етмиш саккиз ўлим ва етмиш саккиз сукунат. Тош қотсам меням шу махлуқлар сафига қўшиб қўйишларидан кўрққандек беихтиёр тебранаман.

Омбор совуқ, ўлик товукларнинг хиди анқийди.

Беш-олти поғонали торгина бетон зина бўйлаб секин-аста пастга тушдим. Пастки қават тепадагидан-да, совуқроқ экан. Устига-устак баданимдан муздек тер оқади. Чўнтакдан дастрўмолимни чиқариб, қўлтиқдан бошқа ҳамма ёғимни артдим-да, қуйи поғонага ўтириб, титраётган бармоқларим билан лабимга тамаки кистирдим. Эҳ, уч флипперлигим билан бу алпозда кўришмоқчимасдим. Балки унинг ўзи шуни хоҳлагандир?

Ёпиқ эшик ортидан ҳашаротларнинг чириллаши эшитилмас, мутлак жимжитлик шудрингдек атрофни қоплаганди. Етмиш саккиз пинбол машинаси уч юз ўн иккита оёғини полга тираб, ҳеч қаёққа даф бўлмаётган шу босимга дош бермоқда эди. Қайғули манзара.

Зинада ўтирганча “Jumping With The Symphony Sid”нинг дастлабки тўрт тактини хуштак қилиб чалиб кўрдим. Уни Стэн Гетц гитара жўрлигида айтган. Ҳайҳотдек музлаткичда хуштак фавкулодда чиройли жарангларкан. Сал ўзимга келгач, кейинги тўрт тактним чалиб, сўнг яна тўрт такт қўшдим. Атрофимда ҳамма қулоқлар динг бўлгандек эди. Ҳеч ким бош силкиб, оёқ дўпиллатмасди-ю, лекин омборнинг ҳар бир бурчаги хуштагимни ўзига сингдириб олаётгандек туюларди.

– Жин ургур совуқни қара... – деб жаврадим қўшиқни бир амаллаб охиригача чалгач. Янграган акс-садо овозимга сира ўхшамасди. У шифтга урилиб, ҳавода чарх урди-да, пастга энди. Лабимда тамаки билан хўрсиниб қўйдим. Ёлғиз актёр театрида ўйнаётгандек мангуга шу ерда ўтиролмаймайман-ку. Қимирламай десам, совуқ билан товук сассиғи суяк-суягимгача ўтиб кетади. Ўрнимдан турдим ва шимимнинг чангини қоқиб, тамаки қолдиғини янчдим-да, яқинроқдаги тунука идишга солдим.

Эҳ, пинбол, пинбол... Ахир уни деб шу ерга келдим-да... Совуқдан миям ҳам ишламай қолди-я... Хўш... Етмиш саккиз пинбол машинаси... Майли, бошлай қолайлик... Шу яқин орада етмиш саккиз машинага жон киритадиган электр қувватига улагич мурват бўлиши керак... Ёқиш... ниманидир босиш...

Қўлларимни шимимнинг чўнтагига тикиб, девор ёқалаб секин қадам ташладим. Бетон деворнинг ҳар ёқ-ҳар ёғида совутгич мосламадан қолган симу кувурларнинг қолдиғи кўзга чалинар, ҳар хил асбоб, ўлчагич, ошиқмошиғу, узаткичларнинг ўрни бўртиб турарди – уларни бу ердан кўпориб олиш учун ҳазилакам куч кетмаган! Деворнинг текис жойлари жуда силлиқ, худди баҳайбат шиллиққурт ўрмалагандек тойғинчоқ эди. Иморат дастлаб туюлганидан ҳам кенгроқ экан. Паррандачилик фермасининг музлаткичи учун бино кенглик қиларди.

Бу ерга тушиладиган зинанинг нариги тарафидаям пиллапоялар бўлиб, у ёқдаям худди мен кирган эшикка қуйиб қўйгандек ўхшаш яна бир темир эшик ўрнатилибди. Айланиб юриб, бир лаҳза яна кирган жойимга қайтиб келгандек бўлдим. Қизиқиб, ўша эшикним итариб кўрувдим, қилт этмади. На зулфини, на калити бор – уни худди деворга чизиб қўйишгандек тош қотганди. Қўлимни олиб, беихтиёр тер босган юзимни артдим. Товуқларнинг иси келарди.

Электр токи ёқиладиган каттагина тутқич ўша эшикнинг ёнида экан. Уни тортгандим, бутун омбор дарров ғувиллаган товушга тўлди. Юрагим шиғ этди. Шунда минглаб қушлар галаси қанот қоққандек туюлди. Ортга ўгирилиб, етмиш саккизта пинбол машинаси электрдан қувват олиб таболларига шарақлатиб нолларни чиқариб ташлаганини кўрдим. Қушлар

париллаши тингач, ари галасининг ғўнғиллашига ўхшаш узлуксиз товуш эшитилди. Омбор етмиш саккиз пинбол автоматининг омонат жони билан тўлганди. Машиналар ўйин майдонини турфа рангларга буркаб, мурватлар тахтасида нишонларни кўз-кўз қила кетишди.

Пиллапоядан тушиб худди кўшинини кўздан кечираётган генералдек уларнинг орасидан секин қадам ташладим. Бу ерда мен фақат фотосуратини кўрган эски русумдаги автоматлар ҳам, ўйин марказларида учратганларим ҳам бор эди. Ҳатто ўзидан ҳеч бир хотира қолдирмай мангуга йўқолган машиналар ҳам. Бугун “Вильямс” фирмаси ишлаб чиқарган “Дўстлик-7” нинг ўйин майдонида тасвирланган фазогир номини ким ҳам эсларди? Исми Гленн, фамилияси-чи? Олтмишинчи йилларнинг боши... Мана “Бэлли” фирмасининг “Тран-турне” машинаси – мовий осмон, Эйфель минораси, америкалик бахтиёр сайёҳ... Анави “Готтлиб” фирмасининг саккиз босқичли “Қироллар ва хонимлар”и. Мўйлови чиройли қирқилган, резинкали пайпоқларининг бирига қарға туз яшириб безрайиб турган қиморбоз.

Супермен, махлуқ, футболчи, фазогир ҳамда сон-саноксиз аёллар тасвири. Нимқоронғи ўйин марказларида униқиб, хира тортган, сийқаси чиққан орзулар. Баҳодиру гўзаллар менга ҳар ёқдан жилмаяди. Сариксоч, қорасоч, қўнғирсоч, малла, мексикалик қорамағиз, сочи белигача тушган гаваялик кизлар, Анн-Маргрет, Одри Хэпберн, Мэрилин Монро... Ҳар бири виқор билан бўлиқ сийнасини кўз-кўз қилмоқда. Кўкраклар бир қарасанг, тугмаси киндигигача ечилган кофта, бир қарасанг, чўмилиш кийими, бир қарасанг, сийнабанддан туртиб чиқиб турибди... Худди юрак дупурига жўр бўлгандек остида чироқ липиллаб ёниб-ўчади. Етмиш саккиз пинбол машинаси, кўхна орзулар қабристонини – шунчалик кўхнаки, хотираям уйғотмайди. Уларни оралаб секин юрибман.

Уч флипперли “Ракета” мени сафнинг нариги тарафида кутаётган экан. Ола-була кўшнилари орасида у камтаргина кўринарди. Худди ўрмоннинг ичида тошга чўнқайиб кутаётгандек. Қаршисида тўхтаб, ўзимга таниш ўйин тахтасига разм солдим. Тўкилган сиёҳдек тимқора фазо. Оппоқ юлдузчалар. Сатурн, Марс, Венера... Шуларнинг орасида қордек оқ фазо кемаси сузмоқда. Иллюминаторлари ёритилган, ичкарида оилавий байрам шукуҳи. Фазо зулматини уч-тўрт метеорит кесиб ўтмоқда.

Ўйин майдони ҳам сира ўзгармабди. Худди бурунгидек тўқ кўк рангда. Табассум пайти тўкилган тишлардек нишонлар оқариб кўринади. Ўн чироқли юлдуз шаклидаги ютуқли ўйин лимондек сарғиш шуъласини ҳар ёққа сочади. Икки ўйин коваги – Сатурн ва Марс. Роторли нишон – Венера... Худди уйқудагидек.

Салом, дедим мен. Ёки демадим. Ҳарқалай ўйин майдонининг шиша сатҳига суянганимни биламан. Ўнта илиқ бармоқ муздек шиша юзасида оқиш из қолдирди. Машина худди уйғонгандек менга бирдан жилмайди. Жуда таниш табассум... Мен ҳам жилмайдим.

Учрашмаганимизга қанча бўлди, деб сўради у. Мен пешонамни тириштириб, бармоқ букиб санай кетдим. Уч йил бўлибди. Бор-йўғи уч йил.

Иккимиз ҳам бош ирғаб жимиб қолдик. Агар қаҳвахонада ўтирганимизда ҳозир қаҳва хўплаб, тўр пардани торткилаб ўйнаётган бўлардик.

Сен ҳақингда кўп ўйлайман, дедиму ўзимни жуда ноқулай ҳис қилдим.

– Уйқинг қочгандами?

– Шунақа.

У ҳамон жилмаярди.
– Совқотмаяпсанми?
– Музлаб қолай деяпман.
– Кетақол. Бу ер сенга совуқлик қилади.
– Балки, дедим-да, сал титраётган қўлим билан тамакини ёқиб, тутунини ичга тортдим.
– Ўйнагинг келаяптими?
– Йўқ, – дедим.
– Нега?
– Менинг рекордим – бир юз олтмиш беш минг. Эсингдами?
– Унутиб бўларканми, у ахир менинг ҳам рекордим.
– Шу рекордни бузмоқчимасман.
У жим турар, фақат ютуқли ўйиннинг ўнта чироғи галма-гал ёниб ўчарди.
– Унда нега келдинг?
– Чақирдинг-ку...
– Нахотки... – У хижолат тортиб, жилмайиб қўйди... – Балки чақиргандирман...
– Сени қидирмаган жойим қолмади.
– Раҳмат, – деди у. – Жим турма.
– Ҳозир бари ўзгариб кетган, дедим мен. Ўйин марказимизнинг ўрнига эрта-ю кеч ишлайдиган кулчахона қуришган. Бемаза қахвани “қахва” деб юришибди.
– Ростдан ҳам бемазами?
– Диснейнинг эски мультфильмида бир зебра жон талвасасида ичган кир сувнинг ранги ўша қахвани эслатади.
Қадрдоним пиқиллаб кулди. Лекин чиройли жилмаярди.
– Расво шаҳар эди, – деди тўсатдан жиддий тортиб. – Кўримсизлиги етмагандай, искирт ҳам...
– Шунақа замонлар эди...
У бош ирғади. – Ҳозир нима иш қиляпсан?
– Таржима билан бандман.
– Роман ўгираяпсанми?
– Йўқ, – дедим мен. – Шунчаки кундалик майда-чуйда. Оқава сувни бир ариқдан бошқасига буряпман.
– Қизик эмасми?
– Билмасам. Бунисини ўйламабман.
– Севган қизинг борми?
– Айтсам – ишонмайсан. Ҳозир иккита эгизак қиз билан яшайман. Қахванинг зўрини ўшалар тайёрлайди!
У нигоҳини бўшлиққа тикканча нимагадир кулимсираб турди.
– Буни кара-я! Ақл бовар қилмас савдолар тушибди-да бошингга!
– Ҳақиқатан ҳам... Кейин эса даф бўлди.
– Энди қуюнаяпсанми?
– Ҳа, йўқ, – дедим бош чайқаб. – Йўқдан бор бўлган нарса йўқликка қайта юз тутди. Тамом-вассалом.
Яна жимиб қолдик. Иккимизда аллақачон ўлган вақтдан бўлак умумий ҳеч вақо қолмаганди. Аммо ўтмишнинг илиқ шуълалари кўнглимда ҳамон милтилларди. Ажал яна Йўқлик комига итқитиш учун ҳалқумимдан тутганда у ёққа шу шуълалар билан йўл оламан.

– Кетар вақтинг бўлди-ёв, – деди у.

Совуқ чиндан-да тобора забтига олаётганди. Бутун вужудимда титроқ туриб, тамаки қолдиғини топтадим.

– Келиб яхши қилдинг. Энди қайтиб учрашмасак ҳам керак. Омад ёр бўлсин!

– Раҳмат, яхши қол, – дея чин дилдан хайрлашдим.

Пинбол қаторлари ёнидан ўтиб, зинадан кўтарилдим-да, тутқични бурадим. Электр қуввати машиналардан худди ҳаводек сизиб чиқди. Омборни яна кесиб ўтиб, зинадан кўтарилиб, чирокни ўчирдим. Шу вақт мобайнида сира ортга ўгирилмадим.

Такси тўхтатиб, уйга етганимда тун ярмидан оққан, эгизаклар каравотда ётиб, ҳафталик газетадаги кроссвордни ечишаётганди. Рангим оқариб, устбошимдан ғалати хид анқирди. Эгнимдаги ҳамма кийимни кир машинасига тикиб, қайноқ ваннага шўнғидим-да, ақли расо инсонлар сафига қайтиш илинжида исиниб ётдим. Аммо ич-ичимни зирқиратган совуқ шундан кейин ҳам тарқамади.

Эгизаклар жавондан газ плитасини чиқариб ёкишгач, ўн беш дақиқалар ўтиб, титроғим босилди. Сўнг енгил нафас олиб, пиёз шўрва қайнатиб ичдим.

– Энди ўзимга келдим.

– Ростданми? – деб сўради улардан бири.

– Йўқ, алдаяпсан, – деб хўмрайди иккинчиси билагимдан тутиб.

– Ҳозир исиниб оламан.

Кўрпага бурканиб, кроссворддаги охирги икки сўзни топдик. Бири “гулмоҳи”, бошқаси “йўлак” экан. Ичимга иссиқ югургач, учаламиз ҳам каттиқ уйқуга кетибмиз.

Троцкий ва тўртта шимол буғуси тушимга кирибди. Тўртовининг ҳам оёғида жун пайпоқ бормиш. Ўлгудай ғалати туш.

23

Каламуш аёли билан қайтиб учрашмади. Ҳатто унинг деразасидан тушаётган ёруққаям қарамай кўйди. Аёлнинг деразасига яқинлашмади ҳам. Каламушнинг зимистон қалби узра пуфлаб ўчирилган шамнинг устида бир он ҳосил бўладиган оқ тутунча кўринди-ю, изсиз йўқолди. Фақат Қора Сукут қолди. Сиртингдаги қобикни қаватма-қават сидириб ташласанг нима бўлади? Каламуш буни билмасди. Ғурурми?.. У каравотда ётиб, кўпинча, кўлларига термиларди. Ҳа, ҳарқалай одам ғурурсиз яшолмаса керак... Лекин фақат ғурур билан яшаш жуда қайғули. Ҳаддан ташқари рутубатли...

Аёл билан алоқани узиш қийин кечмади. Бир жумада у аёлга қўнғироқ қилмай кўяқолди. Аёл ярим тунгача унинг қўнғироғини кутгандир. Бу ҳақида ўйлаш азобли эди. Кўли икки-уч бора телефонга қараб чўзилди-ю, Каламуш ўзини тийди. Қулоқчинни тақиб, пластинкаларни кетма-кет алмаштирганча, мусиқани варангладиб эшитди. Аёлнинг келишиям, қўнғироқ қилишиям даргумон эканини Каламуш яхши билар, шунчаки ҳеч кимнинг қўнғироғига жавоб бермоқчи эмасди.

У ўн иккигача кутиб, сўнг тишини ювиб ухлаган бўлса керак. Эрталаб қўнғироқ қилади, деб ўйлагандир. Кейин чирокни ўчиргану, уйқуга кетган.

Шанба тонгида ҳам телефон жиригламагач, аёл деразани очиб, нонушта тайёрлаган-да, гулларга сув қуйиб, чошгоҳгача кутган. Кейин кутмай ҳам қўйган. Кўзгу қаршисида сочларини тараб, жилмайишни машқ қилгану, бўлар иш бўлди, деб унутган.

Бу вақтда Каламуш дарпардалари зичлаб беркитилган хонада девордаги соатдан кўз узмай ўтирарди. Ичкарида ҳаво муаллақ қотгандек туюлиб, уни бир неча бор мудроқ босди. Соат миллари энди ҳеч нимани англамай, гир айланаётган соялар эди, холос. Унинг вужуди секин-аста вазн, ҳиссиёт ва идрокдан мосуво бўлмоқдайди. Қанча вақтдан бери ўтирибман, деб ўйлади Каламуш. Ҳар сафар хўрсинганда қаршисидаги оппоқ девор гўё тебраниб, атрофидаги бўшлиқ ваҳимали тарзда тораяётгандек туюларди. У ортиқ тоқат қилолмаслигини тушуниб, ўрнидан турди-да, душ қабул қилди. Кейин ҳамон боши ғовлаб соқол қиртишлади, сочикқа артинди, музлаткичдан апельсин шарбатини олиб ичди-да, пижамасини кийиб тўшакка ётди. Энди ҳаммаси тамом – у шундай деб ўйлади-ю, қотиб ухлаб қолди.

24

– Шаҳардан кетмоқчиман, – деди Каламуш Жейга.

Кечки соат олтида бар эндигина очилган. Пештахта ялтирайди, кулдонларда тамаки қолдигидан асар йўқ. Артилган шишалар ёрлиғи кўринарли қилиб терилган, учбурчак киррали қоғоз сочикчалар, туздон ҳамда зираворли идиш патнисчада. Жей учта махсус ликопчада қайла аралаштирар, ҳамма ёқдан саримсоқ ҳиди анқирди.

Каламуш кулдон устида тирноғини олаётиб ниятини айтганди.

– Кетмоқчисан?.. Қаёққа?

– Бошим оққан томонга... Бирор кичикроқ шаҳарга...

Жей қайлани учта шишачага қуйиб, музлаткичга жойлади-да, қўлини сочикқа артди.

– У ёқда нима бор?

– Ишлайман.

Каламуш чап қўлининг тирноғини олгач, бармоқларига разм солди.

– Шу ерда ҳам нонингни топсанг бўлади-ку?

– Йўй-ўқ... Пиво ичгим келяпти.

– Бир сафар текинга олақол.

– Ташаккур.

Каламуш совуқ сувда ювилган стаканга пивони аста қуйди-да, бир кўтаришда кўрдим демади.

– Нега бу ерда ишлаб бўлмайди деб сўрамайсанми?

– Сабабини билиб турибман.

Каламуш танглайини такиллатди.

– Ҳамма гап шунда-да, Жей. Бу ерда сен ҳақингда ҳаммасини билишади – савол-жавоб ортиқча. Ҳеч ким ҳеч қаёққа кетмайди... Айтиш ноқулай-у, лекин... чамамда, мен бу шаҳарда анча ушланиб қолдим.

– Балки шундайдир, – деди Жей хиёл сукут сақлаб.

Каламуш яна бир култум ичиб, ўнг қўлининг тирноғини ола бошлади.

– Кўп ўйладим. Барибир ҳамма жой бир хил. Лекин кетаман дедимми, кетаман. У ёқдаям эски ҳаммом эски тос бўлса бўлаверсин.

– Ортга қайтмайсанми?

– Ким билсин, балки вақти келиб қайтарман. Ахир қочиб кетаётганим йўқ-ку...

Каламуш ликопчадаги ерёнғокқа қўл узатиб, буришган пўстини ёрди-да, кулдонга ташлади. Сўнг пештахтада муздек стакандан қолган изни сочиқча билан артди.

– Қачон кетмоқчисан?

– Эртами, индинми, ўзим ҳам билмайман. Шу уч кунда жўнарман. Нарсаларим тайёр.

– Ҳеч ўйламовдим...

– Ҳа... Сенга нукул ташвиш орттирдим...

– Ҳар доим ҳам эмас, – бош чайқади Жей курук сочиқ билан идиш-товок жавонидаги стаканларни артиб. – Ўтган ишга салавот. Туш кўргандек хотирлайсан, холос...

– Қайдам. Мен ҳам шунақа фикрга келгунимча ҳали узоқ кутсам керак. Жей ўйланиб тургач, сўнг мийиғида кулди.

– Ўртамизда йигирма ёш фарқ борлиги баъзан эсимдан ҳам чиқиб кетади.

Каламуш пиво қолдиғини стаканга қуйиб, аста ҳўплади. У илк бор пивони шунақа секин ичаётган эди.

– Яна бир шиша берайми?

Каламуш бош чайқади.

– Етар энди. Ҳозир ичганим – охиргиси. Бу ердаги охирги шиша.

– Қайтиб келмайсанми?

– Қайтмасам керак. Қийин бўлади.

Жей кулиб юборди.

– Қачонлардир яна учрашармиз?

– Учрашсак ҳам сен мени танимайсан.

– Ҳидингдан биламан!

Каламуш тирноғи олинган бармоқларига яна бир бор шошмай разм солди ва ерёнғокдан қолганини чўнтакка солиб, сочиқча билан оғзини артди-да, курсидан жилди.

Товушсиз эсаётган шамол нимқоронғидаги ёруғ жойлардан сизиб кириб, бош узра дарахт шохларини аста силкитар, бирин-кетин барглари узиб пастга итқитарди. Ҳазонлар машина томига шитирлаб тўкилиб, аста чарх урарди-да, ойна бўйлаб сирғалиб, капотда йиғиларди.

Қабристондаги дарахтзорда Каламуш ёлғиз ўтирар, жамики сўзларини сарфлаб, энди машинанинг олд деразасидан термилмоқда эди. Бир неча қадам нарида текислик қияликка уланиб, зулмат, денгиз ва тунги шаҳар ёғдусига ўрин бўшатар, у рулни чангаллаб, букчайганча нигоҳини бир нуқтадан узмасди. Бармоқлари орасидаги ёқилмаган тамаки тебраниб ҳавода ғалати из қолдирарди.

Жей билан суҳбатдан сўнг у яна аросатда қолди. Бир-бирига уланмаган онг оқимлари ҳар ёққа қараб оқар, улар яна қачон туташини Каламушга номаълум эди. Қора дарё эртами-кечми бепоён уммонга бориб қуюлади-ю, кейин ирмоқлари қайта бирикмайди. Йигирма беш йил фақат шунинг учун яшабсан... Нега? – деб ўзингни сўроққа тутасан. Ким билсин... Яхши савол, аммо жавоби йўқ. Яхши саволларнинг жавоби сира топилмайди.

Шамол кучаяр, у инсон машғулотларининг илимсик тафтини олис дунёларга элтиб, бўшаган совуқ зулматда сон-саноксиз юлдузларни ёқарди. Каламуш рулдан қўлини олиб, лабидаги тамакини тебратди-да, эсига тушгандек ўт чаққични чиқиллатди.

Боши бироз лўқиллаб, чаккасига кимдир муздек бармоқларини тираёт-гандек туюларди. Каламуш бош силкиб, хаёлларни хайдар, бу усул кўпинча ёрдам берарди.

У катта йўл харитасини чиқариб, саҳифаларни секин варақлади ва кўзи тушган шаҳарларнинг номини овоз чиқариб ўқиди. Йўл ёқалаб тизилган аксарияти кичкина бу нотаниш шаҳарларнинг сон-саноғи йўқ эди. Уч-тўрт бетдан кейин охириги кунларда йиғилиб қолган чарчоқ бирдан забтига олиб, қон томирларидаги қотиб қолган қуйқалар ҳам гўё ҳаракатга келди.

Уйку босди.

Уйку барини тозалайдигандек туюларди. Ухласанг бас...

У кўзини юмгач, қулоғига тўлқинлар шовури эшитилди. Бетон устунлар орасидан сизиб ўтиб тўлқинқайтаргичга урилаётган қиш пўртаналари.

Энди ҳеч кимга ҳеч нимани тушунтирмасаям бўлади, деб ўйлади Каламуш. Уммон туби ҳар қандай шаҳардан илиқроқ, тинч ва осойишта бўлса керак. Тамом, ориқ ҳеч нимани ўйлагим келмаяпти. Ҳеч нимани...

25

Пинбол шовқини ҳаётимдан изсиз йўқолди. У билан бирга чорасизлик ҳақидаги хаёллар ҳам даф бўлди. Буни ҳали қирол Артур ва Юмалоқ Стол рицарларига хос Узил-кесил Ечим деб бўлмади, албатта. Ечимгача ҳали гап кўп. Отлар чарчаб, қиличлар синиб, совутлар занглаганда мен отқулоқ босган ўтлоққа ёнбошлайману, шамол эсишига қулоқ тутаман. Кейин қаёққа кетиш керак бўлса ўша ёққа равона бўламан – сув омборининг тубими, парранда фермаси музлаткичими, менга барибир.

Бу ўринда фақат рамзий хотима яшаш мумкин – худди қора булут тагидаги кир илгич дордек.

Мана ўша хотима.

Эгизаклар супермаркетдан бир қути пахтали таёқча сотиб олишди. Учига пахта ўраб қутига тахланган уч юзта таёқча. Ваннадан чиққанимда қизлар икки ёнимга ўтиришарди-да, бирваракайига ҳар иккала қулоғимни тозалашарди. Бу ишни дўндиришарди ўзиям. Кўзларимни юмганча таёқчаларнинг қулоғимда шитирлашини эшитиб, пиводан хўплашни хуш кўрардим. Аммо бир кун ишни шу иш устида аксириб юборсам денг. Гаранг бўлиб қолишимга сал қолди.

– Овозимни эшитаяпсанми? – деб сўради ўнг томонимдагиси.

– Зўрға эшитилияпти.

– Меникини-чи? – деди чапдагиси.

– Сениям зўрға эшитяпман.

– Аксиришга топган вақтингни қара.

– Тентаквой.

– Сувдан ич-чи, нафи тегармикан, – деди эгизаклардан бири.

– Яна қанақа сув!!! – деб бақирдим.

Айтганидан қолмай менга бир челақ сув ичиришди. Қорним ишиб кетди. Қулоғим оғримасди – аксирганимда кири ичига кетган шекилли. Миямга бошқа жўяли фикр келмади. Жавондан иккита фонусча олдим. Эгизаклар улар билан узоқ вақт қулоғимни ёритиб, ичини синчиклаб текширди.

– Ҳеч вақо йўқ.

– Гард ҳам тушмаган.

- Унда нега эшитмаяпти?! – дедим яна бақириб.
- Яроқлилик муддати тугаган.
- Энди гарангсан.

Уларга эътибор бермай телефон дафтарчасини олдиму, энг яқин отоларингологга сим қоқдим. Гўшакдаги овоз зўрға эшитиларди, мен билан гаплашган ҳамширанинг каминага раҳми келди. Тезроқ келинг, – деди у, – шифохона ҳали очик. Учаламиз апил-тапил кийиндик-да, кўчага чиқиб, автобус бекати тарафга югурдик.

Эллик ёшлардаги шифокор аёлнинг истараси иссиққина экан. Қабулхона эшигини очгач, у икки бор кафтига уриб эгизакларни гапдан тўхтатди-да, ўтиришим учун курсига имо қилиб, эринибгина нима бўлганини сўради.

– Тушунарли, – деди у барини гапириб берганимдан сўнг. – Энди бақирманг.

Кейин сўлоқмондек игнасиз шприцни чиқарди-да, сарғиш суюқликка тўлатиб, қулоғим остида ушлаб туришим учун қўлимга карнайсимон тунука идиш тутқазди. Сўнг шприцни қулоғимга тикди сарғиш суюқлик зебралар подасидек шитоб билан илдамлаб қулоғимни тўлдирди-ю, ҳалиги идишга тўкилди. Шу жараён уч бора такрорлангач, пахтали дока ишга тушди. Нариги қулоғим ҳам ювилгач, бинойидек эшита бошладим.

- Энди яхши!
- Кир тушибди.

Дўхтирнинг қисқа жавоби болалар учун ёзилган шеърый сатрни эслатар, биз гўё ким ўзарга қофия тўқиётгандек эдик.

- Кўринмовди.
- Чунки қийшиқ.
- ?

– Қулоқ йўлингиз жуда қийшиқ экан. Одатда тўғрироқ бўлади.

Дўхтир гугурт кутисига қулоқ йўлимни чизди. Унинг шакли жавонни тутиб турадиган металл тиргакни эслатарди.

– Агар қулоғингиздаги кир манави ёққа қараб кетганда, ҳеч ким тозалаёлмасди.

Хўрсиниб қўйдим.

- Энди нима қилай?
- Нима қилардингиз... Қулоқни эҳтиёт бўлиб тозаланг. Эҳтиёт бўлиб.
- Қулоқ йўлимнинг қийшиқлиги бошқа ҳеч нимага таъсир қилмайдами?
- Қанақасига?
- Масалан... руҳиятга.
- Таъсир қилмайди.

Гольф майдонидан ўтган айланма йўл бўйлаб юриб, чорак соатда уйга етиб келдик. Ўн биринчи чуқурча ёнидаги итнинг оёғидек қийшиқ майсали сўқмоқча қулоқ йўлимни эслатар, байроқчалар пахтали таёқчаларга ўхшарди. Бу ҳали ҳаммаси эмас. Ойни тўсган булутлар “Б-52” самолётлари эскадрильясини, ғарб томондаги қуюқ дарахтзор балиқ шаклидаги қоғоз бостиргични, юлдузли осмон пўпанак босган кашнични... Майли, етар. Энг муҳими, қулоқларим энди теварак-атрофдаги ҳамма товушни аниқ-тиниқ фарқларди. Дунёнинг харир пардаси кўтарилганди. Тунги кушларнинг сайроғи ўнлаб қақиримга етаётганини, одамлар деразаларини беркитиб, муҳаббат ҳақида сўзлаётганини эшитмоқда эдим.

- Қандай яхши, – деди эгизаклардан бири.
- Ростдан ҳам яхши, – маъқуллади наригиси.

Теннеси Уильямс қайд этганидек, ўтмиш ва бугун ҳақида борича гапиришади. Келажак тўғрисида гапириб эса “эҳтимол” деб қўшиб қўйишади.

Аммо ортга ўгирилиб, биз босиб ўтган зимистонга нигоҳ ташласам, ҳеч нима аниқ кўринмайди – фақат “эҳтимол”. Ахир “ҳозир” деб аталмиш лаҳзаларнигина идрок эта оламан, ҳатто шу лаҳзалар ҳам бизга тегиб-тегмай ёнлаб ўтади.

Эгизакларни кузатиб кўяётиб, мана шуларни ўйладим. Гольф майдони бўйлаб автобус бекатига қараб борарканмиз, йўл бўйи оғиз очмадим. Якшанба, тонгги соат етти, тепамизда тиниқ мовий осмон, оёқ остимиздаги чимни ўлим ҳадиги тутган – аммо бу ўлим фақат баҳоргача чўзилади. Яқинда майсани муз қоплайди ёки ҳатто қор босади-ю, тонгги офтобда йилтирайди. Ҳозир эса қиров босган чим оёғимиз тагида шитирламоқда.

– Нимани ўйлаяпсан? – деб сўради эгизаклардан бири.

– Ҳеч нимани, – дедим.

Уларнинг эгнида камина совға қилган свитерлар, кўйлагу бошқа майда-чуйдаларни эса қоғоз халтага солиб олишганди.

– Энди қаяққа кетасизлар? – деб қизикдим.

– Қайтамиз.

– Келган жойимизга.

Кумлоқдан ирғиб ўтиб, узун чимли сўқмоқдан саккизинчи чуқурчагача бордик-да, эскалатордан тушдик. Сон-саноксиз майда қушлар тўр симга қўниб бизни кузатишарди.

– Айтиш ноқулай, – яна гап қотдим. – Сизларсиз зерикаман...

– Фақат сен зерикмайсан!

– Биз ҳам зерикамиз!

– Шундай бўлсаям кетаверасизларми?

Икковиям бош ирғади.

– Чинданам борадиган жойинглар борми?

– Бўлмасам-чи, – деди бири.

– Йўқса кетмасдик, – гап қўшди наригиси.

Сим тўрдан ошиб, дарахтзорни кесиб ўтдик-да, бекатда автобус кута бошладик. Якшанба тонгида сокингина бекатни қуёшнинг майин нурлари ёритарди. Офтобда ўтириб, қофия тўқиш ўйнадик. Беш дақиқадан сўнг автобус келганида, эгизакларга чипта учун пул бердим.

– Яна учрашамизми? – деб сўрадим.

– Бирор ёқда учрашармиз, – деди бири.

– Қаердадир учрашамиз, албатта, – гап қўшди наригиси.

Уларнинг сўзлари қалбимда акс-садо берди.

Автобус эшиги ёпилгач, эгизаклар деразадан қўл силкиб хайрлашди. Ҳаммаси такрорланарди... Келган йўлимиздан ёлғиз қайтдим. Кузги офтоб нурига чулғанган уйимда “Rubber Soul”ни қўйиб, қаҳва қайнатдим-да, қош қорайгунча деразадан куннинг ўтишини кузатдим. Ноябрьнинг шаффоф ва сокин якшанбаси эди.

(Тамом)

ЖАҲОН ШОИРАЛАРИ ИЖОДИДАН

Ли СИНЧЖАО

Хитой
(XII аср)

Рус тилидан
Гулноз МЎМИНОВА
таржимаси

Мумтоз Хитой шеърятининг пешқадам вакиллари билан бўлган шоира Ли Синчжао XI аср охири XII асрнинг биринчи ярмида яшаб ижод қилган. Шоира яшаган даврда Хитойда Сун сулоласи ҳукмрон эди. У Иань Сзюйши тахаллуси билан ҳам шеърлар ёзган. Ли Синчжаонинг отаси Ли Гэйэй таниқли олим бўлиб, Император Академиясида хизмат қилган. Шоира 1101 йилда тарихчи Чжао Минчэн билан турмуш қуради. 1129 йилда умр йўлдоши вафот этади. Шунинг учун шоира ижодида айрилиқ мотивлари кўп учрайди. Шеърятининг нафислиги жиҳатидан Ли Синчжаони афсонавий Ли Бога қиёслашади.

* * *

*Сукут кезиб юрар уйимда.
Айрилиқнинг аёвсиз тўри
Дилни чирмаб ташлади жуда.*

*Баҳор кетиб қолибди, эсиз...
Ёмғир узра учар япроқлар.
Минорада тураман ёлғиз.
Тўрт томоним кўм-кўк майсазор,
Қайда кўздан уйқуни қувган?
Уй томонга йўл излайди ёр,
Ё майсага алданар у ҳам.*

* * *

*Ёрқинлашар баҳор кун сайин –
Шинам ҳовли. Сокин дераза.
Ҳали парда кўтарилмайин
Кўк соялар ўйнайди роса.
Минорадан сўзсиз кузатгум,
Рангин цитра торлари-да жим.*

*Чўққи узра тўда булутлар –
Ёвуқлашиб келади оқишом.
Шамол тинар, титрамас ўтлар,
Ёмғир йўллар шавкатли осмон.
Гуллаган нок қўрқувда бу дам:
Ўтоларми гуллар баҳордан?!*

* Манбалар: Голос яшмовой флейты. – М.: Художественная литература. 1988. Шунингдек, стихи.ру – Россия адабиёти порталидан фойдаланилди.

Настарин ВОСУҚИЙ

Эрон
(1972 йилда туғилган)

Настарин Восуқий – замонавий Эрон шоири, модерн шеърятининг пешқадам вакиллари билан бири. 1972 йил 7 июлда Техронда таваллуд топган. Ёзиш услуби Ниймо Южиш, Аҳмад Шамлу, Фўруғ Фаррухзод каби шоирлар шакллантирган “шеъри нав”га яқин туради. Бадиий ижоддан ташқари у мунтазам равишда альпинизм билан шуғулланади.

* * *

*Хавотирланма!
Мен бу танҳоликда қолмасман узоқ,
Бир қуни, ниҳоят,
Ўлим мени етаклаганча
Олиб кетар бу сершовқин кўчалардан.
Хавотирланма!
Ўлим ўхшамайди ҳаётга,
Бордир унинг сахий қўллари
Ва кимнингдир қўлидан тутса,
Қўйиб юбормагай тоабод.*

* * *

* * *

*Мажнунга эврилмоқ –
Бир аёлнинг қасосидир,
Сенинг Лайлинг бўлолмаган
Аёл қасоси.*

*“Назмнинг жуда маҳзун”, дейсан.
Азизим!
Қайгудан ҳомила кўтарган аёл
Қувонч туғиб бермас ҳеч қачон.*

* * *

*Қуш бўлсайди ёлғизлик,
Баъзан
Истар эди учиб кетишини.*

Елена Шуваева-ПЕТРОСЯН

Арманистон
(1978 йилда туғилган)

Елена Шуваева-Петросян – русийзабон арман шоираси. У 1978 йил 17 апрелда Волгоград вилоятининг Большой Морец қишлоғида туғилган. 2001 йилдан бери Ереванда яшайди. Елена Шуваева-Петросян шеърлар ва насрий асарлардан иборат тўрт китоб муаллифи, Халқаро адабий танловлар иштирокчиси. Асарлари инглиз, немис, болгар, румин, қирғиз тилларига таржима қилинган. Шоира альпинизм билан фаол шуғулланади. Айни пайтда “Гора” журнали бош муҳаррири.

ОЙ ТОШЛАРИ

*Ой тошлари
Маржонингда ётишар ухлаб.
Вақтни ортга қайтариб бўлмас.
Лаҳзалар бор эди,
Маржонингда ухлар улар ҳам...
Фақат ишонч
Тирилтирар уларни
Ва тўлдирар
Барҳаёт Ой нафаси билан.*

ҚУШ ЭМАСМАН, МЕН БИР ТИРИК ХОЧ

*Севан сувлари
Қондиражак юлдузлар ва
Маъбудларнинг таиналигини,
Қўзларимдан сув ичгандан сўнг
Яшилланди ранглари бир оз.
Сен мени қучдинг,
Ўша онда ўлгим келди негадир:*

*Ишонаман, бахтли бўлажак
Жон берганлар севги онда.
“Иккимиз ҳозирча барҳаётмиз”, –
Қулогимга шивирладинг
Ва тўлқинлар жўр бўлди сенга.
Қўлларимни ёйдим қувончдан –
Қуш эмасман, мен – бир тирик хоч...*

* * *

*Юрагим қабристонини
Етганида улкан ўлчамга,
Мен тикладим крематорий.
Лек ҳаммамиз суянғувчи Зот
Қулдан яна Эркак яратди,
Кейин мени – қовурғасидан.*

ТУНГИ СУҲБАТ

*Ой тўлганда
Кўксингдаги қора қуёш билан
Келасан.
Нимагадир титрар лабларинг...
Мен эса...
Хонамнинг бурчакларида
То ҳануз қўрққанча қоронғиликдан,
Тунги тоғлар маҳобатидан
Озодлик излайман.*

Олмос УЛВИЙ

ЗУЛФИЯ ОЗАРБАЙЖОНДА

Зулфия XX аср ўзбек адабиётининг машхур намояндалари Ғафур Ғулом, Ойбек, Абдулла Қаҳҳордан тортиб, Ҳамид Олимжон, Мақсуд Шайхзода, Миртемирлар билан биргаликда адабиёт майдонига кириб келди ва ўз ижодининг ёрқин саҳифаларини очди. Шоиранинг ўзи ҳам қайд этганидек: “шоирлик касб-хунар эмас, қисматдир, қисмат эса инсонни тарк этмайди”. Шоирлик толеи ила ёлғиз қолган ўлмас санъаткор, дилбар она – Зулфияхоним шеърлятидаги гўзаллик, ошиқона туйғулар, умуман, инсоний муносабатлар тасвири ўқувчини чуқур ўйга толдиради.

Шоира ҳақида ёзмоқлик, ўйламоқлик, тадқиқотлар олиб бормоқликнинг ўзи кишида ёқимли таассуротлар уйғотади:

Зулфия – кўкдан тушган малакка ўхшарди.

Зулфия – севилган, танланган, парилар булоғидан сув ичган қиз эди.

Зулфия – шоирона қалби ила шоир қалбли инсон билан оила курди.

Зулфия – оналик саодатидан сармаст бахтиёр инсон бўлди.

Зулфия – ҳаётни севди, ҳаётнинг қувончли кунларига қўл узатди.

Ҳаётнинг талх шаробини-да сабот билан симирмоққа ўзида куч топа олди. Умр йўлдошининг кўмагини ҳамиша қалбан ҳис этиб яшади.

Унинг юраги дунёнинг эзгу ниятли шоир-ёзувчилари билан жўровозликда қуйлади. Ҳиндистонда ўтказилган халқаро анжуманда раислик қилди ва ўз сўзи билан кўз етмаган олис манзилларгача етиб борди. “Мушоира” поэмаси Осиё ва Африка тараққийпарвар ёзувчиларининг 1956 йилда Ҳиндистонда ўтказилган конференцияси таассуротлари натижаси ўлароқ дунёга келди. Халқлар дўстлиги, инсонпарварлик каби эзгу ғояларни ўзида акс эттирган дoston Жавоҳарлаъл Неру номидаги мукофотга лойиқ кўрилди. Шоира “Нилуфар” мукофоти билан ҳам тақдирланди.

Зулфиянинг очерклари, публицистик қайдлари мароқ билан ўқилди. Шоира таржима майдонига кирди – Некрасов, Мустай Карим, Демян Бедний, Нозим Ҳикмат, Марварид Дилбозийни... ўзбек тилига ўғирди. Шоира қалбини чироқ қилиб ёқиб, дунё кезди. Йўли Озарбайжоннинг Бокусидан ҳам ўтди.

Зулфиянинг озарбайжон тилига қилинган таржималарини ҳавас, мароқ, завқ-шавқ билан ўқийсиз. Мен уларни “Ўзбек адабиёти антологияси”,

* Олмос Улвий – филология фанлари доктори, профессор. Озарбайжон Республикаси Низомий номидаги Адабиёт институти “Озарбайжон-Туркманистон-Ўзбекистон адабий алоқалари” шўъбасининг мудири.

“Ўзбек шеърлари”, “Наволи Ўзбекистон” номли алманахларда, шунингдек, 1969 йилда Марварид Дилбозийнинг сўзбошиси билан чоп этилган “Шеърлар” китобида ўқиганман. Иброҳим Ғафуровнинг “Сўзнинг олови” мажмуасидаги Зулфия ижодиётига оид адабий таҳлилларга мафтун бўлганман.

Зулфия шеърларининг аксарият қисмини Алиакбар Зиётой, шунингдек, Илёс Топдиқ, Марварид Дилбозийлар озар тилига ўгирганлар. Озарбайжонда Ўзбекистон ҳафталиги арафасида шоир Мусо Алиакбарли муҳаррирлиги остида нашр этилган “Тупроққа сажда” китобида шоиранинг 35 га яқин шеърлари ҳавола қилинади. Умуман, Озарбайжон матбуотида Зулфия ижодидан кўплаб намуналар, таҳлилий мақолалар нашр этилди, нашр этилмоқда.

Зулфия шеърларининг бош ғояси нимадан иборат? Жавобни Марварид Дилбозий таъбири билан айтадиган бўлсак, “шоира асарларининг энг буюк қиймати уларнинг образлигидадир”. У қалам тебратган мавзулар хилма-хил ва ранго-ранг; ўжар ҳаётсеварлик руҳи билан, ҳижрон енголмаган муҳаббат билан суғорилган. Бу некбин шеърият инсонни юксалишга, бошни баланд кўтариб яшашга, матонатли бўлишга ўргатади.

*Чексиз гўзалликларга
Назар солганимда мен,
Севимли дўст, азиз дўст,
Ёдимга сен тушарсан.
Ўтли юрак, ўтли сўз,
Пўлат ирода сенда,
Унутмоққа уларни
Дармон қаерда менда?..*

Зулфиянинг ажойиб таржимон эканлигини озар шеъриятдан қилган таржималари ҳам тасдиқлайди. У бир гал ўз нутқида шуни алоҳида қайд этган эдики, “мен Озарбайжон шоираларидан Мадина хоним, Нигор хоним, Марварид хоним, Ҳукумат хоним асарларидан ифтихор туяман. Уларнинг шеърларини сева-сева ўзбек тилига таржима қиламан. Озарбайжон мумтоз шоири, жамоат арбоби Мулла Паноҳ Воқифнинг шеърларини ўгирарканман, улкан севинч ҳиссини туйдим”. Шоиранинг икки-уч жумласида акс эттирилган уммонча муҳаббатни ортиқ шархлашга зарурат йўқ.

Ҳар икки халқ адабиёт ҳамда санъат аҳли Зулфия ва Марварид Дилбозий дўстлигини юксак даражада қадрлаб, тарихий аҳамиятга молик дея қараганлар. Марварид хоним ҳам Зулфия шеърларини таржима қилишдан чарчамади. У Зулфияга “Куёш қизи” дея ном берган: “Зулфия деганимда, хаёлимда бир қувват булоғи мавжланади. Бу чашманинг мавжлари – эзгу ишлар, орзулар, қўшиқлар – Зулфиянинг юрак сўзларидир”. М.Дилбозийнинг “Азиз Зулфия”, “Зулфия”, “Зулфия ўзбек халқининг шоиридир” ва бошқа шу каби мақолалари адабиётшунослигимизнинг ўзбек қизига берган юксак баҳоси, улар дўстлигининг азиз хотирасидир.

1956 йилнинг илк апрель кунлари Самад Вурғун хасталик тўшагига михланди. Дунёнинг, жумладан, Ўзбекистоннинг бутун ёзувчи ва шоирлари буюк санъаткордан ҳол-аҳвол сўраб, чин дилдан унга саломатлик тилардилар. Жаҳон адабиётининг машҳур намояндалари Бокуга қараб

оқиб келардилар. Озарбайжонда Самад Вурғуннинг байрами – шоирнинг 50 йиллиги нишонланарди. Самад Вурғуннинг ўзи бу тадбирда иштирок эта олмасди. Ташриф буюрган меҳмонларга қариндоши Махдихон Вакилов шоирнинг ташаккурномасини ўқиб эшиттирди. Шоирнинг рози-ризолик сўзлари, севгиси билдирилди.

Ўша кунларда Ўзбекистондан Ғафур Ғулом, Ойбек, Зулфия хоним Бокуга келгандилар. Ҳаммалари Самад Вурғунга аталган шеърларини ўқидилар, матбуотда чоп эттирдилар. Орадан кўп ўтмай Самад Вурғун ёруғ дунёни тарк этди. Меҳмонлар Бокуга етиб келдилар. Бу сафар ҳамма мотамда, маъюс эди. Ғафур Ғулом, Зулфия, Ойбек...

Сўнг 20 йилга яқин вақт ўтди. Бокуда Самад Вурғун уй-музейи очилди. Ўша кунлари – 1975 йилнинг октябри эди. Озарбайжонда адабиёт кунлари ўтказилаётганди. Ўзбекистондан ҳам катта бир гуруҳ меҳмонлар келишди. Адабиёт кунларининг илк тонгида Самад Вурғун уй-музейи очилиш маросими ташкил этилди. Байрам иштирокчилари ёппасига бу тантанали тадбирнинг иштирокчиларига айландилар. Ўзбек халқи фарзанди Зулфиянинг унутилмас ҳодиса таъсирида ёзган янги шеъри барчанинг қалбини тўлқинлантирди:

*Бугун бутун ўлка
Вурғуннинг меҳмонидир,
У ҳаммага керакдир!
Ўз ўғилларига ва дўстларига...*

Зулфия хоним айна таассуротларини “Шоирнинг уйида” номли туркум шеърларида акс эттирган. “Бир дона папирос” (бу шеър озарбайжончага Муҳаммад Аслан томонидан ўгирилган) шеъри айрилик туфайли яратилган эди. Бу ерда шоир чеккан охириги папирос қолдигини кўрган шоира юраги ларзага келади:

*Қалбда интизорлик,
Кўзида мароқ,
У билан ўпишиб
Умрининг сўнгида.
Папиросда бўлган
Ишончга қара,
Яримта қолибди
Унинг умри ҳам.
Яримта папирос
Қара, нелар дер,
Фақат ўт сўнмаган
Унинг қулида.
Эй сўзнинг хоқони,
Саррофи шоир,
Қанча нағма сўнди дудоқларингда?!*

Саккиз бандли бу шеърни ҳаяжонсиз ўқимоқ мушкул. Музейнинг истак-мулоҳазалар китобига ўзбек элчилари кўплаб дил сўзларини ёз-

ганлар. Зулфия ҳам шундай ёзган экан: “Буюк Самад Вурғун асрлар бўйи миллионларнинг юрагида абадий яшайди. Инчунун, уни жуда ҳам севган ўзбек халқининг қалбида ҳам мангудир”. Зулфиянинг шеърларида ёрқин бўёқлар билан ўз бадиий ифодасини топган мавзулардан бири ҳам халқлар дўстлиги, биродарлигидир.

Профессор Паноҳ Халилов шоиранинг бу йўналишдаги асарларини юксак баҳолаб, шундай ёзади: “Бу шеърятда Зулфиягагина хос интим, алоҳида туйғулар ва тушунчалар бор. Лекин бу ўзига хос интим олам қисматнинг зарбасига дучор бўлиб, орзусига етолмай қолган аёлларнинг, йигирма тўққиз ёшида бева қолиб, умрини оиласига, умидини қаламига боғлаган оналарнинг ва шоираларнинг кўнгил оламини акс эттирганлиги билан ҳам кадрлидир”.

Ўзбекистон халқи шоирининг таваллудини ҳар йили тантана қилади. Биз эса дўстлик, қардошлик эҳтиромимизга таяниб, шеърга, санъатга бўлган муҳаббатимизга суяниб, бир неча саҳифа сўзимиз ила Зулфиянинг поэтик умр йўлини варақладик. Шоирона умрнинг яшил саҳифаларида бирга бўлдик.

*Озарбайжон тилидан
Сирдарёхон ЎТАНОВА
таржимаси*

Абдулла УЛУФОВ

АРАСТУ АНГЛАТГАН АДАБИЁТ¹

Арасту “Поэтика”да асарларни трагедия, комедия, драмага таснифлар экан, “кишилар ҳамиша адабиётдан таъсирланиб, унга эҳтиёжманд бўлиб яшайди, чунки улар ҳаётни адабиёт орқали янада яхшироқ англаб олади”, деган қарашни илгари суради. Бу эса тақдир унга ҳаётнинг жуда кўп неъматларидан баҳраманд бўлиш баробарида, инсониятга адабиётнинг моҳиятини англашиш бахтини ҳам ато этганидан далолат беради. Асарларда ҳаёт воқелигининг ифодаланиши тўғрисида, айниқса, трагедия, комедия ва драма жанри хусусиятлари ҳақида неча асарлардан бери билдириб келинаётган аксарият мулоҳазаларнинг Арасту қарашлари доирасида айланиши шундай хулосага келиш учун етарли асос бўлади. Адабиётшунослар аввалги замонларда бўлгани сингари ҳозир ҳам Арастунинг шарофатидан адабиётнинг моҳияти, унинг сўз санъати сифатидаги хусусиятларини кашф этишади. Чунки Арастунинг “Шоҳ Эдип” ва бошқа трагедиялар тўғрисидаги мулоҳазалари бадий асарларни эрмак учун ўқиш, зерикмаслик мақсадида томоша қилиш эмас, балки уларни дилдан, ихлос билан мутолаа қилиш, берилиб томоша этишга ўргатади.

Адабиётни европача тушунадиган ва уни шу андозада талқин қиладиганлар ўз-ўзидан Арастунинг издошларидир. Француз мутафаккирлари Буало (1636–1711) ва Сент-Бёв (1804–1869), инглиз файласуфи, шоир Перси Шелли (1792 – 1822), немис донишманди Гегель (1770–1831), рус танқидчилари Белинский (1811–1848) ва Добролюбовлар (1836–1861) ҳам шу қаторга киради.

“Поэтика”даги мулоҳазалар адабиётни англашга кўмаклашиш баробарида, ҳар бир кишининг ижтимоий тафаккурини ҳам ўстиради. Ижодкорларнинг ўзига хос услубини билиб олиш, асарларни бир-биридан фарқлаш лаёқатини шакллантиради. Ундаги: “Софокл акс эттиришда, бир жихатдан, Гомерга ўхшаш бўлса (чунки уларнинг ҳар иккиси ҳам яхши кишиларни тасвирлайди), бошқа жихатдан эса Аристофанга яқин. Зеро, уларнинг иккови ҳам кишиларни ҳаракатда, яъни драматик ҳаракатда кўрсатади. Шунинг учун ҳам баъзилар драманинг ўзи ҳаракат, у ҳаракат қилувчи шахсларни акс эттиради, дейишади” каби мулоҳазалар “инсоният адабиётни англашда айнан Арасту сингари мутафаккирларнинг шарофати билан илгарига қараб дадил одимлаган” деган фикрни кўнгилга солади. Барча замонларда ўзини зиёли санаган кишилар Арасту асарларини мутолаа қилгани, ўқимишли одамларнинг ақл савияси эса юнон мутафаккирлари асарларини қай даражада билишига кўра белгилангани бежиз эмас. Бунинг сабаби, Арасту каби донишмандлар ҳаётнинг теран

¹ Давоми. Бошланиши аввалги сонда.

катламларига бошқалардан кўра чуқур кириб бориши билан белгиланади. Жумладан, адабиётшуносликда кенг тарқалган “Шоирнинг вазифаси ҳақиқатан бўлиб ўтган воқеа ҳақида эмас, балки содир бўлиши мумкин бўлган воқеа ҳақида сўзлашдир. Зеро, тарихчи ва шоир бир-биридан бири назмда, бошқаси эса насрда ёзиши билан фарқланмайди (ахир Геродот асарларини ҳам шеърга солиш мумкин. Бироқ унинг асарлари хоҳ назмда, хоҳ насрда бўлсин, барибир тарихлигича қолаверади). Поэзияда қандайдир характер эҳтимол ёки зарурият туфайли бундай ёки ундай сўзлаши, ҳаракат қилиши керак. Мана шу умумийлик дейилади. “Поэзия қахрамонларга исм қўйиш орқали умумийликка интилади” сингари мулоҳазалар дастлаб “Поэтика”да баён этилган. Чунончи “Поэтика”да “Поэзия қандай пайдо бўлган?” деган саволга: “...одамлар қадимданок табиатан ўхшатишга қобилиятлидирлар, улар буни оз-оздан тараққий эттира бориб, бадиха шеърлар (импровизация)дан ҳақиқий поэзияни юзага келтирганлар” деб аниқ жавоб берилади. Бундан адабиёт ибтидосида шеърят туриши, сўз санъати шеърят заминида пайдо бўлгани англашилади.

Арастунинг характер, ғоя, гўзаллик тўғрисидаги фикрлари ҳозирги пайтда ҳам айни ҳодисаларга берилган энг асосли, мазмундор таъриф эканини ҳеч ким инкор қилолмайди. Жумладан: “Поэтика”да бу хусусда: “Инсон майлининг нимададир намоён бўлиши, кимнинг ниманидир афзал деб ҳисоблагани ё ниманидир ёқтирмагани характердир; гапирувчининг нимани маъқуллагани ёки ёқтирмагани аниқ ифодаланмаган нутқда характер гавдаланмайди. Ғоя эса ниманингдир борлиги ёки йўқлиги ёхуд умуман ниманингдир ифодаланишидир”, дейилади. Қадимги юнон мутафаккири ўзининг бу каби фалсафий мулоҳазаларини шунчаки баён қилмайди, балки уларни изчиллик билан ривожлантириб, айни тушунчаларнинг моҳиятини кенг ёритади. Масалан, трагедияда характерлардан тўрт мақсад (характер яхши, ўзига хос, ҳаётий (ҳаққоний) ҳамда изчил бўлиши керак) кўзда тутилишини қайд қилиб: “Шахс агар ўзининг гаплари ва ишларида қандайдир мақсадга амал қилса, у характерга эга бўлади” дейди. Бундан эса ҳамма эмас, балки ўз мақсадига эришиш учун интиладиган, йўлидаги тўсиқлардан ошиб ўтадиган, фаол, ҳаракатчан, курашчан одамгина характер соҳиби эканлиги тушунилади. Софокл, Шекспир трагедиялари, Фитратнинг “Абулфайзхон”, Мақсуд Шайхзоданинг “Мирзо Улуғбек” асарларидаги асосий қахрамонлар мақсади йўлида дадил курашади. Шу боис улар бошқалардан алоҳида ажралиб туради ва ўзига хос характерга эга киши сифатида тасаввур ҳосил қилади.

Арасту трагедияга хос хусусиятлар, ундаги зарурий унсурларни бирмабир шарҳлар экан, унинг ҳажми ҳақида сўз юритиб: “Муайян бўлақлардан таркиб топган, тартибли ва айни чоғда ҳар қандай ҳажмга эмас, балки муайян ҳажмга эга бўлган мавжудот, ҳар қандай нарса гўзалдир. Гўзаллик ҳажм ва тартибдан келиб чиқади”, дейди. Юнон донишманди ҳаддан ташқари кичкина нарса ҳам, ҳаддан ташқари катта нарса ҳам гўзал саналмаслигини алоҳида таъкидлайди. Ростдан ҳам ҳеч ким турли микробларни, бит, кана сингари майда ҳашаротларни ёки фил, жирафа, бегемот, кит, туя, тимсоҳ каби катта, баҳайбат ҳайвонларни гўзал, чиройли демайди. Чунки уларнинг кўриниши кишига капалак, каклик, булбул, оху, канарейка ёки гуллаган ўрик, оппоқ очилган бодом дарахти сингари завқ

бермайди. Арастунинг уктиришича, кишиларга завқ берадиган нарсаларда қисмлар ўзаро мутаносиб жойлашади ҳамда улар муайян ҳажмга эга бўлади. Шунинг учун олим нарса-ҳодисалардаги барча аъзо, унсур бир-бирига мос, мутаносиб бўлганида улар чиройли кўриниб, эътиборни тортишини таъкидлайди ҳамда: “Жонли ва жонсиз гўзал нарсалар бир қарашда сезиб олинадиган ҳажмга эга бўлиши лозим”, дейди.

“Поэтика”даги “Ҳажм асарнинг моҳиятидан келиб чиқади. Ҳар доим яхшироқ тушуниладиган нарса ҳажман гўзалроқ бўлади” каби ҳикматомуз мулоҳазалар Арасту худди устозлари Сукрот ва Афлотун сингари улуғ файласуф эканидан далолат беради. Инсоннинг дили эса ҳикматга интилади. Чунки қалб бошқа барча нарсалардан кўра ҳикматомуз сўзлардан кўпроқ озикланади.

Арасту трагедияга хос хусусиятлар, комедия, драма, эпосга хос сифатлар тўғрисида сўз юритганда, уларнинг келиб чиқиш сабабларига эътибор қаратиб, ҳаётдаги барча ҳодисалар бир-бири билан бевосита ёки бавосита боғлиқлигини алоҳида қайд этади. “Поэтика” бошқа жиҳатларига кўра ҳам мантиқий мушоҳада юритишнинг мумтоз намунаси бўла олади. Ундаги: “Трагедия хатти-ҳаракат тасвири бўлиб, муайян характер ва фикрлаш тарзига эга бўлган қаҳрамонлар томонидан амалга оширилади (худди шунга мувофиқ биз уларни қандайдир хатти-ҳаракатлар деб атаيمиз). Табиийки, бундан хатти-ҳаракатнинг икки сабаби – характер (трагедиянинг тўртинчи унсури) ва фикр – гоя (бешинчи унсури) келиб чиқади. Ана шу фикр ва характерга мувофиқ фаол шахслар муваффақиятга ёки муваффақиятсизликка учрайди” каби ўринлар шундай дейиш учун тўла асос беради.

Арасту поэзиянинг моҳияти, трагедия, комедия, драманинг ўзига хос хусусиятлари, фарқли жиҳатларини кўрсатиб бермаганида, аниқки, инсониятнинг улар тўғрисидаги тасаввури, тушунчаси ҳозиргичалик ойдин, равшан бўлмасди. “Поэтика”да баён қилинган мулоҳазалардан Арасту сингари донишмандлар нарса-ҳодисаларнинг ҳамма ҳам эътибор қилавермайдиган муҳим жиҳатларини фавқулодда зукколик билан топиб, уларга хос умумий ва фарқли хусусиятларни аниқ ажратиб кўрсатиши аён бўлади.

Бизгача тўлиқ ҳолда етиб келмаган “Поэтика”да бошқа жанрларга қараганда, трагедия хусусида кўпроқ мулоҳаза юритилган. Бунинг сабаби шундаки, инсоннинг ҳаёти ҳеч қачон бир текис, сип-силлиқ кечмайди. Ҳамманинг бир-бирига боғлиқлиги ва ҳар бир одамнинг ижтимоий аҳволи, ёшидан қатъи назар, ўз олами, интилиши мавжудлиги кўпинча ўзаро муносабатларни кескинлаштириб, манфаатлар тўқнашувини – турли даражадаги можаро, фожиаларни келтириб чиқаради. Одамларни эса ҳамиша атрофидагиларнинг бир меъёрда, мўътадил кечаётган ҳаёти эмас, балки ўзаро тўқнашуви, бир-бири билан олишуви кўпроқ қизиқтиради. Трагедия жанрига мансуб асарларда эса ижтимоий мавқеи, мансаб даражаси, бойлиги, ақл-идроки жиҳатидан бошқалардан устун турадиган ҳукмдорлар ҳаётидаги фожеликлар гавдалантирилади. Одамлар имконияти кенг, кўли узун ҳукмдорларнинг аянчли аҳволи, чорасиз қолганини кўрганида ўзининг бошига тушган мушкулликлар хусусида ўйлай бошлайди ва муаммолари шоҳ Эдип ёки Мирзо Улуғбекники каби даҳшатли эмаслигини англаб этади. Трагедияларнинг биргина мана

шу таъсири, яъни кишиларга таскин-тасалли бериши, ҳаётда ўзидан баттарроқ, қисмати аянчлироқ кишилар борлиги ҳақида мушоҳада юритишга ундашининг ўзи уларнинг беқиёс амалий аҳамияти борлигини билдиради. Трагедия таъсир кучи жиҳатидан комедия, драмадан, умуман, барча жанрлардан устун туради. Айтиш мумкинки, трагедия сўз санъатининг барча жанрларига хос энг яхши жиҳатларни ўзида муҷассамлаштиради. У инсон ҳаётидаги зиддиятлар ва улар оқибатида туғиладиган фожиаларни бошқа жанрлардан кўра теранроқ қамраб олади ва томошабинлар кўз олдида гавдалантириб беради. Шу боис қадимда Юнонистонда трагедия жанридаги асарлар адабиёт ва санъатнинг даражасини кўрсатадиган, ижодкорларнинг маҳоратини ўлчайдиган асосий мезон қилиб олинган ва улар асосида кўрсатиладиган томошалар энг юксак маданий-маърифий маросим, оммавий тадбир сифатида қадрланган.

Юнон алломасининг бадий асар аҳамияти, унинг таъсирчанлик хусусиятлари, шоирларнинг қобилияти, истеъдоди даражаси тўғрисидаги фикрлари ҳам ўзининг кенг қамровлилиги ҳамда ҳозирги замонга бевосита тааллуқли эканлиги билан диққатни жалб этади. Масалан, унинг: “Асар шундай ёзилиши керакки, у сахнада кўрилмаганида ҳам, бўлиб ўтган воқеани тингловчи ҳар бир киши, худди Эдип ҳақидаги ривоятни тинглагандай, ходисаларнинг кескинлашиб боришидан ғам чекувчига нисбатан ўзида ҳамдардлик сезсин ва вужуди жимирлаб сескансин”, деган фикри XXI асрда ҳам кино, театр, тасвирий санъат, ҳайкалтарошлик сингари замонавий санъатнинг барча турлари учун энг мақбул мезон бўла олади. Арасту санъат асарининг аҳамиятини кишиларнинг ҳиссиёти ва онгига таъсир кўрсатиши, қаҳрамонларига нисбатан ҳамдардлик ёки аксинча ҳисни уйғотишида кўради. Бунинг учун эса асар, аввало, ҳаёт воқелиги билан бевосита боғланиши, ундаги энг муҳим муаммоларни ўзида акс эттириши керак, дейди. Ҳақиқатан ҳар бир асар айнан мана шу хусусияти билан руҳимизга таъсир ўтказиб, маънавий фаолиятимизнинг таркибий қисмига айланади. Бадий асарларнинг, умуман, санъатнинг кишилар онги, дунёқарашига, ижтимоий ҳаётга таъсири эса туз ёки шакарнинг ош-овқат таркибига қўшилиб кетишига ўхшайди. Аёнки, ноннинг, ошнинг таркибидаги тузни, шакарни кўз кўрмайди. Чунки туз, шакар нон, ош, пиширикларнинг ич-ичига сингиб, кўринмайдиган даражада йўқ бўлиб кетади. Аммо унинг оз-кўплиги ёки меъёрдалиги ўша нарсаларни истеъмол қилганда, албатта, билинади. Биз шу пайтгача ўқиган, томоша қилган асарлар, жумладан, “Шоҳ Эдип”, “Мирзо Улуғбек” трагедияларининг қалбимизга, онгимизга таъсирини ҳам бирор бир микроскоп ёки бошқа замонавий техника воситалари ҳам кўрсатиб беролмайди. Аммо санъат ва адабиётнинг онг-тафаккуримиз, дунёқарашимизга ҳаётбахш самараси одамлар билан ўзаро муносабатларимизда, ҳаётдаги муаммоларга ёндашишимизда, уларга баҳо беришимизда сезилади.

Трагедияларнинг сюжети кескин, шиддатли воқеаларга асосланади. Уларнинг ушбу хусусияти комедия, драма, ҳикоя, қисса жанридаги асарлар билан қиёслаганда янада яққол билинади. Софоклнинг “Шоҳ Эдип” трагедияси жаҳон адабиётидаги энг кескин, энг драматик, энг фожитий сюжетли асар эканлиги эътироф этилади. Жаҳон адабиётидаги ҳеч бир асар сюжетининг ўткирлиги жиҳатидан “Шоҳ Эдип” билан тенглашолмайди. Номлари “Поэтика”да қайд этилган трагедиялар каби Шекспир,

Пушкин, Фитрат, Шайхзоданинг асарларида ҳам шоҳлар, вазирлар, маликалар, шаҳзодалар, саркардалар, яъни ҳукмрон табақа намояндalари асосий қахрамон сифатида гавдалантирилади ҳамда уларнинг ён-атрофидаги яқин кишилар, ташқи кучлар билан тўқнашуви ҳамда шу билан бевосита боғлиқ ҳолда, ўз-ўзи билан олишуви кўрсатилади. Улар мана шу муросасиз кураш жараёнида чуқур маънавий изтироб ва руҳий қийноқларга тушади.

Шоҳ Эдип, кирол Лир, Мирзо Улуғбек сингари ҳукмдорлар аклидроки, ҳаётга қараши жиҳатидан бошқа одамлардан анча устун туради. Трагедияларда ҳукмдорларнинг аянчли қисмати мисолида дунё ажойиботу ғаройиботларга тўлалиги, ўзини ҳамманинг ҳукмдори деб билган раҳнамолар ҳам тақдир олдида ожиз бўлиб қолиши, инсон ким эканлигидан қатъи назар, бу дунёда ғам-ғусса чекиб, ранж-алам тортиб яшашга маҳкум эканлиги ва шу тарзда маънавий улғайиш, ўзини англаш, Оллоҳнинг чексиз қудратини ҳис қилиш йўлини босиб ўтиши бошқа жанрдаги асарлардан кўра ёркинроқ ва таъсирчанроқ акс эттирилади.

Арасту трагедиянинг комедия, драма ва эпосдан фарқли жиҳатлари хусусида сўз юритганда, биринчи навбатда, у кишиларда ҳамдардлик ҳиссини уйғотиши ва изтироб билан руҳни поклашига алоҳида урғу берган. “Трагедия. Унинг моҳияти” деб номланган 6-бобда: “Трагедия муайян ҳажмли, турли қисмлари турлича сайқалланган тил ёрдамида, баён воситасида эмас, балки хатти-ҳаракат орқали кўрсатиладиган ва изтироб билан инсон руҳини покловчи муҳим ва тугал воқеа тасвиридир”, дейилган бўлса, “Трагедиянинг таркиби” деган 13-бобда эса: “Энг яхши трагедиянинг таркиби оддий эмас, балки мураккаб бўлиши лозим. Шу билан бирга, у кўркинч ва ҳамдардлик уйғотувчи воқеани акс эттириши керак (чунки бу хусусият бадий тасвирлашнинг ўзига хос қонуниятидир)... Биз бегуноҳ изтироб чеккан одам учун қайғурамыз, ўзимизга ўхшаш бахтсиз инсон тақдири учун эса кўрқамиз”, деб таъкидланган. Аммо ҳар қандай можаро эмас, балки ота-бола, эр-хотин, ака-ука, кадрдон дўстлар ўртасидаги тўқнашув, зиддият диққатни кўпроқ жалб этиши қайд қилинади. “Шоҳ Эдип”да, Шекспир трагедияларида “Мирзо Улуғбек”да ҳам муросасиз тўқнашувлар бир-бирига бегона, нотаниш кишилар орасида эмас, балки оила аъзолари ва уларнинг яқинлари ўртасида кечади ҳамда айни келишмовчиликдан барча бирдай азобланади. Бир-бирига кадрдон кишиларнинг азобланиши бизда уларга нисбатан ҳамдардлик ва ачиниш ҳиссини уйғотади. Айни чоғда ўзимизнинг аҳволимиз, ҳаётимиз ҳақида ўйлаб кўришга ундайди. Чунки шоҳ Эдип, кирол Лир, Мирзо Улуғбекни ҳам, уларни мушкул аҳволга солган одамларни ҳам буткул айблаб, қоралаб бўлмайди. Уларнинг ачинарли қисмати қалбга ваҳима, кўркув ҳиссини солади. “Поэтика”да: “Трагедияда шоир бадий тасвир ёрдамида бериши лозим бўлган завқ раҳмдиллик ва кўркувдан келиб чиқади”, дейилади. Бу ўринда “завқ” деганда “таъсирланиш” назарда тутилади.

Бир қараганда, “Шоҳ Эдип”, “Мирзо Улуғбек” трагедияларида: “Одам – мураккаб мавжудот. У комилликдан йироқ. Унга ишониб бўлмайди”, деган ғоя илгари сурилгандай туюлади. Ҳаётнинг ўзида ҳам ушбу асарларда қаламга олинган воқеалардан кўра мудҳиш ҳодисалар ҳамиша юз беради. Муаллифлар ҳаётдаги фожеликларга эътибор қаратиш орқали инсонга нафратини ифодалагандай кўринади. Стендаль, Бальзак, Гюго

асарларида француз, Достоевский, Лев Толстой романларида рус жамиятига очикдан-очик ҳақоратлар ёғдирилади. Масалан, Стендалнинг “Қизил ва қора” романида: “Сизларнинг мункиллаб қолган жамиятингиз учун энг муҳими одоб сақлаш... Сизлар ҳеч қачон ҳарбий жасоратдан нарига ўтолмайсизлар: сизларда мюратлар топилади, лекин вашингтонлар пайдо бўлмайди. Мен Францияда куруқ шухратпарастликдан бўлак ҳеч нимани кўрмаётирман” (Стендаль. “Қизил ва қора”. – Т.: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1979. – 285-бет)” дейилса, Гюгонинг “Париж Биби Марям ибодатхонаси” романида: “Бу парижликлар бир тўда эшакмия, жоҳил кишилар экан-ку! Мистерияни тинглаш учун тўпланишса-ю, бошланганда эшитишмаса! Улар учун Биби Марямдан бошқа ҳамма – Клопен Труйльфу, кардинал, Копеноль, Квазимодо ва иблиснинг ўзи ҳам қизик, марокли!” (“Жаҳон адабиёти” журналі, 2017 йил, 1-сон. – 44-бет)” деб айтилади. Бу вазиятда, аслида муаллифлар ҳаётдаги мавжуд ҳолатни ҳаққоний гавдалантириш орқали ўз миллатдошларининг аянчли аҳволи учун қайғуради. Ватани учун ачинаётгани, изтироб чекаётганини маълум қилади. Ёзувчи, шоирларнинг ўз миллати, халқига ачиниши замида эса уларнинг инсонга меҳри, башариятга муҳаббати туради. Арасту сингари мутафаккирлар асарларининг аҳамияти ҳам адабиётшунослар, файласуфлар ёки сиёсатшуносларнинг билими, тушунчасини теранлаштириши билангина белгиланмайди. “Поэтика” сингари асарлар, уларда баён қилинган мулоҳазалар, илгари сурилган қарашлар ҳар бир кишининг ўз ҳаётига маъно бахш этишига кўмаклашиб, уларнинг ўтмишни идрок этиши, ҳозирги пайтни қадрлаши ва келажакка ишонч, умид билан қарашига бевосита таъсир кўрсатиши боис қадрланади. Аждодлар тажрибаси, ота-боболар англаган ҳаёт ҳикматлари, арастулар мероси кишиларнинг маънавий-руҳий баркамолликка интилишида мустаҳкам зинапоя вазифасини бажаради. Одамлар ана шу зинапояларни босиб, аста-секин юксакликка кўтарилиб, ўзлигини англайди. Умр бўйи давом этадиган бу жараёнда ҳар бир киши ўзининг ақли, истак ва интилишига мувофиқ ҳаёт ҳақиқатини идрок этади. Чексизлик сари йўналтирилган бу саёҳатда кишилар борлиқдаги энг кичик зарра ҳам мислсиз мўъжиза қилиб яратилгани, ҳар бир ҳодисанинг бағрида туганмас сир, жумбоқ яширингани, ҳеч бир воқеа ўз-ўзидан юз бермаслиги, улар ўртасида кўзга кўринмас мустаҳкам ички боғлиқлик борлигини билиб олишади.

Трагедияларда оиладаги бахтсизлик, фожиани кўрсатиш орқали жамиятдаги, бутун мамлакатдаги мавжуд вазиятга ишора қилинади. Чунки оила барча замонларда жамиятнинг ажралмас таркибий қисми саналади. Хонадонлардаги аҳвол, ундаги одамларнинг ўзаро муносабатлари жамиятнинг маънавий-ахлоқий ҳолати, мамлакатнинг ижтимоий-иқтисодий даражасини кўрсатиб беради. Трагедиялар ана шундай амалий аҳамиятга эга бўлгани боис Сукрот, Афлотун, Арасту сингари қадимги замон мутафаккирлари бу жанрни санъатнинг юксак намунаси, дея эътироф этишган.

“Поэтика”да адабиётшуносликнинг қатор масалалари, хусусан, ҳозир ҳам долзарб муаммолардан бири бўлиб келаётган “жанр” тушунчасининг моҳияти ёритилади. Арастунинг: “Санъаткорлар муайян шахсларни тасвирлайдилар. Улар эса яхши ёки ёмон бўлиши мумкин (негаки шахсларнинг қандайлиги шу билан белгиланади. Зеро, ҳамма одамлар характерларидаги иллати ёки фазилати жиҳатидан фарқланадилар). Улар биздан

яхшироқ ёки биздан ёмонроқ ёки ҳатто, биздек бўладилар”, деган фикри бадий асарнинг жанрини белгилашда ундаги қаҳрамонлар образи тасвири муҳим асос бўлишини билдиради. Арасту характерлар ҳаётгий бўлиши зарурлиги ҳақида фикр билдираркан: “Трагедия биздан кўра яхшироқ одамларни гавдалантиради”, дейди. Бунда у трагедияда ҳукмдорлар ва уларнинг атрофидагилар асосий қаҳрамон қилиб кўрсатилишини назарда тутди. Қадимдан барча халқларда фақат Худонинг назари тушган одам ҳукмдор, амалдор бўлади. Бошқа кишилар ҳеч қачон амалдор ёки ҳукмдор бўлолмайди, деган қараш кенг ёйилган. Бундай ишонч эса мустаҳкам ҳаётгий асосга эга. Арасту: “Комедия ёмон кишиларни, бутунлай бадном қилиш маъносида бўлмаса-да, гавдалантиришдир”, дейди. У “ёмон одамлар” деганда олий табақа эмас, балки куйи табақа вакиллари назарда тутди. Комедияларда эса асосий муддао кўпроқ куйи табақа вакиллари кулгили ҳолатларини намойиш қилиш экани аниқ сезилади. Уларда, асосан, оддий кишилар феъл-атворидаги иллатларга эътибор қаратилади. Ушбу жанрга мансуб асарларда истехзо, кинояга тўла кулги уйғотадиган ҳолатлар ижтимоий ҳаётимиз ҳуснини бузадиган “қора доғ” экани эслатилади. “Поэтика”да комедияга хос ушбу хусусият тўғрисида: “Кулгили ҳолат хунукликнинг бир қисми, холос. Аслида кулгили нарса – бу ҳеч кимнинг дилини оғритмайдиган ва ҳеч кимга зарар келтирмайдиган баъзи бир нуқсон ва мажруҳликдир”, дейилади. Аслида ҳеч ким атайлаб кулгили аҳволга – бировларга мазах бўладиган ҳолатга тушмайди. Инсоннинг кўпгина хатти-ҳаракати, кўпинча, унинг хоҳиш-истаги асосида эмас, балки беихтиёр рўй беради. Шу боис ҳар бир киши баъзан ўзи сезмаган, билмаган ҳолда бошқалар олдида ғалати ишларни қилиб қўяди. Чунки Оллоҳ айрим бандаларини хунук, кулгили ҳолатларга солиш орқали ҳам бошқаларга сабоқ беради. Ҳамманинг ҳар хил феъл-атворга эга эканлиги, кўпчиликнинг ўз табиатидаги иллатлардан кутулолмаслиги шуни билдиради.

“Поэтика”да комедия ҳақидаги фикрлар трагедия тўғрисидаги мулоҳазаларга қиёслаганда, жуда кам улушни ташкил этади. Бунинг нисбати ўндан бирга ҳам тўғри келмайди. Арасту ушбу ҳолатни: “Трагедия соҳасидаги ўзгаришлар ва уларнинг айбдорлари бизга аён. Комедиядаги ўзгаришлар эса бизга номаълум. Чунки унга бошданок эътибор бермаганлар. Ҳатто, комиклар учун хорни эндигина архонт театри (давлат, ҳукумат театри) нисбатан кечикиб бера бошлади. Дастлаб, у ҳаваскорлардан ташкил топган эди. У муайян шаклга эга бўлганидан кейин эса унинг ижодкорлари номлари эслана бошлайди. Аммо никобни, прологни ким киритган, актёрлар миқдорини ким орттирган ва бошқа қатор масалалар номаълум бўлиб қолмоқда”, дея изоҳлаган. Балки комедия ва драма ҳақидаги мулоҳазалар трагедия тўғрисидаги фикрларга қиёслаганда жуда кам эканлиги “Поэтика” бизгача тўлиқ етиб келмагани билан боғлиқдир.

Арастунинг, “Трагедия – изтироб билан инсон руҳини покловчи муҳим ва тугал воқеа тасвири”, деган фикри ушбу жанрнинг бошқа асарлардан фарқли ва устун жиҳатини аниқ ифодалайди.

Қайд қилинганидек, Арасту адабиётнинг пайдо бўлишини инсоннинг табиатида ўхшатиш қобилияти мавжудлиги билан боғлайди ва одам ана шу қобилиятини аста-секин ривожлантириб, бадихагўйликни – қофияли,

ўлчовли қилиб гапиришни ўзлаштирган ҳамда бундан завқланган, дейди. Ҳақиқатан, кишилар ўзларига қувонч бағишлаб, руҳини кўтарган завқланиш ҳисси ҳамда бошқалар эътиборини ўзига жалб этиш истаги туфайли сўзларни тизимга солиб, қофиялаб, шеър тўқишни ўрганишган. Авлоддан-авлодга ўтиб келаётган мақол, топишмоқ, кўшиқлар шу тарика пайдо бўлган. Ҳозирги пайтдагидек, олис ўтмишда ҳам маълум бир оҳангга эга, теран маъноли фикрлар кишиларни ҳаяжонлантириб, уларни руҳлантирган. Одам эса ёшидан, ижтимоий аҳволдан қатъи назар, овоз, оҳангга, чиройли ифодаланган фикрга бефарқ бўлолмайди. Муайян ритмдаги оҳанг ҳамини кишининг эътиборини тортади. Шеърда эса сўзлар муайян ритмга тушиб, ўзига хос оҳанг ҳосил қилади.

Кескин драматик тўқнашувлардан иборат сюжетга асосланган қадимги юнон трагедияларида иштирокчилар сони унча кўп эмас. Масалан, “Шоҳ Эдип”да саккиз нафар, “Антигона”да ўн нафар иштирокчи бор ва сюжет воқеаларида ҳар бири ўзига хос ўрин тутгани боис бир-бирига соя солмайди. Аксинча, бир-бирининг фонида улар яққолроқ кўзга ташланиб, худди ҳаётдаги жонли одамдай таассурот қолдиради. Юнон донишманди бадий асарларнинг кишилар эътиборини тортадиган энг муҳим жиҳати сюжетда кескин бурилишлар содир бўлиши, қаҳрамонлар тақдирида қутилмаган, уларнинг ўзларига боғлиқ бўлмаган жиддий ўзгаришлар рўй бериши эканлигини алоҳида таъкидлайди. У инсон қисматининг мана шу мураккаб, чалкаш, зиддиятли нуктаси қанчалик теран ёритилса, асар шунчалик диққатни жалб этишини уқтириб, ҳаётда ҳам кескин бурилишлар тасодифан, тўсатдан юз беришига эътибор қаратади ва: “Тўсатдан англаш, номидан ҳам кўриниб турганидек, билмасликдан билишга томон, бахтиёрлик ва бахтсизликка томон маҳкум этилган шахсларнинг дўстлик ёки душманлик томон ўтишидир. Тўсатдан билишнинг энг яхши намунаси худди “Эдип”да юз бергани сингари мушкул аҳвол давомида содир бўлади. Албатта, ўзгача билиб қолишлар ҳам бўлади; чунончи, таъкидланганидек, жонсиз ва ҳар қандай тасодифий нарсаларни ҳам, шунингдек, кимнингдир нимадир қилгани ёки қилмаганини англаш мумкин. Бироқ фабула учун энг зарури ва воқеа учун нисбатан аҳамиятлиси, юқорида айтилган тўсатдан англашдир. Чунки бундай англаш кескин бурилиш – мушкул аҳвол билан биргаликда ачиниш ёки кўркунни юзага келтиради. Трагедия эса худди шундай воқеаларни акс эттиради, бахт ва бахтсизлик ҳам худди шундай тўсатдан англаш билан бирга содир бўлади”, дейди. Бу каби мулоҳазалар Арастунинг инсон ҳаёти, бутун борлиқ Яратувчининг измида эканини эътироф этишини билдиради. “Шоҳ Эдип”да ҳам, “Илиада” ва “Одиссея”да ҳам “тақдир – илоҳий ҳукм, инсон унинг олдида ожиз” деган ғоя ифодаланади. Азалдан сирли, жумбоқ бўлиб келаётган тақдир жуда мураккаб ҳодиса сифатида ўтмиш адабиёти учун ҳам, замонавий сўз санъати учун ҳам муҳим мавзу бўлиб келади. Софокл “Шоҳ Эдип”да уни илоҳиёт билан боғлаб талқин қилади. Нарсаларга эса қайси томондан қаралса, уларнинг ўша томони кўринади. Ҳодисаларга ҳам қандай мақсад, қайси нуқтаи назардан қаралса, улар ўшандай маънони англатади. Шоҳ Эдипнинг аянчли қисмати барча замонда кишиларни даҳшатга солади ва у турлича талқин қилинади. Софоклнинг “Шоҳ Эдип”и инсон тақдири илоҳиёт билан боғлиқлигини кўрсатишнинг энг мумтоз талқини ҳамда жаҳон адабиётидаги энг кескин сюжетли асар бўлиб қолмоқда.

Асарларнинг таъсирчанлиги, аввало, муаллифининг ижодкор сифатидаги маҳоратига боғлиқ. Арасту бунди: “Ўзи ҳаяжонлана оладиган шоир томошабинларни ҳаяжонлантира олади, ўзи ғазаблана оладиган киши томошабинларни ҳам ғазаблантира олади. Шунинг учун поэзия – истеъдодли ёки мажнунсифат инсоннинг қисмати. Истеъдодли одамлар руҳан жуда таъсирчан, мажнунсифатлари эса жазавога мойил бўладилар”, деб изоҳлайди. Бундан истеъдодли ижодкорларнинг феъл-атвори ғалати бўлиши ҳақида ҳозир айтиладиган анча-мунча фикрлар аслида эрамиздан аввал Арасту томонидан билдирилгани аён бўлади. “Биринчи муаллим” дея улуғланган бу юнон донишманди истеъдодли кишилар феъл-атворига “руҳан жуда таъсирчан бўлишади” деб аниқ тавсиф беради. Унинг “поэзия – истеъдодли ёки мажнунсифат инсоннинг қисмати” дегани сўз санъатига ва унга ҳаётини бағишлаган кишиларга берилган энг теран ҳамда маънодор образли таърифдир. Улуғ алломанинг айна таърифидан ҳам адабиёт жўн ҳодиса эмаслиги, унда кишиларнинг ақли етмайдиган аллақандай сир, жумбоқ мавжудлиги англашилади. Бу унинг бирдан-бир қуроли сўз эканлиги, сўз эса илоҳийга дахлдор қалб ҳодисасилигини билдиради.

Арастунинг адабиётни англаш ва англатиш йўлидаги бундай қарашларининг ҳозиргача яшаб келаётгани юқорида қайд қилинганидек, аввало унинг сўз илоҳийлигига астойдил ишонганидан келиб чиқади. Сўзнинг илоҳийлигига имон келтирган, бу ҳақиқатни чин дилидан ҳис қилган киши оламларнинг яралишига восита бўлган сўзга чексиз меҳр билан қарайди. Меҳр эса меҳрни туғдириб, қаҳр йўлидаги тўсиққа айланади. Низомий Ганжавий, Хусрав Дехлавий, Абдурахмон Жомий ва Алишер Навоий “Хамса”ларидаги “Сўз таърифи” боблари шундай дейишга тўлиқ асос беради.

Арасту комедия тўғрисида сўз юритар экан, поэзия, хусусан, драматургия санъатнинг бошқа турларидан юксак туришини таъкидлайди ҳамда бунга сўз санъати қалб кечинмаларини ҳар жиҳатдан теран очиб беришга қодирлигини асос қилиб кўрсатади. Машҳур мусаввир Леонардо да Винчи эса кўз инсонга дунёни максимал даражада аниқ кўриш имконини берувчи илоҳий тухфа эканидан келиб чиққан ҳолда, рангтаъсир ва расмни санъатнинг ўзга турларидан устун қўяди. Испан файласуфи Ортега-и-Гассет: “Бир майсанинг униб-ўсишида бутун олам, бутун коинот иштирок этади” деганидек, “Поэтика”да адабиёт ва инсон ҳаётини англаш, тушунтириш борасида баён қилинган мулоҳазалар замирида нафақат Арастунинг, балки унгача яшаб ўтган барча донишмандларнинг бу хусусдаги қарашлари кўзга кўринмас ришталар орқали ўзаро боғланиб уйғунлашган. Шу боис ушбу асар асрлар оша Ғарб ва Шарқ мутафаккирларининг эътиборини ўзига қаратиб келган.

“Поэтика”да баён қилинган мулоҳазалар, унда илгари сурилган қарашлар негизидаги адабиёт, унинг асосидаги саҳна санъати – спектакль, фильмлар ижтимоий ҳаётга барча фанлардан кўра кўпроқ таъсир қилади. Дин ҳам, мафкура ҳам адабиёт асосида одамлар онгига сингади, деган фикр туради. Арасту айна асаридан инсоният тарихида биринчилардан бўлиб адабиётнинг жамият ҳаётидаги ўрни, унинг ҳар бир кишининг шахсий фаолиятидаги жуда муҳим аҳамиятини кўрсатиб берган.

Арасту ҳам устозлари Сукрот, Афлотун сингари воқеликка файласуфона нигоҳ билан қараб, юнон адиблари асарларини илмий-эстетик

асосда таҳлил қилгани боис “Поэтика”даги мулоҳазалар “Шоҳ Эдип” ёки бошқа асарлар тўғрисида фикрларнинг кенгайиб боришига ёрдам беради. Буни таъкидлашимизнинг боиси шундаки, аксарият асарларда, жумладан, адабиёт, санъат хусусидаги китоб, мақолаларда тасаввурни теранлаштирадиган, фикрларни бойитадиган янгича мулоҳаза “ярқ” этиб кўринмайди.

Кўпчилик бадиий асарларни сюжетига қизиқиб, эрмак ёки вақт ўтказиш учун ёхуд одатланиб қолганидан қўлига олади. Арастунинг адабиёт моҳиятини англатадиган мулоҳазалари билан танишгандан сўнг эса киши беихтиёр ўқиётган асарларининг ичига киришга, уларда инсон ҳаёти ҳақида айтилган гапларнинг маъноси хусусида мушоҳада юритишга интилади.

Аёнки, “Поэтика”да қаҳрамонларининг бошига тушган кулфатлар, улар кечирган изтироблар ва курашларни тасвирлаши билан адабиётнинг олий намунасига айланган юнон трагедиялари асосий объект қилиб олинади. “Шоҳ Эдип”, “Прометей”, “Антигона” қаҳрамонларининг ўзаро курашлари, изтироблари ва кучли эҳтирослари эса диний моҳиятга эга. Дин билан боғлиқ ҳодисалар ҳамиша кишиларнинг онгига бошқа нарсалардан кўпроқ ва қаттиқроқ таъсир кўрсатади. Шу боис Лев Толстой: “Инсоният ҳаёти фақат диний онгни чуқур ўзлаштириб олиш оқибатидагина мукамаллашиши мумкин. Диний онг эса одамларни ўзаро мустаҳкам боғлайдиган ягона ибтидодир. Одамларнинг диний онгни ўзлаштириши инсон маънавий фаолиятининг ҳамма қирралари томонидан амалга оширилади. Бу фаолиятнинг қирраларидан бири санъатдир. Санъатнинг қисмларидан бири драма бўлиб, эҳтимолки, у бошқалари орасида энг таъсирчанидир” дейди (Жаҳон адиблари адабиёт ҳақида. – Т.: “Маънавият”, 2010. – 190-бет).

“Поэтика”ни ўқиб, ундан сўз санъатининг моҳиятини озми-кўпми, англаганингиздан кейин адабиётнинг асл асарлари, дейлик Навоийнинг “Ҳазойин ул маоний” ва “Хамса”си, Шекспирнинг “Қирол Лир”, “Ҳамлет”, “Отелло” трагедиялари, Ф.Достоевский, Л.Толстой романлари ёки Стендалнинг “Қизил ва қора”, “Парма ибодатхонаси”ни, Бальзак, Тагор сингари улуғ сўз санъаткорлари асарларини мутолаа қилаётганингизда рўпарангизда одам ва олам ҳақида аллақандай бўлакча бир дунёнинг эшиги очилади.

QIYOS VA TALQIN

Қодиржон НОСИРОВ

ҚАРШИ ҚЎЙИШ КЕРАКМИДИ?

Таниқли адиб Дадахон Нурийнинг “Азим чинорлар паноҳи¹” китобини мутолаа қилар эканмиз, кўз ўнгимизда мактаб давримиздан яхши таниш бўлган машхур ёзувчилар сиймоси янада ёрқинроқ намоён бўла бошлайди. Айниқса, Ойбек образи. Муаллиф ҳам алоҳида бир қисмни “Биз билмаган Ойбек” дея номлайди.

Муаллиф (у пайтда ҳали ёш талаба) дўсти Амирхон (бўлажак таниқли таржимон Амир Файзулло) билан Ойбекнинг дала ҳовлисига борганларида забардаст адибни ўзлари учун янгитдан кашф этганликларини маҳорат билан тасвирлаган. Бадиа-қиссанинг ҳавас қиларли бежирим композицион қурилмаси, айни пайтда содда, аммо мароқ берувчи баёни орқали халқимиз севган адибнинг тимсоли ҳар қадамда ялт-ялт этиб, биз билмаган қирралари билан кўрина бошлайди.

Таъкидлаб ўтиш лозимки, “Азим чинорлар...” да ёзувчининг оила ҳаёти, яъни эр-хотин ўртасидаги меҳр-муҳаббат ва садоқатга алоҳида аҳамият берилган, натижада, умр йўлдош учун жонфидо аёл тимсоли ҳам гавдаланади. Яширмайман, Дадахон Нурийнинг асари менга мана шу жиҳати билан эътиборлироқ кўринади. Қолаверса, Ойбек портретига оид қутилмаган чизгилар, асосан, унинг рафикаси, ўзбек аёлларидан чиққан биринчи рассом, республикамизда биринчи бўлиб кимё фанидан олий ўқув юртларида сабоқ берган олима, фан арбоби, қолаверса “севги ва вафо достони” (Наим Каримов эътирофи) – “Ойбегим менинг” китоби муаллифи Зарифа Саидносирова тилидан баён этилади.

Маълумки, эр-хотин ўртасидаги муҳаббат оиланинг (бой ёки камбағалми, машхур ёки оддий кишиларми, бундан қатъи назар) қийин кунларида синалади. Чунончи, Ойбек ва Зарифа хоним оиласи бошига тушган кулфатларни енгиб чиқиш буюк қалбли бу икки инсоннинг матонати, метин иродасини намоёйиш қилади.

Ҳамиша эзгу ниятли, ҳаммага ишонувчан, ўта таъсирчан, ҳатто душманларига ҳам яхшилик қилишга тайёр, шеърлари ёки гўзал нутқи билан ҳаммани ўзига маҳлиё қилиб кўювчи, йирик асарлари бирин-кетин юксак эътирофга сазовор бўлиб, халқимиз қалбидан чуқур жой олиб бораётган Ойбекни кўролмайдиган “ҳамкасблар” оз эмас эди. Улар алғов-далғов давр сиёсатидан фойдаланиб, турли қабих йўллар билан Ойбек бошига маломат тошлари ёғдиришар, руҳан азоблашарди. Тунлари ёзувчини ички ишлар маҳкамасига олиб кетиб: “Нима учун ораларингдаги “душман”

* Қодиржон Носиров – филология фанлари номзоди.

¹ Дадахон Нурий. Азим чинорлар паноҳи. Бадиа-қисса. Эсселар. – Тошкент: Шарқ НМАК, 2010.

хамкасбларинг ҳақида бизга маълумот бермайсан?” – деб қийнашаркан. Тўғри, ўша даврда биргина Ойбек эмас, халқнинг минглаб етук ўғлонлари жабр кўрди. Ойбекдан бўлса ҳеч қанақа “маълумот” олишолмаган. Қолаверса, бардошли инсон бундай сўроқлардан чеккан азобларини ҳеч кимга ошкор қилмас, ҳатто хотинидан ҳам яширар, унинг аёл қалбини аяр эди. Аммо ҳамма нарсадан воқиф зийрак аёл эрига “отилган ҳар бир маломат тошига балогардон бўлган; ҳаётнинг аччиқ-чучук кунларига, қаттиқ йўқчиликка сабр, бироз тўқчиликка шуқр қилиб, ҳамиша суянчиқ, ҳамнафас бўлиб, Ойбек домла ёнида турган”. Қаҳратон қиш тунларида совуқдан панжалари қаламни ушлай олмайдиган ҳолатда “Навоий” романини ёзаётган эри оч қолмасин деб, аёл ҳовонча тагида қолган бир сиким толқон, хурмача тубидан сидириб олинган ярим қошиқ ёғ ва унхалта гардидан ярим косагина иссиқ овқат тайёрлагани, Ойбек эса ундан бир-икки тотиниб, хотинига узатгани, у лабини теккизиб-теккизмай эрига қайтаргани, ва ниҳоят, ёзувчи, эрталаб болалар ичар, деб косани четга суриб қўйгани ҳақидаги сатрлар ўқувчини титроқли ҳаяжонга солади.

50-йиллар бошида халқ қўлидан қўймай ўқиётган “Навоий” романига қарши хуруж уюштиришди. Айниқса, “Олтин водий” билан боғлиқ тазйиқлар қаттиқ бўлди. Йиллар ўтиб, диллар илиди. Лекин ноҳақлик, хўрлашу заҳар-заққумлар беиз кетмади: инсулт, мажолсиз қўллар ва дудук тил – машъум йиллар гувоҳи бўлиб қолди. Шунда ҳам метин иродали Ойбек қайноқ ижод ва фаол ижтимоий ҳаёт ичида бўлди. Чунки унинг ёнида ҳамиша ишончли суянчиғи – рафиқаси бор эди. У ёзувчини руҳан қўллаб, ташқи тазйиқлардан баҳоли қудрат асраб борди. Эртадан кечгача ишлаб келаётган аёл туни билан эрининг қўлёмаларини оққа кўчирди. Нашриётлар билан боғлиқ масалаларнинг ҳаммасини деярли ўзи ҳал этиб борди. Ойбекнинг саломатлиги тикланиши, унумли ижод қилиши учун имкон қадар шароит яратиш мақсадида умр бўйи парвона бўлди. “Азим чинорлар...”дан ўқиймиз: “Мана бугун ҳам Ойбек акани дала ҳовлига қадам ранжида қилишидан олдин бу ерга келиб, кутиб олиш тараддудига тушган. Эрталабдан бери тиним йўқ”.

Дадахон Нурий асарида яна бир аёл портретига бир қур назар ташланади. Бу буюк рус ёзувчиси Л.Толстойнинг рафиқаси Софья Андреевна Толстаядир. Эҳтимол, муаллиф бу орқали Зарифа Саидносирова образини яна ҳам ёрқинроқ кўрсатишга интилгандир. Муаллиф Зарифа Саидносировани таърифлар экан, Толиб Йўлдошнинг мана бу мулоҳазаларини келтиради: “Докторларнинг айтишларича, Лев Толстой яна ўн беш йил яшаши мумкин бўлган. Бироқ хотини дастидан қочиб кетиб, қаҳратон совуқда шамоллаб, поезд станциясида ўлади. Аёлимни жанозамга аралаштирманглар, деб васият қилади”. Менингча, бадиа муаллифи Толстой оиласини йўл-йўлакай тилга олишдан тийилиши керак эди. Чунки толстойлар оиласидаги эрхотин муносабатлари анча чуқур масала. Тўғри, Дадахон Нурий икки буюк шахс, Толстой ва Ойбек оиласини атайлаб солиштирмаёпти, ҳатто “қиёслаб, ўхшатиб бўлмайди”, дейди. Шундай бўлса-да асарда антитеза, яъни қаршилантириш вужудга келган.

Аммо Софья Андреевнани, менимча, иккиланмай, тўғридан-тўғри қоралаб бўлмаса керак. Лев Толстойнинг хотини билан муносабатлари ва буюк ёзувчининг ўлими сабаблари – бу жуда мураккаб, чуқур ижтимоий-ахлоқий илдизли тарих эканлигини эслашимиз керак.

Таниқли русийзабон молдован ёзувчиси Ион Друцэнинг “Ўзликка қайтиш” номли ҳужжатли қиссасида ёзувчининг охириги кунлари, жумладан, уйини тарк этиш сабаблари ҳам ишонарли тасвирланган¹. Аввало, Толстойнинг аёлига бўлган муҳаббатини ифодаловчи мактубидан бир жумла келтирамиз: “Шундайин севиш бахти бўлиши мумкинлигини тасаввур қилмагандим. Бу бахтга мен, аслида, муносиб эмасман, гўё ўзганинг бахтини ўғирлаб келгандекман”.

Софья Андреевна турмуш ўртоғининг энг яқин кўмакдоши бўлган, буюк ёзувчини ҳар қандай қора ниятлардан муҳофаза қилишга тайёр турган, бор кучини оилага сарфлаган (подшо ва черков томонидан Толстойлар оиласига мунтазам ўтказиб турилган тазйиқларни эсланг). Ясная Поляна мулкини бошқариш (1892 йилдаёқ Толстой ўз ихтиёридаги мулкни рафиқаси ва фарзандларига бўлиб берган), катта оила ташвишлари (ўн нафар фарзанд, гала-гала келиб-кетиб турадиган “толстойчилар”, фақирлар ва ҳ.к.), эрининг қўлёмаларини оққа кўчириш – бу айтишга осон. Биргина “Уруш ва тинчлик”нинг қўлёмаси беш минг саҳифадан ортиқ бўлган. Лекин Софья Андреевна эрининг асарларини ҳеч эринмай, иштиёқ, муҳаббат билан кўчирар экан.

Толстой рафиқасининг ҳис-туйғулари, эр-хотин муносабатларининг қисқача тарихи асарда куйидагича тасвирланади: “...Софья Андреевна ўз хонасида тўқ атлас матодан Лев Николаевич учун кафтан бичарди. Уларнинг турмуш қурганига қирқ саккиз йил тўляпти. Бундай санада ўз қўли билан тикиб берган кафтандан қимматлироқ совға бўларканми?.. Бичиб бўлгач, меҳр билан матони кўклашни бошларкан, Софья Андреевна биринчи ҳомиладорлик пайтида эрига тикиб берган кафтанни эслаб кетди. Ўшанда кафтан яхши чиқмади, лекин Лев Николаевич хотинини ранжитмаслик учун мактаб-мактаб кийган эди. Меҳмон келса, айнан ўша кафтанни кийиб оларди. Ундан сўнг тикиб берган кафтанларининг сон-саноғи йўқ. Айни пайтда, унинг кўз олдига эски чок машинкаси игналари остидан чиққан уюм-уюм дастурхону чойшаблар, болалар кийим-кечаги, юбка, сарафан ва ҳоказолар ёдига келди. У, аслида, ким ўзи? Бой хонадон бекасими ё оддий қишлоқи чеварми? Ё эрининг қоғозларини кўчирувчи котибами?.. Афсус, ўша бедор тунларда, зингер машинкаси бетўхтов тиқиллаб чок тиккан тунларда вақти келиб на унинг қўли билан тикилган кафтан, на унинг қоғоз кўчириши ва на унинг муҳаббати эрини қизиқтирмай қўйишини хаёлига келтирмаган экан. Эндиликда, у нима ҳақда оғиз очмасин, болаларининг тақдирими, бошқа тўғрисидами, фарқи йўқ – эри лом-мим демай, тўнг котиб, ҳакоратомуз жим тураверади...”

Унинг кўзларидан янги бичилган мато устига аччиқ томчилар оқиб туша бошлади. Софья Андреевна жаҳл билан матони йиғиштириб, бошини чангаллаб, хўнграб юборди”.

Бошқа бир ўринда Софья Андреевна эрининг кейинги йилларда анча совиганлиги сабаблари ҳақида ўйга толади: “Инсон қартайган сари унинг туйғулари ҳам ўлиб борар экан-да. Агар шундай бўлса, нега у Чертковни шунчалар яхши кўради? Нега нуқул ўша билан сирлашади? Нега мендан ҳамма нарсани пинҳон тутуди?..”

Владимир Чертков бой дворян оиласидан чиққан киши, истеъфодаги полковник. У Толстойнинг энг яқин издошларидан бўлиб, бор имконияти,

¹ Друцэ И. Возвращение на круги своя. –М., Молодая гвардия, 1974. – 398 с. Асардан олинган парчалар муаллиф томонидан таржима қилинган. Ушбу қисса журналнинг 2001 йил, 9-сонида Муртазо Қаршибой таржимасида эълон қилинганини эслатиб ўтамыз (тахр).

умрини устоз ниятлари рўёбига бағишлаган эди. У устози каби, инсоният келажагини қурол эмас, маънавият ҳал қилишига тўла ишонган.

Софья Андреевна бўлса ижтимоий масалаларда эрининг фикр-туйғуларига аллақачон эътироз билдириб бўлган эди. У буюк мутафаккир қалбида кечаётган оддий халқнинг аянчли аҳволи тўғрисидаги изтиробли туйғуларини тушунмасди. Толстой йиллар давомида ўзи кечираётган бой турмуш тарзи билан оддий, қашшоқ деҳқонлар ҳаёти ўртасидаги тафовутдан ўнғайсизланиб, азобланиб юрди. Доимо ўзининг барча моддий-маиший имтиёзларидан воз кечиб, оддий халқ орасида содда яшашни, кўзи юмилгандан кейин камтарона дафн этилишни орзу қиларди. Хотини эса қашшоқлардан жирканарди. Шу аснода эр-хотин муносабатлари охириги йилларда совиб борган. Лекин бунга, қолаверса, уйни тарк этишга эр-хотин ўртасидаги шахсий, оилавий келишмовчиликлар эмас, ижтимоий ҳаётда ҳукм суриб келаётган ноҳақликлардан покиза қалбнинг эзилиши сабаб эканлиги Толстойнинг қуйидаги ўйларида ифодаланган: “Менинг қисматим ғаройиб экан-да! Деҳқонларнинг аянчли аҳволини менчалик тушунадиган, уларнинг ярасига малҳам бўлишга ожизликдан тортаётган изтиробларимнинг юздан бирини бўлса-да, ҳис этаётган биронта фақир бу дунёда топилмаса керак. Мен эса бу ҳисдан йиллар давомида азоб чекмоқдаман. Вақт ўтган сайин бу ҳис янада кучайиб бормоқда. Шундай бўлса-да, бадхоҳ зодагонлар орасида яшаб келяпман, бу чирик дунёни тарк этишга ўзимда журъат етишмаганлигидан ҳануз қийналаман”.

Толстой ўзининг таълимоти акс этган асарлари кенг халқ оммасига етиб бориши ҳақида қайғуриб, хотинидан иложи борица китобларини арзонлатишни талаб қиларди (нашр масалалари билан ҳам, асосан, Софья Андреевна шуғулланарди-да, худди Зарифа Саидносирова каби). Лекин Толстойнинг хотини халқ манфаати эмас, ўз фарзандлари келажагини таъминлаш ҳақида кўпроқ ўйлар, китобларни арзонлаштиришга кўнмасди. Шунини таъкидлаб ўтиш лозимки, тадқиқотларга қараганда, ўша пайтлар толстойлар оиласида жиддий молиявий тангликлар бўлган. Китоблар арзонлаштирилса, яна талафот кўриш муқаррар эди. Шунга қарамай, Лев Николаевич ундан қолажак адабий меросга ҳеч ким эгалик қилмаслиги, хоҳлаган одам хоҳлаганча нашр қилиб, халққа бепул тарқатиши мумкинлигини васиятномасида қайд этиб қўйиш тўғрисида йиллар давомида бош қотиради. Эрининг ниятини сезган аёл назарида бу оила манфаатларига зид эди, доимо эрининг оғзини пойлайди, бу ҳақда бирор нарса ёзиб қўймадимикан, деб, кундаликларини титкилайди.

Хуллас калом, Софья Андреевна Лев Николаевичга маслакдош бўлмади. Шундай бўлса-да, бир умр эрига муҳаббати аримади, унга сидқидилдан хизмат қилиб, сийлаб келди. Айни пайтда Лев Николаевич ҳам хотинидан у маслакдош бўлмаганлиги учун ўпкаламайди. Ион Друцэ бу фикрни қахрамонининг ички монологига жойлаган: “Соня, азизам! Қани эди, сени ёшлиқда севган туйғуларим мени ҳеч қачон тарк этмаганини билсанг. Тўғри, қирқ саккиз йил бирга яшаш давомида орамизга совуқчилик тушган пайтлар ҳам бўлди. Лекин сенга бўлган муҳаббатим мени ҳеч қачон тарк этган эмас. Маънавий ҳаётимда менга маслакдош бўлмаганинг учун мен сендан сира ҳам ўпкаламайман, зеро, ҳар кимнинг ички дунёси руҳияти билан боғлиқдир. Ички дунё эса бу – сирли олам, ҳар кимсанинг ошкор этиб бўлмас сири бўлади. Агарда ошкор этилса, у сирли олам ўз қадрини

йўқотади, демак, уни ошкор этишни талаб қилиш – бемаънилиқдир. Мен ўз ҳаёт тарзимни, қароримни ҳеч қачон ўзгартиролмаيمان, зеро, менинг фикрларим – бу менинг эрким. Эркимни эса ҳеч кимга беролмайман, уни мен ҳар қандай одам олдида ҳимоя қилишга тайёрман. Илтимос, Соня, тунда менинг қоғозларимни титкилама. Бундай бемаънилиқни бас қилмас, яъни менинг эркимга тажовуз қилиш ниятидан қайтмас экансан, мен Яснаяни тарк этаман”. Ион Друцэ Толстой уйини тарк этаётганда хотини номига ёзиб қолдирган хатдан бир парча келтиради. Бу ҳам буюк қариянинг оиласига бўлган меҳрини кўрсатиб турибди: “Мен билан ўтказган 48 йиллик ҳалол умринг учун сендан миннатдорман. Мендан нима гуноҳ ўтган бўлса кечир, мен ҳам кечирдим ҳаммасини”.

Толстой ўз ҳаёти хавф остида турган бир пайтда ҳам хотини тўғрисида қайғургани куйидаги вазиятда намоён бўлган: шериклари билан тўхтовсиз йўл юриб (чунки ҳар дақиқа қувиб етиб, уни уйга қайтариб кетишлари мумкин эди), кеч куз ёмғирида шалаббо бўлган саксон икки ёшли қария Шамордино монастирида истиқомат қилувчи синглиси олдига боради. Оғасининг қиёфасини кўриб, сингил даҳшатга тушади: “Лёвочка, бу қанақаси?! Сени кўриб қувондим. Лекин бундай аҳволда... Ахир, ҳамма ёғинг ивиб кетибди-ку, вой, ўлмасам-ей! Уйингда бирор қори ҳол бўлдим, дейман?”

– Уйда аҳвол жуда ёмон. Ортиқ чидаб бўлмайди, – Лев Николаевич титрарди. Кўзидан ёши дувиллаб келди. Бироз ўзига келгач, қўшимча қилди: – Мен уйни тарк этганимни билиб, Соня ўзини хавзага ташлаган, жонига қасд қилмоқчи бўлган; зўрға қутқариб олишибди. Хуллас, аҳвол ёмон”.

Хотинидан безиб уйдан қочган одамнинг гапи эмас бу.

Толстойнинг Яснаядан чиқиб кетганлигини шарҳлаб дунё газеталари бу ҳақда нималар ёзгани ҳам эътиборли: “Толстой йигирма саккизинчи октябрь эрта соат бешларда, ҳали қоронғи аримай Ясная Полянани тарк этди... Софья Андреевна номига қолдирган хатда у оиласи билан видолашган ва чин насроний сифатида бундан буён дабдабали ҳаёт кечири олмаслиги учун таркидунё қилишга қарор қилганлигини ёзиб қолдирган”. Яна: “Дунё ўзининг таянч нуқтасини йўқотди. Бу авлиё ўзининг Тула яқинидаги қўрғонида истиқомат қилиб турган вақтда одамлар инсоният учун ҳеч қандай қутилмаган нохуш ҳодиса рўй бермаслигига ишонч билан яшар эди. Эндиликда эса, Толстой ўз қароргоҳини тарк этгач, кишилиқ ҳамжамиятининг эртага нима бўлишига ақли етмай қолди”.

Ушбу мулоҳазалар сўнгида таъкидлаш мумкинки, Софья Андреевна ҳам, Зарифа Саидносирова ҳам ўз даврида, муайян ижтимоий шароитларда садоқатли умр йўлдоши бўлибгина қолмай, буюк адибларининг ижодий жараёнида муҳим ижобий роль ўйнаган кишилардир. Толстойнинг уйдан кетиб қолиши тўғрисида эса, аслида, ёзувчи хотинидан эмас, бойларга хос турмуш тарзидан қочиб кетган, дейиш мумкин. У халқ ичига бориб, содда яшашни ният қилган эди. Қолаверса, Ион Друцэ ёзувчининг кундалиқ ҳамда мактубларига асосланиб, мутафаккир илгари сурган таълимоти ғояларидан келиб чиқиб, Толстойнинг уйдан кетишини буюк шахс ҳаётининг мантиқий якуни, дейди, айни пайтда эса – инсоният тарихида рўй берган бурилиш сифатида талқин этган. Демак, бу ҳодиса шунчаки оилавий можаро оқибати эмас эди. Ҳар икки буюк адибни оила, аёл муҳаббати ўз бағридан қўйиб юбормаган, аксинча, балоларга балогардон нурли халқадек ўраб туришга уринган.

МАТОНАТ ТИМСОЛИ

Атоқли ўзбек театр ва кино актёри, Ўзбекистон Қаҳрамони, Халқ артисти Зикир Муҳаммаджонов (1921-2012) ҳаёти давомидасаҳнада ва кинода кўплаб образлар яратган, ўзбек саҳна санъати ривожига улкан ҳисса қўшган сиймолардандир.

3. Муҳаммаджонов саҳнадаги сермахсул фаолиятдан ташқари кўплаб санъаткорлар ҳақида кўрган-билганлари ва хотираларини қоғозга тушириб, келажак авлодга қимматли манбалар қолдиргани маълум.

Биринчи ўзбек актрисаларидан бири, Ўзбекистон халқ артисти Маъсума Қориева таваллудига бу йил 116 тўлмоқда. Шу муносабат билан куйида Зикир Муҳаммаджоновнинг ушбу актриса хусусидаги хотираларини тўлдирилган ҳолда эътиборингизга ҳавола этмоқдамиз. Мазкур хотира-эссе ўқувчиларимизга Маъсума Қориеванинг шахси, санъаткор сифатидаги қиёфаси, қалб жасорати ҳақида кенг тасаввур беради.

Ўзбекистон халқ артисти Маъсума Қориеванинг ҳақиқий исми Саъдия Низомиддинова эди. У аслида татар қизи бўлиб, ўзбеклар ичида ўсиб-улғайди ва шу тариқа ўзбек қизига айланганди. Ўтган асрнинг бошларида рус, татар ва озарбайжон театр труппалари ўлкамизга гастролга келиб, турли томошалар намойиш этарди. 1916 йилда 15 ёшли Маъсума Бокудан Тошкентга гастролга келган театр труппаси аъзолари ижросида “Лайли ва Мажнун” спектаклини томоша қилишга муваффақ бўлади. Ҳатто театр труппаси раҳбари Сидки Рухиллодан илтимос қилиб, оммавий саҳналарда иштирок ҳам этади. Шу-шу қизча саҳнага махлиё бўладию, актриса бўлиш орзуси билан яшайди. Ўзбек аёлининг саҳнага чиқиши фавқулудда ҳодиса ҳисобланарди. Ана шу шароитда чўчимай, довюраклик билан саҳнага отилган хотин-қизлардан бири Маъсума Қориевадир.

Ўша йиллари тараққиёт йўлига тушган, ўзларини “жадид” деб номлаган ёшлардан бир нечтаси театр тузиш пайида бўладилар. Чор Россиясининг Тошкентдаги генерал-губернаторига совғалар тақдим этиб, “Лайли ва Мажнун” спектаклини кўйишга рухсат сўрайдилар. Айёр генерал-губернатор совғаларни мумкинлик билан қабул қилади-ю ҳал этишни бошидан соқит қилиб, Петербурдан рухсат олиб келишларига рухсат бергандай бўлди. Бундай узоқ сафарга бориб, бюрократ амалдорлар эшикларини кокиб, олти ойдан сўнг, спектаклни фақат бир мартагина кўрсатишга ижозат олиб қайтадилар. Гарчи бир марта бўлса ҳам улар завқ-шавқ билан ишга киришадилар. Аммо шарият аёл кишининг саҳнага чиқишига монелик қиларди.

Маъсума Қориева тошбўронга тайёр турган ҳолда роль ижро этишга киришади. Бошқа аёл ролларини эркаклар ижро этишга мажбур бўлган эди. Спектакль шу қадар муваффақият билан чиққан эдики, бир марта ижро этиб кифояланишга ҳеч ким рози бўлолмасди. Ниҳоят, пьесани

русчага таржима қилиб, яна амалдорлар эшигига югуришди. Хуллас, ҳар сафар спектакль қўйилмоқчи бўлар экан, албатта, шундай тўқнашувга дуч келишлари аниқ эди.

Маъсуманоним Маннон Уйғур раҳбарлигида Тошкентда ташкил этилган ўзбек театр труппасида қабул қилинади. Труппа актёрларидан бири, Ўзбекистон халқ артисти Сайфи Олимов М.Қориевани эслаб шундай дейди: “Дастлабки йилларда труппада аёллардан ёлғиз унинг ўзи ишлаган. Ташвиқот поездида шаҳарма-шаҳар кезган. У табиати билан санъат фидойиси эди. Шунинг учун ҳам ҳаммиша одамлар ичида бўлар, халққа хизмат қилгиси келарди”.

Ўзбек театри труппаси раҳбари Маннон Уйғур Маъсумандаги талантни кўриб, унга ҳаммиша ёрдамлашган ва деярли ҳаммиша бош роллар ижросини ишониб топширган. Шу тариқа у Ғ.Зафарийнинг “Ҳалима”, Чўлпоннинг “Ёрқиной”, У.Ҳожибековнинг “Аршин мол олон”, Ф.Шиллернинг “Макр ва муҳаббат”, Ҳ.Жовиднинг “Шайх Санъон”, Хуршиднинг “Лайли ва Мажнун” пьесаларида Ҳалима, Ёрқиной, Гулчеҳра, Луиза, Хумор ва Лайли ролларини маҳорат билан ижро этиб, эл-юртга танила борди. У лирик ролларни қиёмига етказиб, томошабинларга тақдим этган.

30-йилларга келиб, М.Қориева ўз талантини, санъаткорлик кудратини А.Файконинг “Портфелли киши” (Буви), Н.Погодиннинг “Менинг дўстим” (Ксения), М.Горькийнинг “Егор Булычев ва бошқалар” (Варвара) асарларида синаб кўришга жазм этади. Мазкур асарлардаги бир-биридан тубдан фарқ қилувчи учала образ унинг ижросида янада тиниклашади ва сайқал топади. Халқимизнинг сеvimли санъаткори Сора Эшонтўраева ўша йилларни хотирлаб, шундай дейди: “Мен М.Қориевани устозим деб биламан, менинг саҳнага чиқишимда унинг жуда катта хизмати бор. Шунингдек, қатор образлар яратишимда ҳам ҳаммиша унга суянардим. “Портфелли киши” спектаклида мен Гого ролини, Қориева эса менинг бувим ролини ижро этди!”.

Актриса “Гамлет” фожиасидаги шахзоданинг онаси – Гертруда образини яратиш учун кўп йиллар мобайнида тайёргарлик кўрди. Сўзларни қайта-қайта ёд олди, тинимсиз изланди. Оқибатда Шекспир трагедиясидаги ушбу Гертруда образи ишқда эҳтиросли, айна пайтда фарзанди Гамлетга ғамхўр ва меҳрибон аёл сифатида саҳнада намоён бўлади. Айниқса, асарнинг сўнгги кўринишларидаги Гертруданинг ўзини ўғли олдида гуноҳкор сезиши томошабинда бу образга нисбатан хайрихоҳлик тўйғусини уйғотади. Бу образни М.Қориевадан ташқари кўплаб актрисалар, хусусан, унинг шогирдлари ҳам ижро этдилар.

Мени театрда ишга қабул қилишган йиллари замон алғов-далғов эди. Ҳар куни кимнингдир яқин кишиси ҳибсга олингани ҳақида хабар топардик. Актёрларимиз бир-бирлари билан кўришганларида секингина: “Тинчликми?” деб сўраб қўйишарди. Жамоа аъзолари айниқса, Маннон Уйғурдан хавотирланар, у киши театрда кириб келиши билан ҳамма “Худога шукр” дегандай қувониб кетишарди. Чунки у кишининг сафдошлари аллақачон ҳибсга олинган эди. Биз машҳур ёзувчи, драматург, театрнинг директори Зиё Саиднинг қамалиши Маннон Уйғур тақдирига таъсир этади, деб ўйлардик. Оғанинг бўлаётган воқеалардан ич-ичидан қайғураётгани сезилиб турарди. Ҳар куни театрда кириб келиши билан биз – ёшлар Оға ҳузурига кирар эканмиз, сочларидаги оқларнинг кўпаётганини кўриб, юрагимиз эзиларди. Оғанинг бу қайғулардан бели букчайиб кетгани. Ҳатто бир куни саҳнага қўлтиқлаб олиб чиққанимиз эсимда.

Бир куни эндигина репетицияни бошламоқчи бўлиб турган эдик, Маъсума Қориева тўғри Оға хузурига келдию, ўзини унинг бағрига ташлади. Маълум бўлдики, у кишининг ҳам бошига ташвиш тушган. Унинг турмуш ўртоғи, ўша замоннинг маърифатпарварларидан бўлиб, катта идоралардан бирида раҳбарлик лавозимида ишларди. Масъума Қориева ўзини бироз тутгач, Босит Қориевни ҳам кечаси олиб кетишганини айтди. Маннон Уйғур бироз сукутдан кейин М.Қориевнинг елкасига кўл қўйиб, “дадил бўл” ишорасини қилдилар. Ҳа, ўша йиллари бирор нарса деб ҳамдардлик қилиш ҳам хавфли эди. Артист Муҳсин Ҳамидов бир ёзувчи қамалганида “нотўғри” деб юборгани учун бир неча кун сўроқ берганини ҳаммамиз билардик. Қамалган кишининг оиласи, бола-чақаси, ҳатто яқин таниш-билишларининг ҳам аҳволи танг эди. Айниқса, оила аъзолари кўп нарсадан четлатиларди. Ана шундай фожиа Маъсума Қориевнинг ҳам бошига тушди. Ижодкор учун ижоддан четлатилиш барчасидан ҳам мудҳишдир.

1939 йил Ҳамза Ҳакимзода Ниёзий вафотига ўн йил тўлиши муносабати билан унинг “Бой ила хизматчи” пьесаси Комил Яшин таҳрири билан қайтадан саҳналаштирилаётган бўлди. Асарни талқин этиш машҳур режиссёр Ятим Бобожоновга юклатилди. Пьесада роллар ниҳоятда кўп бўлиб, ҳар бири алоҳида сайқал билан тасвирланган. Актёрлар шундай пьесаларда образ яратишни орзу қиладилар. Айниқса, аёллар образи шу қадар кўп эдики, бундан театр жамоаси хотин-қизлари мамнун бўлган эдилар. Роль тақсимогида М.Қориевнинг номи чиқмади. Бунга фақат актриса эмас, балки ҳамма хайрон бўлди. Чунки у киши ижро этиши мумкин бўлган роллар кўп эди. Бунда театр раҳбарларининг, айниқса, Ятим Бобожоновнинг айби йўқ эканлиги маълум бўлса-да, Маъсума Қориевадан сабабини сўрашганида, у елкасини қисиб қўйди. Демак, актриса шубҳа остига олинган.

1939 йили Катта Фарғона каналига бутун санъат жамоалари қатори Миллий театр жамоаси ҳам отланди. Аммо борадиганлар рўйхатида М.Қориевнинг номи яна чиқмади. Демак, у кишини четлаштириш ҳақида буйруқ берилган. Сафардан қайтишимиз билан театр жамоасининг бир неча ёшлари у кишидан хабар олгани уйларига бордик. Маъсума опа ҳар сафаргидек эндигина ўша идора эшикларидан қайтган экан. Икки ўғиллари бизни кутиб олди. Маъсума опа эшикдан кириб, бизни бағирларига босди. Шу бир ой ичида инсоннинг бу қадар ўзгариб кетиши мумкинлигини Маъсума Қориева мисолида биринчи бор кўрган эдим.

Айтишларича, ҳали бирор марта эрлари билан учрашишга рухсат берилмаган. Ҳатто, хат олиш ҳам таъқиқланган. Уларга сиёсий маҳбус деб қаралар, “халқ душмани”га чиқаришган эди. Маъсума опанинг айтишларича, ўғилларига таъна тошлари отилавериб, улар мактабдан совий бошлабди. У киши ҳамма нарсага дош берса ҳам, болаларининг ҳақоратланишига чидай олмасди. Ота-она бу икки ўғилни жуда катта орзулар билан вояга етказишни ният қилишганди. Хуллас, болалар ҳам мактабга бормаи қўйишди.

Шундай кунларнинг бирида театримизга Москвадан Николай Владимирович Ладиган келиб, бош режиссёр бўлди. Маннон Уйғур бош режиссёрлик лавозимидан навбатчи режиссёрликка ўтказилди.

40-йилларда “Отелло”ни саҳналаштириш театр жамоасининг катта орзуси эди. Маннон Уйғур Гафур Гулом билан бирга асар таржимасини тайёрлаб юрар эди. Н.В.Ладиган бадиий раҳбар бўлгандан сўнг, бу асарни саҳналаштиришни ўз қўлига олди.

Роль тақсимогида Маъсума Қориева яна ижрочиликдан четлатилганига қарамай, Маннон Уйғур Эмилия ролини унга беришни Ладигандан илти-

мос қилди. Хуллас, жамоанинг катъийлигимиз ё Маннон Уйғур ташаббуси биланми, бу ролга учинчи ижрочи сифатида Маъсума Қориева тасдиқланди. Иш бошланди. Аммо сафдошлар Тошхон Султонова, Зайнаб Садриевалар Эмилияни Маъсума Қориева ижро этишига имконият яратиб беришга интилишди, шу билан бироз бўлса-да руҳан кўллаб-қувватлашга ҳаракат қилишди. Ладигин ҳам жамоанинг ташаббусига қаршилик қилолмади. Шундай қилиб, асосий репетицияда Маъсума Қориева қатнашди. Бу актрисага анча руҳ бағишлагандек бўлди.

Ижод қизиқ нарса. Роль ёқиб, унга берилиб қолсанг, бутун фикр-зикринг ўша билан банд бўлиб, шахсий қайғуларинг бироз бўлса ҳам чекинади. Маъсума Қориева ҳам шундай бўлди. Ҳатто, у киши театрда ётиб қолар эди. Мен шу спектаклда ёрдамчи режиссёр бўлиб ишлаганимдан ва доим театрда бўлганим учун унинг ҳолидан хабар олиб турардим. Қачон қарамай, ўз хонасига кириб олиб, ўша роль билан шуғулланар эди.

Ниҳоят, “Отелло” сахна юзини кўриб, катта доврўқ қозонди. Отеллодан тортиб, бошқа ҳамма роллар шу қадар қиёмига етган эдики, бу ҳақда матбуотда ҳам Отелло, Дездемона ва Яго роллари қаторида Маъсума Қориева ижро этган Эмилия роли алоҳида тилга олинди. Бу ҳол актрисанинг руҳига руҳ бағишлаб, уни анча тетиклаштирди. Худди шу кунларда уруш бошлангани ҳақида хабар тарқалгач, “Отелло” спектаклидан чиққан Маъсума Қориева алланималарни ўйлаб хаёлга толди. Эртасига маълум бўлдики, у икки ўғлини фронтга жўнатсам, отаси туфайли отилган таъна тошларидан қутилар, деб ўйлаган. Болалар ҳам онанинг шу таклифини кутиб тургандек урушга отланган. Икки ўғилни ҳарбий комиссарликка етаклаб олиб борган бу аёл яна бир калтакка дуч келди. Яъни, “халқ душмани”нинг ўғиллари фронтнинг фақат “штрафной” батальонига олиниши мумкин экан. Ўғиллар бунга ҳам рози эканликларини билдиришди.

Маъсума Қориеванинг эски ғамлари яна янгилангандек бўлди. Энди нафақат эрининг ташвишлари, балки икки ўғилнинг ташвиши билан ҳам сочлари оқара бошлади. Биз бир неча бор бориб, у кишини уйдан тополмасдик. Энди опанинг ўз уйига киришга ҳам унинг юраги бетламай қолган, хонадони ҳувиллаб қолган эди. Маъсума Қориева кўрпа-тўшагини олиб келиб, театрда истиқомат қиладиган бўлди. Театр жамоаси у бирон иш билан оввора бўлса, қайғулари камаяр, деган умидда қасаба уюшмаси ишини унга топширишни мўлжаллади.

Партия ташкилотининг котиби Маъсума Қориеванинг раис бўлишига қаттиқ қаршилик кўрсатди. Аммо театр жамоаси ҳам оёқ тираб туриб олди. Бирлашган кўпчиликнинг кучи сезилди. Маъсума Қориева қийинчилик йилларида маҳаллий қўмита раиси бўлиб, жамоага онахонлик қилди. Артистлар турмуши жуда оғир бўлган бир пайтда уларнинг иқтисодий аҳволини яхшилашга бел боғлади.

Маъсума Қориева қаерлардандир сўраб, илтимос қилиб бўлса ҳам, озиқ-овқат ундириб келиб, театрда ҳар куни бир маҳал иссиқ овқат ташкил қилгани эсимизда. Худди шу йилларда иқтисодни ниҳоят яхши тушунадиган, актёрларга ғамхўр Собир Азизов театрга директор эди. Улар биргалашиб жамоага кўп манфаатлар келтиришган. Хусусан, Қорасарой кўчасидаги катта боғ олинди. Озиқ-овқатлар бериладиган дўкон очилди.

Бир қизиқ воқеани айтиб берай. Ўша йиллари Америкадан келтирилган тухум уни бўлар эди. М.Қориева ўша ундан икки қопини қаердандир ундириб келди-да, кейин тухум унини мол гўштига алмаштирди. Гўштни

эса тирик молга алмаштириб, актёрларга таркатади. Маъсума Қориеванинг ғамхўрлигидан, тадбиркорлигидан йигирмата сигир театр ҳовлисига боғлаб қўйилганини ўзим кўрганман. Бунинг тақсимооти қандай бўлгани ҳам қизик. Оиласи катталар рўйхатга олиниб, ноҳақлик бўлмасин деб, чек ташлашга қарор қилишди. Ана шундай қилиб, йигирмага яқин актёримизнинг хо-надонига сигир-бузоқ боғланган эди. Маъсума Қориева ўзлари истамаган ҳолда рўйхатга киритилган бўлсалар ҳам, у кишига чек чиққач, сигирни Азим ака деган кўп болали сахна ишчисига бериб юборади.

Қорасарой кўчасидаги театр жамоаси учун ажратилган боғда биз – ёшлар деярли ҳар куни бориб ишлардик. Опа бизни меҳрибонлиги, яхши сўзлари билан меҳнатга рағбатлантирарди. Экилган картошка ҳосили ҳаммага ба-робар тақсимланарди. Кунлар совиб қолганига қарамай, М.Қориева ҳосил йиғиб олингунча боғда истиқомат қиладиган бўлди. Кунларнинг бирида борсак, ўртада олов ёниб турибдию опа оловга тикилганча хаёлга толган. Жамоадан кўпчилик ўзига тегишли картошкаларни олиб кетган, устига исм ёзиғлик бир неча халтада кимларнингдир картошкаси турар эди. Биз опанинг ёнига келиб ўтириб, ҳол-аҳвол сўраган бўлдик. У киши ҳамон узоққа назар ташлаб, алланимани ўйлаётгани сезилиб турарди. Бирдан ўринларидан туриб “Энди Москвага бормасам бўлмайди”, дедилар. Турмуш ўртоғи, ўғилларидан дом-дарак йўқ эди.

Хуллас, Маъсума Қориева ҳақиқат қидириб, Москвага жўнаган эди. Минг афсуски, кўп ўтмай, ўзларининг ҳаётдан кўз юмганлиги ҳақида шум хабар етиб келди. Биз бунинг сабабини аввал шундай ўйладик, кишининг севинчдан ҳам юраги ёрилиши мумкин-ку! Йўқ, аксинча бўлган экан. Эр-лари отилган, ўғилларининг иккаласи ҳам ҳалок бўлган экан. Бу даҳшатли қайғу ўзи ҳилвиллаб турган юракни тўхтатиб қўйган экан...

Шу тариха меҳрибон она, ажойиб актрисадан айрилдик. Воқеадан хабар топишимиз билан театр директори Собир Азизов Москвага жўнади. Унинг Москвада бир неча кун қолиб кетиши бизни яна ташвишлантира бошлади. Маълум бўлишича, жасадни самолётга олмаган, поездда ноқулай бўлган. Натижада жасадни куйдиришга қарор қилинган. Шундай қилиб, ажойиб қалбли она, ўзбек халқининг катта актрисаси кул қилиниб, кичик бир идишда келтирилди. Биз мотам маросимини тўрт кишининг ҳалокатига бағишладик. Уларнинг бирортаси ҳам ўз ажали билан ўлмаган эди. Тўрт кишига бир қабр қилдириб, ўша идишдаги хокни қўйиб, қабр тепасига тўртгаласининг исмини ёздирдик. Ҳамон уни “рамзий қабрлар” сифатида зиёрат қилиб турамыз.

Шундай саховатли қалб эгаси, ёшларнинг онахони ва устози, тажрибали актрисанинг 43 ёшида вафот этганини эсласам, кўзларимдан ёш қўйилиб, ўзимни қўярга жой тополмай қоламан. М.Қориева орамиздан кетган бўлса-да, унинг номи ҳамшиша барҳаёт. У бошлаб берган санъатни дастлаб Назира Алиева, Тошхон Султонова, Замира Ҳидоятова, Зайнаб Садриева, Холида Хўжаева ва Суйди Сотбодиевалар, кейинчалик Яйра Абдуллаева, Эркили Маликбоева, Ирода Алиева, Лола Бадалова, Рихси Иброхимова, Гулчехра Жамилова, Ойдин Норбоева, Тўти Юсуповалар давом эттирдилар. Бугун парвоз қиладиган сахна қалдирғочларини кўриб, улар учун йўл очиб берган илқ қалдирғочлардан бири – Маъсума Қориева хотирасини ифтихор билан ёдга оламиз.

*Зикир МУҲАММАДЖОНОВ,
Ўзбекистон Қаҳрамони*

Барзу АБДУРАЗЗОҚОВ

САҲНА ОРТИГА ЎТИБ... ЙИҒЛАГИМ КЕЛАДИ

Атоқли режиссёр, Тоҷикистон Республикасида хизмат кўрсатган маданият арбоби, қатор халқаро мукофотлар совриндори Барзу Абдураззоқов 1959 йилда Тоҷикистон халқ артистлари Ҳабибулла Абдураззоқов ва Фотима Фуломовалар оиласида таваллуд топган.

1980 йилда Мирзо Турсунзода номидаги Тоҷикистон давлат санъат институтининг режиссёрлик бўлимини тугатган. 1987 йилда А.В.Луначарский номидаги Москва давлат театр санъати институтини тамомлаган. У турли йилларда Т.Уильямснинг “Шиша жонивор”, Ж.Ануйнинг “Антигона”, В.Шекспирнинг “Отелло”, К.Гоццининг “Бахтли гадолар”, “Қарга”, Мольернинг “Зўраки табиб”, “Дон Жуан”, “Скапеннинг найранглари”, “Тартюф”, Т.Уайлдернинг “Бизнинг шаҳарча”, Т.Зулфиқоровнинг “Капалак туши”, “Дарвешнинг муҳаббати, донишмандлиги ва туши”, Эдуардо де Филиппонинг “Шарпалар”, Ч.Айтматовнинг “Кунда”, “Манқурт. Абадий қул”, А.Чеховнинг “Уч опа-сингил”, С.Мрожекнинг “Муҳожирлар”, Т.Жўжан ўғлининг “Кўчки” каби кўплаб асарларни саҳналаштирган.

Режиссёр ўз ватанидан ташқари Ўзбекистон, Қозоғистон, Қирғизистон, Россия, Франция театрларида спектакллар қўйган. Жумладан, 1996 йилда Аброр Ҳидоятлов номидаги драма (ҳозирги Ўзбекистон давлат драма) театрида Шекспирнинг “Отелло” фожиасини ўзига хос талқинда саҳналаштирган.

Барзу Абдураззоқовнинг “Макка сари олис йўл” номли пьесалари тўплами чоп этилган. Бугунги кунда Қозоғистоннинг Олма-ота шаҳридаги Байтен Омаров номидаги “Жас саҳна” театрининг бадиий раҳбари сифатида фаолият юритмоқда.

Яқинда Барзу Абдураззоқовнинг пойтахтимизга ижодий таширифидан фойдаланиб, режиссёрни суҳбатга тортдик.

– Театр санъатининг шундай сирлари борки, уни ким қай нигоҳда илғаса, шундай қабул қилади. Уни яратувчи ижодкорлар, айниқса, режиссёр учун театрнинг маъноси ўзгачароқ. Барзу ака, сиз учун театр, репетиция нима? Режиссёрлик касбининг моҳияти нимадан иборат ўзи?

– Саволингизга босқичма-босқич жавоб берсам. Мен устоз эмас, балки иш жараёнида атрофимдагилар билан фикр алмашувчи суҳбатдошман, холос. Мен ҳар доим эрталаб туриб, нима учун театрга боришимни аниқ айтиб бера олмайман. Бу саволга жуда кўп марта жавоб излаганман. Театр шундай ягона жойки, у ерда ўзимни эркин ҳис қиламан, оғриқларимга,

дардларимга даво топаман. Хатти-ҳаракатларимни таҳлил қиламан, таҳликали хаёллар, турмушнинг майда-чуйда, икир-чикирлари мени тарк этади. Театрда чеккан азобу заҳматларим бироз орқага чекингандек бўлади. Мен театрда доимо ўзимни Худо паноҳида юргандек, манманлигимдан ўзимни ўзим ҳимоя қилаётгандек ҳис этаман. У ерда “Кимман? Нимаман? Нима учун яшайман?”, деган сўроқларимларга жавоб топгандек бўламан. Эҳтимол, бу “Худо инсон қалбини қандай яратган?” деган саволга жавоб топмоқ учун қилинаётган ҳаракатдир...

Репетиция нималигини ханузгача билмайман... У, назаримда, шунчаки содир бўлади. Нима учун репетициядаги жараёнлар шундай кечишини англолмайман. Бу ҳам Яратганнинг сир-синоати бўлса керак... Репетиция пайтидаги ўзлигимни қидириш жараёнида эркинлик ҳис этаман. Бу худди минг тонна тупрокни кавлаб, бир грамм уран топишдек гап. Излаган нарсангни топмагунингча барча мавзуларни ўрганиб чиқасан, актёрлар билан изланасан, уларнинг фикрини ўрганасан, ўз фикрингни уларнинг фикри, хатти-ҳаракати билан таққослайсан. Режиссёр спектаклни ўзгартиради, деган гап катта хатодир. Аксинча, спектакль режиссёрни ўзгартиради. Режиссёр ихтирочи эмас. Худо инсон қалбини кашф этиб бўлган. Режиссёр инсон қалбини тушунишга ҳамда тушунганини ифода этишга ҳаракат қилади, холос. Режиссёрлик ишини Сизиф чеккан машаққатга ўхшатаман. Уфққа қараб кетаверасан, кетаверасан, манзилинг кўринмайди, йўлнинг эса поёни йўқ.

– Сўхбатларингизнинг бирида айтган “Мен театрни севиш билан бир қаторда ундан нафратланаман”, деган фикрингиз мени ўйга толдирди. Муҳаббат билан нафратнинг ораси бир қадам. Бироқ, бу ҳисларнинг бир-бирини пайдо қилиши қандай содир бўлади ва бунга сабаб не?

– Актёрлар оиласида туғилиб, актёрлар топган нонни еб камол топар экансан, театр синоатлари парда ортидан хонадонингга кириб келади. Ютган бир бурда нонинг, чой-сувингнинг талхини ҳис қиласан. Актёрнинг топган нонидан кўз ёшнинг таъми ва заҳматли меҳнат бўлгани учун бироз қон ҳиди келади. Уни тез ва осон юта олмайсан. Театрни маккор аёлга ўхшатаман. Уни бир вақтнинг ўзида ҳам севасан, ҳам нафратланасан. Нафратланасану “театрга муҳаббатим чексиз”, деб айтасан. Успиринлик даврингдагина! “Мен театрни севаман ва у менинг борлигим!”, дея оласан. Театрда чинакам яшай бошлаганингда, унинг манфий ва мусбат қутбларини, қайғу ва шодликнинг ягона нуқтага туташганлигини тушунасан. Эзгулик ва ёвузлик бирлашиб, учинчи бир қатламни юзага келтиришини англайсан. Сен ҳаётнинг бир қанча оҳанги устида эмас, бутун аккорд – туйғулар уйғунлиги устида иш олиб борасан. Биргина нота устида эмас, бутун бошли симфония устида тер тўкасан. Аввал нота, сўнг унинг қисмларини тўплаб, ўзингнинг ягона мусиқангни яратасан. Агар мен театрни севмайман десам, ишонманг. Театрни севаман, десам ҳам ишонмаганлигингиз маъқул. Амалга оширган ишларимнинг барини шу қарама-қарши кучларни бир-бирига бирлаштириш орқали қилганман. Бир-бирига зид икки нарса туташини орқали учинчи нарса бунёд бўлади, шундагина натижага эришилади. Бу дунё фақат поклик асосига қурилган эмас. Мусбатнинг ёнида ҳар доим манфийлик юради, улар ажралмасдир. Фақат Яратгувчигина мутлақ покиза ҳисобланади.

Отелло Дездемонани қанчалик севишини билмаймиз. Бироқ, унда кўрқув кучлими ёки муҳаббат? У Дездемонани севишига асосий сабаб, балки уни илк бора Дездемона севиб қолганидир?! Билмайман. Эҳтимол, биз театрда бирлаштириб бўлмайдиган туйғуларни босқичма-босқич бирлаштирамиз. Нур ва соялар ўйинида яшин тезлигидаги чакмоқни бир он ҳис этамиз, кўрамиз ва учинчи нарсанинг пайдо бўлишига гувоҳ бўламиз. Мана шу бир он инсон руҳиятини поклашга хизмат қилади. Театр калбнинг туб-тубидаги туйғуларни уйғотиб юборади.

Режиссёр сахна асарининг сир-синаотини очмагунича, Фарходнинг муҳаббати қандай пайдо бўлгани, Яго Отеллони қандай маҳв этганини билдим, дея олмайди. У “нима учун бундай бўлди?”, “нима учун воқеа бунақасига айланиб кетди?” деган саволларга жавоб топгачгина сахна асари пайдо бўлади. Режиссёр буларни олдиндан кўра олиши шарт. Шу пайт сенинг қарашларинг вақт ва масофа билмайди. Тарихга юқоридан пастга қарагандек, назар ташлайсан. Шундагина томошабин эътиборини торта оладиган спектакль ярата оласан.

Репетиция мана шу хатти-ҳаракатлар кўламини ушлаб қолиш учун керак. Мен режиссёрнинг репетициядаги фаолиятини катта муаммолар ечимини мустаҳкам алоқалар ўрнатиш орқали ҳал қилувчи “Клянёр фаолияти”га ўхшатаман. Энг майда протонларни бирлаштириб, ундан улкан бир нарса яратишинг шарт. Бундай пайтда ўзлигингни йўқотиб қўйиб, атрофингдигиларга нисбатан бефарқ бўлиб қоласан. Хаёлотинг мевасида ақл бовар қилмас ходисалар пайдо бўлади.

Миллион, миллиард нарсаларни яратган Худо уларнинг ҳар заррасида бор, бироқ, у нарсалар У эмас. Алишер Навоийнинг “Муножот”ида айтилганидек,

*Ҳар нечаким, ташибеҳ қилинса, ўхшамассен,
Яхши боқилса, ул сендурур сен ул эмассен!*

Худо минг-минг хусусиятларни бирлаштириб, қандайдир мўъжизавий нарса пайдо қилади ва инсонларни ҳайратга солади. Шунинг учун ҳам мен билан ишловчи режиссёр ёрдамчилари, рассомлар худди мен каби эртага нима устида ишлашини билишмайди.

– Ижодкор халқи ҳаётга, атроф-муҳитда кечаётган воқеа-ходисаларга ўзгачароқ муносабатда бўлади. Инсониятнинг бораётган йўли, келажаги ҳақида тафаккур қилади. Шунга кўра ортиқроқ изтироб ҳам чека билади. Бугунги дунё, замон манзараси ҳақидаги фикрларингиз қандай? Сизни кўпроқ нималар таҳликага солади?

– Биласизми, агар инсонлар Оксфорд, Йель каби нуфузли университетларни тугатган бўлсаю, лекин ўзларини манқуртдек тутса – энг катта фожиа шунда. Бу жамият учун хавфлидир. Манқуртлик радиацияга ўхшайди. Ундан нурланиб, касал бўлиб қолганлигингиз ҳамда ўзгарганингизни сезмай қоласиз. Биринчи ўринда нимага эътибор бериш керак дейишса, мен, авваламбор, таълим ва маорифга, сўнг маданиятга диққатни қаратардим. Чунки мамлакат тараққиёти, унинг иқтисоди ва ҳатто қуролли кучларининг салоҳияти ҳам мана шу йўналишларга боғлиқ. Мен ҳар доим атрофдаги инсонлар, воқеа-ходисаларга нисбатан бефарқ инсонлардан кўрқаман... Қулай шароитларга эга данғиллама уй, охири русумдаги машина сизнинг ғурур ва ор-номусингиздан юқори тура олмайди. Ҳаётда мен учун энг муҳим нарса ор-номус ва ижодий ғурурим ҳисобланади. Инсоннинг

бойлиги унинг шаънидир. Худони четдан қидириш керак эмас, у бизнинг ичимиздадир. Худо мени яратдим, демак, унинг мен орқали бажарадиган қандайдир режаси бор. Ўзимни намоён этиш, атрофдагиларга таъсир қилиш орқали яратганнинг режаси амалга ошади. Ҳар сафар сахна пардаси туширилгач, Худонинг ЎЗИ олдимга бир даста гул билан келиб, мени қутлашни, жаннатдаги қайсидир боғида мен билан ёнма-ён ўтириб, у ерда абадий қолишимни айтишини доимо хаёл қиламан.

– Актёрлик ва режиссёрлик санъати. Уларнинг ҳеч бири иккинчисиз юзага чиқмайди. Бироқ репетиция жараёнида режиссёр актёрлар устидан ҳукмфармога айланади. Сизнинг режиссёр-актёр муносабати тўғрисида фикрингиз қандай?

– Қадимги Юнонистон психологиясини ўқиган шахс сифатида тақдири азалга ишонаман. Ҳар бир инсон Худо томонидан ўзига хос фазилат билан яратилган бўлиб, унга танлаши учун сон-саноксиз йўллар ато қилинган. Танлаш имкони эса инсоннинг ўзида қолган. Инсоннинг хатти-ҳаракати унинг ички маданияти ҳамда маънавиятини кўрсатади. Буни биргина хуштакни қайси оҳангга чалишидан ёки эшик табақасини очишидан ҳам билиб олса бўлади. Бу дунёда ҳар бир хатти-ҳаракат учун келажакда жавобгарлик борлигини эсдан чиқармаган маъқул. Энг ёмон нарса инсоннинг руҳини синдиришдир. Умуртқа поғонаси синган инсон қаддини тик кўтариб юра олмаганидек, руҳан чўктирилган инсоннинг ҳам ўзини тиклаши қийин бўлади. Актёр қаҳрамонини образ даражасига чиқариши учун тинимсиз ўқиши, изланиши, ҳаётни кузатиши керак. Актёрнинг қалби унумдор тупроққа ўхшаши лозим. Режиссёр у ерга уруғ қадар экан, унинг бақувват дарахтга айланиши ёки қовжираб қолиши ўша “тупроқнинг унумдорлиги”га, яъни, актёрнинг ўзига боғлиқ бўлиб қолаверади. Актёр қилаётган ишининг нималигини тушунсагина, томошабинга ғояни етказиб бера олади. Спектакль режиссёр ва актёр учун сирли қонун-қоидаларга асосланган формула эмас, ўзаро очиқ мулоқот жараёни.

– Сахна санъати шундай соҳаки, уни ижодкорлардан ташқари яна бир муҳим куч – томошабинларсиз тасаввур этиб бўлмайди. Бутун шурурингиз билан ижод қиласиз, бор кучингизни спектаклга сарфлайсизу бироқ уни халқ қабул қилмайди. Бундай ҳолатлар содир бўлганида хаёлингиздан нималар ўтади?

– Режиссёр нима кўйишини белгилайди-ю бироқ қандай кўйишини белгиламайди. У бундай қила олмайди. Пьесани илк ўқиганидаёқ “Буни мен сахналаштираман!” дейди-ю, кейинги вазиятда эса унинг онг остида ахборот қайта ишланади. Ички овозим “Бу асар сеники! Қабул қилинди!”, деб садо беради ва мен театрга келиб, спектакль устида ишлай бошлайман... Мен ҳар доим фикран юқори турадиган асарни танлашни яхши кўраман. Чунки бу асарни ўрганиб, моҳиятига етиш – чўққига чиқишдек гап. Қандайдир тепаликка чиқиб, кулашдан кўра, тоғдан кулаш завқли ҳамда ёқимлидир. Эътибор берганмисиз, нўшхўрлар – “турманлар” майни дарров ичиб юбормайди. Аввал тўйиб ҳидлайди, сўнг бир-икки томчи сипқоради, ҳид ва таъм бирлиги уйғунлашгандагина лаззат ҳис этилади.

Спектаклларим менинг кундалик дафтарим ҳисобланади. Мен, “бу тўғри, бу нотўғри” дея олмайман. Чунки, бу қарашларим, тафаккуримдан келиб чиққан. Ҳаётий тажрибамдан келиб чиққан ҳолда севги, дўстлик, аёллар, болалар, табиатга нисбатан ўз муносабатимни белгилайман. Томошабин мени фикрларим учун тошбўрон қилиши мумкин. Бундан

кўрқмайман. Мен учун кадрли бўлган спектаклларим бор, аммо уларни томошабин севиб томоша қилмайди. Ўзим ёқтирмайдиган, лекин томошабин илиқ қабул қилган спектаклларим ҳам бор. Бу албатта менга жуда оғир ботади. Ахир унда томошабинга маънавий озуқа берадиган даражада кўп куч сарфланган. Муқояса қиладиган бўлсак, саримсоқпиёз ва “сникерс” шоколадидек гап. Саримсоқнинг фойдали эканлигини ҳамма билади, бироқ таъми ширинлиги учун “сникерс”ни танлашади. Мен севадиган спектаклларимга томошабин кам келади. Шундай пайтларда сахна ортига ўтиб... йиғлагим келади.

– Бугунги кунда томошабин масаласи театр соҳасининг муаммоли жиҳатларидан биридир. Ё дид нуқтаи назаридан томошабин ўзгарди ё театр ўзгара олмаяпти. Уларни театрга қайтариш учун нималар қилиш керак, деб ўйлайсиз?

– Қийин савол бердингиз. Тасаввур қилинг, ҳар куни тушлик қилиш учун бирор ошхонага борамиз. Қаҳвахонага кириб боришимиз билан барча жойлар банд бўлади. Қаҳвахонадагилар хўрандаларга ҳеч нарса ваъда қилишмайди, бироқ одамлар овқатланишга бўлган эҳтиёжларини қондириш учун кафега келишади. Нега? Чунки, у ерда мазали таомлар тайёрлашади, самимий кутиб олишади, ҳамма ёқ озода, “лаббай” деб туришади. Талаб ва таклиф қонунига қатъий амал қилинади. Аҳамият бераяпсизми...

Театрдагиларнинг маҳсулоти нима? Бу – бизнинг тафаккуримиз, дунёқарашимиз, ўз касбимизни мукамал, профессионал даражада билишимиз ва томошабиннинг бизга ишончи. Томошабин маънавий эҳтиёжини қондириш учун санъат аҳлига ишониб, чипта сотиб олиб, театрга ташриф буюради. Биз томошабинни ҳурмат қилмай кўйганимиз учун ҳам, у бизни ҳурмат қилмай кўйди. Меҳрга меҳр, муҳаббатга муҳаббат билан жавоб қайтарилади. Агар томошабин спектаклимизга келмаса, демак, сахнадаги қайсидир хатти-ҳаракатимизни нотўғри бажараяпмиз. Томошабинни ишонтира олмаяпмиз. Томошабин камчилигинингизни пайқаяптими, демак, бу театрни яхши деб бўлмайди. Залда олти юзта томошабин сизни кузатаяпти дегани бу – олти юзта инсон камчилигинингизни кўриб турибди, дегани.

Томошабин телевидение, интернет орқали ўзи учун керакли санъат асарларини топиб кўра олади. Сахнада эса фақат рост гапириш, чинакам ижод қилиш билангина уларнинг қалбидан жой олиш мумкин.

Нигора УМАРОВА
суҳбатлашди

ОТТО БРАМ: ИСЁНДАН ИНҚИЛОБГАЧА

“Янги санъат бу – айна кунда содир бўлаётган, табиату жамиятнинг ажралмас узвига айланган ҳодисадир, у доимо янги ҳаёт ва замонни акс эттиради, тараннум этади. Пировардида эса ҳақиқат юзага чиқади. Назаримда, ҳақиқат объектив тушунча эмас, балки эркин руҳиятни куйловчи, борлиқни ҳеч қандай пардозсиз, борича тасвирловчи, жуда нозик ва чуқур моҳиятга эга индивидуал атамадир. Бугунги замонавий санъат учун ҳақиқат – муҳим мезондир...”

Ушбу фикрлар XIX асрнинг охирида “Озод сахна” номли театр ташкил этиб, илғор қарашлари, фавқуллодда ислоҳотлари билан жаҳон сахна санъатини шакл ҳамда мазмун жиҳатидан янгилаган машҳур немис режиссёри ва назариётчиси Отто Брамга тегишли. Брамнинг театрдаги қисмати осон кечмади, барча новаторлар каби унинг ижоди ҳам турфа зиддиятларга учради, бироқ у ҳар қандай вазиятда ҳам ўз сўзи ва дастхатини қолдиришга интилди ва бунинг уддасидан чиқди.

Отто Брам 1856 йил Германиянинг Гамбург шаҳрида яҳудий оиласида дунёга келади. Ёшлигидан санъатга ошно тутинган Брам университетни филология йўналиши бўйича тамомлаб, профессионал фаолиятини журналист ва театр танқидчиси сифатида бошлайди. Унинг театрга бағишланган мақолалари кенг жамоатчиликда катта қизиқиш уйғотади ва замонавий немис театрининг шаклланишига жиддий таъсир кўрсатади.

Отто Брам ижодини XIX асрнинг иккинчи ярмида вужудга келган, немис театри орқали бутун дунё сахна эстетикасини янгилаган мейнингенчилар театрисиз тасаввур қилиш мумкин эмас. Зеро, Брам ҳам шу оқимнинг йирик намояндаларидан бири саналади. Мейнингенчилар янги ижодий тамойиллар, фавқуллодда режалар, юксак ғоя ва ташаббуслар билан майдонга чиқди. Улар спектакль яратаётганда, аввало муайян тарихий давр, замону макон, қахрамонларнинг туриш-турмушини чуқур ўрганар, шунингдек, тасвирланаётган муҳитнинг табиий ва ҳаққоний чиқишига эътибор қаратишарди. Мейнинген театри – режиссёрлик театри эди, бинобарин спектаклда ҳам режиссёр қарашлари, мақсаду маслаги устуворлик қилар, натижада, актёр шахси кейинги поғоналарда қолиб кетарди. Мутахассислар айна шу омилни театрининг энг ожиз нуктаси сифатида қайд этишади. Гарчи бу театр етук актёрлари билан мақтана олмасада, Людвиг Кронег, Макс Рейнхардт, Отто Брам сингари улуғ режиссёрлари билан ҳар қанча фахрланса арзирди.

Мейнинген театри сайёр труппа бўлиб, Германия ва Европанинг кўплаб мамлакатлари бўйлаб гастроль сафарларини ташкил этар, табиийки,

бунда томошабин эҳтиёжи ва қизиқишидан келиб чиқиб, репертуар ранг-баранглигини таъминлаш, хусусан, давр руҳияти акс этган спектаклларни саҳналаштириш асосий вазифа эди. Буни яхши ҳис қилган Брам театр жамоатчилиги нигоҳини Ибсен драматургиясига қаратади. Асосан, классик асарларга кўникиб қолган мейнингенчилар учун бу кутилмаган танлов эди. Брамнинг фикрича, “Ибсен драматургиясида инсон руҳиятининг инқилобий характери мужассам”. У “Аугсбург газетаси”, “Миллий газета” ва бошқа нашрларда чоп этилган мақолаларида ушбу фикрни бот-бот таъкидлайди. “Хеббел¹нинг вафотидан сўнг ҳеч ким немис драмасининг эртанги тақдири ҳақида ўйлаб кўрмапти. Чор-атрофимизда умидсиз, мубҳам бўшлиқ ҳукмрон. Биз кутаётган халоскордан эса хануз дарак йўқ. Афсуслар бўлсинки, мамлакатимизда бирор кимса Ибсен ижоди немис театрини қай даражада ўзгартириб юборишини фаҳмлаб кўрмайди. Ҳатто энг закий театр арбобларидан бири Генрих Лаубе² ҳам “Нора” (Ибсеннинг “Кўғирчоқ уй” асари қаҳрамони) нинг муаллифидан мураса ила яқунланувчи финални талаб қилаётир” – дея куюнчаклик билан ёзади Брам. Мазкур сўзларининг амалий тасдиғи сифатида режиссёр Генрик Ибсенга оламшумул шуҳрат келтирган “Арвоҳлар” асарини саҳналаштиради.

Спектакль эҳтиросу кечинмаларга бой бўлиб, немис халқининг мудраган шуури, лоҳасланаётган фикратини яшиндек чақнатиб юборади, кутилмаган бу ҳайқириқ ҳаммани бирдек хушбўй тортиради. Томоша теғрасида турфа мунозаралар авжига чиқади, кимларнингдир наздида бу худди онгни эксплуатация қилишга ўхшарди. Охир-оқибат полиция аралашуви билан спектакль намоиши тўхтатиб қўйилади. Таъқибга учраганлар орасида бир гуруҳ ёш журналистлар ва анча-мунча номи чиққан адиб Герхарт Гауптман ҳам бор эди. Тез орада шу издиҳомда йиғилган зиёлилар Брам ва Гауптман бошчилигида “Шиллер қаҳвахонаси” номли гурунг тузишади, бу ерда адабиёт ва театр ҳақида қизгин мунозаралар, тонготар суҳбатлар авжига чиқар, янги-янги фикрлар, таклифу режалар ўртага ташланарди. “Озод саҳна” театрини яратиш ғояси ҳам шу ерда туғилади.

Ташкилотчилар наздида, янги театр “цензура ва тижорий мақсадлардан холи бўлиши” лозим эди. Бу борада театр ташаббускорларидан бири, журналист П.Шленгер шундай ёзади: “Озод саҳна” – фақат ва фақат бадиий-ятга хизмат қилиш керак. Театрга тушган ҳар қандай маблағ беистисно шу мақсад йўлида сарфланади”. Маблағ ва цензурага қарам бўлмаслик учун театр аъзолик бадалини жорий қилади, бу эса жамоага бепул гастроллар уюштириш ва томошабинлар аудиториясини кенгайтириш имконини беради.

Бахтга қарши театрнинг биноси йўқ эди, шу боис спектаклларни саҳналаштириш учун дастлаб “Лессинг театри”, кейинроқ эса “Резиденц театри” бинолари ижарага олинади. “Озод саҳна” ҳар ойда камида тўртта спектакль тайёрлаб, кенг оммага намоиш этарди. Кўпчилик театрнинг ижодий тамойиллари ва репертуар сиёсатини Францияда яна бир донгдор режиссёр Андре Антуан томонидан ташкил этилган “Озод театр” га қиёсларди. Дарҳақиқат, Отто Брам ва Андре Антуаннинг режиссёрлик кре-

¹ Фридрих Кристиан Хеббель (1813-1863) – Фридрих Шиллер, Гуго фон Гофманстальбилан замондош бўлган таниқли немис драматурги. “Мария Магдалина”, “Юлия”, “Сицилия фожиаси”, “Ирод ва Марианна”, “Гиг ва унинг узуги”, “Агнеса Бернауэр”, “Нибелунглар” каби асарлар муаллифи.

² Генрих Лаубе (1806-1884) – немис ёзувчиси ва театр арбоби. Унинг саҳна санъатига доир мақола ва хотиралари немис театрини ўрганишда муҳим манба саналади.

доси, ижодий тутумларида ўхшаш жиҳатлар мавжуд бўлиб, бу ҳолат икки театр ўртасида соғлом рақобатни вужудга келтирган десак, хато бўлмайди. Фарқли жиҳати шуки, Брам ўз театрига профессионал актёрларни таклиф қилган бўлса, Антуан ҳаваскорлар билан иш бошлаган эди.

Брам театрга оид илғор қарашларини турли давралар, манифестларда баралла айтади. У оммага “Озод сахна”нинг мақсад ва вазифаларини батафсил тушунтириб, шу орқали ўз тарафдорларини кўпайтиришга интилади. Шунингдек, театрга истеъдодли режиссёр ва актёрларни жалб қилиш, энг муҳими, аниқ репертуар йўлини белгилаб олишга жиддий аҳамият қаратади. Режиссёр театр репертуарини қатъий мезонлар асосида юритади, “даврга лоқайд қаровчи, ҳаётий ва сахнавий сезимдан йироқ, схематик мураса ёки сунъий конфликтга қурилган асарлар” га қарши курашади. Эътиборлиси, “Озод сахна” нинг репертуарида “Озод театр”да Андре Антуан сахналаштирган деярли барча муаллифлар мавжуд эди: Ибсен, Толстой, Гауптман, ака-ука Гонкурлар, Золя. Брам эса буларга қўшимча тарзда замонавий мавзуда ижод қилувчи Анценгрубер, Гольц, Шлаф, Гартлебен, Кайзерлинг каби немис ва австриялик адибларнинг асарларига ҳам мурожаат қилади. Репертуардаги бундай янгилик, бундай ёндашув маданий жамоатчиликни ҳайратга солади.

“Арвоҳлар” дан сўнг ўз руҳияти ва дунёқарашига мос асарлар излаган Отто Брам яқин маслакдош дўсти Герхарт Гауптманнинг “Ҳаёт шони” пьесасини сахналаштиради ва бу спектакль ҳам катта шов-шувларга сабаб бўлади. Гауптман асарида етмиш ёшли қария Маттиас Клаузен ва унинг оиласи тимсолида инсон руҳиятидаги эврилишлар, маънавий таназзул оқибатлари кескин зиддиятлар ва психологик ифода орқали очиб берилди. Бир қарашда оилавий-маиший мавзуга бағишланган асар мағзидаги ўткир ижтимоий рух, фалсафий моҳият, бадиий ҳарорат томошабинларни тўлқинлантириб юборади. Спектакль атрофида турли можаролар бошланади, томошабинлар икки оқимга ажралади: бир тоифа янги муаллифни қўллаб-қувватласа, иккинчиси азбаройи қаршилик кўрсатади. Бир тарафда қарсақ садолари, бир тарафда эса хуштакбозлик авжига чиқади. Матбуотда ҳам пайдар-пай мақолалар босилар, янги театрнинг ижодий мезонлари обдон муҳокама қилинади. Ҳатто айрим нашрлар ошқора мазаҳ йўлига ўтади, хусусан “Кладдерадач” номли сатирик журнал “Озод сахна”ни ахлат кутиси кўринишида тасвирлайди.

Шундай мураккаб вазият ва тўхтовсиз босимга қарамай, Брам танлаган йўлидан чекинмайди ва Гауптманнинг навбатдаги “Тўқувчилар” номли драмасыни сахналаштиради. Асарда фабрика эгаларига қарши бош кўтарган оддий ишчиларнинг манфаати ҳимоя қилинади, инсонларни табақага ажратиш қанчалик ёвуз иллат экани рўйи рост фош этилади. Табиийки, бу томоша мухолиф кучларнинг баттар ғазабини келтиради, оқибатда улар ўз мақсадига етади. 1892 йил “Озод сахна”нинг фаолиятига чек қўйилади, уч йиллик саъй-ҳаракат, бетиним курашу муҳорабалар яқун топади. Гарчи театрнинг умри узоқ бўлмаган эса-да, мутахассислар Отто Брам ижодининг энг ёрқин даврини айнан шу театр билан боғлайди. Қолаверса, мазкур театр немис профессионал сахна санъатининг шаклланиши ва оёққа туришида муҳим пойдевор вазифасини бажаргани эътироф этилади.

Отто Брам нафақат режиссёр, балки театр танқидчиси сифатида ҳам фаол ижод қилади. У 1890 йил “Озод сахна”га ҳамоҳанг тарзда шу номли

журнални ташкил этади. Қисқа фурсатда мазкур журнал омма эътиборига тушиб, Мюнхенда нашр этиладиган нуфузли “Жамият” журналининг асосий рақобатчисига айланади. Ҳақиқатда “Жамият” мухбирлари Брам театри ва шахсиятига дахл қилувчи танқидий мақолалар босиб, шу йўл билан янги нашрни матбуот майдонидан сиқиб чиқаришга интилади. Брам эса журнални “ўч олиш” воситаси эмас, асл театрал ҳодисаларнинг моҳиятига етувчи, халқни саҳна билан яқинлаштирувчи жонли минбар бўлишини хошлайди.

Отто Брам 1894 йил яна катта саҳнага қайтади, у “Немис театри”га режиссёр этиб тайинланади. Брам бу театрда ўн йил фаолият кўрсатиб, унинг ижодий қудрати, репертуарини юксалтиришга катта ҳисса қўшади. У, аввало, замонавий мавзудаги асарлар, биринчи навбатда, Гауптман ва Ибсен пьесаларини саҳналаштиради. Шунингдек, Иоганн Вольфганг Гёте, Фридрих Шиллер, Генрих фон Клейст сингари мумтоз адибларнинг асарларини ҳам саҳнага қўйиб, миллатнинг чинакам шахсларига эҳтиром кўрсатади. Мухтасар айтганда, Брам “Озод саҳна”да рўёга айланган орзу-мақсадлари, ижодий режаларини шу театрда амалга оширади. 1904 йилдан то умрининг поёнига қадар режиссёр “Лессинг театри” ни бошқаради.

Отто Брам 1912 йил Берлинда вафот этади.

Шубҳасиз, Брам жаҳон режиссёрлик санъатида инқилоб ясаган улўф санъаткордир. Шу ўринда атоқли француз адиби Ромен Ролланнинг машҳур ибораси ёдга тушади: “Халқчил театрни яратиш учун, аввало, ўша халқни яратиш керак”. Отто Брам ҳам ўз спектакллари ва назарий қарашлари билан театрнинг халқ учун нақадар зарурлигини исботлади ва миллионлаб инсонлар руҳияти, онгу шуурини ўзгартириб юборди.

*Шоҳрух АБДУРАСУЛОВ,
ЎзРФА Санъатишунослик институти
таянч докторанти*

СОЯДА ҚОЛГАН ИСТЕЪДОД

“Менимча, суратларнинг ўзи одамларга мурожаат эта олиши имкониятига эга. Мен қалбимда борини чизганман ва бу нарса бошқаларнинг ҳам қалбини чертиб ўтади. Биз ҳаммамиз нега бу ердалигимизни, бу дунёда Худонинг мавжудлигини билиши хоҳиши билан туғилганмиз ва бунга кўзларимиз билан жавоб излаймиз”.

Маргарет КИН

Америкалик рассом Уолтер Кин – бўрттириб тасвирланган катта-катта кўзли аёл ва болалар портретларининг муаллифи сифатида шуҳрат қозонган. XX асрнинг ўрталарида кўзлари ликопчага ўхшаш ғамгин болаларнинг юракни эзадиган портретлари Ғарб оламида энг харидоргир арт-объектлардан бирига айланган. Вақти келиб, ҳақиқатда бу асарлар Уолтер Киннинг аёли, ўз турмуш ўртоғининг муваффақият учун унинг номидан ижод қилган Маргарет Кинга тегишли экани аён бўлди.

Маргарет Кин 1927 йилда Американинг Теннесси штатида таваллуд топган. Унинг эслашича, ижодкор бўлиб шаклланишида бувисининг тарбияси ҳамда “Инжил” мутолааси катта таъсир кўрсатган.

Маргарет жуда иқтидорли эди. Унинг рассомлик санъатида ўзига хос услуби бор эди. У расмлари орқали инсон қалбидаги шундай сирли хиссиётларни ифодалар эдики, унинг ижоди бошқаларни бефарқ қолдирмасди. Бироқ, 60-йилларда Америка Қўшма Штатларида турмушдан ажралган, фарзандли аёл фақат ижод билан кун кечириши қийин эди. Қолаверса, бу даврда аёллар ижодига жиддий эътибор берилмасди.

Маргарет ишдан бўш вақтларида хиёбонда ўтган-кетганларнинг портретларини чизарди. Айниқса, у болаларнинг суратларини чизишни яхши кўрарди. Мижозлари бўлмаганда эса ўз кизини чизарди. Бироқ, Маргарет ижодини ҳар ким ҳам тўғри тушунавермас ва уни баҳолай олмас эди. Унинг расмлари баъзи одамларга оддий туюлса-да, уларнинг энг муҳим хусусияти, катта-катта кўзларида эди.

Маргарет расм чизадиган ўша хиёбонда жиззаки рассом – Уолтер Кин ҳам ўз расмларини сотарди. Уолтер яхши тадбиркор бўлиб, асарни сотиш, мижозларни кўндиришга уста эди. Шу ерда Маргарет ва Уолтер танишиб, бир-бирини ёқтириб қолиб, тезда турмуш қуришади.

1960 йилнинг бошларида бу рассом аёл ҳақида кўпчилик билмасди, ammo унинг эри Уолтер Кин муваффақиятлар тўлкинида хузур қиларди. Ўн беш йилдан сўнг Уолтер Киннинг ишлари тасвирий санъат оламида шов-шувга айланди. Америкада уй-жойини оптимистик руҳдаги картиналар билан безашни хоҳловчилар покер ўйнаётган кучуклар тасвирланган расмларни

танлардилар. Аммо, кўпчилик ғамгин тасвирлар, айниқса, Уолтернинг катта-катта маънос кўзли болалар акс этган асарларини маъқул кўрарди.

Уолтер Кин расмлари туширилган репродукция ва откриткалар миллионлаб нусхада сотилади. Деярли барча дўконларнинг пештахталарида харидоргир, катта-катта кўзлар боқиб турган картиналар мавжуд эди. Натали Вуд, Жоан Кроуфорд, Дин Мартин, Жерри Льюис ва Ким Новак каби санъат юлдузлари асарларнинг асл нусхаларини сотиб оларди. Маргаретнинг ўзи эса ижодидан келган даромадни кўрмасди, ундан фақат чизиш талаб қилинарди. Уолтер бу вақтга келиб, оиласи билан хизматкори бор, кенг уйга кўчиб ўтган эди. Уолтер эса шон-шуҳрат ва бойлик оғушида сармаст ҳаёт кечирарди. Унинг уйида машҳур кино ва эстрада юлдузлари меҳмон бўларди, Маргарет уларни онда-сонда кўрарди. Чунки, у кунига ўн олти соатлаб ишларди. Уолтер инжиқ буюртмачи каби Маргаретдан сермахсул ва тез ишлашни талаб қилиб, босим ўтказарди. Унинг сўзларига кўра, ҳатто уйдаги хизматкорлар ҳам вазият ҳақиқатда қандай эканлигини билишмасди. Чунки устахонасининг эшиги ҳамма вақт берк бўлар, ойналарга эса дарпарда тортиғлик бўларди. Уолтер уйда бўлмаганида Маргарет ҳеч ёққа кетиб қолмаганига ишонч ҳосил қилиш учун ҳар соатда унга кўнғироқ қилиб турарди. Маргарет гўёки ҳибсда сақланаётгандек кун кечирарди. Уолтер ўзларининг ёлғони фош бўлиб қолишидан шунчалик кўрқар эдики, ҳатто Маргаретга дугоналари билан кўришишни ҳам тақиқлаб қўяди. Аёл бунга ҳам чидади. Унинг дўстлари йўқ эди, эрининг ишқий ўйинлари ҳақида ўзини ҳеч нарса билмагандек тутишга уринар, ич-ичидан азоб чекарди.

Маргаретнинг бунчалар муваффақият қозониши Уолтерни ғазаблантирарди. Чунки, у ўз муваффақиятлари учун кимдан қарздор эканлигини ва оилада улардан қай бири ҳақиқий иқтидор эгаси эканлигини яхши биларди. Уолтернинг ҳасади шунчалар кучли эдики, бир куни у туфайли Маргарет ва унинг қизи ҳалок бўлишларига оз қолади. Бу воқеа уларнинг муносабатларига нуқта қўйди. Аёл уйини тарк этади ва Гавайяга жўнаб кетиб, у ерда 27 йил яшади. 1965 йилда эса Уолтер билан ажрашади. Аммо Уолтер Маргаретга таҳдид қилишда давом этади, янги расмлар талаб қила бошлайди.

Маргарет шунда ҳам унинг учун чизишда давом этишга ваъда беради ва қанчадир муддатда сўзининг устидан чиқади. Маргарет Уолтердан узоқда яшаб, куч йиғиб, янги дўстларининг қўллаб-қувватлашларига умид боғлаб, кўп йиллик бу келишувни бекор қилишга аҳд қилади. Ўттизга яқин катта-катта кўзли портретлар ишлаб, ўз номидан эълон қилишга куч топади. 1970 йилнинг октябрида Маргарет UPI ахборот агентлиги мухбирига ўзининг тарихини сўзлаб беради. Уолтер ўша заҳоти катта кўзлар ўзининг ижоди эканлигига қасам ичиб, қарши ҳужумга ўтади. Маргаретни “пиёниста ва телба аёл” дея гап тарқатиб, ёмонлик қилади.

Маргаретнинг номи ва расмлари оммалашиб боргани сари, Уолтер баттар талвасага тушади. Шу пайтга қадар Уолтер ижодига талаб шунчалар кучли эдики, ўз даврининг энг таниқли рассоми саналарди.

Маргарет 1970 йилда ёзувчи Дэн Макгуайр билан турмуш қуради. Худди ўша йили Маргарет собиқ эрининг номи остида сотилиб келган асарларнинг муаллифи ўзи эканлигини оммага ошкор қилади. Кейинчалик у асарларни сохталаштирганини тан олмаган собиқ эрини судга беради. Суд жараёнида ҳакам Маргарет ва Уолтердан ўзига хос катта-катта кўзли

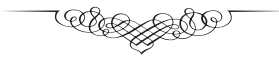
бола расмини чизиб кўрсатишни талаб қилади. Уолтер Кин елкасидаги оғрикни баҳона қилиб, чизишдан бош тортади, Маргарет эса суратни 53 дақиқада чизиб беради. Суд Маргаретнинг муаллифлигини тан олди ва уч ҳафталик муҳокамалардан сўнг, рассомга тўрт миллион доллар товон тўланиши ҳақида қарор қабул қилди. 1990 йилда Федерал апелляция суди тухмат ҳақидаги ҳукми қўллаб-қувватлайди ва тайинланган товонни бекор қилади. Маргарет Кин бошқа даъво аризаси бермайди. “Менга пул керак эмас, мен фақат асарлар меники эканлигини ҳамма билишини истадим, холос”, – дейди у. Уолтер эса ҳеч қачон рассом бўлмаган. У илгари ҳам бошқаларнинг ишларини ўзиники деб кўрсатган. Улар эр-хотин бўлган чоғларидаёқ Маргарет унинг бу ишларидан хабар топганди.

Маргарет Кин тарихи режиссёр Тим Бёртоннинг “Катта кўзлар” номли биографик фильмига асос бўлди. Фильмда бош ролларда Маргарет образини актриса Эми Адамс талқин этган. Шунингдек, аниматор Крэйг Макрэк “Супермиттилар” мультсериалини яратишда Маргарет Кин ижодидан илҳомланганини, шунингдек, унда Мисс Кин исмли ўқитувчи персонажи иштирок этишини таъкидлайди.

Маргарет Кин асарлари ҳозирда унчалик оммабоп бўлмаслиги мумкин, бироқ, улар феминистик санъатнинг ажойиб намуналари ҳисобланади.

Ҳозирда Маргарет Кин 91 ёшда ва у ҳамон илгаригидек расм чизмоқда. У чизган суратлардаги катта кўзли болалар бошқа йиғламайди.

*Шаҳноза ҚОСИМОВА,
Камолитдин Беҳзод номидаги
Миллий рассомлик ва дизайн институти
Музейшунослик кафедраси
катта ўқитувчиси*

ЖАҲОН АДАБИЁТИ ВА САНЪАТИ ҚИСҚАЧА ҚОМУСИ

АЛЕКСАНДРИЯ КУТУБХОНАСИ – эрамиздан аввалги 290 йилда Птоломей I асос солган Александрия музейи негизидаги қадимий кутубхона. Эллин маданиятининг йирик қисми бўлган ушбу кутубхона ҳозирги Миср ҳудудида жойлашган. Милоддан аввалги III асрдан эрамизнинг бошларига қадар даврда кутубхона анъанага кўра тахтнинг келгуси валиахдларини тарбиялашга хизмат қилган. Манбаларда келтирилишича, кутубхона захираси етти юз мингдан ортиқ бўлиб, шоҳ саройидаги “Брухейон” ва ҳарамдаги “Серapis” қисмларидан иборат бўлган. Кутубхонанинг асосий фонди – “Брухейон” император Аврелиан томонидан курашлар вақтида йўқ қилинган. Кутубхона базасида Аристей хатлари, Сенека, Плутарх, Страбон асарлари бўлган. Миср Рим томонидан буйсундирилган даврда ҳам Александрия кутубхонаси сақлаб қолинган. Бироқ тарихий ўзгаришлар, бўҳронлар оқибатида бу кутубхона, унинг хазинаси йўқотилган. У беш аср давомида дунёнинг маънавий маркази даражасини сақлаб тура олди. 2002 йилда Мисрда қадимги музейнинг тахминий ўрнида замонавий “Александр кутубхонаси” қурилган. Ҳозирда у сайёҳлар ташриф буюрадиган энг муҳим жойлардан бири саналади.

АМПИР – архитектура ва амалий санъатга хос услублардан бири. XIX асрнинг биринчи ярмида император Наполеон Бонапарт даврида юзага келган. Саройларга хос маҳобатлилиқ, йирик устунлар, декоратив интерьер ампирига хос унсурлар ҳисобланади. Юқори классицизм даврида ампири услуб архитектурада биноларни мумтоз усулда – қадимги юнон, Рим маданияти, эллинизм даврига хос шаклда қуриш ва безатиш урф бўлади. Қадимги юнонларнинг “пеплос” ва “хутон” деб аталувчи эркак ва аёллар либослари ҳозирги вақтда томоша санъати ва бадиий либос дизайнида қўлланилади. Амалий санъатда эса антик даврга хос ҳайкалтарошлиқ ва монументал декоратив безак, ландшафтлар шу усулга хосдир. Ампири усули Россияда ҳам Александр I даврида кенг тарқалган. XIX асрда Россияга Франциядан кўплаб архитекторлар таклиф этилган. Рус маданияти ва француз архитектураси уйғунлиги маҳсули бўлган Исаакиевский жомеси “рус ампири” намуналаридан биридир. Дунёга машҳур архитекторлар Карл Росси, Андрей Захаров, Андрей Воронихин, Осип Бове, Доменико Жилярди, Василий Стасов, Иван Мартос ва Феодосий Щедрин каби ҳайкалтарошлар ампири усулида ижод қилган.

АНДАЛУЗ ТАНГОСИ – Испан тангоси деб ҳам юритилади. Қувноқ, сатирик мазмундаги испан халқ рақс-куйи. Ўртача тепмдаги бу танго XIX аср бошларида Испания жанубидаги Андалусия лўлилари билан араб кўшиқ ва рақслари унсурлари асосида пайдо бўлган. Рақс Аргентина, Бразилия, Мексика, Уругвай, Куба ва бошқа ҳудудларда кенг тарқалган. Андалуз тангоси хореографияси яқка ижро қилувчи раққосанинг пантоми-

мик ҳаракат унсурларини ўзида намоён қилади. XIX аср охирларида Аргентина тангосининг таъсири остида андалузча танго жуфтлик кўринишига ўтади. Бугунги кунда андалуз тангоси дунё рақс санъатининг энг машҳур шаклларида бири саналади.

“АНДРОМАХА” – француз классицизм даври драматурги Жан Расиннинг 1667 йилда ёзилган беш пардали трагедияси. Жан Расин ижоди давомида ўн бешдан ортиқ драматик асарлар ёзган. Шулардан “Андромаха”, “Федра”, “Буюк Александр” пьесалари ҳозиргача машҳур. Маълумки, классицизм адабиётининг асосини антик давр манбалари ташкил этади. Расиннинг “Андромаха” трагедияси ҳам қадимги юнон “Троя” қаҳрамонлик эпопеяси мотивлари асосида ёзилган бўлиб, ундаги бош қаҳрамон – Гекторнинг беваси Андромаханинг қаҳрамонлиги акс эттирилади. Шуниси эътиборлики, Расин ижодида аёллар қаҳрамонликларини акс эттиришда етакчилик қилади. Жумладан, “Музалар шарафи”, “Афалия”, “Береника”, “Ифигения”, “Федра” сингари пьесаларида курашчан аёлларнинг тарихий-афсонавий қаҳрамонликлари акс эттирилган. “Андромаха” пьесаси классицизм даврига хос шеърӣ тилда ёзилган. Асарнинг илк намоёиши 1667 йил 17 ноябрда Луврда ўтказилган.

АРЛЕККИНО (АРЛЕКИН) – бугунги кунда томоша санъатига хос, аслида, персонаж номини англаторувчи ушбу атаманинг пайдо бўлиши XVI аср охири XVII аср бошларида Италияда юзага келган “комедия дель арте” театри билан боғланади. Италия майдон театрларида ниқоб билан ижро этилувчи Брежелло, Панталоне, Доктор Баландзоне, Труффальдино, Пасквино, Меццетино, Тобарино каби образлар машҳур бўлган. Арлекинлар асосан импровизация асосида кулги уйғотувчи бироз лақма, уддабурон ва муғомбир хизматкорлар образи бўлиб, улар ташқи кўринишлари билан бошқа персонажлардан ажралиб турган. Юзларида катта соқол, пешоналари ниқоб ёки грим, ҳар хил ранглардан иборат либослари ва пупакли бош кийимлар, акробатик ҳаракатлар учун қулай, енгил, ёрқин рангли пойабзаллар арлекинларнинг асосий белгиси ҳисобланган. Дзан Ганасса, Симоне да Болонья, Тристано Мартинелли, Доменико Бьянколелли сингари актёрлар арлекинлар образи ижроси билан донг таратган. Арлекинлар фақат комедияларда эмас, кейинчалик трагик асарларда ҳам пайдо бўлган. Шекспир трагедияларидаги масхарабоз образлар бунинг ёрқин мисолидир.

АРТУР МИЛЛЕР – Америка замонавий драматургиясининг илғор намоёндаларидан бири. 1915 йил Манхэттенда туғилган, 2005 йил 90 ёшида вафот этган. Ўттиздан ортиқ пьесаси ва “Фокус” романи унинг йирик асарлари саналади. Унинг пьесалари реалистик руҳда бўлиб, инсон кадрқиммати ва жамият муаммолари етакчи мавзу сифатида намоён бўлади. Унинг илк драматик асари 1944 йилда ёзилган бўлиб, “Омадли кишилар” деб номланади. Ушбу асар ўша йилнинг ўзида Бродвей театрида режиссёр Элиа Казан томонидан саҳналаштирилган. “Барча болалар – менинг болаларим”, “Гумаштанинг ўлими”, “Баҳо”, “Виша воқеаси”, “Оламнинг яралиши”, “Америка соати”, “Савдогарнинг ўлими” сингари пьесалари унга шуҳрат келтирган. Миллернинг энг машҳур пьесаси “Савдогарнинг ўлими” (1949) драмаси бўлиб, унинг асосида бугунга қадар йигирмага яқин спектакль, ўнлаб кинофильм ишланган.

*Мафтуна МУҲАММАДАМИНОВА
тайёрлади*

РЕЗЮМЕ

●● Украинская писательница Леся Украинка внесла весомый вклад в развитие национальной литературы. В драме «Лесная песня» гармонично сплелись народное восприятие окружающего мира, древняя мифология украинцев и новое видение автора. Исторические события даны в современной интерпретации. Образы, воплотившие прелесть и беззащитность природы, символизируют духовную красоту человека.

●● Женская поэзия считается особым явлением в мировой литературе. Оно имеет плеяду признанных имен. Это и прославленная поэтесса античности Сапфо, и крупнейшая представительница румынской литературы XX века Ана Бландиана... Творчество царицы лирики отличается особой харизмой. Раскрывая женскую душу, полную тайн и загадок, любви и нежности, поэтессы уделяют внимание не только изысканности форм, но и тонкости чувств. В рубрике «Меридианы поэзии» представлены образцы творчества поэтесс мира.

●● В рассказе известного пакистанского писателя Шера Мухаммеда Мари «Юродивый» описывается трагическая доля мусульманских женщин прошлого столетия, чьи права нещадно попирались, честь и достоинство были обесценены. Главный герой рассказа молодой парень, восставший против общества, где правят жестокость и невежество.

●● Как отразились волнения и смуты эпохи на судьбе первой узбекской актрисы Маъсумы Кариевой? Читайте в статье народного артиста и Героя Узбекистана Зикира Мухаммеджанова «Символ непоколебимости».

●● «Поэзия – не ремесло и не профессия, это судьба, а судьба неотделима от человека». Эти слова принадлежат народной поэтессе Узбекистана, государственному и общественному деятелю Зульфие. Одаренная поэтесса, автор пронзительных строк прославилась не только как знаток тонкой женской души. Зульфия-ханум стала символом нравственности, патриотизма и преданной любви восточной женщины. Ее лира служила добру, тем самым завоевала народную любовь, а также признание других тюркских собратьев. В статье «Зульфия в Азербайджане» доктор филологических наук, профессор Алмаз Ульвий повествует о том, как изучается творчество Зульфий в братской стране, о переводах ее произведений и любви азербайджанского народа к узбекской поэтессе.

RESUME

..●● “The Song of Wood” is a drama written by Lesia Ukrainka who made a great contribution in development of Ukrainian literature. Author describes an ancient history of Ukrainian nation in different colors, shows actual vital problems, creates personages of her nation in this work. Poetess chooses details from mythology of world nations, world literary plots and historical events, than she improves these details with new interpretation and ideas.

..●● Women’s poetry has its own original place in world literary. From Sapfo, the first poetess of ancient literary to Romanian poetess Ana Blandiana, all of them wrote about different transformations, secrets and love of women’s world. Readers will travel to the world of poetess in “Meridians of Poetry” rubric.

..●● Well-known Pakistani writer Sher Muhammad Mari in his story named “Madman” wrote about Muslim women whose rights and dignity were infringed in XX century and about a young man’s protest against despot society and his tragic fate.

..●● What do we know about the life of the first Uzbek actress Masuma Khorieva? What kind of hardships did she suffer in last century? The Hero of Uzbekistan, People’s Artist Zikir Muhammadjonov wrote about it in his article “The Symbol of Firmness”.

..●● “Poetry is not a profession, but a fate. The fate never forsakes a man”. These words belong to People’s Poet of Uzbekistan, statesman and public figure Zulfiyakhonim. A great poetess, the beautiful symbol of a woman of the East became a favorite poetess not only for Uzbeks, but for all Turkish nations. Olmos Ulviy, the doctor of philology, professor, a head of “Azerbaijan-Turkmenistan-Uzbekistan literary relations” department of the Literature institute under the name of Nizomiy, wrote about the learning and translations of Zulfiyakhonim creative works in Azerbaijan and about great interest of brotherly nations to the Uzbek poetess.

Жаҳон АДАБИЁТИ

Навбатчи муҳаррир: Н.ЖЎРАЕВА
Техник муҳаррир: О.СОБИР ўғли
Мусаххих: Д.АЛИЕВА
Компьютерда саҳифаловчи: М.АЛИЕВА

ИНДЕКС 828, 829

2007 йилда №0252 рақами билан лицензия олинган.
Ўзбекистон Матбуот ва ахборот агентлигида рўйхатга олинган, №189.
Уч босма табоқ ҳажмгача бўлган қўлёзмалар қайтарилмайди.
“Жаҳон адабиёти” журналида эълон қилинган асарларни кўчириб босишда
ва қайта нашр этишда таҳририятнинг ёзма розилиги олиниши шарт.

Таҳририят манзили:

100011, Тошкент, Алишер Навоий номидаги Миллий
боғ ҳудудида жойлашган Адиблар хиёбони.
Телефонлар: (0371) 231-23-54, 231-23-56, 231-23-57.
Сайт: www.jahonadabiyoti.uz
E-mail: jahonadabiyoti@list.ru

Босишга рухсат этилди 25.04.2018 й. Бичими 70x108^{1/16}. Офсет қоғози.
Офсет босма. Шартли босма табоқ 18,2. Нашриёт босма табоғи 20,0.
Адади 3890 нусха. 27 рақамли буюртма. Баҳоси шартнома асосида.
“Жаҳон адабиёти” журнали компьютер марказида териблиб, “Sharq” НМАКда чоп этилди.

Босмаҳона манзили:

100000, Тошкент, Буюк Турон кўчаси, 41.

© Жаҳон адабиёти, 2018 й.